

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BJØRN KORNERUP

BISKOP
HANS POULSEN RESEN

II

UDGIVET VED

VELLO HELK

KØBENHAVN

G·E·C GADS FORLAG

1968

KIRKEHISTORISKE STUDIER

II. RÆKKE NR. 28

Udgivet af Institut for Dansk Kirkehistorie

Under redaktion af

NIELS KNUD ANDERSEN OG KNUD BANNING

BJØRN KORNERUP

BISKOP
HANS POULSEN RESEN

II

UDGIVET VED
VELLO HELK

KØBENHAVN
G·E·C GADS FORLAG
1968

*Udgivet med støtte af
Carlsbergfondet*

Fr. Bagges kgl. Hofbogtrykkeri

FORORD

I 1928 publicerede Bjørn Kornerup det første bind af nærværende arbejde. Det indbragte ham den teologiske doktorgrad, og bogen fandt almindelig anerkendelse – man så frem til en snarlig fortsættelse. Men ofte er det tiltrængt efter en sådan kraftanstrengelse at beskæftige sig med andre emner. Mange andre ideer ventede på deres virkeliggørelse. Derfor kom materialesamlingen til en fortsættelse af bogen til at hvile i nogen tid. Først efter ca. ti års forløb genoptog Bjørn Kornerup arbejdet, og det første hovedafsnit til fortsættelsen forelå færdigt ca. 1940–42. Samtidig arbejdede han på det andet hovedafsnit. Men året efter gik arbejdet atter i stå på grund af nye opgaver, denne gang først og fremmest Ribe Katedralskoles historie, et emne, som stod forfatterens hjerte nær. Det blev et monumentalt hovedværk i dansk skolehistorie, men heller ikke efter afslutningen af dette værk 1952 lykkedes det ham at finde tilbage til sit gamle spor. Selv om han stadig lagde seddel ved seddel, kom han ikke til at skrive mere om Resen inden sin uventede død den 5. november 1957. Hans samlinger kom til Rigsarkivet, og først nu – 40 år efter disputatsen og 11 år efter forfatterens død – udkommer fortsættelsen på tryk.

Til grundlag for nærværende udgave er lagt Bjørn Kornerups eget manuskript. Som allerede nævnt forelå der et så godt som trykfærdigt manuskript til det første hovedafsnit, mens det andet hovedafsnit ikke var kommet ud over konceptstadiet og kun havde kortfattede randnoter til de første kapitler. Mens det første hovedafsnit har kunnet trykkes med ubetydelige tilføjelser og ændringer, har det andet krævet et væsentligt mere omfattende redaktionsarbejde. I teksten har man så vidt muligt fulgt forfatterens forlæg, men noterne er udarbejdet af udgiveren, dels ved hjælp af de efterladte optegnelser, dels på grundlag af egne undersøgelser. Derfor er noterne til dette afsnit måske ikke så fylde som forfatterens egne, men forhåbentlig dog tilstrækkelige til orientering. Selv om der også findes henvisninger til nyere litteratur, har det ikke været meningen, at arbejdet skulle føres å jour.

Af de talrige undersøgelser (ekskurser), som Bjørn Kornerup har foretaget i forbindelse med værkets tilblivelse, er her medtaget tre, som

forelå i trykfærdigt manuskript. Dertil kommer et fjerde tillæg om Resens stambogsindførsler, udarbejdet af udgiveren.

Selv om arbejdet desværre må fremtræde som uafsluttet, indeholder det dog så væsentlige bidrag til periodens historie, at en udgave må anses for at være på sin plads, således at det kan virke som inspiration for andre, der beskæftiger sig med lignende emner. Forfatteren har lagt særlig vægt på at skildre baggrunden for Resens bispe styre i dets første årti og har præsteret et imponerende arbejde ved gennemgang af store dele af hans forfatterskab og synodalmonita, hvis resultater næppe vil være uden betydning for kirkehistorikere og andre, der interesserer sig for Resens tid.

Til det foreliggende udgivelsesarbejde har jeg modtaget hjælp fra flere sider. Jeg vil således takke Instituttet for dansk Kirkehistorie, der har betroet mig denne interessante opgave. En særlig tak til fru Else Kornerup, der bedre end nogen anden har været i stand til at tyde svært læselige steder, at læse korrektur og at give sin mands stil den rette form. Endvidere gælder takken Carlsbergfondet, der ved sin støtte har muliggjort denne udgave.

Det har tynget Bjørn Kornerup, at han ikke rigtigt fik tid til at fortsætte arbejdet med Resen, og han var klar over, at værket egentlig ville blive af større omfang end oprindelig beregnet. Blandt hans efterladte notater findes en seddel med et citat, han agtede at bruge som motto for bind II. Det har til en vis grad stadig bevaret sin aktualitet og skal anføres her som en afsluttende hilsen fra forfatteren:

»Longior evasit liber hic quam volui, quamque putaveram, sed legenti vel audienti, cui gratus est, longus non est, cui autem longus est, per partes eum legat, qui habere vult cognitum. Quem vero ejus cognitionis piget, de longitudine non queretur« (Augustin, De doctrina Christiana IV, 31).

Birkerød, oktober 1968

Vello Helk

INDHOLDSFORTEGNELSE

Første Hovedafsnit: Forudsætninger og almindelige Forhold

Kapitel I. Almindelige Forudsætninger	11
II. Resens Kristendomsopfattelse (1615–38)	29
III. Piscatorstriden	67
IV. Hans Knudsen Vejles Fald	126
V. Sagen mod Christoffer Dybvad	137
VI. Reformationsjubilæet 1617	146

Andet Hovedafsnit: Resens Bispe styre 1615–25

Kapitel I. Udnævnelse og almindelige Forhold	172
II. Bispeembedet	182
III. Provsteembedet	198
IV. Forholdet til Præster	207
V. Liturgien og Psalmesangen	222

Tillæg

I. Stambogsindførsler fra 17. Aarhundredes første Menneskealder	235
II. Har Resen været Aktor i Sagen mod Hans Knudsen Vejle? ...	236
III. Om Resens Eksemplar af Luthers Værker	238
IV. Stambogsindførsler af Hans Poulsen Resen	241
Register	243

FORKORTELSESLISTE

- A C: Acta consistorii.
- A D B: Allgemeine deutsche Biographie. Lpz. 1875–1912.
- B A: Bispearkiv.
- C C D: Corpus Constitutionum Daniæ. Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende, udg. ved V. A. Secher. I–III (1558–1621). Kbhvn. 1887–94.
- C R: Corpus reformatorum, ed. C. G. Bretschneider et H. E. Bindseil.
- D B: Dänische Bibliothec. I–IX. Kopenhagen 1738 ff.
- D B L: Dansk biographisk Lexikon, udg. af Povl Engelstoft. Kbhvn. 1933 ff.
- D M: Danske Magazin. Kbhvn. 1745 ff.
- D S: Danske Samlinger, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen. 1–2. R. Kbhvn. 1865 ff.
- F C: Formula concordiæ (J. T. Müller, Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche, 11. Aufl. Gütersloh 1912).
- F S: Samlinger til Fyens Historie og Topographi. I–X. Odense 1871–90.
- H S: Holger Rørdam, Historiske Samlinger og Studier. I–IV. Kbhvn. 1891–1902.
- H T: Historisk Tidsskrift. Kbhvn. 1840 ff.
- Jöcher: Allgemeines Gelehrten-Lexicon, herausg. v. Chr. G. Jöcher. I–IV. Lpz. 1750–1751, med Suppl. I–VII. Lpz. 1784–1897.
- K B: Kancelliets Brevbøger (1551–1639). Kbhvn. 1885 ff.
- K O: Den danske Kirkeordinans i Rørdams Udgave i Danske Kirke-
love I, 40–133.
- K S: Kirkehistoriske Samlinger. Kbhvn. 1849 ff. (Ny kirkehistoriske
Samlinger citeres som 2. R.).
- Ligpr.: N. P. Schandorph, Ligprædiken over Hans Poulsen Resen. Kbhvn.
1639.
- Lit.: Litaniprædiken af H. P. Resen.
- P T: Personalhistorisk Tidsskrift. Kbhvn. 1880 ff.
- Progr. fun.: Programma funebre af 25. September 1638 over H. P. Resen.
- R.: Bjørn Kornerup, Biskop Hans Poulsen Resen I–II. Kbhvn. 1928.
1968.
- R A: Rigsarkivet.
- Rørdam: H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til
1621. I–IV. Kbhvn. 1868–77.

- Syn.: Synodalia. A: Gml. kgl. Saml. 8°, 3667.
B: Ny kgl. Saml. 4°, 1171.
C: Kall 4°, 490.
D: Kall 4°, 489.
E: Gml. kgl. Saml. 4°, 3190.
F: Univ. Bibl. Oslo, Ms. 8°, 1849.
- U A: Universitetsarkivet (i RA).
- Univ. Matr.: Københavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith. I-III. Kbhvn. 1890 ff.
- Vinding: Rasmus Vinding, Regia Academia Hauniensis. Hauniæ 1665.

Ældre Skrifter, der ikke er pagineret, citeres ved Arksignaturen, Versosiden ved et v føjet til Arksignaturen.

Som Regel er Bogstaveringen i ældre Citater normaliseret. Kun i Undtagelses-tilfælde gengives den gamle Retskrivning bogstavret, dog med moderniseret Brug af store og smaa Begyndelsesbogstaver.

Første Hovedafsnit

FORUDSÆTNINGER OG ALMINDELIGE FORHOLD

KAPITEL I

Almindelige Forudsætninger

1. Den teologiske og kirkelige Udvikling i Danmark var siden Reformationen i udpræget Grad foregaaet under udenlandske, især tyske, Retningers Førerskab. Selve den sejrende Reformationsbevægelse, dens Tankeindhold og dens Udformning, havde paa det nøjeste været knyttet til Wittenberg, og selvom de betydeligste Talsmænd for det nye – i Skrift og Tale som i deres hele Optræden – klart nok gav Udtryk for en national Egenart, saa var de dog ikke derfor originale, ikke nyskabende Aander. Ikke mindre gælder dette om den følgende Periode, om Niels Hemmingsen og hans Skole, og de Modsætninger mellem »ægte luthersk« Tankegang og kalvinsk Indflydelse, som ogsaa herhjemme bragte Vandene i Oprør, er for saa vidt blot at betragte som Efterdønninger af endnu heftigere Kampe i Udlandet. Heller ikke efter Aaret 1614, der bragte det afgørende Brud med Kryptokalvinismen, kan man sige, at den danske Kirkes Historie – en enkelt Undtagelse som Holger Rosenkrantz fraregnet – opviser synderlig Originalitet. Om man end med en vis Selvstændighed søgte at bringe det fremmede i Samklang med det hjemlige, saa følger Udviklingen stort set de samme Baner som i Tyskland.

Med Filippismens Overvindelse i det sidste Tiaar af det 16. Aarhundrede stod man over for en helt ny Periode i den nordeuropæiske Teologis Historie: den lutherske Ortodoksi. Den er præget af en stærk Bestræbelse efter systematisk at ordne og bearbejde de teologiske Resultater, som de foregaaende Menneskealdres bitre Kampe udadtil og indadtil havde tilvejebragt, og som for en stor Del var blevet kodificerede i Bekendelsesskrifterne, især Konkordieformlen. Man hævder ganske vist med største Bestemthed Bibelen som Normen for den kristne Lære og opstiller mere og mere forfinede Teorier om Skriftordets Autoritet og

Karakter, men trods denne tydeligt fremtrædende **Biblicisme** giver man dog faktisk Udtryk for en ikke mindre stærk **Konfessionalisme** ved den Interesse, man nærer for en korrekt og ensartet, til Symbolerne bundet Læreform [1].

Indholdsmæssigt karakteriseres den førende Retning desuden bl. a. ved en bevidst Fremdragelse af *Luther*, baade af hans Personlighed og af hans Udtalelser om en Række Enkeltspørgsmaal, medens *Melanchton*, den før saa forgudede Læremester, i tilsvarende Grad bliver stillet i Skygge, og hans Svagheder som Menneske og som Teolog skaanselsløst blottes [2]. Ikke mindst kom dette frem ved det første Reformationsjubilæum 1617, der ligesom kanoniserer Ortodoksiens Lutherbillede og ogsaa fejrer den store Reformator som en profetisk Aand, der havde forudset og forudsagt den følgende Tids Tilskikkelser [3]. I nær Forbindelse med denne Begejstring for Luthers Personlighed og med denne Tilbagevendten til en »ægte«*Lutherdom* staar det voksende Fjendskab over for Kalvinismen. Som Modsætning til den højtspændte lutherske Supranaturalisme betragtedes kalvinsk Teologi som rationaliserende, og med en mærkelig Ufølsomhed over for det oprindelige Slægtskab mellem de to Former for protestantisk Kristenhed var man ofte tilbøjelig til at anse den kalvinske Kirke for mere fordærvelig end den katolske. Ikke mindst paa luthersk Side udviklede den stadig fortsatte Polemik en uforsonlig Stridsaand. De endeløse Rækker af Kampskrifter, der er levnet fra denne Periode, taler – bugnende som de er af de groveste Beskyldninger og de voldsomste Skældsord – kun alt for levende om den

---

[1] Gustav Frank, *Geschichte der Protestantischen Theologie* I, 299 ff., 329 ff. W. Gass, *Geschichte der Protestantischen Dogmatik in ihrem Zusammenhange mit der Theologie* I, 147 ff. Karl Müller, *Kirchengeschichte* II, 2, S. 93 ff., 609–16. – Ikke helt med Urette har Grundtvig (i »Udsigt over Verdens-Krøniken«, 1817, S. 387) sagt, at »vel vedblev man at føre Bibelen i Skjoldet, men mest kun som et adeligt Vaaben, hvormed man besejlede de symboliske Bøger«.

[2] Man kunde endog gaa saa vidt, at man hævdede, at Melanchton havde skadet Kirken mere end alle »externi hostes« (G. Frank, *anf. Skrift* I, 299). Om en senere Tids Kølighed i Bedømmelsen af Melanchton se W. Gass, *anf. Skrift* I, 229–30. Betegnende nok hedder det i Fortalen til Leonhard Hutters *Compendium locorum theologicorum* (Udg. 1615 Bl. b 4), at han bl. a. vil følge Luthers og Melanchtons Fremstilling, for den sidstnævntes Vedkommende dog blot »ubi quidem ὀρθοδοσίαν ille tenuit«.

[3] Fr. Loofs i *Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen*, Jahrgang 14, S. 19. Jvfr. KS 6 R II, 75. Hans Leube, *Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie* S. 157–62.

plumpe Realisme og Mangel paa Fordragelighed, som kendetegnede Tidsalderen i denne Henseende [4].

Ogsaa formelt og metodisk skifter Teologien Karakter, idet man nu paa en anden Maade end i den melanchtoniske Dogmatik med dens mere jævne Lærevis interesserer sig for en systematisk Udvikling og Findeling af Begreberne [5]. Dette viser sig baade i de positive Lærestykker og i Polemiken mod andre teologiske Retninger. Midlerne her til fandt man for en stor Del i en stærkere Genoptagelse af Aristotelismen, ikke blot i en strengere aristotelisk Logik, men ogsaa i en voksende Anvendelse af Metafysikken, denne spekulative Disciplin, Læren om Tilværelsens sidste og egentligste Kærne, der blev Tidens Yndlingsvidenskab. Udviklingen i den Retning var dog allerede – som nyere Forskninger har godtgjort – forberedt i anden Halvdel af det 16. Aarhundrede ved de indreprotestantiske Dogmestrigheder, men fik fornyet Næring ved Kampen mod Kontrareformationens katolske, skolastisk uddannede Teologer. Allerede omkring 1600 var Interessen for Metafysikken i høj Grad levende ved flere lutherske Universiteter – ikke mindst i Tübingen –, og Genoplivelsen af hele den skolastiske Tradition kom i den følgende Tid i ikke ringe Grad til at sætte sit Præg paa Opbygningen af de lutherske Systemer. Særlig – om end ikke udelukkende – ad to Veje trænger den fornyede Aristotelisme ind i den protestantiske Teologi: gennem Indflydelse fra den rent filosofiske Paduenserskole, der var grundet af Jacob Zabarella, og gennem den spanske Nythomisme, som havde sit Hjemsted i Coimbra og repræsenteredes af Mænd som Jesuiterne Toledo og Suarez [6]. Genoptagelsen af

---

[4] Jvfr. foran I, 374–6. G. Frank, anf. Skrift I, 398 ff. Hans Leube, *Kalvinismus und Luthertum im Zeitalter der Orthodoxie*, I (1928). – 1620 kom saaledes i Leipzig et Optryk af Polycarp Lyser (I)'s Stridsskrift fra 1602 »Eine wichtige und in diesen gefährlichen Zeiten sehr nützliche Frag: ob, wie und warumb man lieber mit den Papisten gemeinschafft haben... denn mit... den Calvinisten«.

[5] Undertiden har man dog været tilbøjelig til at se bort fra det skolastiske Element hos filippistiske Teologer. At det kunde være ret stærkt fremtrædende, fremgaar bl. a. af de nyere Undersøgelser over Niels Hemmingsen, jvfr. Kjell Barnekow, *Niels Hemmingsens teologiska åskådning*, 1940, især S. 50–114.

[6] Emil Weber, *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus im Zeitalter der Orthodoxie. Same, Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie auf die orthodox-lutherische Dogmatik*. Peter Petersen, *Geschichte der Aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland* S. 219 ff., 277 ff. Ernst Lewalter, *Spanisch-jesuitische und deutsch-lutherische Metaphysik des 17. Jahrhunderts*, 1935, især S. 19–20, 58–9. For Calvinismen jvfr. Paul Althaus, *Die*

skolastiske Metoder blev for de lutherske (og reformerte) Teologer et vigtigt Hjælpemiddel til at opnaa større Klarhed og systematisk Afrundethed i deres Lærebygninger, men bidrog ogsaa – navnlig i anden Halvdel af det 17. Aarhundrede – baade til i Teologien at indføre meget Stof, som var fremmed for Skriftens Aabenbaringsindhold, og til at udvikle den Aandsform, som man træffende har kaldt »Begriffsfanatismus« [7].

2. Opbygningen af den luthersk-ortodokse Skolastik er dog kun en Side af Udviklingen i dette Tidsrum – sideløbende hermed gaar en anden Retning af ikke mindre indgribende Betydning, den mystiske [8]. Den er i sit Grundlag lige saa mangeartet, som den blev forskellig i sine Ytringsformer. Medens den hos *Valentin Weigel* viser et nært Slægtskab med den organisationsløse Spiritualisme, der satte »det indre Ord« over al ydre Kirkelighed, og hos *Jacob Böhme* [9] dannede Baggrunden for en hel teosofisk Verdensanskuelse, formaaede den hos andre at indgaa den nøjeste Forbindelse med Tidens herskende Teologi og Kirkeliv. Allerede den tidligere omtalte, fantasifulde Hamburger-Prædikant *Philipp Nicolai* er en karakteristisk Repræsentant for denne kirkelige Mystik [10], men Hovedmanden paa dette Omraade er dog ubestridt Generalsuperintendenten i Celle, *Johann Arndt* [11]. Særlig i sin berømte Andagtsbog »Vier Bücher von wahrem Christenthumb« (1605–09) har han givet Udtryk for sit ejendommelige Syn.

Med Udgangspunkt i den lutherske Forstaaelse af Guds Naade i Kristus udvikler Arndt under stærk Benyttelse af en Række mystiskfarvede Forfattere, især fra Senmiddelalderen og Renæssancen, sin Opfattelse af den enkeltes Fromhedsliv og derigennem af hele Kirkelivet. Indtræn-

---

Prinzipien der deutschen reformierten Dogmatik im Zeitalter der aristotelischen Scholastik.

[7] Udtrykket »Begriffsfanatismus« hos Weber, *Die philosophische Scholastik* S. 93. Jvfr. samme, *Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie* S. 144–7.

[8] Jvfr. Karl Müller, *Kirchengeschichte* II, 2, S. 622 ff.

[9] H. Martensen, *Jacob Böhme*, 1881. Heinrich Bornkamm, *Luther und Böhme*, 1925.

[10] R. I, 277–8, 350–1, 374 ff. Om Ph. Nicolai se en interessant Bog af Martin Lindström »*Philipp Nicolais Verstandnis des Christentums*«, 1939. Desværre synes dog denne Forfatter ikke at vide, at Nicolai har spillet en betydelig Rolle i Danmark.

[11] W. Koepf, *Johann Arndt. Eine Untersuchung über die Mystik im Luthertum*. 1912.

gende driver han paa Nødvendigheden af et gudvelbehageligt Liv i daglig Anger og Bod, hvorigennem den enkelte kunde føres til en Forening af personlig Art med Gud (unio mystica). Atter og atter indskærper han Apostelordet »Kristus lever i mig« som Opfordring til at vende Verden og Synden Ryggen, og til Dels paa Grund af sin Afhængighed af katolske Forbilleder [12] faar hans Etik et tydeligt Præg af selvfor-nægtende, verdensflyende Askese.

For Udviklingen af en bestemt Fromhedstype gennem Menneskealdre kan Arndts Betydning næppe sættes for højt [13]. Paa en mærkelig Maade har han forstaaet at faa Lutherdom og Mystik til at glide sammen i en højere Enhed. Ved sin Tilknytning til Mystikere som f. Eks. Bernhard af Clairvaux blev hans hele Udtryksvis og Bibeltale gennemstrømmet af en Følelsesfuldhed, der virkede som et nyt Element i den lutherske Andagtslitteratur, ved sin varme og inderlige Fremhævelse af den enkeltes personlige Gudsforhold dannede han en Modvægt mod Tidens ellers saa altovervejende Interesse for det objektive, for den korrekte Læreform og den ensstøbte Kirkeorden, og ved sit Livsideal og sin tilsvarende skarpe Kritik af de faktiske Menighedstilstande kom han til at staa som den altid aarvaagne Zionsvægter, der bestandig mandede til Kamp mod herskende Synder og til fornyet Inderliggørelse.

Johann Arndt virkede først og fremmest gennem sine Skrifter, der vandt en vid Udbredelse – atter og atter kom de i nye Oplag, Bearbejdelser og Oversættelser, og indirekte satte de kendelige Spor i store Dele af hans egen og den nærmest følgende Tids asketiske Litteratur. Men hans Indflydelse indskrænkede sig ikke hertil. Gennem personlig Forbindelse og Brevskifte med et stort Tal af Tidens førende Teologer kom hans Idéer til at virke som en Surdejg med mærkelig Kraft i den

---

[12] Paul Althaus d. Æ. har i sine »Forschungen zur Evangelischen Gebetsliteratur«, 1927, paa interessant Maade eftervist den stærke Tilbagevenden – til Dels gennem jesuitiske Skrifter – til middelalderlig Mystik hos Johann Arndt og andre af den »ortodokse« Tids Opbyggelsesforfattere (anf. Skrift S. 87 f., 134 f., 140 f., 152 f.). For Sveriges Vedkommende jvfr. Sigfrid Estborn, Evangeliska svenska bönböcker under reformationstidevarvet, 1929, især S. 113 f., 361 ff., 412 ff.

[13] En svensk Kirkehistoriker, der har skildret Johann Arndts Betydning i Sverige, siger ligefrem, at Arndt »utgör den inflytelserikaste gestalten inom den lutherska kristenheten alltsedan reformationens dagar« (Hilding Pleijel, Johann Arndt och svenskt fromhetsliv, S. 16. Jvfr. Samme, Från fädernas fromhetsliv S. 15–31).

lutherske Kirke [14]. Mere eller mindre stærkt i Gæld til Forfatteren af »Wahres Christenthumb« dannede der sig overalt i Tyskland og Norden Kredse, der med Sympati tilegnede sig hans Tanker om den enkelte Gudsforhold. Selv mange af de strengt ortodokse Teologer lod sig villigt paavirke af den Mystik, der her traadte dem i Møde – det var dem aabenbart som et haardt tiltrængt Aandehul i den skolastiske Dogmatiks stramtsiddende Panser –, og med ikke mindre Iver istemte de de samme Klageraab over Kristenhedens sørgelige Tilstand, over det Forfald af Moral og Religion, som overalt lod sig til Syne trods den ihærdige Kamp for den rene Læres Bevarelse. Ikke mindst i Trediveaarskrigens Tid med dens mange Ulykker og vidt forgrenede Fordærvelse blev Klagerne højlydte, men samtidig lød ogsaa Bodstonerne stærkere og stærkere. Ikke blot krævede man af den enkelte en hellig Livsførelse, men man stillede vidtgaaende Krav om Reformer af hele Kirke- og Samfundslivet, især gennem Kirketugt, øget Katekismeundervisning og stærkere Deltagelse i Gudstjenesten. I Løbet af forholdsvis faa Aar havde Reformbevægelsen ompsændt hele den lutherske Kirke, og overalt havde den fundet fremragende Talsmænd.

Den af Johann Arndt paavirkede Bodsretning med dens Fremhæven af det utilstrækkelige ved at blive staaende ved den ortodokse Læres Bogstav og ved Iagttagelse blot af den ydre Kirkeligheds Forskrifter blev baade i sig selv en bærende Kraft i det 17. Aarhundredes Kirkeliv og bidrog desuden til at bane Vejen for den senere Pietisme.

3. Det blev *Wittenberg*, der kom til at danne Udgangspunktet for Opsyngningen af den nye ortodokse, skolastisk prægede Teologi [15]. Efter Kurfyrst Christian I's Død 1591 var der her indtraadt en afgjort Reaktion i konservativ Retning [16], og man gik nu en aarhundredlang

---

[14] For dette Forhold er der paa interessant Maade gjort Rede i Hans Leube, *Die Reformidee in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie*, især S. 36–140. Jvfr. min Anmeldelse af denne Bog i *Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke* 4 R. VIII, 54–63.

[15] A. Tholuck, *Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs im Verlaufe des 17. Jahrhunderts*, 1852. Samme, *Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts II*, 142 ff. Walter Friedensburg, *Geschichte der Universität Wittenberg*, S. 346 ff., 395 ff.

[16] Hvordan Omslaget i Wittenberg virkede paa Mænd af den gamle Skole, kommer paa karakteristisk Maade til Orde i et Brev af 1596 19. September fra Forstanderen for Sorø Skole, Mag. Christian Machabæus til Præsten Johannes Pistorius, hvori det bl. a. hedder: »Quod Vuitebergam attinet, furiosorum theo-

Periode i Møde, der ikke som en tidligere Tid blev forstyrret af bratte Omslag, men begunstigede en ensartet Udvikling, der gjorde Reformatorenes gamle Højskole til Ortodoksiens faste Borg og gengav den dens tidligere Autoritet. Efter at først *Egidius Hunnius* havde vist Vejen, fortsattes hans Arbejde af *Leonhard Hutter* († 1616), indflydelsesrig som dogmatisk Lærebogsforfatter og forbilledlig baade i sin Iver for ren Lære og i sin Kamp mod Kalvinister og Jesuiter. Blandt hans nærmeste Medarbejdere og Efterfølgere kan iøvrigt nævnes *Friedrich Balduin* († 1627), *Wolfgang Franzius* († 1628), *Balthasar Meisner* († 1626), *Nicolaus Hunnius* (forflyttet 1623, † 1643), *Jacob Martini* († 1649), *Paul Röber* († 1651) og *Johann Hülsemann* (forflyttet 1646, † 1661).

Trods indbyrdes personlige Forskelligheder var det fælles for alle disse Mænd, at de arbejdede paa at udvikle den ortodokse Dogmatik til større og større systematisk Fuldkommenhed og nøje søgte at afgrænse og forsvare Lutherdommen mod Katolicisme og Kalvinisme. Men tilige var de næsten alle optaget af praktisk-kirkelige Reformtanker i Johann Arndts Aand [17]. Baade som Fakultetsenhed og som Enkeltpersonligheder udtalte Wittenbergerteologerne deres store Anerkendelse af denne Mand, og hos ikke faa af dem er den direkte Paavirkning fra ham kendelig. I saa Henseende fortjener vistnok særlig Wolfgang Franz og Balthasar Meisner at nævnes. Trods al Polemik og konfessionel Snæverhed forstod de wittenbergske Teologer i den første Menneskealder af det 17. Aarhundrede at bevare et vist Maadehold i Utaalsomheden over for anderledestænkende, og den energiske Systematiseren af den rene Lære fik ikke Hjertet til at stivne hos dem – saadan som man ofte faar Indtrykket af det hos deres Efterfølgere i anden Halvdel af Aarhundredet, de stridslystne Kontroverteologer og formalistiske Virtuoser, der ofte synes at forveksle Maal og Midler.

En teologisk Grundstemning af beslægtet Karakter træffes ogsaa i *Rostock*, hvor Iveren for den lutherske Ortodoksi næsten endnu tydeligere gik Haand i Haand med Interessen for praktisk Kristendom under Indflydelse fra Arndt. I Mænd som *Paul Tarnov* († 1637), *Johann Tarnov* († 1629) og *Johann Quistorph I* († 1648) møder man smukke

logicorum et Flacianorum clamoribus, rixis, ambitione pulcherrimus status, qui vivente svavissimo et æternæ memoriæ præceptore nostro Melanthane floruit, omnino mutatus est, ut nihil ibi reperiat, quod vel doctrinam vel pietatem sapiat» (Rørdam IV, 423).

[17] H. Leube, Die Reformideen S. 45–51.

Repræsentanter for en Fromhedstype, der vel satte Hensynet til Ortodoksiens Hævdelse højt, men som ikke over Systemet havde glemt Skriften og tillige var i Besiddelse af ikke ringe Mildhed i Bedømmelsen af afvigende Retninger. Næsten alle var de ogsaa i høj Grad paavirkede af Arndt, ja, i en saadan Grad, at Rostock maa kaldes et af de vigtigste Knudepunkter for den fra ham udgaaede Reformbevægelse. Især gælder dette de to Tarnov'er og Quistorph, men selv deres Kollega *Johann Affelmann* († 1624), der ellers mest er kendt som en af Tidens utrættelige Kamphaner, kunde lejlighedsvis ikke nægte Arndt en vis Sympati [18].

Af andre lutherske Universiteter af lignende Karakter maa fremdeles nævnes *Jena*, hvor den store Systembygger *Johann Gerhard* († 1637) ikke blot ved sit omfattende Værk »*Loci theologici*« naaede det foreløbige Højdepunkt i den lutherske Skolastik, men som tillige i Kraft af sit personlige Discipelforhold til Arndt blev en indflydelsesrig Fører for hele den praktisk orienterede Reformbevægelse [19]. Ogsaa i *Giessen*, hvor den bekendte antikalvinsksindede *Balthasar Mentzer* († 1627), en nær Ven af Johann Gerhard, var Hovedskikkelsen, mærkes Spor af de samme Strømninger, og det samme gælder det strengt lutherske *Strassburg*, hvor baade *Johann Schmid* († 1658) og *Johann Conrad Dannhauer* († 1664) hørte til Talsmændene for den Retning, der gennem Reformere ønskede at raade Bod paa de alvorlige Brøst i Tidens Kirkeliv [20].

4. Vender man nu Blikket fra Udlandet til de hjemlige Forhold, vil man træffe en Udvikling, som i mangt og meget bærer et lignende Præg. Den første Menneskealder efter 1615 bliver i Danmark en Periode, der kendetegnes ved Kryptokalvinismens fuldkomne Overvindelse, delvis Tilbagetrængning af de filippistiske Elementer i Teologien, Kirkens stærkere konfessionelle Afgrænsning med voksende Bitterhed over for Kalvinisme og Katolicisme, Lærens Udformning i strengere ortodoks-luthersk Retning med fornyet Fremdragelse af Luthers Personlighed og Indsats samt Kirkelivets Fæstnelse i bestemte, ensartede Former ofte under Anvendelse af et haardhændet Tvangssystem.

---

[18] A. Tholuck, *Das akademische Leben* II, 102–9. H. Leube, anf. Skrift S. 63–7.

[19] H. Leube, anf. Skrift S. 130 f., 110–12.

[20] H. Leube, anf. Skrift S. 104 f.

Men samtidig møder man en livskraftig »Bodsretning«, der – afhængig af eller beslægtet med Johann Arndt – ikke vil blive staaende ved det objektive, men utrætteligt betoner den enkeltes personlige Oplevelse af Kristendommen og hans Forpligtelse til i Livet at vise »Trens Frugter«, og som arbejder paa en gennemgribende Reform af hele Menighedslivet. Navnlig efter 1620 – specielt efter Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen – antager denne Retning Karakteren af en udbredt Vækkelsesbevægelse og maa ved sin mørkfarvede Opfattelse af Tiden og dens Brøst forstaaes som en Reaktion over for den tidligere Perodes Trosoptimisme og Tillid til Menneskenaturens Kræfter [21].

Omsvinget baade i denne Henseende og med Hensyn til en stærkere luthersk Ortodoksi staaer i Forbindelse med litterær Paavirkning fra Udlandet. Efterhaanden som Filippismen trængtes tilbage, var man blandt andet i overvejende Grad henvist til som Erstatning for Niels Hemmingsens tidligere saa stærkt brugte Lærebøger at ty til Udlandets moderne Litteratur af ortodoks Farve [22]. Først da Jesper Brochmand 1633 havde udsendt sit store »Universæ theologiæ systema«, havde man igen paa hjemlig Grund faaet en udtømmende dogmatisk Haandbog, men rigtig nok af en væsentlig anden Type end Hemmingsens Skrifter.

Af beslægtet Indflydelse var ogsaa de talrige Besøg af danske Studenter (og Adelsmænd) ved fremmede Universiteter. Skønt mange vedblivende søgte til reformerte Højskoler, især i Schweiz og Holland, forblev dette uden større Indvirkning paa den officielle Teologis Retning, hvorimod man utvivlsomt maa tilskrive Studieopholdene ved de ortodoks-lutherske Universiteter i Tyskland en meget betydelig Indflydelse paa danske Forhold [23]. Dette gælder i første Række *Wittenberg* og *Rostock*. En Gennemgang af Matriklerne for disse Universiteter viser, at der i de 25 Aar mellem 1615 og 1640 er blevet immatrikuleret et me-

---

[21] Om denne Retning i Danmark se J. Oskar Andersen, Indledning til Thomas Kingos Aandelige Siunge – Koor, 1931, S. XXXV–L og samme Forfatter i Karl Müller, Kirchengeschichte II, 2, S. 688 f.

[22] Om Udbredelsen af Hemmingsens »Enchiridion« jvfr. Resens Vidnesbyrd (I, 56). – En smuk Repræsentation af hele Tidens teologiske (og filosofiske) Litteratur fandtes i Jesper Brochmands Bibliotek, jvfr. den endnu bevarede Katalog herover (Arna-Magnæanske Saml. 4°, 901).

[23] I denne Sammenhæng kan der mindes om, at Stipendiaterne, der nød det Winstrupske Rejsestipendium og Stipendium Regium, forpligtedes til at studere ved lutherske Universiteter (Samling af de for Universitetets Legater gjældende Bestemmelser S. 597. Rørdam III, 707; IV, 697–8).

get stort Antal Danske og Norske – i Rostock ikke mindre end 184 [24]. Ogsaa til *Jena* søgte mange i disse Aar [25], og blandt Johann Gerhards Respondenter 1614–32 kan der nævnes en Række Danske. Medens *Strassburg* fortrinsvis blev besøgt af adelige [26], kom adskillige Teologer til *Giessen*, hvor især Balthasar Mentzer øvede en betydelig Tiltrækning, og fra hvem man blandt andet har Breve, der advarer danske Studenter mod de Farer, der truede fra Kalvinismen [27].

Ikke faa af de Stambøger, som endnu er bevarede som Minder om disse Tidens Udenlandsfærd, rummer Navnene paa de berømte tyske Teologer, som de studerende lærte at kende paa de ovennævnte Steder [28]. Ikke mindre vigtigt er det, at der kan anføres adskillige Vidnesbyrd om, at Tidens teologiske Førere i Tyskland stod i Brevskifte eller anden personlig Forbindelse med Teologerne i Danmark. Johann Gerhard f. Eks. har vekslet Breve med Resen og med Holger Rosenkrantz, der 1623 søgte at faa ham knyttet til det nyoprettede Akademi i Sorø [29]. Mentzer i Giessen dedicerede 1621 de københavnske teologiske Professorer i venlige Ord et af sine Skrifter [30], og ogsaa i

---

[24] Tallet for Rostocks Vedkommende efter L. Daae, Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter I, 119–28, Jvfr. HT 9. R. IV, 38–9.

[25] HT 9. R. IV, 35.

[26] Sst. S. 36–7, 34–5. En Del Indførsler fra Professorer i Strassburg findes i Andreas Mands Stambog i Thott, 8°, 565.

[27] Rørdam IV, 670–2.

[28] Se R. II, 235 f.

[29] E. R. Fischer, Vita Joannis Gerhardi, 1723, p. 238 f., 511–14. KS 3 R. VI, 73–5. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 184.

[30] B. Mentzer, Trias disputationum theologicarum de æterna filiorum dei ad vitam æternam electione. Skrifter findes ikke i Det kgl. Bibliotek, men er optaget i Mentzers Opera Latina II, 909–1920. Fortalen, dateret 20. Aug. 1621, er i høj Grad karakteristisk ikke blot for de personligt venlige Følelser, Mentzer nærede over for de danske Teologer (deriblandt ogsaa Holger Rosenkrantz »rarum illud eruditæ nobilitatis decus et vere rosa regni Danici fragrantissima«), men ogsaa for hans hele Syn paa dansk Kirkeliv og dansk Teologi. Han takker Gud for, at det ved Kongens Hjælp var lykkedes at slaa Djævelens snedige Anslag mod Sandheden (Kryptokalvinismen) ned, han priser de københavnske Teologer for deres Ihærdighed i at bestride og overvinde kætterske Vildfarelser, og han bedyrer stærkt sin fuldkomne Samstemmen med dem i Læren (»in doctrina pura et sincera inter nos consensus pulcherrimus«). Hvor ganske anderledes havde ikke hans Dom om Resen lydt faa Aar tidligere (jvfr. R. I, 401)! – Om Mentzers Forhold til Rosenkrantz, se J. Oskar Andersen, anf. Skrift S. 125 f., 129 f., 147.

Rostock saa man med Sympati paa Københavnerfakultetet [31]. Særlig levende har Forbindelsen vistnok været med Wittenberg. Frem for alle maa i denne Forbindelse nævnes Balthasar Meisner, til hvem der endnu haves mange Breve fra Holger Rosenkrantz, Resen, Jesper Brochmand og flere [32].

De nu bevarede Stambogsindførsler, Breve, Dedikationer o. l. er efter al Sandsynlighed kun Brudstykker af, hvad der en Gang har været, men dog tilstrækkeligt til at godtgøre en levende Forbindelse mellem dansk og tysk Teologi i Datiden [33]. Ikke mindst for de yngre har det sikkert været betydningsfuldt ved personlig Nærværelse at stifte Bekendtskab baade med det ortodokse Læreindhold og den skolastiske Fremstillingsform, som karakteriserede Tidens førende Teologi [34]. Ved Universitetet i København kunde de i hvert Tilfælde i førstnævnte Henseende møde et beslægtet Lærepræg, hvorimod man i det nærmeste Tiaar efter 1615 stod med en vis Reservation over for Inddragelsen af den aristoteliske Metafysik i Teologien.

Med Hensyn til Kendskabet til Tidens bærende Fromhedstype, som gav sig saa virksomme Udslag i Kirkelivet, har Studiebesøgene i Udlandet utvivlsomt ogsaa været af Betydning. Som ovenfor fremstillet havde den Arndtske Bevægelse fundet Jordbund baade i Rostock og Wittenberg, i Jena og Giessen. Hvor stor den direkte litterære Paavirk-

[31] R. I, 400 f.

[32] Lauritz Nielsen, Registrant over Breve fra og til Danske i udenlandske Biblioteker S. 12, 17, 108, 133, 158, 161, 178, 183. J. Oskar Andersen, anf. Skrift S. 130 f.

[33] Typisk er det sikkert, at Jesper Brochmand i Fortalen til sit »Systema« (I, b 2 v) som dalevende udenlandske Autoriteter just nævner: Mentzer i Giesen, Gerhard i Jena, Balduin, Meisner og Nic. Hunnius i Wittenberg samt Paul Tarnov og Johann Quistorph i Rostock: I Bl. 3 4 v. og Bl. a a omtaler ham med Anerkendelse Fr. Balduin. Mærkeligt er det ogsaa at se, hvorledes Konkordieformlen paa en stilfærdig Maade stærkere og stærkere baner sig Vej i Danmark. Medens det 1580 under Embedsfortabelse var blevet danske Præster forbudt at eje et Eksemplar af denne Bog (Rørdam, Kirkelove II, 323), og Resen endnu 1614 taler om, at den er »minus admissa« i den danske Kirke (Pontoppidan, Annales III, 655), citerer Jesper Brochmand den jævnlige og med tydeligt Bifald (jvfr. R. I, 349 og Jesper Brochmand, Systema, 1633, f. Eks. II, 229, 2094).

[34] Karakteristisk for Udviklingen er saaledes to Wittenbergerdisputatser, ved hvilke den senere Biskop Morten Madsen var Respondens: Λυσίς controversiarum ex philosophia in negotio ss. coenæ, 1618, (Præses Jacob Martini) og Conclusiones theologicæ ostendentes gloriam et majestatem τολογον divinam ... carni Christi vere et realiter communicatam esse, 1619 (Præses Nicolaus Hunnius).

ning fra Johann Arndt har været i Danmark i denne Periode, er derimod omtvistet. Medens man f. Eks. tidligere har anset Jens Dinesen Jersin for aldeles og direkte afhængig af Arndt, er der sikkert Grund til i nogen Grad at betvivle dette [35]. Nu er det vel sandt nok, at det først er efter ca. 1650, at den danske Litteratur kan opvise et større Antal Oversættelser af Arndts Skrifter, men allerede før 1625 forelaa dog enkelte af dem i trykt dansk Gengivelse, og andre udbredtes antagelig i Haandskrifter [36]. Desuden findes der flere Vidnesbyrd om, at hans originale Arbejder blev læst i Danmark [37]. Men rent bortset herfra var hans Reformtanker i Løbet af forholdsvis kort Tid i den Grad blevet Fællesgods i de fleste kirkeligt interesserede Kredse, at man sikkert har Lov til at regne med en ikke ringe Indflydelse fra dem paa anden og tredie Haand. Paa mange Maader, som nu ikke lader sig efterspore med Vished, kan hans Idéer have brudt sig Vej.

5. Hvordan det end forholder sig hermed, møder man i alt Fald hos Tidens førende Personligheder i Danmark et Kristendomssyn og en Fromhedstype, der i det væsentlige kunde stemme overens med Arndt. Blandt disse Personligheder maa mellem det ældre Slægtleds Mænd først og fremmest nævnes *Hans Poulsen Resen* og *Holger Rosenkrantz*.

Den førstnævntes Indsats skal nærmere behandles i det følgende, og med Hensyn til Holger Rosenkrantz [38] maa det her være tilstrækkeligt at minde om, at siden han 1595 som ung hyperortodoks Stridsteolog var vendt tilbage fra sin Studierejse til Tyskland, havde han sat sig til Opgave at føre Danmark tilbage til den strenge Retroenhed. Imidlertid formede hans Udvikling sig anderledes, end han havde ventet. Efter at have oplevet et personligt religiøst Gennembrud indtraadte der ogsaa en tankemæssig Forandring hos ham, der især gav sig til Kende derved, at han nu vilde arbejde for en Kristendomsopfattelse, der ene

[35] S. M. Gjellerup, Jens Dinesen Jersin S. 216 f., 226 f. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 323.

[36] 1618 udkom en Oversættelse ved Peder Nielsen Gelstrup af Arndts »Liber naturæ«, 1625 ved Jens Jensen Poscholan en Oversættelse af »Paradises Vrtegaard« (Originaludgaven kun bevaret i defekt Tilstand, ofte senere genudgivet). – Jvfr. KS 5. R. II, 367. En haandskreven Oversættelse af 4. Bog af »Dend sande Christendom« ved Tolderen Herman Holstein Brunopolitanus findes i Don. var., 4°, 19.

[37] Om Resens Studium af Arndt se R. I, 372. Om Holger Rosenkrantz's Kendskab til Arndt se DB II, 147 f., 191.

[38] J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde. især S. 96 ff., 153 ff.

byggede paa et indtrængende Skriftstudium med Udelukkelse af alle filosofiske Elementer. Kun den genfødte var i Stand til at fremstille Troens Mysterier – »Fromhedens frelsende Hemmeligheder« –, højt hævede som de er over al Menneskefornuft. For Rosenkrantz' eget Vedkommende medførte dette ændrede Standpunkt en fornyet Fordybelse i Bibelen og mange Aars ihærdige teologiske Arbejde, hvorved det lykkedes ham at naa frem til en sammenhængende Helhedsanskuelse, der udmærker sig ved ikke ringe Originalitet, men som ved sine Særegenheder, navnlig Læren om den saakaldte dobbelte Retfærdiggørelse, for en Tid bragte ham i Vanry som Vranglærer.

Ved sin stærke Betoning af Frelserens Betydning ikke blot som Forsoner, men ogsaa som livsvækkende Forbillede, maatte Rosenkrantz blive en varm Forkæmper for en Højnelse af Tidens moralske Liv. Ogsaa han var gennemtrængt af Ønsket om, at Troen skulde vise sine Frugter i Livet, og derfor kunde han se med Sympati og Tilslutning paa Arndts Bestræbelser i samme Retning, selv om han tog Afstand fra hans ikke-bibelske Udtryksvis [39]. Ud fra sit hele Standpunkt kom Holger Rosenkrantz til at høre til Tidens ivrige Reformvenner, og ved sin personlige Paavirkning af mange yngre, ved sit ejendommeligt udformede Husliv og ved sin Virksomhed som Medlem af Rigsraadet (1616–27) blev han i høj Grad medvirkende til, at Reformtankerne blev levende og satte sig kendelige Spor ogsaa i Danmark.

Rosenkrantz' væsentligste Bidrag til at give Tidens Udvikling dens Præg maa uden Tvivl søges i det nære personlige Forhold, hvori han stod til saa mange af Tidens bedste Kræfter. Baade blandt de yngre Adelige og blandt Kirke- og Skolemænd kunde han pege paa en talrig Skare af Disciple og Venner. Betydeligst mellem disse var maaske *Jesper Brochmand* [40], der i hvert Tilfælde fra ca. 1620 i en Aarrække var næsten som bjergtaget af Rosenkrantz og i sin Virksomhed som teologisk Professor Gang paa Gang gav Udtryk for Rosenkrantz'ske Synsmaader. Bestandig betragtede Brochmand den lærde Adelsmand som sin fornemste aandelige Vejleder, hvad talrige, let overspændte Breve fra ham vidner om, indtil der ca. 1631 under Udarbejdelsen af hans store »Systema« indtraadte et brat Omslag hos ham, og hans konservative Ængstelighed for at bevare en korrekt Læreform fik ham til at gøre skarp Front over for sin tidligere saa beundrede Læremester og

[39] Jvf. Note 37 og J. Oskar Andersen, anf. Skrift S. 148–9.

[40] E. F. Koch i KS 2. R. III, 667–788. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz, især S. 142 f., 200, 248 f., 293 f., 306 f. DBL 2. Udg., IV, 113–24.

hans Særmeninger. Brochmand virkede iøvrigt ved sin omfattende, om end ikke meget originale, Virksomhed som Dogmatiker i høj Grad til at fæstne en Lutherorienteret, skolastisk præget Ortodoksi i Danmark, og ved sin Indsats paa praktiske Omraader – særlig gennem sin berømte »Huspostil« – kom han til at paatrykke Fromhedslivet et strengt, mørktfarvet Præg, der var fjernt fra Reformationstidens Frimodighed og lyse Syn paa det naturlige Menneskeliv.

En aandsbeslægtet Natur var ogsaa en anden af Holger Rosenkrantz' Disciple, Filosoffen og Medicineren *Caspar Bartholin* [41]. Ved sine stærkt udbredte filosofiske Lærebøger gav han Udtryk for en Tilbagevenden til den strengere Aristotelisme med haanlig Afvisning af Ramismen [42] og banede herhjemme Vejen for Metafysikken. I teologisk Henseende deltog han tidligt i Forherligelsen af Ortodoksens Lutherbillede, og da han 1624 var blevet Professor i det teologiske Fakultet, viste han sig tydeligt afhængig af Rosenkrantz baade i sin Grundanskuelse som afgjort Bibelteolog og paa specielle Lærepunkter, ligesom han i sine opbyggelige Smaaskrifter – »Dr. Caspars smaa Bøger« – er en karakteristisk Repræsentant for Bodsfromhedsretningen. Det samme gælder i næsten endnu højere Grad om hans nære Ven, *Jens Dinesen Jersin*, der især fra 1625, da han var blevet Provst og Sognepræst ved Vor Frue Kirke i København, blev Midtpunktet i en ejendommelig Vækkelsesbevægelse. Havde han tidligere givet sig til Kende som en fuldgod Talsmand for den strenge ortodokse Skoleteologi med Fremhævelse af Luther som den enestaaende Gudskæmpe og været uforsonlig i sin Afvisning af Calvinismen, saa blev hans blivende Indsats i dansk Kirkehistorie hans erfaringsbaarne, dybt personlige Skildringer af den levende Tro og dens Virkninger, som han har fremstillet dem i de to Andagtsbøger »Vera via vitæ« og »Troens Kamp oc Seyr«, der gennem Aarhundreder kom til at høre til de mest læste Andagtsbøger i Danmark [43].

6. Det kan imidlertid ikke tilskrives Teologerne alene, at den danske Kirke efter 1615 gik ind til en Periode af den ovenfor skildrede Karakter.

---

[41] Jul. Petersen, Bartholinerne og Kredsen om dem S. 5–15. J. Oskar Andersen, anf. Skrift S. 127, 176 ff., 197, 203 f., 240–47. DBL 2. Udg., II, 193–6.

[42] Om hans Haan over for »novatores cum Ramulo suo« se Caspar Bartholin, *Logica major*, 1625, Bl. 188 v, jvfr. Bl. 11 v.

[43] S. M. Gjellerup, Biskop Jens Dinesen Jersin, 1868–70. Bjørn Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 258–62. DBL 2. Udg., XI, S. 572–5.

Ikke mindre afgørende var det, at deres Idéer i Praksis fandt varm Tilslutning hos Konge og Regering. I høj Grad fik man just i denne Tidsalder Landsfyrstens Kirkeregimente at føle, og Haand i Haand med Utaalsomheden udadtil gik Anvendelsen af et strengt Tvangssystem indadtil.

Alt dette var aabenbart i god Harmoni med Kongens egen Aandstype. Trods fremtrædende moralske Brøst tyder meget paa, at *Christian IV* var en Mand af ægte, alvorlig Religøisitet, om end han repræsenterede en ureflekteret, usammensat Lægmandsfromhed. Han har følt sig veltilpas ved den ensartede Udformning af Lære og Ritus, som Ortodoksien krævede; det har ikke budt ham imod selv paa aandelige Omraader at opretholde Enheden ved haarde Tvangsbrug over for genstridige, og i politisk Henseende har han været gennemtrængt af Betydningen af det Valgsprog, han førte: Regna firmat pietas [44]. Med Rette sagde Jesper Brochmand ved Kongens Død, at han havde anset Ensartetheden i Religionen (*unitas religionis*) som sine Rigers Pryd, Værn og Støtte, som den fasteste Grundvold for Statens Trivsel [45].

Til at lære *Christian IV*'s Tænkemaade og hans hele Holdning paa det religiøse Omraade at kende besidder vi en fyldig Samling første Rangs Kilder. En Række ham nærstaaende Teologer – Laurids Jacobsen Hindsholm, Peder Pedersen Winstrup, Laurids Mortensen Scavenius, Jesper Brochmand – har ud fra deres personlige Erfaringer vidnet, at Kongen i sit daglige Liv gav Udtryk for et alvorligt religiøst Sindelag [46]. Ingen Dag lod han gaa hen uden at læse i Skriften – flere af dem mindes i den Anledning hans Eksemplar af Bibelen, slidt og medtaget som det var af bestandig Gennempløjning og forsynet med talrige Mærker og Tilføjelser [47]. Nøje agtede han paa ikke at forsømme Kirkegangen paa Søn- og Helligdage, og med stor Opmærksomhed fulgte han Præstens Prædiken. Ofte foreskrev han selv Temaet for denne, og han var ingen Ven af, at Prædikanten fjernede sig fra Skriftens faste Grund og

[44] Jvfr. hertil R. I, 413–14, 439 og Erik Arup, *Danmarks Historie* II, 639.

[45] Jesper Brochmand, *Oratio, qua Daniæ et Norvegiæ regis, Christiani IV, spectata pietas ... et beatus obitus commemorantur et commendantur*, 1649, S. 19.

[46] L. J. Hindsholm, *Førstelig Leffnetz oc Døds Speyel (Ligprædiken over Christian IV)*, 1649, Fol. E2v–E3v. P. P. Winstrup, *Davidicus rex Danorum seu oratio parentalis de heroe Christiano IV*, 1648, p. 21–35. L. M. Scavenius, *Oratio in excessum Christiani IV*, 1649, p. 13, 19–25, Jesper Brochmand, *anf. Skrift* p. 16–28.

[47] L. M. Scavenius, *anf. Skrift* p. 20. P. P. Winstrup, *anf. Skrift* p. 25.

fortabte sig i højtravende Snak. Med sønderknust Hjerter søgte han ofte Guds Bord efter i Forvejen at være blevet grundigt forberedt til at nyde Nadveren. Som Eksempel paa Kongens bodfærdige Sindelag kan anføres, hvad hans Hofprædikant L. J. Hindsholm fortæller et Sted i sin Dagbog: en Gang, da Kongen vilde gaa til Alters paa Frederiksborg, aflagde han forinden sin Syndsbekendelse paa Latin, idet han selv laa paa Knæ og havde Hænderne foldede, medens Hofprædikanten var blevet bragt til Sæde paa Kongens egen Stol [48]. Regelmæssigt forrettede han sine Bønner Morgen og Aften, og selv forfattede han jævnlige Bønneformularer, hvoraf enkelte skrevne med hans egen Haand er bevaret til vore Dage [49]. Som i Livet saaledes holdt han ogsaa i Dødens Stund urokkeligt fast ved sin kristne Tro. I den prunkløse, – som det synes – ikke meget tillavede Skildring af Kongens Dødsleje, som L. J. Hindsholm har givet [50], fortælles det, hvorledes han stadig med Fortrøstning klamrede sig til Tanken om Kristi Fortjeneste og paa Præstens Spørgsmaal, om han vilde være standhaftig deri, som sit sidste Ord to Gange ytrede: »I tør intet tvivle!«

Prøver man de samstemmende Vidnesbyrd, som Hofteologernes Mindetaler aflægger om Christian IV's religiøse Liv, ved Hjælp af endnu bedre Kilder – først og fremmest Kongens egne Kalenderoptegnelser og hans talrige egenhændige Breve, disse kærnefulde Livsyringer af en mærkelig Umiddelbarhed –, saa møder man i alt væsentlig det samme Billede. Atter og atter er der i disse Kilder [51] Tale om hans Altergang og daglige Bønner, om Deltagelse i Gudstjenester [52], om Afholdelse af Prædikener baade paa Latin og Dansk [53], om Bedømmelser af Prædikanters forskelligartede Kvalifikationer [54], om andægtig Iagttagelse af Bededage [55], om Bønneformularer [56], om de kongelige Børns ret-

[48] L. J. Hindsholm, »hans holden Dag-Bog«, [udg. af F. W. Wivet], S. 11, jvfr. S. 4, 6, 7, 19, 22, 23, 24.

[49] Ny kgl. Saml., 8°, 51b; 614.

[50] L. J. Hindsholm, Ligprædiken, Fol. F 4 v–G 4 v.

[51] Se f. Eks. R. Nyerup, Kong Christian den Fjerdes Dagbøger for Aarene 1618, 1619, 1620, 1625, 1635, S. 99, 100, 104, 120, 121, 124, 125, 131, 142, 149, 162, 170, 171. M. H. t. Brevene jvfr. nedenfor.

[52] Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. af C. F. Bricka og J. A. Fridericia, V, 58, VII, 110.

[53] Breve II, 249, V, 537, 538, 543.

[54] Breve V, 190, 538; VI, 122 ff.

[55] Breve I, 467; V, 348.

[56] Breve V, 428.

tidige Daab [57], om deres anstændige Forhold efter at have været til Guds Bord [58] og om deres Indøvelse i det lutherske Fromhedsliv paa Grundlag af den autoriserede Katekismus [59]. Ikke faa Steder taler klart nok om, at Kongen regnede med en oversanselig Baggrund for hele Livet, holdt fast ved Troen paa Guds umiddelbare Indgriben i den enkeltes Skæbne [60], følte en Forpligtelse til – trods al Skrøbelighed – at leve for Guds Aasyn, at staa ham til Regnskab for Livets Gøremaal og at takke ham for al Naade og alle Velgerninger [61]. Over for andre advarede han alvorligt mod ikke »at forkaste det evige med det time- lige« [62].

Betragter man endelig Kongens Styre af Kirken, mærker man ligeledes en ærlig Bestræbelse for i Tidens Aand at gøre Fyldest som »kristen Øvrighed«. Orden og Fasthed var paa dette Omraade hans Ideal [63]. Bestemt krævede han, at Præster skulde vise den tilbørlige Lydighed [64], men han stod selv med stor Respekt for det gejstlige Embede [65], og kan det end ikke nægtes, at han gjorde sig skyldig i mange egenraadige Indgreb især ved Præstekaldelsen [66], saa var det ham dog aabenbart en Samvittighedssag at se Landet forsynet med duelige og gudfrygtige Ordets Tjenere [67]. Frem for alt søgte han at udvikle den kirkelige Ensartethed [68]. Det er med fuld Ret, at baade Peder Winstrup (og Laurids Scavenius) fremhæver, at Kongens Styre var baaret af en utræt- telig Bestræbelse for at bringe Kirken paa en fast Fod i Landet, saaledes at »den rene og uforfalskede Lære, der var øst af Israels klare Kilder og oplyst ved den Gudskæmpe Luthers Skrifter, ubeskaaret kunde over- leveres til Efterslægten« [69]. Netop derfor stod han med Uvilje over for alle teologiske Nyorienteringer, og Gang paa Gang gennem hele sit Liv slog han med haard Haand ned paa Repræsentanter for afvigende Lære-

---

[57] Breve II, 226.

[58] Breve III, 25; IV, 342; V, 12, 525.

[59] Breve I, 89 ff., 91.

[60] Breve II, 115, 290; IV, 339; V, 348, 428.

[61] Breve III, 358; IV, 112; VI, 118.

[62] Breve II, 314.

[63] Breve II, 48; IV, 389, 412; VII, 58.

[64] Breve I 164; V, 242.

[65] Breve V, 243.

[66] Breve VI, 157.

[67] Breve IV, 236; V, 538.

[68] Breve I, 91; V, 290, 400, 407.

[69] P. P. Winstrup, anf. Skrift p. 22. L. M. Scavenius, anf. Skrift p. 23.

retninger, idet han ikke sjældent – som over for Oluf Kock 1614 og den kætterske Præst J. L. Friis 1643 [70] – aabenbarede den Brutalitet, som synes at have været et dybtliggende Træk i hans Karakter [71]. Ved saadanne Lejligheder afgjorde han vel ikke Sagerne paa egen Haand, men indhentede først Raad hos teologisk kyndige. Og her som i Tyskland kunde denne Hofteologernes Indflydelse blive af noget tilfældig Art, alt efter hvem der i Øjeblikket i særlig Grad havde Kongens Øre.

Som nærmeste Medarbejder og Støtte havde Christian IV ved sin Side den kongelige Kansler. Oftere har der i det foregaaende [72] været Lejlighed til at omtale den jernhaarde Kansler *Christian Friis til Borreby*, en ubøjelig Forkæmper for den ensartede luthersk-ortodokse Statskirke og en uforsonlig Fjende af Calvinismen. Kun i kort Tid skulde han opleve den nye Periode, som han havde været med til at skabe Forudsætningerne for, idet han allerede den 29. Juli 1616 afgik ved Døden, til sin sidste Stund tro mod det Livssyn – »den rette Religion, sande Gudsdyrkelse og Lutheri Lærdom« [73] –, som i mange Aar havde bestemt hans Holdning.

Til Efterfølger fik han samme Aar sin Navne *Christian Friis til Kragerup* († 1639) [74], som sin Forgænger en veluddannet og begavet Mand, dygtig som Administrator, varmt interesseret i al videnskabelig Syssel, dertil af en langt blidere, mere elskværdig Karakter og i flere Henseender af en liberalere Tænkemaade, hvis Virkninger føltet som en Lettelse i Sammenligning med den ældre Christian Friis' myndige Greb om Styret. I een Henseende var han dog sin Formand lig: i sin Kærlighed til den lutherske Kirke og det Fromhedsliv, denne havde fostret, som i sine Bestræbelser for at værne Lærens Renhed og Kirkeformernes Ensartethed. Jesper Brochmand, der i høje Toner priser ham herfor, beretter, hvorledes Kansleren paa sit Dødsleje indtrængende formanede sine Børn til frem for alt at »holde fast ved den sande Religion« [75]. Hans Hansen Resen taler ligeledes stærke Ord om, at Christian Friis i den Grad havde været opfyldt af Kærlighed til »den Lutherske, det vil sige den sande

[70] Breve V, 400, 407, 480.

[71] Erik Arup, Danmarks Historie II, 647.

[72] Især R. I, 414–16.

[73] C. F. Bricka og S. M. Gjellerup, Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede I, 162.

[74] DBL 2. Udg., VII, 392–7.

[75] Jesper Brochmand, Hielp aff Himmelen . . . [Ligprædikenen over Christian Friis], 1640, S. 53, jvfr. S. 44, 68–9.

Religion, i Forhold til hvilken ingen anden er sand«, at han hellere vilde have udgydt sit Blod og lidt de forfærdeligste Pinsler, ja – om muligt – underkastet sig Døden tusinde Gange end at være vejet en eneste Fodsbred fra den sande Religion eller at have bistaaet nogen, der lagde onde Raad op mod denne [76].

Det siger sig selv, at Tidens Ortodoksi og Statskirkelighed maatte have stærke Forbundsfæller i en Konge og i en Kansler af den her skildrede Tænkemaade. Det samme gælder store Dele af Rigsraadet. Blandt de ikke alt for talrige direkte Udtalelser, som fra denne Periode er bevaret som Udtryk for dets Holdning i religiøse og kirkelige Spørgsmaal, kan der dog fremføres nogle, der vidner om Interesse for at bevare Kirkens lutherske Præg. Typisk er vistnok saaledes Raadets Votum 1629, hvori der som det første blandt Motiverne til at slutte Fred nævnes »Guds Æres og vores kristelige Religions Conservation og Exercitium udi disse Lande og Riger, som allermost og for alting udi denne Sag bør at respekteres« [77]. Endnu vægtigere end saadanne Ytringer er dog Tidens hele omfattende kirkelige Lovgivning, der for en stor Del staar i »Bodsfromhedens« Tegn, og som fik sit mest karakteristiske Udtryk i den store Forordning af 27. Marts 1629 om Kirkens Embede og Myndighed mod ubodfærdige. Som denne Forordning i høj Grad bærer Præg af Holger Rosenkrantz' Aand, saaledes er det klart, at saa længe han havde Sæde i Rigsraadet, var det ham, der var den drivende Kraft i alle Reformers vedrørende Kirke, Universitet og Skole.

I Kredsen af de ovennævnte Mænd indtog ogsaa *Hans Poulsen Resen* en betydningsfuld, i flere Henseender en førende Stilling. Hvorledes hans historiske Gerning kom til at forme sig – i Samklang med eller i Modsætning til andre af Tidens Retninger og Personligheder –, skal den følgende Fremstilling have til Opgave at eftervise.

KAPITEL II

Resens Kristendomsopfattelse (1615–38)

1. Da Hans Poulsen Resen som 54-aarig 1615 steg op til den højeste Værdighed i den danske Kirke, Sjællands Bispestol, havde han et stort

[76] H. H. Resen, *Oratio funebris de Dn. Christiano Frisio*, 1640, Bl. G v–G 2, jvfr. F3–F3v, F 4 ff.

[77] Kr. Erslev, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid II*, 187; jvfr. S. 108 f., 384 f., 442.

Stykke af sin Manddomsgerning bag sig. I henved 25 Aar havde han været knyttet til Københavns Universitet, og havde hans Virksomhed som Professor end haft dybtindgribende Følger ogsaa for hele den kirkelige Udvikling, havde den dog efter sit Væsen fortrinsvis maattet udfolde sig gennem Lærergerning og akademisk Forfatterskab. Naar han nu gik over i en ny Tilværelsesform, betød det i første Række, at hans Arbejde blev af overvejende praktisk-kirkelig Art, men dette medførte ikke nogen Standsning i hans Forfattervirksomhed. Ogsaa efter 1615 bruger han Pennen saa flittigt som nogensinde, ja, i en saadan Grad, at Tallet paa hans Skrifter fra Tiltrædelsen af Bispeembedet til hans Død gaar op til over et halvhundrede, men der finder en Omlægning Sted, saaledes at Hovedparten af hans Forfatterskab maa betragtes som direkte Led af hans kirkelige Arbejde. Derfor er det ogsaa hans Skrifter paa Modersmaalet, som nu kommer til at spille Hovedrollen.

Resens Forfatterskab efter 1615 kan inddeles i forskelligartede Grupper efter deres Sprog, Form, Indhold, det Formaal, de umiddelbart skulde tjene, o. l. Man kan sondre mellem strengere akademiske Skrifter og rent kirkelige, mellem dogmatiske, eksegetiske, kateketiske og helt opbyggelige, mellem Ligprædikener og Litaniprædikener, pastoralteologiske Hjælpemidler, Skolebøger, Katekismeforklaringer og Udgaver af ældre kirkelig Litteratur. Alle den Slags Inddelinger er dog væsentlig af formel Natur. Dybest set danner det vidtstrakte Forfatterskab en Enhed, er baaret af eet Formaal: at styrke og opbygge den lutherske Kirke i Danmark. Grundkarakteren er den samme i alle hans Arbejder, men Behandlingsmaade og Udtryksvis maatte nødvendigvis skifte efter de forskellige Kredse, han henvendte sig til. Som før 1615 kan man heller ikke i Resens senere litterære Virksomhed pege paa et eneste Skrift, som synes udsprunget af en oprindelig Forfattertrang; alle hans Arbejder er direkte eller indirekte at opfatte som Lejlighedsskrifter, og al Tale om at udfolde sin Forfatterpersonlighed eller at levere en objektiv Behandling af foreliggende Spørgsmaal vilde være misvisende over for en Personlighed og en Produktion af denne Karakter.

En nærmere Gennemgang af adskillige af Resens Skrifter vil blive givet senere i Tilknytning til Skildringen af den historiske Sammenhæng, hvori de hører hjemme, ligesom en afsluttende Sammenfatning vil bringe en Karakteristik af Resens formelle Ejendommeligheder som Forfatter og Prædikant samt en Undersøgelse vedrørende Specialpunkter i de enkelte Skrifter. I denne Forbindelse skal der blot peges paa Hovedpunkter i Indholdet, i den teologiske Livsopfattelse, som danner Bag-

grunden for den mangeartede Produktion. Dette er saa meget mere paa-krævet, som Kendskab til Resens Kristendomsanskuelse, til hans teologiske Ideer og kirkelige Idealer, er en nødvendig Forudsætning ogsaa for Forstaaelsen af hans store Indsats i det praktiske Liv.

En saadan Oversigt kan desuden med desto større Tryghed meddeles netop her ved Indgangen til hans sidste Livsafsnit, da der ikke lader sig paavise større Forskydninger i Resens Standpunkt i hele Perioden 1615–38 – fraregnet enkelte Stemningsskift som Følge af de ændrede Tidsforhold er det det samme Grundsyn, der overalt kommer til Orde i hans Forfatterskab som i hans øvrige Virken. Man staar over for en Mand, hvis Udvikling i alt væsentligt var afsluttet – paa visse Punkter kan han vel uddybe sin Opfattelse, men han indoptager ikke nyt Stof til Forarbejdning i sin aandelige Organisme. Hele Forfatterskabet fra Aarene 1615–38 kan derfor principielt opfattes som en Enhed og gennemgaas under eet.

Oversigten over Resens teologiske Standpunkt skal dog indskrænkes til en Omtale af visse Hovedpunkter. En fuldstændig Behandling af hans Stilling til alle Lærepunkter i Dogmatikken vilde dels ikke være mulig paa Grund af de foreliggende Kilders Beskaffenhed, dels næppe, om den lod sig gennemføre, være af tilstrækkelig Interesse. Resen var nemlig hverken Systematiker i strengere Forstand eller en Teolog, der paa original Maade formaaede at give Bidrag til Kirkelærens Udvikling. Han var helt igennem en reproducerende og kombinerende, ingen nyskabende, Aand, og sammenlignet med typiske Systematikere af saa forskellig Støbning som f. Eks. Kurt Aslaksen og Jesper Brochmand ses det tydeligt, hvorledes den strenge Afgrænsning af de teologiske Begreber, deres indbyrdes Sammenkædning og klare skolemæssige Formulering ikke var hans Sag og næppe har haft hans dybere Interesse. Han henholder sig i Almindelighed til visse Grundanskuelser, som han ofte med en trættende Ensformighed søger at hamre ind i sine Læseres Bevidsthed. Trods sit store Kendskab til ældre og nyere Tidens Teologi kommer han derfor overvejende til at virke som Typen paa den praktisk orienterede Kirkemand. Det maa da blive Opgaven dels at karakterisere hans Hovedsynspunkter vedrørende Teologiens og det religiøse Livs Udformning, dels at gøre Rede for hans Stilling til de specielle Lærepunkter, der var at anse for et Shibbolet for Tidens forskellige Retninger.

2. Det er tidligere blevet paapeget, at foruden det fremtrædende eklektiske Præg hos Resen synes der hos ham at have gjort sig gældende en

ret stærk Dragelse baade mod Mystikkens Inderliggørelse og mod Spekulationen [1]. Den sidstnævnte Tilbøjelighed havde under Paavirkning af augustinsk Nyplatonisme ført ham til de bekendte angribelige Teser især vedrørende Treenigheden og Kristologien. Med Nød og næppe var det lykkedes ham at levere et Forsvar for sine Læreudviklinger, som Biskopper og Professorer – trods en dybtgaaende Mistillid til hans Formuleringer – tilsidst havde kunnet godkende som »ortodokse«, forøvrigt i sig selv et vanskeligt Foretagende paa en Tid, da den danske Kirkes Lærepræg var saa ubestemt, som det var. Som en ikke uvæsentlig Indrømmelse over for sine Modstandere havde Resen dog maattet afgive et højtideligt Løfte om for Fremtiden at afstaa fra sin spekulative Læreviis og henholde sig til de Udtryk, som havde Hævd i den danske Kirke («*modi loqvendi in nostris ecclesiis usitati*») [2].

Resens Skrifter fra den følgende Periode viser, at han i alt væsentligt har holdt sig dette Løfte efterrettelig. Om han i sit Indre har opgivet den spekulative Betragtningssmaade, kan ud fra Kendskab til det menneskelige Sjæleliv maaske anses for tvivlsomt, men den kom ikke længere i større Udstrækning til Udtryk i hans Skrifter, om end en og anden Formulering af denne Art staaar tilbage som et beskedent Minde om tidligere stærkt fremtrædende Ejendommeligheder [3]. Men netop denne

[1] R. I, 344–5.

[2] KS 2. R. I, 425, 441.

[3] Nogle Eksempler herpaa skal anføres. Enkelte Steder betones stærkt – nu som før – det transcendentale i Guds Opfattelse («*quæ et ipsa deo præscita seu præsentia sunt ante omnia tempora, et eminent supra omnem rationem nostræ complicationis talium cum æternalibus*», *De gratia universali* IV, 20, jvfr. Jesu Christi Testamente B 6v, C 5), og Begrænsningen i den menneskelige religiøse Erkendelse fremhæves omvendt stærkt (sst. IV, 359–60), idet som tidligere Nicolaus Cusanus' »*docta ignorantia*« understreges (sst. IV, 343). Resens Sympati for den nyplatonisk-augustiniske Spekulation og dens Stemning mærkes tydeligt (sst. IV, 351). Den tidligere Yndlingstanke om alle Tings Nærværelse for Guds Viden »*semper et transcendentæ*« fastholdes (IV, 6; 12; 323, 330). Saaledes er ogsaa Kristus altid nærværende for Gud som Midler (sst. II, Tm. 4, 91), og som Midler er han virksom i det gamle Testamente (sst. V, 166; Lit. 1625 A 3v). De to tidligere saa ofte benyttede Skriftsteder Hebr. 13,8 og Apok. 13,8 citeres da ogsaa igen (sst. III, 171, jvfr. Børnelærdoms Visitatz, 1628, G, G 3). Af Formalia kan nævnes, at Resen endnu taler om de to »*naturæ seu essentiæ*« hos Kristus (sst. V, 207) og et Sted bruger Betegnelsen »*trinus*« om Treenigheden (*De verbo Domini*, 1626, Th. 3). Den stærke Aandeliggørelse, der trods al Bogstavtro prægede Resens Gudsopfattelse, viser sig ogsaa, hvor han udvikler sine Tanker om Himlens Begreb og Guds Tilværelse. Gud har ikke »en besynderlig Sted her oven til, langt over Sol, Maane og Stjerner«, men hviler i sig selv paa en for Fornuften ube-

Forpligtelse, som Resen saa samvittighedsfuldt søgte at efterleve, har bidraget til at give mange af hans Udtalelser efter 1615 et mærkeligt ufrigt Præg. Ofte har man Indtrykket af at staa over for en Forfatter, hvis Aands Udvikling er blevet hæmmet, som ikke kan eller ikke tør udfolde sig helt efter sine oprindelige Anlæg og Tilbøjeligheder. De tidligere Tilløb til en dristigere Tankeflugt er blevet standset, er blevet afløst af en næsten pinlig Ængstelse for til enhver Tid og for enhver Pris at godtgøre sin »Ortodoksi« og af et stærkt fremtrædende Hang til at dække sig bag ordrette Citater af de store dogmatiske Autoriteter.

Da denne Tendens er saa karakteristisk for den ældre Resen, maa det nærmere undersøges, hvad han da forstaar ved »Ortodoksi«. Det er tidligere blevet fremhævet og skal yderligere blive belyst, hvorledes Resen er den, der i Danmark gør sig til Talsmand for en stærkere Tilbagevenden til *Luther* og gaar haardt til Værks over for de Former for Filippisme, der slog over i Kryptokalvinismen. Til sin Dødedag priser Resen bestandig *Luther* som det paa enestaaende Vis udvalgte Guds Redskab, der fik Evangeliets Lys til at straale efter det lange papistiske Mørke [4]. Ikke mindst ved Reformationsjubilæet 1617 kom disse Toner til at lyde med fuld Klang, men ogsaa talrige Steder i hans andre Skrifter fremhæves »hin gode«, »hin frimodige *Luther*« [5] som den nyere Tids store Kirkefader, ligesom Resen overalt klynger sig til en bogstavelig Fastholden ved hans Ord, især som de forelaa i Katekismen og Kirkepostillen [6]. I hele denne Vurdering af *Luther* er Resen i god Overensstemmelse med den samtidige tyske Ortodoksi, som den f. Eks. kom til Orde i Wittenberg, men hvad der giver hans Holdning et Særpræg til Forskel fra den tyske, er den stærke Betonning af Melancton, som gaar jævnsides med *Luther*begejstringen. Denne Tendens til at fastholde baade *Luther* og Melancton som normgivende Autoriteter er ikke blot karakteristisk for Resen selv, men iøvrigt typisk for hele den officielle kirkelige Udvikling i Danmark siden Reformationen.

gribelig Maade, »er i sig selv og sin egen Majestæt« (Instructio, 1636, H 4). Naar Menneskesjælen efter Døden opnaar Saligheden, skal den »da aldrig gøre sig saadan Tanke mere om Sted eller Rum, men nyde Gud over alt sligt, ja, saa langt over al Maade, Fornuft og Sands« (Jørgen Lykke C 6v). Saligheden er »de levendis Land, som saa mange usigelige tusinde Gange overgaar al denne Verden med Tid og Sted, med Maal og Rum« (sst. N 3).

[4] E. Rosensparre E 7, H 3.

[5] Fortale til Overs. af den augsburgske Confession, 1618, b 2v, b 4v. J. Lykke I. Anna Catharina 3v.

[6] Jvfr. Fortale til Ph. Nicolai, *Theoria vitæ æternæ*, 1632, e v.

Tilknytningen hos Resen til *Melanchton* viser sig dels gennem direkte hædrende Udtalelser om Luthers trofaste Kampfælle, der ved sin klare metodiske Lærevis havde gjort sig saa fortjent ikke blot af artes liberales, men ogsaa af Teologien, – dels ved Bestræbelserne for at fremhæve og foranstalte udgivet Lærebøger af Melanchton, dels endelig ved direkte teologisk Afhængighed af ham paa flere vigtige Lærepunkter. Da Resen imidlertid ikke kunde være uvidende om, hvor stærkt anfægtet Melanchtons Anseelse var blevet hos strengere »lutherske« Retninger, er det ham aabenbart meget om at gøre at eftervise, baade hvor højt Luther selv satte sin Medarbejder [7], og hvorledes Luther og Melanchton faktisk repræsenterer væsentligt ensartede teologiske Anskuelser. Mindre Afvigelser fra Luther kan ganske vist paavises hos Melanchton, ligesom ogsaa dobbelttydige, ikke udtømmende Formuleringer, men i saa Fald bør man fortolke den Slags »velvilligt« (»benigne«) og saaledes bringe dem i Harmoni med mere »ortodokse« Steder. Det er af største Betydning for Forstaaelsen af Resens hele teologiske Standpunkt at holde sig for Øje, at han aabenbart har følt sig overbevist om en gennemgaaende Læreenhed mellem de to Reformatorer, idet det først var en senere Tid forbeholdt skarpt at afdække den ikke uvæsentlige Forskel, der kan paavises mellem Luther og Melanchton baade i deres Aandspræg, Udvikling og Teologi.

Foruden paa spredte Steder har Resen især i to Skrifter udførligt udtalt sig om Forholdet mellem Luther og Melanchton. Det ene er Fortalen til den danske Oversættelse af *Confessio Augustana* (1618), det andet er et særligt, hidtil ikke benyttet Arbejde *De locis communibus Phil. Melanch.* (1620), der maa betegnes som en Hovedkilde til Forstaaelse af Grundlaget for den ældre Resens Teologi. I dette sidstnævnte Skrift leverer Resen en Fremstilling af Forholdet mellem de forskellige Udgaver – eller rettere Typer (formæ) –, hvori Melanchtons berømte Lærebog »*Loci communes*« foreligger. Efter Resens Opfattelse er Udviklingen foregaaet paa følgende Maade: den første Type repræsenteres af Udgaven 1521, der gengiver Hovedindholdet af Melanchtons Forelæsninger over Romerbrevet 1520. Mindst heldigt i denne, efter Luthers Dom iøvrigt uovertræffelige, Bog var Stykket »*de libero arbitrio*«, hvor der af Hensyn til den romerskkatolske Pelagianisme var fremsat »*phrases interdum duriores*«, som var formet saaledes, at Calvin siden direkte kunde udskrive dem og bruge dem til Opbygningen af sin Præ-

[7] F. Eks. *Lutherus triumphans* F 3, jvfr. F 3v.

destinationslære. Melanctons Udtalelser her bør dog fortolkes efter hans senere Standpunkt, hvorfor det er urigtigt, naar Schwenckfeld («in multis male feriat») beskylder Melancton for at hylde Fatalismen.

Den anden Type af Loci er Udgaven 1535 (forma secunda, media), der udgør det klareste og mest sammenfattende Udtryk for Melanctons og – i Forbindelse med Confessio Augustana – for hele Lutherdommens teologiske Opfattelse. Dens Værdi fremgaar først og fremmest af det lødige Indhold selv, men dernæst ogsaa af, at Luther i sine sidste Aar bestemt har hævdet sin Overensstemmelse med denne Udgave. Den indeholder saaledes den af Luther approberede Læreform. Endvidere har en Række andre fremragende Teologer – Johannes Brenz, Georg Major, Peder Palladius o. fl. – udtalt sig i høje Toner om den. – Tredie Type begynder med en ændret tysk Oversættelse af 1542 (1536 var der kommet en direkte Oversættelse af Udgaven 1535) og fortsættes med den Redaktion, som Melancton udarbejdede 1543–44, men som først udkom i Basel 1550 [8]. En fjerde Type repræsenteres af alle de tyske Oversættelser, der kom efter dette Tidspunkt (1553, 1555, 1556), og som i Virkeligheden fremlægger Loci i en næsten helt ny Skikkelse («qvasi novum opus»).

Den, der tager sig det Arbejde paa, ærligt og med Troskab («candide et fideliter») at sammenligne de forskellige Typer af Loci, vil visse- lig ikke have Grund til at fortryde sin Møje, vel at mærke naar han opfatter Mag. Philips senere Udtalelser redeligt og velvilligt, nemlig som Kommentarer til de tidligere, og for saa vidt de stemmer overens med Confessio Augustana og Skriften [9]. Denne Fremgangsmaade er Kende-

---

[8] Dette er næppe historisk rigtigt. I nyere Tid sættes Baseler-udgaven, første gang udgivet 1545, siden 1550 som Nr. 3 (12) af den tredie Form for »Loci«, hvoraf den første skal være kommet 1544 med Titelblads Angivelse: 1543 (CR XXI, 563 f.). – Resen omtaler (B 2v) en fransk Oversættelse af »Loci«, udgivet i Genève 1551 og forsynet »cum liberali præfatione Calvini«. Han kender saaledes den franske Oversættelse, om hvis Tilstedeværelse selv Strobel tvivlede (G. Th. Strobel, Versuch einer Litterär Geschichte von Philipp Melanctons Locis theologicis, 1776, S. 191–2), men han tager fejl i at tro, at Udgaven 1551 var den første af den franske Oversættelse. Denne var allerede kommet 1546. Calvins Fortale, der udtrykker en mærkelig Forstaaelse for Melancton, er siden optaget i CR XXXVII, 847–50. Et Eksemplar af den meget sjældne Oversættelse 1551 findes i Bibliothèque nationale i Paris.

[9] »... dum posteriora Philippica accipit candide, benigneqve q. pro commentariis priorum in plerisque: qvatenus sic cum Confessionis Augustanæ Apologia et sacris literis recte conveniunt« (B 3).

tegnet paa de sande »Philippici« – anderledes handler derimod »Philippistae« (»hoc est falso dictitati Philippici), Folk som Peucer, Strigelius, Pezelius og flere, som i visse Lærestykker fordrejer Melanchtons Mening, saa at der skabes en Modsætning mellem Luther og »Philippus sincerus« paa den ene Side og en »Philippus degener« paa den anden. Noget lignende er forøvrigt fra anden Side forsøgt af Matthias Flacius og hans Fæller. Resen slutter sit Skrift med at udtale Haabet om, at man ikke i Fremtiden vil inlade sig paa det fordærvelige Foretagende at prøve paa at skille disse to store, saa nøje sammenhørende Vidner for Guds Sag. Forsøg i denne Retning har allerede tilstrækkeligt vist, hvorledes man i Stedet for den sande Luther fik de larmende Flacianere og Tilhængerne af den stive Prædestinationslære, og i Stedet for den sande Philip Sakramenterer, snedige Nestorianere, ja, endogsaa afskyelige Synergister og Semipelagianere [10].

Hovedsynspunktet om Læreenheden mellem de to Reformatorer genfindes i Resens Fortale til den danske Oversættelse af *Confessio Augustana*, hvori han blandt andet belyser dette Bekendelsesskrifts Tilblivelseshistorie og efterviser, at det læremæssigt set fuldt ud er blevet tiltraadt af Luther. Denne maatte vel bekende, at »Philippi Stil faldt mildere end hans grove Pen«, men i Hovedsagen var der ikke den ringeste Forskel. Selvom Luther for sin Del ikke vilde give Afkald paa senere ved passende Lejlighed at »ryste den gamle forslidnede Hores Skindkjortel, [saa] at Palterne og Lumperne skulde vel flue Paven om Ørerne deraf, og hun skulde sige, hun havde været i Gilde og Dans«, maatte han med Hensyn til Konfessionen fuldt ud erkende, at »hans rette Mening var der befatted«, for saa vidt det lod sig gøre under de givne Omstændigheder [11].

Interessant er ogsaa Resens Opfattelse af »*Confessio variata*« fra 1540. De Ændringer, der findes i denne Udgave, var foretaget af Melanchton med Luthers Billigelse og skyldtes Hensynet til Katolikkerne, som i Udgaven af 1530 mente at kunne finde Støtte for deres Transsubstantiationslære. Hovedmeningen skulde dog stedse »være den samme uden al Underfundighed«. Den ny Udgave blev imidlertid benyttet af dem, der vilde »flikke sig ind under den Augsburske Konfession«, hvorfra de tidligere var undvejet (o: Kalvinisterne). Derfor blev Udgaven af 1530 »mere anset igen« af Hensyn til »Sakramentererne« med deres Nesto-

[10] Hermed kan jævnføres Udtrykket (A 4v): »quivis genuinus Lutheranus simul et Philippicus seu adeo syncerus homo Christianus«.

[11] Anførte Fortale C 3.

rianisme og Fornuftdyrkelse i Behandlingen af Trosmysterierne, men principielt set maa de to Former for Konfessionen i alt væsentligt side-stilles [12].

Naar Resen er saa interesseret i at paavise Overensstemmelsen mellem Luther og Melanchton og i af Luthers Skrifter især at fremdrage Kirkepostillen og Katekismen, desuden Udgaven 1535 af Melanchtons Loci og den augsburgske Konfession, skyldtes det aabenbart i høj Grad det Formaal derigennem at pege paa, hvad der maatte være normgivende Lære i den danske Kirke. Han følger her nøje det Spor, som var anvist af Tidens grundlæggende Aktstykke paa kirkeligt Omraade, Kirkeordinansen. Hverken denne eller den følgende Tids Lovgivning havde vel indført nogen bestemt formuleret Symbolforpligtelse, men Ordinansen havde dels i Almindelighed tegnet et Omrids af den Tros- og Læretype, man ønskede fremmet, dels specielt anbefalet en Række Skrifter, som Præsterne burde eje som vejledende Udtryk for den nye evangeliske Forstaaelse. Blandt disse nævnes udtrykkeligt Luthers Kirkepostil og Katekisme samt Melanchtons Loci og Apologi [13]. Med Hensyn til Loci kan specielt bemærkes, at det var nærliggende og sikkert historisk rigtigt, naar Resen saa stærkt betoner, at det er Udgaven (Typen) af 1535, som Ordinansen regner med. Tilmed kunde han støtte dette med en Henvisning til et haandskrevet Vidnesbyrd herom fra Peder Palladius og just fra Aaret 1537 [14]. Det er da fuldkomment følgerigtigt, at han selv i sine Skrifter gentagne Gange bygger paa Udtalelser netop fra denne »media forma« (1535-41), og ligesaa, at han formodentlig drog Omsorg for, at den blev lagt til Grund for den nye Udgave og Oversættelse, som kom i Danmark 1620 og 1622 [15]. De to Former for Augsburgerkonfessionen, – dette Bekendelsesskrift, som især under de Hemmingsenske Stridigheder mere og mere var blevet draget i Forgrunden – synes Resen som nævnt i læremæssig Henseende i det væsentlige at sideordne. Selvfølgelig maatte han dog være klar over, at Kirkeordinansen kun kunde have tænkt paa »invariata«. Det var da ogsaa den Udgave, han lod oversætte 1618, ligesom det var paa denne, at han fra ca. 1619 lod sine Præster afgive Læreforpligtelse [16].

[12] Sst. d-d v, d 2v.

[13] KO S. 118-19.

[14] De locis communibus Phil. Melanch. A 4.

[15] Baade Udgaverne 1620 og 1622 samt Oversættelsen 1622 siger selv klart, at de bygger paa den Tekst, der kom i Wittenberg 1535, 1536, 1538 og 1541.

[16] Om Aarsagen, hvorfor Resen lod Udgaven 1530 oversætte, siger han selv

3. Undersøger man nærmere den teologiske Opfattelse, som Resen med Benyttelse af de her nævnte Hjælpeidler giver Udtryk for, viser denne sig at være en streng Skrift- og Trosteologi. Med ikke mindre Tydelighed end i Aarene umiddelbart før 1615 er han i den følgende Periode en afgjort Repræsentant for en stejl Supranaturalisme. Der kan næsten ikke paavises noget Skrift af ham, hvori han ikke mere eller mindre udførligt indskærper sine altbeherskende Yndlingstanker om Nødvendigheden af at opbygge Teologien udelukkende paa Guds Ord i Skriften, om Troen som Organet for Forstaaelse af det religiøse Livs Mysterier og om den menneskelige Fornufts Afmagt over for de Ting, der hører Guds Rige til. Den antirationalistiske Tendens er til det sidste i Resens Teologi et Motiv af afgørende Betydning.

En sammenfattende Fremstilling, om end i noget løs Form, af sine Synspunkter paa dette Omraade har Resen givet i to Disputater, der emnemæssigt danner en Enhed: τῆς θεολογίας ἡ ἀρχὴ καὶ τέλος (1626) og *De verbo domini, quod manet in æternum* (1630).

Efter indledende Bemærkninger om Guds Virksomhed som Skaber fremhæver Resen i den førstnævnte Disputats (Th. 6–32), hvorledes Gud til enhver Tid og i Forhold til enhver Tids Fatteevne har talt til Mennesker gennem sit Ord. Guds Ord er usvigeligt sandt og virkekraftigt, ja, er ikke alene Ord, men tillige Handling. Dette gælder ikke blot hans Skaberord og hans direkte Tale til Mennesker, f. Eks. i det gamle Testamente, men ogsaa Skriften, den ydre Kodificering af hans Vilje. Efter at Gud nemlig oprindelig mundtlig havde meddelt sig til Patriarker o. a., førte Tidernes og Menneskenes Udvikling det med sig, at man maatte skrive hans Kundgørelser ned og overlevere dem til Efterslægten. Det var dog blot en Forandring i det ydre – ogsaa det skrevne Guds Ord ejer Skaberevnen, vel at mærke, naar det modtages i *Tro*. Det er et »verbum dei cum spiritu et virtute«, naar Læseren eller Tilhørerens bøjelse sig for det i troende Ærbødighed. Uden den hellige Aands Førerskab virker det, takket være Fornuftens Blindhed, blot som et menneskeligt Ord (Th. 22). Men netop paa Grund af sin enestaaende Oprindelse bruger Skriften en Bevisførelse (*demonstratio*), der er væsensforskellig fra al filosofisk Argumentering. Det er en »*demonstratio theologica*«, som kun beskæftiger sig med aandelige Ting, derfor er ogsaa Skriftens

-----

i Fortalen (d 2v), at det skete som Værn »mod Mørkhedsens Aand, som behændeligen vilde gerne endnu udi mange snige sig ind, lige som tilforn, under den anden Augsburgiske Konfessions Skin«.

Udtryksvis anderledes end Filosoffernes, og den skaber nye Udtryk for de Sandheder, den hellige Aand forkynder. Skriften hviler i sig selv, er i sig selv et Vidnesbyrd om sin egen Sandhed, og trænger derfor ikke til at støttes ad filosofisk Vej (Th. 22–6). Den indeholder en »sapientia transcendens«, der ikke behøver Hjælp af nogen »demonstratio rationalis«, den staar altid højt hævet over al Fornuft og al logisk Analyse, som iøvrigt har sin berettigede Brug i andre Ting (Th. 27–8). Skriftens Bevisførelse bestaar deri, at Guds Aand oplyser Menneskets Sjæl om Troens Mysterier. For den troende er alt vedrørende Frelsen klart nok, og er det det ikke, skyldes det, at Mennesket lader sig blænde af denne Verdens Gud (jvfr. 2. Kor. 4,3–4. Th. 25–32, jvfr. Th. 16).

Heraf følger (Th. 33–60), at Guds Ord, *Skriften*, maa stilles over enhver anden Autoritet; derfor maa man afvise baade den katolske Kirkes Lære om Traditionen og al Tale om særlige Aabenbaringer («det indre Ord») hos Schwenckfeld, Weigel og andre »fanatici« (Th. 49). Skriften – d. v. s. de kanoniske Bøger, som de foreligger i Grundsprogene – rummer i sig selv fuldkommen og tilstrækkelig Oplysning om alt, hvad der er nødvendigt at vide med Hensyn til Menneskers Frelse (Th. 39). Men den er tillige saa rig, at selv de mindste Ord, Stavelser, Tødler og Punkter indeholder betydningsfulde Sandheder (Th. 59) [17]. Derfor maa man med den største Samvittighedsfuldhed agte paa de forskellige Læsemaader baade i den massoretiske og i den græske Tekst (Th. 40), ligesom man ved et utrætteligt Bibelstudium vil naa til at kunne opløse alle tilsyneladende Modsigelser og forstaa de billedlige Udtryk (Th. 42, 50). Skriftens Rigdom ses ogsaa deraf, at den er Kilden til de religiøse Sandheder, der findes hos Hedningene, ligesom den danner Grundvolden for alle Kunster og alle Videnskaber.

Visse Tanker fra denne Disputats genoptog Resen faa Aar senere og udførte nærmere i den næste Disputats »*De verbo domini*« (1630), hvori han bl. a. i direkte Tilknytning til Luther indskærper, at den sande Forstaaelse for Skriftens ophøjede Tale kræver baade Bøn og alvorlig Overvejelse – meditatio – uden Hensyntagen til Fornuftens Indvendinger («absque impedimentis malæ sanæ rationis», Th. 11–14). Omtalen af den værdige Forberedelse til Læsning af Guds Ord fører iøvrigt Forf. over til Spørgsmaalet om Betingelserne for Omvendelsen, Muligheden af

[17] Uden at have udviklet sin Inspirationslære nærmere fastholder Resen i Almindelighed: »tota scriptura inspirata divinitus« (Lit. 1625 F 5). Om Resens Syn paa Forfatterskabet til forskellige Skrifter i V. T. se E. Kruse, Fortalen, A 3v, B 4v. H. Lykke a 6v–7. C. Barnekow F 6v.

personligt at tilegne sig Gudsordets Virkninger, hvorom mere i en anden Sammenhæng. For Skriftforstaaelsen som for hele Kristenlivet gælder det, at Hovedvægten hviler paa *Troen*, denne »res transcendens, coelestis, arcana, divina« (som Fornuften forkaster, Th. 59), hvorfor man bestandig – som Luther siger – maa lære at døde »ratio, bestia alias toto mundo major« (Th. 80).

Da Tanker af denne og beslægtet Karakter danner Hovedtemaet i Resens mange Skrifter, vil det sikkert være rimeligt yderligere at anføre nogle typiske Steder fra andre af hans Arbejder. Selv om der herved ikke føjes væsentligt nyt til det allerede sagte, har det sin Interesse at se, hvorledes ikke blot hans akademiske, men ogsaa hans mere populære Skrifter tegner det samme Billede af den strenge Supranaturalist, der fast forankret i en luthersk-ortodoks Skriftforstaaelse afviser baade Katolicismens Traditionalisme, Sværmernes Subjektivisme og Kalvinismens paastaaede Rationalisme, idet han overalt som Modsætning hertil fremhæver den troendes, paa Bibelordet byggede, aandelige Forstaaelse.

Paa lignende Maade som i de her nævnte Disputatser taler Resen da ogsaa i sine Litaniprædikener. 1617 skildrer han saaledes Kristi Rige som et aandeligt og himmelsk Rige, langt over al Menneskeforstand, ene og alene tilgængeligt for Troen [18], og 1619 belyser han, hvorledes den menneskelige Fornuft kun søger sin egen Retfærdighed – Guds Retfærdighed derimod er »supra omnem rationem humanam«. Altid har Djævelen søgt at forføre Mennesker ved »den blinde Fornuft« (og den forvendte Vilje), og ikke mindst med Hensyn til Lærdommen om Gud mærker man paa Kætternes Meninger, hvorledes Fornuftens Gift sniger sig ind overalt [19]. Det gælder da om paa dette Omraade at undgaa alle »subtilitates rationales in doctrina fidei«, og i mystiskfarvede Ord (direkte i Tilslutning til de af Luther fremhævede Forfattere: Tauler, Bernhard og Augustin) taler Resen om at vende hele Sanseverdenen (og den logiske Betragtningensmaade) Ryggen for at trække sig ind i Sjælens dybeste Lønkamre. Her – i det indre, gennem den aandelige Renselse nyskabte, Menneske – er det, at Gud skal søges [20]. I Litaniprædikenen 1625 giver Resen en længere Udredning af Troens Betyd-

[18] Lit. 1617 G 2v.

[19] Jvfr. Udtrykket »nogen spidsfindige Fornuftens Drage enten ved snedigt Kætteri eller andre bedræglige Kunster og Paafund« (E. Kruse N 3), og »den næsevise Fornufts Briller og Griller« (Fortalen til Overs. af C. A. b 3).

[20] Lit. 1619, B 4 – B 4v, C 3, F 5v, F 6, F 7.

ning for den sande aandelige Erkendelse, hvorledes Kristus er baade Liv og Lys (Eph. 5, 14; Matth. 7, 18–20) [21], og saa vel her som 1626 fremhævede han, at kun de sande genfødte (»vere renati«), der har et af Gud oplyst Sind og en levende Tro (»illuminata mens divinitus, viva fides«), kan løftes op til en (relativ) Erkendelse af saadanne ophøjede, ubegribelige Mysterier, at der findes een Gud, at Gud skaber, opholder, frelser Mennesker o. s. v. [22]. 1631 hedder det igen, at »ratio humana« er ude af Stand til f. Eks. at forstaa, hvad Arvesynden vil sige [23], og 1639 – i det sidste Arbejde fra Resens Haand – indskærpes det paa ny, at ratio ikke er mægtig at rumme Tanken om den transcendent Herlighed i den himmelske Kristi Rige [24].

Lignende Toner lader sig ogsaa høre i Resens danske Skrifter. Malende siger han saaledes et Sted i Ligprædikenen over Jørgen Lykke 1621: »Verdens Børn bære deres Hoved højt ved stor Visdom og Forstand om Himmel og Jord, om filosofiske Skarpsindighed og politiske Forsigtighed med andre Inventioner og Behændigheder«, men det hører altsammen Mørket til, hvis man »ikke bliver oplyst i det indvortes Menneske, som ikke er Kød af Kød, men Aand af Aand« [25]. I Talen over Karine Banner formaner Resen til at holde sig til Guds aabenbarede Ord i Skriften og sky »egne fornuftige Visdom og kloge Betænkning«, idet det altid har været en af Djævelens bedste Indskydelser at føre Mennesker til »at tro sig selv og sin egen Fornuft over Guds Ord i deris enfoldelig Mening, eller han skal og lægge noget til Ordet efter sin egen gode Tykke« [26]. Der er da god Grund til – som det hedder i en tredie Ligprædiken, over Tyge Kruse 1629 – at betænke, at et Menneske ikke blot skal overvinde kødelige Fristelser, »men og hvis Fornuften kan føre hannem paa imod Guds Ord« [27].

Stærkere maaske end noget andet Sted møder man Tankegange af denne Art i det mærkelige Skrift »*Jesu Kristi Testamente*«, hvor Behandlingen af Emner som Kristologien og Nadverlæren bød Resen en gunstig Lejlighed til at fremsætte sine Yndlingsmeninger om Skriftordets Tilstrækkelighed og Fornuftens Afmagt. Gang paa Gang ivrer

[21] Lit. 1625 F 8v. Jvfr. ogsaa F. Rantzau A 7–8.

[22] Lit. 1626 C 7 v, C 8v.

[23] Lit. 1631 C v.

[24] Lit. 1639 A 8.

[25] J. Lykke K 3.

[26] K. Banner H 3v, H 7v.

[27] T. Kruse Bl. 40, jvfr. Bl. 55.

han mod de Opfattelser af Nadver og Frelser, som ved at ville anvende Fornuftens Kategorier ynkeligt kommer til kort. »Dette er Fornuftens behændige Grille, dog med hel Falskhed og Uforstand til sligt, imod Guds Ords enfoldige og rette Forstand« [28].

Resens Hovedsynspunkt paa dette Omraade er saaledes baade klart og urokkeligt. En anden Sag er det, at han næppe har været sig bevidst, at han selv trods alt Fornuftfjendskab faktisk i ret høj Grad gør Brug af Fornuftens Kategorier, naar han udvikler *sin* Opfattelse af det Indhold, som Skriften rummer. Der bliver saaledes ingen Arts-, højst en Gradsforskel, mellem Resen og hans Modstandere, og man staar her ved al Teologis Grundproblem: Forholdet mellem Skriftens Billedtale og den teologiske Begrebsudvikling paa Grundlag deraf. Særlig tilspidset bliver dette Problem, naar en bestemt Retning kræver sin Opfattelse antaget som det eneste fuldgyldige Udtryk for Sandheden.

4. Under de store Stridigheder 1611–14 havde Spørgsmaalet om den rette Udformning af Gudsbegrebet spillet en betydelig Rolle i Resens Udviklinger ikke mindst af Hensyn til Conrad Vorstius. Resen havde paa dette Omraade givet Udtryk for en af augustinsk Nyplatonisme farvet Anskuelse, og det ser ud til, at han ogsaa Resten af sit Liv er blevet staaende ved denne, men hans forholdsvis faatallige Udtalelser herom fra de senere Aar frembyder ikke større Interesse. Oftere har han derimod behandlet Læren om Kristi Person, og det fremgaar klart nok heraf, at han først og fremmest har været interesseret i paa det Punkt at bekæmpe alle kalviniserende Tendenser og det baade principielt og med Hensyn til Enkeltheder. Bortset fra spredte Bemærkninger har han især behandlet kristologiske Spørgsmaal i femte Del af sit Forsvar for Niels Hemmingsens Lære om *gratia universalis* og – beregnet for en bredere Læserkreds – i Traktaten »Jesu Kristi Testament«. I sine øvrige opbyggelige Skrifter er det derimod ikke saa meget Kristi Person som Frelsesværket og dets Tilegnelse, han lægger Vægt paa at fremstille.

Medens Resen fuldt ud kunde slutte sig til Niels Hemmingsens Lære om Naadens Almindelighed, var han derimod ikke slet saa tilfreds med hans Kristologi, navnlig som denne fremtræder i hans senere Skrifter, ikke mindst i det posthume »Immanuel« (udgivet 1615, skrevet 1583). Det er da i høj Grad lærerigt at se, mod hvilke Punkter i Hemmingsens

---

[28] Jesu Kristi Testamente B 8v–C.

– og saaledes i den af Kalvinismen paavirkede filippistiske – Kristologi Resen især retter sin Kritik. Hovedindvendingen gælder en »nestoriansk« Tilbøjelighed til at skille mellem de to Naturer hos Kristus. Dette kommer bl. a. frem, naar Hemmingsen lærer, at kun den menneskelige Natur hos Kristus har lidt, medens den guddommelige var uberørt af Lidelsen. Nej, ikke blot den menneskelige Natur, men *hele* Personen har lidt. Vel kan Guddommen ikke lide, for saa vidt den udgør den anden Person i Treenigheden, men nok i hypostatisk Forbindelse med den menneskelige Natur. Var dette ikke Tilfældet, kunde Virkningerne af denne Lidelse (i frelsesmæssig Henseende) ikke udgaa fra den hele Person, og Frelsen vilde da ikke være fyldestgørende [29]. Paa lignende Maade er det urigtigt af Hemmingsen blot at tilskrive den menneskelige Natur Lydigheden i at opfylde Loven under Kristi Jordeliv – ogsaa i denne Henseende er det hele Personen, der er Tale om [30]. Overhovedet har det været Hemmingøens Skæbne, at han ikke helt (»vix ac ne vix quidem«) har undgaaet de Skær, som saa mange er stødt paa, naar de følger Fornuftens Anvisninger [31]. Ganske vist kan man vel ikke nægte, at der i Skriften findes en Del Udtryk som »at Gud har lidt og er død«, »Kristus i Kød« o. l., som fører Tanken hen paa en Adskillelse mellem de to Naturer, men den Art Distinktioner maa forstaas som rettede mod eutykianske Tendenser. Kirkefædrene, og de senere »teologi synceri« har vel bibeholdt saadanne Udtryk, men altid i stor Frygt for, at der derved skulde aabnes en Dør for Nestorianismen. Hovedreglen maa til enhver Tid være, at der med Hensyn til Kristus tænkes paa den hele Person og tales om »ipsa utriusque subsistentia unica, simplicissima et sic prorsus impartibilis, indivisibilis« [32].

Hemmingsens Afvigen fra den ortodokse Opfattelse viser sig efter Resen ogsaa i hans Udtalelser om Natureernes indbyrdes Forhold, *communicatio idiomatum*. Efter Resens Mening var Niels Hemmingsen ganske vist oprindelig paa den rette Vej. 1557, da Peder Palladius, Talsmanden for den rene Bekendelse, endnu levede, udtalte han sig i det væsentlige korrekt om dette Spørgsmaal i sin »Enchiridion«, der viser god Overensstemmelse med Luther og Melancthon, men allerede her har han dog gjort en urigtig Tilføjelse til den i sig selv rigtige Definition, at *communicatio idiomatum* bestaar i, at hvad der kan siges om en af

[29] De gratia universali V, Th. 196–8, 200–2.

[30] Th. 199, 203–6.

[31] Th. 201.

[32] Th. 206–13. Citatet Th. 208.

Naturerne, ogsaa gælder den anden Natur under den hypostatisk Forbindelse og hele Personen, idet han bemærker, at der kan siges det om en af Naturerne, som ikke gælder hele Personen. Derved har Hemmingsen lige som i det stille banet Vejen for en rationalistisk Adskillelse mellem Naturerne, ja i Virkeligheden for en rent zwinglisk Aløese. *Communicatio idiomatum* bliver faktisk blot en »[verbalis] prædicatio seu forma loquendi«, ganske som hos Beza. Dette kommer bl. a. tydeligere frem i Hemmingsens »Syntagma« (1574) og er klart udviklet i hans sidste Skrift »Immanuel« [33]. Følgelig bliver ogsaa hans Opfattelse af det gensidige Forhold mellem Naturenes Egenskaber –

»περιχώρησις τῶν οὐσίῳν ἐν ἀλλήλαις ὑποστατικῶς«, efter Johannes Damasceners Udtryk – utilfredsstillende, særlig med Hensyn til Ubikviteten. Sagen er, at hele denne virkelige Naturenes Forening i den ene Midlerskikkelse (»*communicatio idiomatum realis*«) ikke kan udgrundes ad Fornuftens Vej, men kun er tilgængelig for Troen [34]. At en ellers i mange Henseender saa agtværdig Forfatter og Lærer som Niels Hemmingsen kunde komme paa saadanne Afveje, forstaar man dog bedre, naar man ser, hvorledes han i sine Skrifter med en mærkelig Sympati omtaler sin Samstemmen med de »højlærde Mænd« og »hjerenskære Brødre« Th. Beza, Danæus, Ursinus og ikke faa andre! Hemmingsen skaaner i Virkeligheden Nestorius, men »begnaver« den luthersk-ortodokse Andreas Musculus [35] – især forraader han dog Luther, og med en Stemme, der skælver af Forbitrelse, udtordner Resen: »dette kunde i Sandhed ingenlunde skjules eller taales uden en retfærdig Harne og den fornødne hellige Nidkærlighed« [36].

Af andre Enkeltheder i Niels Hemmingsens Fremstilling finder Resen særlig anstødeligt hans [kalvinske] Betonning af, at Kristi Legeme efter Himmelfarten er bundet i Himlen. Resen vil dog ikke indlade sig paa en nøjere Gendrivelse heraf, da hans Kollega, Professor Kurt Aslaksen

[33] Th. 214–15, 221. De paagældende Steder hos Hemmingsen findes i hans *Opuscula*, 1586, p. 341 f., 630–1, 702 f. og i hans *Immanuel*, 1615, p. 48 f., 75, 76 f., 91 f. – Th. 214–15 (hos Resen) er aabenbart Grundlaget for den Opfattelse, der sætter et Skel mellem Palladius' strengere Lutherdom og Hemmingsens liberalere Tendenser (jvfr. Rørdam I, 258 f., 267–70 og Kjell Barnekow, Niels Hemmingsens teologiske åskådning S. 7 ff., 18 ff.). Om Hemmingsens Kristologi se sidstnævnte Arbejde S. 115 ff.

[34] Th. 217–21. Jvfr. J. P. Migne, *Patrologia. Series Græca*, 94, 1, S. 1077 f., jvfr. S. 998–1000 (det græske Citat ikke ordret).

[35] Th. 224.

[36] Th. 225. Jvfr. N. H., *Immanuel* p. 112.

har paataget sig at gøre det, og han afviser med Foragt Modstanderes Skræppen op om, at det modsatte Standpunkt (af N. H.) fører til en markionitisk eller kapernaitisk Ubikvitetslære [37].

Til Slut sammenfatter Resen sit Standpunkt paa Grundlag af de Formuleringer, som er dannet af Johannes Maxentius, der har lært langt bedre om disse Ting end Niels Hemmingsen og Fæller. Kristus antog sig ved Inkarnationen ikke Menneskenaturen i personbestemt Form (homo), men som en ren natura humana («*seu totum hoc essentialia hominis ut abstractiva consideratum*»), der aldrig havde eksisteret andetsteds eller paa anden Maade end i Forening med Logos. Derfor kunde der i Hypostasen være Tale om en virkelig og sand, gensidig Meddelelse af de to Naturers Egenskaber («*vera et realis communicatio idiomatum utriusque naturæ sic subsistentis singulariter*») [38].

5. Medens der i det her nævnte Skrift nok saa meget har været Tale om at belyse Svaghederne ved en »nestoriansk« Kristologi som at fremsætte positive Læreudviklinger, træder disse stærkere frem i »Jesu Christi Testamente«. Da denne Traktat til Hovedformaal har at belære om den rette Forstaaelse af Nadveren, vil det sikkert være rigtigst at behandle de heri indeholdte kristologiske Bestemmelser i Forbindelse med Resens Nadverlære. Den nærmere Gennemarbejdning af Kristologien i hele den gammelprotestantiske Teologi skyldes jo iøvrigt i høj Grad netop Hensynet til Udformningen af Nadveropfattelsen.

»Jesu Christi Testamente« er for en væsentlig Del affattet som en Samtale, aabenbart mellem en Lægmand og en troende Teolog, om Nadverens Væsen og Betydning. Det hører ikke til Resens lettest tilgængelige Skrifter, Form og Indhold kæmper mod hinanden, og man mærker tydeligt, hvor store Vanskeligheder der var forbundet med at behandle saa abstrakte Emner i det danske Sprog, som stod til Raadighed for Datidens Forfattere.

Efter til en Begyndelse at have afvist den Opfattelse, der i Nadveren blot vil se et »bart og løst Tegn«, betoner Resen, at den virkelig bringer »vor Herris Jesu Christi sande Legeme og Blod«, som meddeles gennem Elementerne [39]. Dog skal dette ikke paa katolsk Vis forstaaes som en Transsubstantiation, hvorved Brød og Vin »væsentligen« forandres, ikke heller er det at opfatte »paa nogen naturlig Vis, efter som andet

[37] Th. 226–9.

[38] Th. 231–45. Citaterne Th. 237, 243.

[39] A 3v, jvfr. A 5, B 4, E 4, F v, F 3v, F 8.

ellers er udi Sted og Rum« [40]. Realpræsensen er en Tilstedeværelse paa overnaturlig, sakramental Maade [41]. Ved Nadveren faar den troende Nadvergæst Delagtighed i den ved Kristi Død erhvervede Fortjeneste og i Samfundet med alle kristne samt et Pant paa Legemet Opstandelse til det evige Liv [42]. Meget stærkt betoner Resen, at en afgørende Faktor ved Nadvernydelsen – som ved Forstaaelsen af dens Væsen – er Troen. Vel faar ogsaa de vantro baade Ordet og Sakramentet, men det bliver dem kun til Dom. Skal Nadveren virke Velsignelse, være »til Livet«, udfordres der Tro [43]. »Man skal da her baade æde og tro«, hedder det [44], og ikke mindre karakteristisk et andet Sted: »Troen [er] det nye Menneskis Rod eller Mund . . . saa langt ellers over al Natur, Hjerte, Sjæl, Fornuft og Forstand« [45].

Kristi Tilstedeværelse i sin Nadver er et Mysterium, men vil man, om end blot »nogenlunde, kende og bekende« [46] denne store Hemmelighed, saa er den første Betingelse, at man tager sin Fornuft fangen under Guds Ord og ganske ser bort fra »Fornuftens behændige Grille« [47]. Hermed sigter Resen til den kalvinske Nadveropfattelse, som han retter skarpe Hug imod. Ganske særlig gælder det Læren om, at Kristi Legeme skulde være bundet til et bestemt Sted i Himlen, hvortil Nadvergæsten ved Troen som Sjælens og Hjertets Mund blev løftet op. At hævde dette er at tale »efter den grove Fornufts forment Klogskab« – man lærer derved i Virkeligheden, at kun Kristi Aand er tilstede i Nadveren, man sønderriver Kristi Person, deler »Midleren imod hans egne Subsistensers og Understændigheds rette Enighed og Eilighed« [48].

Over for dette bør man fastholde Enheden – den reelle Enhed – i Frelserskikkelsen, thi den Enhed mellem Naturerne, som Kalvinismen

---

[40] A 6, jvfr. E 3, E 6, F 3v, F 6 (»ikke efter saadan grove Vis eller nogen anden, som kan være under Naturens Vilkaar, eller som Fornuften med nogen Skarpsindighed nogensinde befatte og begribe kan, men aldeles efter sin egne Subsistensers og personlige Bestændigheds Maade, som overgaar al Natur, Rum og Sted og al Fornuft med al subtiligste Betragtelse og Eftertænkelse«).

[41] B, F 5v.

[42] A 4, A 7v, B 4 ff., C 8.

[43] A 8v, C 8v – D. (Jvfr. De gratia universali V, Th. 310).

[44] A 7v.

[45] B 4v.

[46] C 3.

[47] B 8v, B 7v, C 6 (»saa Fornuften haver her intet at gøre, men Troen aleneste«). Jvfr. A 2: »Fornuftens forvendte krogede Klogskab«.

[48] C 6v–8, jvfr. B 8v, C, C 2v.

(»Sakramentererne«) hævder, er blot en Talemaade. Man siger nok, at den menneskelige Natur som Del af Personen er overalt, men det er kun et uegentligt Udtryk, naar man samtidig fastholder, at Kristi Legeme er bundet til et bestemt Sted. Det er – hævdes der her som over for Niels Hemmingsen – ikke andet end en »alloiosis«, »den Zwingliske Svikmølle og kloge Betænkelses Forveksling« [49]. At sige, at Kristus, Gud og Menneske, er allestedsnærværende, men dog ikke helt hvert Sted, er blot at hykle med Ordet »Personlighed«, det er Fornuftens Forsøg paa at gøre Kristi Persons Hemmelighed til intet. Nej, det gælder om for Alvor at betone Kristi Persons Udelelighed. Altid og overalt er han Gud og Menneske paa een Gang, i sit Liv, i sin Død, i de fra ham udgaaende Virkninger [50].

I denne Henseende er det af Betydning at agte paa, at Skriften taler om Kristi Menneskenatur paa to Maader. Den ene er Personens »bestændige Rettighed«, den anden dens »villige Fornedrelse« d. v. s. den Tilstand, da Frelseren blev os lig i alt, Synden undtagen [51]. Nu er der det ejendommelige, at medens Kristus fremtraadte i Kødets »væsentligen, visseligen og legemligen«, saa var han *tillige* i Himlen i al Faderens Herlighed ogsaa med Hensyn til sin menneskelige Natur og sit menneskelige Legeme, hvor ubegribeligt det end er for Fornuften [52]. Men netop dette kaster Lys over Nadveren. Ved dennes Indstiftelse var jo den Kristus, som sad i Disciplenes Kreds paa et bestemt Sted »efter Fornedrelsens rette og sande Maade med dødeligt Legeme og Blod«, *tillige* i al Faderens Herlighed over al Natur og Fornuft »efter sin rette og eneste Subsistents«. Derfor kunde han give sine Disciple sit sande Legeme og Blod, ikke efter Fornedrelsens, men efter »Subsistentsens bestandige Maade« [53]. For menneskelig Opfattelse døde Kristus først den næste Dags Aften, men for Gud var dette allerede nærværende, da Tid eller Sted intet gælder for ham. Betænker man alt dette, er der ingen Grund til ikke at tro Jesu egne Ord om Nadveren, som de lød ved Indstiftelsen. I Nadveren er altsaa den *hele* Kristus, Midler og Genløser, Gud og Menneske, til Stede, dens Velsignelse bestaar i at føle

---

[49] C2, jvfr. B 8v–C.

[50] A 3, B 7, B 7v ff., E 7.

[51] C 3 ff.

[52] C 4v: »efter som denne Subsistentsis eneste uadskillelige Bestandighed var altid den samme i Christo Jesu for den guddommelige og menneskelige Natur og Væsen *tillige*, end ogsaa i allerstørste Fornedrelse«.

[53] C 5, jvfr. C v.

hans Døds Kraft til Syndsforladelse og hans Opstandelses Kraft til Syndsovervindelse. Vel bor Kristus altid i Hjertet hos den sande troende, men Nadveren bevirker, at vi stærkere fornemmer, »at han saaledes boer og teer sig i os ved sit Legemes og Blods Kraft« [54].

Ud fra denne bestemte Fastholden dels af Frelserkikkelsens ubrydelige Enhed, dels af Indstiftelsesordenes afgørende Autoritet følger klart, at den kalvinske Adskillelse mellem Nadvelementerne og det i Himlen bundne Kristi Legeme maa forkastes. Det er derfor i høj Grad forstaaeligt, at Resen har følt sig kaldet til i et Tillæg til den her omtalte Traktat at levere et Forsvar for den især i Konkordieformlen fastslaaede Formulering, at »Jesu Christi Legeme og Blod ere i, med og under Brød og Vin« [55]. Uden med et Ord at nævne eller hentyde til dette Beken-delsesskrift priser Resen den citerede Formel som særdeles velskikket til at udtrykke den overnaturlige, sakramentale Realpræsens og derigennem til at afvise baade den symbolske (kalvinske) Opfattelse og den katolske Transsubstantiationslære. Det er ham derfor til stor Bestyrkelse, at han mener at kunne godtgøre, at Formlen »in, cum, sub« hviler paa et ældgammelt og solidt kirkeligt Grundlag, idet man kan eftervise dens enkelte Bestanddele hos »de hellige kristne Fædre«. Betegnelsen »in« findes saaledes hos »hin gode gamle Augustinus«, desuden hos Kyril, Chrysostomus, Theophylact, Cyprian, Ambrosius, Epiphanius, Bertramus (=: Ratrammus) og Radbertus Paschasius; »cum« hos Chrysostomus og Hesychius og »sub« hos Augustin, Ambrosius, Prosper Aquitanicus, Hilarius og Bernhard. Dette beviser, at Luther ikke har fundet paa den af sig selv, som »nogle drømme... af idel Ondskab og Modvillighed«, men det er gammelt Kirkegods [56]. Melancton, ja selv Oecolampadius og Bucer, har senere overtaget den, selvom de to sidstnævnte siden »lode sig betage med Fornuftens højere og klogere Tanker imod Troens ydmyge Enfoldighed« [57]. Gennem Luthers Kirkepostille og lille Katekisme, Instructio visitationis Saxonica, Melanctons Apologi og Loci – Bøger, der anbefales i Kirkeordinansen – har den faaet Gyldighed i den danske Kirke, ja, vundet Indpas ogsaa i de almindeligt brugte Psalmer (Kirkesange) [58]. Spydigt siger Resen i den Anledning med

[54] G 6v, C 8–8v, jvfr. B 6, E 2v, E 7 ff.

[55] F v–G 4v. Jvfr. FC, Solida Declaratio, VII, 35–39. Samme Formel an-vender Resen i Børnelærdoms Visitatz, 1628, H 2v.

[56] G 2v.

[57] G 3.

[58] G 3.

et Ordspil: var der »ikke andet i, med eller under, end der burde, i somme, som have dog gjort deres Ed paa for^{ne} Ordinantses rette Mening«, da lod de vel saadant være uanfægtet og nøjedes med den rette enfoldige Mening, som de hellige Fædre havde udtrykt den. Man kunde da med Lethed afvise baade Papisterne og Sakramentererne »med deres højflyende Tros Forhandling, som Christi Legeme og Blod skulde være saa vidt fra Brød og Vin i Sakramentet som højeste Himmel fra Jorden« [59].

Den meget stærke Vægt, Resen i det her gennemgaaede Skrift lægger paa Troen i Forbindelse med Nadveren, kunde for en foreløbig Betragtning lede Tanken hen paa Slægtskab med kalvinsk Tænkemaade, eventuelt som Eftervirkning af egen tidligere Paavirkning fra denne Retning. Dette vilde sikkert være afgjort urigtigt. Skriftet er i sin Tendens udpræget antikalvinsk. Helhedsbilledet af Kristologien, den stærke Betonning af Indstiftelsesordenes realistiske Betydning som grundlæggende for Nadverforstaaelsen, Hævdelsen baade af *manducatio oralis* og *manducatio indignorum*, Forsvaret for Formlen »in, cum, sub« foruden enkeltvis skarpe Sidehug har altsammen direkte polemisk Brod mod Kalvinismen. Resens Understregning af »Troen« i denne Sammenhæng staar dels i Forbindelse med hans hele Transcendentalteologi, ligger dels i Forlængelse af Luthers Nadverlære, der netop bestemmer Realpræsensen som en Tilstedeværelse paa »sakramental« d. v. s. ikke for Fornuften tilgængelig Maade [60]. Troen er ikke konstituerende for Sakramentets Væsen, men afgørende for dets Virkning – til Velsignelse eller til Dom.

6. Af de brændende Spørgsmaal i Datidens teologiske Forhandlinger har Resen desuden især beskæftiget sig med Prædestinationslæren, men da hans Udviklinger herom fortrinsvis fremtræder gennem et Ordskifte i en bestemt historisk Situation, opsættes den nærmere Omtale heraf til senere. Under den litterære Forhandling om Prædestinationen kom Resen imidlertid lejlighedsvis ind paa et andet teologisk Emne, som

---

[59] G 3-G 3v. – Det sidstciterede Udtryk om Calvinisterne findes netop i FC, *Solida Declaratio*, VII, 2.

[60] Væsentligt samme Standpunkt m.H.t. Fastholdelsen af Realpræsensen som et Mysterium ud fra Indstiftelsesordene og med Afvisning baade af kalvinske og gnæsiolutheranske Forsøg paa strengere Begrebsbestemmelser genfindes i *De sancta fide* (jvfr. R. I, 465), *Anna Catharina* S 4, Fortalen til Oversættelsen af *Confessio Augustana*, 1618, d 3v-d 4, Fortalen til Oversættelsen af *Melanchtons Loci*, 1622, og *Børnelærdoms Visitatz*, 1628, G ff., især G 3, H 2-2v.

ogsaa udgør et Hovedtema i hans hele Kristendomsbetragtning, og som han ofte vender tilbage til i andre Sammenhænge: Omvendelsen.

Enkelte Steder i sine Skrifter har Resen givet en kortfattet Skildring af Forudsætningerne for Frelsesværket. Han bevæger sig her helt i de traditionelle luthersk-melanchtoniske Baner, naar han beskriver den lykkelige Urtilstand i Paradis («status integer»), som bragtes til Ophør ved Syndefaldet gennem Djævelens Bedrag af vore første Forældre, og videre, naar han betoner, at kun ved Guds Kærlighedsvilje blev der skabt Mulighed for Genoprettelse af det oprindelige, men nu forstyrrede, Harmoniforhold mellem Gud og Mennesker [61]. Ene takket være Guds Naade er der gennem Kristus, den store, evige Midler, aabnet Mennesker Adgang til »at komme i Lave igen i en fuldfærdig Stand«, til atter »at kunne vorde og stedse blive Guds Børn« [62]. Kun ved Kristi Lydighed i Liv og Død er der raadet Bod paa vor Ulydighed [63]. Han er derfor vor »allerkæreste Broder«, som har ment alt »saa troligen og redeligen« med os, saa at intet skal tilregnes os; alt er gjort »klart«, og vi faar »Kvittance, som skrives med hans rene Hjertes Blod« [64].

Det, der skiller Mennesker fra Gud, er nemlig Synden, denne »perpetua a deo aversio« [65]. At Mennesker har elsket sig selv og Skabningen mere end Gud, just dette er Grundsyndens, der skyldes Menneskers egen forvendte Vilje, derimod ingenlunde Gud, som derfor ikke kan kaldes »autor peccati« [66]. Efter Syndefaldet forplantedes Arvesyndens Gift overalt i Menneskelivet, saaledes at intet er uberørt af den [67]. Vi er virkelig Syndens og Djævelens »usle Trælle«, kan intet udrette eller tænke til Gavns af os selv [68]. Ikke blot er vi besmittede af Arvesyndens, men Djævelen vedbliver paa ny at indgyde Kærlighed til os selv og »Creaturerne« [69].

Synspunkter af denne Art kommer ofte til Orde i Resens Skrifter. Med særlig Kraft har han dog udtalt sig herom i Ligprædikenen over Henrik Lykke, hvori han malende skildrer Syndens fordærvende Virkning i disse Ord: »saa se vi, at Synden betager et Menneske baade Forstand og

[61] Lit. 1625 F 4-4v.

[62] E. Kruse P 2v; jvfr. H. Lykke D 7v, H v., Lit. 1626 C 5v.

[63] F. Rantzau H 5-5v. H. Lykke G 2v.

[64] F. Rantzau H 4.

[65] Lit. 1623 D 2.

[66] Lit. 1631 B 4v; 1617 C 5.

[67] Lit. 1617 C 4 f.

[68] H. Lykke D 7-7v.

[69] E. Kruse O 2v.

Viljen, gør hannem til en Daare og en forventt Skalk i sine bedste Klæder, ja gør hannem aandeligen død, spedalsk, døv, blind, dum, lam, krum, vissen og rørt, ja død i Synden, saa han formaar sig intet til Guds Ære og egen Salighed og aldrig kan komme til Rette eller faa nogen Forhaabning dertil uden ved Guds overflødige og kraftige Naade« [70].

Synden opvækker Guds retfærdige Vrede og drager hans alvorlige Straffe efter sig. Disse Straffe fuldbyrdes dels i Evigheden som For-dømmelse i Helvede, dels i Timeligheden [71]. Tidsforholdene førte det dog med sig, at Resen fortrinsvis lagde Vægt paa at skildre Guds time-lige Straffe, idet Fremhævelsen heraf dannede den naturlige Baggrund for hans bestandige Opfordringer til »at gøre Bod«. Som saa ofte i Da-tidens øvrige Bodslitteratur faar Tanken om »Guds Ris« faktisk Over-vægten i Forhold til de evige Straffe. Fængsel, Bedrøvelse tilligemed al anden Fristelse, Mord og Mandslet, Hunger, Pestilense og andet slikt er »Guds Svøbe« [72], hvormed han maner ubodfærdige Syndere til i Tide at besinde sig [73]. Det er ikke for sin egen Lysts Skyld, at Gud straffer, men af idel faderlig Godhed og for Retfærdighedens Skyld, at Verden »ikke skal løbe slet af Lave, men nogenledes holdes i Tøjle og Harmoni« [74]. En af Guds mest virkningsfulde Straffedomme er Krigen, der maa anses som en Straf for Synder paa begge Sider, og for at vise, at det er ramme Alvor, saa føjer Gud til denne ofte Sygdom og Hungers-nød som en retfærdig Paamindelse om, »at Guds Gaver da saa ynke-ligen misbruges og ødes saa skændeligen« [75]. Dog advarer Resen mod at drage Slutninger fra Skæbne til Skyld med Hensyn til det enkelte Menneske – ofte ser man, at ugudelige »fremdrager deres Levned i idel Lyst og Glæde«, men »saa farer de dog pløtsligen til Helvedes Smerte og Plage med den rige Mand evindeligen« [76]. Omvendt kan

---

[70] H. Lykke F-F v. En malende Skildring af Sydens og af de enkelte syn-dige Tilbøjeligheders Magt findes ogsaa i J. Lykke F 8v, K 7v ff.

[71] F. Rantzau G 7, O v. H. Lykke F 4v.

[72] E. Kruse L 2.

[73] Lit. 1619 D 5.

[74] F. Rantzau D 2.

[75] F. Rantzau D 4v, jvf. C 3.

[76] F. Rantzau O 2. Jvf. sst. G 5v Omtalen af dem, der »lever efter egen Lyst, Attraa og Begæring, indtil de finder det sure og bitre i Steden for det søde og milde og maa plages igen evindeligen«. Sst. E, Ev siges det, at Straffen kommer »ikke altid efter den Vis og Proports, som Fornuften aldeles kan saa straks fat-te og begribe«. Lit. 1625 E 2-E 2v. E. Kruse I 2.

det hænde, at et Guds Barn vinder allerherligst, naar han her overvindes allerjammerligst, ja han kan føre den sande Sejr og Triumf med sig, naar hans Uvenner triumferer over ham »med Bram og Brask efter denne Verdens Vis« [77].

For at undgaa Guds Vrede og den hermed følgende Straf er det nødvendigt for Mennesker at gøre Bod, Pønitense. Næppe nogen anden Tankegang – Synspunktet om Menneskefornuftens religiøse Uformuenhed dog fraregnet – er saa ofte tilbagevendende i Resens Skrifter fra ca. 1610 som just denne. Ejendommelig for Resens Bodsopfattelse er det dels, at han ikke har nogen aldeles fast Terminologi paa dette Omraade eller en ensartet, nøje afgrænset Lære om ordo salutis, dels at han ikke skelner klart mellem den oprindelige poenitentia som Indgang til Kristenlivet og den daglige Pønitens, i senere Tiders Teologi kaldet Helliggørelseskampen. Det er dog denne sidste – »den aandelige stedsevarende Strid, som os bør at være udi alle vore Livs Dage« [78], der i altovervejende Grad har hans Interesse. Det er derfor »quotidiana poenitentia seu continuata sanctificatio hominis conversi« [79], som bestandig danner Temaet for hans talrige opbyggelige Udviklinger, hvoraf en Del allerede fra 1611 var anlagt som en Række »Pønitenseskoler« [80].

I Almindelighed bygger Resen paa det fra Confessio Augustana (Art. XII) velkendte Skema for Boden: først Sindets Sønderknuselse ved Lovens Prædiken, derefter dets Genoprejsning ved Evangeliets Trøst, hvorpaa de gode Gerninger bør følge. Som oftest bliver hans Inddeling derfor treledet – som f. Eks. i Litaniprædikenen 1621 – : 1) conversio (contritio), 2) fides, 3) nova vita (vita spiritualis) [81]. Derimod er det ikke helt klart, om han regner det første Led som en Bestanddel af selve Boden (poenitentia) eller blot som en (nødvendig) Forudsætning for denne [82]. Han synes her saa lidet som ellers i sin Teologi at have

---

[77] C. Barnekow E 8v–F.

[78] J. Lykke C 3v.

[79] Lit. 1621 F 4; 1631 A 5v (»conversio quotidiana«). K. Banner F 6 (»daglig Pønitense og daglig Gudeligheds Øvelse«).

[80] H. Lykke, Fortalen.

[81] Lit. 1621 A 7. K. Banner F 5 gøres der opmærksom paa, at dette Skema er det, hvorom »vor kristelige Kirke Ordinanse melder saa vel«.

[82] Resens Terminologi er paa dette Omraade vaklende. Medens det maa anses for temmelig sikkert, at han reelt regner med de ovenfor anførte tre Led, viser han ikke streng Konsekvens i Anvendelsen af de Benævnelser, han giver de enkelte Led. Undertiden taler han i Almindelighed om »poenitentia seu conversio« (Lit. 1623 E v) eller »en sand Pønitens og Omvendelse« (Anna Catharina, Præ-

været interesseret i en strengere Systematik, naar kun Hovedsynspunktet stod fast.

Naar Resen – som det især er Tilfældet i hans Ligtaler og Litani-prædikener – skildrer det kristne Liv under Synspunktet af en vedvarende Bod, sker det gerne med Fremhævelse af følgende Momenter. Det første Trin indtager den Tilstand, hvor vi paa Grund af Forstaaelse af Syndens Storhed og Alvor lærer at skælve for Guds Vrede. Ved denne »agnitio« føles Gud som en fortærende Ild. Mennesket ser sin egen Fordærvelse og mærker Guds Fordømmelse deraf [83]. Det er som at opleve »Helvedes Forfærdelser« [84], og samme Helvede er saa svar, at Fornuften her maa give sig tabt, kan hverken tænke eller tale noget [85]. Denne Fortvivlelsens Tilstand bevirkes især ved *Loven* [86]. Allerede den Lov, der er indskrevet i vore Hjerter, virker en naturlig Erkendelse (agnitio) af vor Elendighed, men først ved den i Skriften indeholdte Lov kommer denne Erkendelse til fuld Udfoldelse [87]. Oftere bruger Resen det velkendte Lutherske Billede, at Loven er som en Ild eller som en Hammer, der knuser en Klippe [88]. I en Ligprædiken fra 1616 maler Resen med stor Kraft sine Tilhørere for Øje, hvor sjælsrystende en Oplevelse denne Bodskamp er. Al anden Elendighed – i Krig, i Ildsnød, i Vandsnød, i Pestilense og anden Dødsfare – er for intet at regne mod den Sjælens Nød, som skyldes Syndens Herredømme. Men endnu værre bliver det, naar Synderen vækkes ved Lovens strenge Tale og bliver sig sin elendige Tilstand bevidst. Paa den højre Side staar Loven og æsker os til Regnskab, idet den viser Syndens Storhed. Paa den venstre Side staar Djævelen som en utrættelig Anklager.

fatio 4) som en Betegnelse for Helheden, og som oftest regner han vistnok »contritio« for første Led af »poenitentia« (idet denne ogsaa omfatter Frygten for Guds Vrede, »agnitio«), og det hedder, at »fides absolut poenitentiam seu conversionem« (Lit. 1623 D 3v ff., E v). Undertiden betegnes første Led som »seria conversio«, hvorpaa følger »vera fides« og »nova vita« (Lit. 1627, jvfr. J. Lykke H 8). Andre Steder sættes »resipiscentia« = »poenitentia« (Lit. 1617 F 7, G 5) eller »conversio«, »regeneratio« og »renovatio« opfattes som væsentligt enstydige Størrelser (Lit. 1621 B 7). Andre Inddelinger findes f. Eks. Lit. 1623 B 4v: »poenitentia« bestaar af 1) »sera contritio«, 2) »vera confessio et invocatio«; Lit. 1619 D 2: 1) »contritio cordis«, 2) »confessio oris«, 3) »cultus religiosi operis«.

[83] Lit. 1623 D 4 f., K. Banner E 8v.

[84] H. Lykke F 3.

[85] H. Lykke I 4v.

[86] J. Lykke H 2v. Lit. 1619 B 2, 1621 B 2v.

[87] Lit. 1617 D 4, D 7. E. Kruse O 3. F. Rantzau B 4v, B 5v, F6.

[88] Lit. 1621 B 4; 1631 A 6.

Ser vi bagud, følger Guds Lovs Forbandelse i Hælene paa os; ser vi fremad, møder os den uafvendelige Død. Fra Himlen ovenover aabnbares Guds Vrede over alt ugudeligt Væsen, medens Helvede – den Pøl med Ild og Svovl, Røg og Pine og Bedrøvelse og Mørke – aabner sig forneden [89].

Gennem alt dette føres den bodfærdige til det andet Trin, paa hvilket det sønderbrudte Sind igen ved Troen oprejses, ved i Troen at gribe om Guds Forjættelser, hvorved Syndernes Forladelse (»remissio peccatorum«) meddeles [90]. Er det Loven, som især har været virksom i det første Stadium, er det nu Evangeliet og den derpaa byggede Erkendelse af Gud (»cognitio dei«), som fører til den levende Tro [91]. Efterhaanden vinder det forpinte Sind Fred og Glæde, idet der i Mørket af Gud selv optændes hans eget Lys [92]. For at blive i Billedtalen fra den ovennævnte Ligprædiken: ved den højre Side staar nu Kristus selv med sin Forsoning, ved den venstre ligger Slangens Hoved knust. Bag sig hører Synderen Guds egen Røst, der indgyder Tillid, foran sig har han Visheden om, at Døden er forvandlet til Søvn og til Sejr. Over sit Hoved mærker han Gudfader, forsonet ved sin Søn – under sig er Helvede lige saa fjernt, som det var fra Lazarus [93]. Saaledes er det da nødvendigt, hvis en alvorlig og frelsebringende Bod skal finde Sted, at Sønderknuselsen afløses af »vera fides et viva animi confidentia in Deum« [94].

Men skal det være Alvor med Pønitensen, saa maa denne vise sig i de gode Frugter, den afføder [95]. Disse er umistelige Vidnesbyrd om den levendegørende og frelsende Tro [96], som det i det hele maa siges, at det er med en indre Nødvendighed, at dette det nye Menneskes aandelige Liv kommer til Frembrud [97]. Paa ægte reformatorisk Vis hæveder Resen bestemt, at »den Lærdom om Guds Naade« ikke aflægger

---

[89] J. Lykke G 6 ff., H 4 ff.

[90] Lit. 1623 E v. K. Banner F 2v–3.

[91] Lit. 1617 C v, C 2. K. Banner E 8 v.

[92] K. Banner E 2v.

[93] J. Lykke I 5 ff.

[94] Lit. 1931 D 2v.

[95] Lit. 1617 F 7. Her siges det med Luthers kendte Formulering, at den omvendte »resipiscentiam ostendat bonis fructibus ut arboris bonæ terræque«.

[96] Lit. 1617 G 5: »tales igitur esse debent omnino fructus digni poenitentiae in veris conversis ad demonstrationem fidei vivificantis et salutaris«. Jvfr. K. Banner F 7–7v.

[97] Lit. 1621 F 3v. Her bruges Udtrykket »consequi necesse« om »vita spiritalis ut nova novi hominis«. E. Rosensparre F 5v.

»gode Gerninger«, den ser dem blot i et helt nyt Lys som Vidnesbyrd om og som Taksigelse for Guds Naade. Det er derfor idel Falskhed at paastaa, at Luther skulde have været en Fjende af gode Gerninger [98].

Udøvelsen af disse er dog ingen let Sag. Selv efter den alvorlige Omvendelse er Mennesker stadig udsat for Angreb af Djævelen, Verden og deres eget Kød. Det bliver da ofte en haard Kamp, der staar tilbage at stride mod »Kødsens Levninger«, som begærer mod Aanden [99]. Saare vigtigt er det dog at føre denne Kamp til Ende, thi falder man tilbage, bliver man let »omsider helt forgiftet igen« [100]. En Trøst maa det da være, at der umiddelbart med Retfærdiggørelsen af Naade er sammenknyttet Genfødslen, den Akt, hvorved Gud skaber Mennesker »til at vorde nye Creaturer og Mennesker, ja Aand af Aanden« [101].

Et vigtigt Spørgsmaal vedrørende Resens Bodslære staar endnu tilbage: hvorledes har han tænkt sig Forholdet mellem Guds Naade og Menneskets egne Kræfter i Omvendelsen? Herpaa har han især givet Svar i Disputatsen »De verbo domini«, 1630, hvori han hævder, at der overhovedet ikke kan tilskrives »vires humanæ« nogensomhelst Betydning ved Omvendelsen, der ene og alene er Guds Værk. Fra Menneskets Side kræves blot, at det frembyder et »objectum initio mere passivum«. Med Rette har Luther over for Erasmus kun krævet en »aptitudo passiva« hos den, der skal omvendes. En saadan findes, naar Mennesker ikke trodsigt sætter sig til Modværg over for Indflydelsen fra Gud (»non nolunt, contradicunt, resistunt et repugnant ex sese contumaciter«). Dette vil i Praxis sige, at Synderen tyr ind til Guds Ord for deraf at lære at fæste Tillid til Gud. Sker det med et redebont Sind, skal han ikke blive skuffet – der bestaar et nøje, direkte Forhold mellem Guds Løfter og det Sind, der lytter til disse. Hos saadanne Mennesker virker Guds Naade gennem den hellige Aand, først stille i Hjertet, siden til aabenbar Bekendelse [102].

Hovedvægten hviler saaledes afgjort paa Guds Naade som den virkende og skabende Faktor ved Omvendelsen. Den er »gratis«, kan ikke erhverves ved menneskelige Fortjenester, som det var Jødernes og Kato-

---

[98] K. Banner G 3v, 4v.

[99] H. Lykke H 2v. C. Barnekow a 3, a 5v–a 6.

[100] F. Rantzau N 5.

[101] E. Rosensparre F 2–2v, H 8v. Anna Catharina N 2v–N 3.

[102] Th. 34–38. Jvfr. Lit. 1621 E 4v. Jvfr. De gratia universali III, 189 (»tantum non contradicentes perverse«); IV, 288 (»tantum non repugnantes ex se, suo actu perverse«).

likkernes fælles Fejl at tro [103]. Den er desuden at opfatte dels som en »gratia præveniens«, dels som en »gratia subsequens«. Ved den første leder Gud Mennesker – ofte gennem Lidelser og svære Ulykker til contritio og handler derved som den kloge Læge, der ikke sjældent maa række den syge et Bæger med bitter, men helsebringende Lægedrik. Ved »gratia subsequens« fører Gud Mennesker ud af Bodskampens Bitterhed og lader dem smage Evangeliets Trøst [104]. Værket er alene Guds: naar Mennesker er inde i Bodskampen, kan de alene tie og bie og lide, kan skribe, raabe og bede, men ikke af sig selv komme et Skridt videre [105]. Denne Lære om »gratia præveniens« og »subsequens«, den »forekommende« og den »efterfølgende« Naade, som ogsaa findes i Konkordieformlen [106], fastholdt Resen Livet igennem, og han er gentagne Gange vendt tilbage til den i sine teologiske og opbyggelige Udviklinger.

7. Allerede under den foregaaende Gennemgang af Hovedpunkterne inden for Resens dogmatiske Helhedsopfattelse har der været Lejlighed til at betone de Sider, der i særlig Grad giver hans teologiske Standpunkt dets ejendommelige Farve. Endnu maa dog nogle Træk tilføjes for at tegne et fyldigere Billede af hans hele Livs- og Verdensanskuelse. Heller ikke i denne Sammenhæng skal dog alle Enkeltheder medtages, men kun saa meget som skønnes nødvendigt for at karakterisere hans Fromhedstype. I saa Henseende er hans Prædikener og andre rent opbyggelige Skrifter af særlig Vigtighed. Næsten alle berører de – mere eller mindre udførligt – den samme Kreds af Grundforestillinger, hvorved en sammenhængende Læsning af dem vel kan virke trættende ved Ensformighed, men de afgiver derved tillige et saa meget desto sikrere Grundlag for Bestemmelsen af det Udvalg af Tanker, som han aabenbart selv har tillagt altovervejende Betydning for det praktiske Kristenliv. Ogsaa her bekræftes saaledes Rigtigheden af den Metode, som nyere Forskning lægger saa stor Vægt paa, at det først og fremmest er til Psalmebøger, Andagtskrifter, Prædikener og lignende Kilder.

[103] De verbo domini Th. 39–55, 63, 87–9.

[104] Lit. 1621 C 2v; 1619 D 5; 1623 E; 1625 G v. Anna Catharina N v, N 2v.

[105] J. Lykke F, G 6, H 7. E. Rosensparre E 8, H 8v. K. Banner A 4v, D 2, D 8 (»du kan intet andet gøre der til end raabe, skribe og hige, ja stundom ikkun gispe og hikke efter Aanden, som Barnet der i Vuggen laa«).

[106] FC Art. II, XI.

man skal gaa, naar man vil vinde Klarhed over Grundlaget for en Tidsalders eller en Personligheds Fromhedsliv. Ikke mindst for det 17. Aarhundredes Vedkommende vil det ofte vise sig, at en Forfatter i Opbyggelsesskrifter udtaler sig med en ganske anderledes personlig Varme, Aabenhed og Naturlighed om, hvad der virkelig udgjorde Kærnen i hans Religion, end naar han i dogmatiske Fremstillinger – undertiden næsten med Sværdet over Hovedet – skulde afgrænse subtile teologiske Begreber i Forhold til fastsatte Lærenormer, eller naar han i Disputatser, snøret ind i Tidens stramme formalistiske Skema, først og sidst sigtede mod at strække en Modstander til Jorden.

Den Opfattelse af Verden og af Menneskelivet, som man møder i Resens Skrifter, vidner gennemgaaende om et temmeligt pessimistisk Syn. Syndens Magt over de svage Menneskebørn, deres af Naturen ringe Modstandsstyrke, Djævelens mangehaande Fristelser, de ugudeliges Spot og Angreb, den truende Død, den strenge Dom efter dette Liv, maaske Helvede med de evige Straffe er altsammen Realiteter, der bestandig svæver ham for Øje og ikke levner Plads for mange Lyspunkter. Hertil kommer endvidere Oplevelsen af Guds mangeartede jordiske Straffedomme, »Korset« ogsaa i de frommes Tilværelse, der vel i sin dybeste Grund er Udtryk for Guds Naade, men som dog i sine Ytringsformer medfører Sorg og Sindets Bedrøvelse. Hvor ofte maa ikke Guds Børn i denne Tilværelse opleve Elendighed og Modgang, hvor ofte maa de ikke under saa mange Skikkelser bære paa dette »crux multiplex«, som de dog ikke bør afbede, men skal bære i Ydmyghed og Taalmodighed som Udtryk for en faderlig Revselse (»castigatio paterna«) [107]! Selv om Korset maaske ikke altid er at opfatte som en direkte Straf, saa er det dog Guds Middel til at modvirke en falsk kødelig Sikkerhed ogsaa hos de omvendte [108]. Der er da Grund nok til at betegne den jordiske Tilværelse som »dette elendige Liv«, som »en vanskelig Rejse og vildene Ørk« paa Vandringen mod det forjættede Land [109], eller – som det et andet Sted hedder – : »visseligen ere vi arme skrøbelige og dødelige Mennesker hart forspændte i Arbejde og Sorg al den Stund, vi leve

[107] Lit. 1631 D 7v. K. Banner K 5 tales der om, at Gud ofte besøger os med »Sorrig og Modgang, Sygdom og Krankhed, Hunger og Dyrtid, Pestilens og Bratdød, Krig og Orlog, Vandflod og Brandskade«, men det bør altsammen modtages som af en Faders Haand – en Fader mener jo Børnene det vel, »enten han ser surt eller mildt ud, enten han klapper eller slaaer paa dennem«.

[108] Lit. 1631 E.

[109] E. Kruse D 4.

paa Jorden, maa altid vare paa Skansen og staa Fjenden imod, som løber omkring som en skrydendes Løve (1. Pet. 5,8)« [110]. Vel har kristne Mennesker Guds usvigelige Forjættelser om at være fri »fra al Lykkens Spil og Anstød«, men vigtigt er det samtidigt at fastholde, hvad daglig Erfaring lærer os klart nok, at disse Forjættelser ikke skal forstaas »foruden Kors og Revselse«, »saa at alt det, hvad her i Verden ellers kan tilfalde eller paakomme udvortes, det sker for det indvortes nye Menneskes Skyld, at vi kunde øve vor Tro og stadfæste vort Haab og Tillid med Taalmodighed« [111].

Blandt Hovedaarsagerne til den megen Kamp og Modgang i Verden nævner Resen oftere *Djævelen* og hans Virksomhed. En Række Steder skildrer Resen under Anvendelse af kraftige Farver og rig Billedtale denne Menneskenes »største Fjende, ja Fjendernes Fyrste« [112]. Paa alle Maader styrter Djævelen sig ind paa de ugudelige [113], men ikke mindre ivrig er han for at komme de omvendte til Livs: aldrig lader Satanas af med at angribe dem, skaffe dem nu et, nu et andet at skøtte, saaledes at de kan bortdrages fra deres gode Forsætter [114]. Med særlig Nidkærlighed lægger Djævelen sig efter dem, »som allertroligst frygte deres Herre og Gud«, – derfor er der for saa vidt Grund til Glæde, naar Djævelen og hans Lemmer er vrede paa os [115]. Over for denne listige og mægtige Modstander gælder det da om altid at være paa sin Post. Et kristent Menneskes Liv paa Jorden er ikke andet end en »stedse- varendes Krig«, ikke blot mod Kød og Blod, men ogsaa »mod Djævelen selv med al sin Vælde og Magt«. Snart kommer han med List og Svig, snart løber han om som en grum Løve [116]. Godt er det da at vide, at Djævelen aldrig skal kunne overvinde Guds kære og udvalgte Børn, »i hvor krum han gør sig med Magt, Kunst og List« [117]. Kom end »Fanden selv« med alle sine »Trosbuber« og Rustvogne, skulde den Herre Zebaoth dog nedkaste dem i Ilden og lade ham selv brænde i det nederste Helvede evindeligen [118].

Særlig uhyggeligt og farligt er det, naar Djævelen indfinder sig sam-

[110] F. Rantzau E 6v.

[111] E. Kruse P 4.

[112] Lit. 1619 F 4.

[113] E. Kruse I.

[114] K. Banner H 8v.

[115] K. Banner K 5v.

[116] K. Banner I v, I 2.

[117] C. Barnekow M 7.

[118] C. Barnekow M 8–M 8v.

men med *Døden* [119]. Det er den yderste Elendighed og Fristelse i denne Verden, naar Djævelen i Dødens Time vil gyde saadanne Tanker i Menneskehjertet, at Gud vil forlade os, og Sol og Maane miste deres Skin for os [120]. Overhovedet er selve Døden omgivet af Rædsler og Ængstelser, baade naar man ser hen til Legemets Forvandling i Dødsstunden og derefter, eller naar man tænker paa Sjælens Tilstand [121]. Det, der gør Døden særlig bitter, er jo fremfor alt Tanken paa de Synder, der er begaaet, og Rædslen for det store ubekendte. Og dog er selve den jordiske Død rettelig betragtet blot at regne for en »mortis imago«, kun en ringe Skygge af den sande, den evige Død, som skal blive de ugudelige til Del [122]. Men netop denne Tanke paa den endelige Død, som skal adskille mellem Guds Børn og Djævelens, er den dybeste Baggrund for hele Jordelivet og dets Ophør i Døden [123]. Resen er i det hele ikke ængstelig for jævnlig at holde sine Tilhørere dette Synspunkt for Øje. Gentagne Gange betoner han paa realistisk Vis Tanken om Helvedes Evighed og Gru – »det udvortes Mørke og den evige Helvedes Pine og anden Død, hvor intet Raad er mere at se eller finde evindeligen« [124]. »Der vil visseligen være Graad og Tændergnidse med Hysten og Skrigen og Skraalen til evig Tid« [125]. Særlig farverigt har han i Ligprædikenen over Dronning Anna Catharina skildret de ugudeliges Tilstand i Helvede. Naar de gode er udskilt, saa skal »de ugudelige ogsaa finde deres Selskab og Compagni der, som de slaaes med Brandene af uudslykkelig Ild, og deres Hjertes og Samvittigheds Orm, som dennem skal nage og plage, aldrig dør, men skal findes under den gamle Orms og Slanges Regiment med ubegribelig Smerte til evig Tid« [126].

Den store Trøst midt i al Livets Modgang og Trængsel bliver da Forvisningen om *Guds faderlige Forsyn*. Mange Udtalelser i forskelligartet Form findes hos Resen herom. Gud har ikke blot skabt Verden,

[119] J. Lykke M 3v.

[120] C. Barnekow O v.

[121] Lit. 1619 G 4 f.

[122] Anna Catharina P 4.

[123] H. Lykke M 4v.

[124] H. Lykke b v.

[125] F. Rantzau I 3.

[126] Anna Catharina C 2v. Jvfr. F. Rantzau I 6: naar Gud tager sin Haand bort fra et Menneske, da er det som om Hjertet revner, og »du kan se ned til inderste Helvede derudi og finde der den uslykkelig Ild med sin Brynde og skarpe Tørke, som varer for en Synder til evig Tid«.

hedder det saaledes i en Litaniprædiken, men han opholder den ogsaa, idet han bestandig vaager over den i sin faderlige, ja mere end faderlige Omsorg [127]. Han vogter ogsaa paa Menneskene og søger at bevare dem baade fra denne Verdens Forargelser og fra Satans Forførelser [128]. Sit Forsyn udøver Gud dels direkte, dels indirekte gennem sin Englevagt [129].

Størst af alle Guds Naadegaver er dog hans Frelsestilbud i Kristus. Antages dette, har vi Adgang til en naadig Gud, kan i alle Ting trygt forlade os paa Guds faderlige Sindelag. De kristne behøver da ikke som Jøder og Hedninge at ty til fremmede Gudebilleder, til Helgendyrkelse, Valfartsrejser og anden Overtro eller at forlade sig paa Rigdom og ydre Styrke – alene paa Gud skal og kan de bygge [130].

Atter og atter fremhæver Resen paa ægte luthersk Vis Værdien af denne Tillid til Gud som en kærlig Fader. Vi skal »fuldkommelingen forlade os paa hannem«, følge hans Bud, trodse – om det gælder – Kød og Blod og det kødelige Menneskes Fornuft og dog være forvissede om, at Gud vil føre os til en lykkelig Udgang og Ende ved Befrielse og herlig Sejrvinding [131]. Det har han jo lovet »skinbarligen udi sit Ord« [132]. Indgaaende og med ikke ringe personlig Varme har Resen udviklet disse Synspunkter i et Par Ligprædikener 1612. »Herren er min Hyrde, mig skal intet fattes« [133], er Motivet, der Gang paa Gang klinger igennem hans Udviklinger, baarne som de er af en urokkelig Forvisning om, at Gud ikke vil slippe sine Børn eller lade dem blive »lige med de ugudelige«. Med forfriskende Djærvhed hedder det saaledes et Sted, at Hyrden vil være med sine Faar i Liv og Død, og han har »ogsaa en stærk Stav, stærkere end Hercules' Rodekølle, at vil Løven komme, vil sluge os midt i Døden, saa slar han hannem over hans Snude og for Panden, at han maa falde tilbage« [134].

I Forbindelse med disse Tankerækker maa ogsaa nævnes den stærke Fremhævelse af Betydningen af *Livskaldet*, som Resen saa ofte og ligeledes i ægte luthersk Aand gør sig til Talsmand for. Lige saa sikkert som

[127] Lit. 1626 D 5v, E 8v. Jvfr. Lit. 1617 G 8.

[128] Lit. 1626 H 4-4v.

[129] Lit. 1626 F 3, H 6, jvfr. E 8. Lit. 1625 E 4v. E. Kruse B 4, M 3, N.

[130] Lit. 1626 B 8-C 5. Jvfr. K. Banner I 6v, I 8v, L 3v. Lit. 1617 F 3v.

[131] E. Kruse E 4.

[132] K. Banner K 2.

[133] Anna Catharina I 4-K, B 4. C. Barnekow G 5, G 7.

[134] Anna Catharina R 2v.

det er, at man frister Gud, naar man udsætter sig for Farer, der ikke er begrundede i Udøvelsen af ens lovlige Gerning [135], lige saa vist er det paa den anden Side, at Gud vil være med Mennesker, naar de forretter »opus vocationis suæ«, hvad enten det saa bestaar i Arbejde for at skaffe sig den daglige Næring eller i at lære i Kirken [136]. Særlig Anledning til at fremhæve dette Synspunkt var der naturligvis, naar Resen holdt Ligprædiken over Mænd, der var faldet paa Ærens Mark for deres Fædreland. Det er en stor Trøst at vide – hedder det saaledes i Talen over Frands Rantzau –, at hvor et Menneske kommer i Fare og Vaade, saa er Gud dog med ham, naar han færdes »i sine Veje i sit rette Kald og Embede, som naar en ærlig Mand er i Krig for sit fæderne Rige under sin rette Herre og Konge og vover sig tapperligen og er usky, naar Behov gøres« [137]. I mest afrundet Form har Resen givet Udtryk for denne Forvisning i sin Tale over Christian Barnekow [138]. Stedet fortjener at meddeles her i sin Helhed:

»Saa er da denne alle kristne Krigsmænds og tro, redelige Soldaters Trøst, saa de ikke skulle sige som ellers almindeligen med forfluede Ord: frisk uforsagt, aut cita mors venit aut victoria læta, her kommer enten en knap Helsot eller lystig Sejr, men her er baade Liv og Sejr, ihvor det gaar. Brister det legemlige, saa holder det aandelige; glipper det timelige, saa varer det evige; times de begge, saa ville vi endnu ydermere takke og love Gud i hans hellige Menighed og lade os bruge i slig eller anden Maade, saa længe han det have vil, og saa vidt vort Kald og Embede det fordrer og udkræver, befalendes hannem stedse baade Liv og Sjæl i Hænde og Vold, som det sig bør.«

Det stemmer da godt med den frimodige Stemning, der kommer til Orde i de her gengivne Linier, at Resen umiddelbart efter henviser til Luthers gamle Trospsalme »Vor Gud, han er saa fast en Borg«, denne Lovprisning af »det mandige Mod«, som bør besjæle Guds »rette Kompagni« [139].

Foruden de her nævnte Trøstetanker over for Livets Usikkerhed og mangehaande Farer maa endvidere blandt Støttestrukturerne i den men-

[135] Lit. 1625 E 6.

[136] Lit. 1626 F 7.

[137] F. Rantzau E 2v, jvfr. E. Kruse M 3, R 4.

[138] C. Barnekow B v.

[139] C. Barnekow B 7.

neskelige Tilværelse nævnes *Kirken*. Hvor meget Resen end i sit Fromhedsliv kan have følt en Dragelse mod Mystikken, mod en Fordybelse og Inderliggørelse af det personlige Gudsforhold, saa har han aldrig vist nogen Tilbøjelighed til at forflygtige det objektive eller til at søge uden for det lovordnede Kirkesamfund. Han er ikke blot i det Ydre en stiv Statskirkemand, men ogsaa aandeligt set en udpræget Repræsentant for Kirketypen. Det var hans Maal at udvikle det personlige Kristenliv, men kun inden for Kirkens Rammer. Dertil sigtede alt hans Arbejde.

Det er navnlig i de kateketiske Arbejder fra 1626–28, at Resen har udviklet sine Tanker om Kirken, dens Væsen og Opgaver, men ogsaa spredt rundt om i hans andre Skrifter vil man kunne finde Udtalelser herom. Kirken – denne Noahs Ark midt i Verdens Syndflod – er stiftet af Gud og grunder sig paa Ordets rette Forkyndelse og Sakramenternes rette Forvaltning. Den er en Klippe, som ikke kan omstyrtes, den er det enestaaende Middel, hvorigennem Mennesker faar Adgang til Gud, til Faderen og Sønnen [140]. Blandt Kendemærkerne fremhæver Resen især Lærens Renhed (»doctrinæ puritas«) og det lovlige Præsteembede (»vocatio legitima«) [141], og han lægger stor Vægt paa at indskærpe, at den hellige, almindelige og apostolske Kirke ikke kan overvindes af nogen ydre Magt, men vil vedblive at bestaa ind til Verdens Ende [142]. Kirken omfatter alle de sande troende, men – som Melanchton – afviser ogsaa Resen bestemt Tanken om, at den blot skulde være en usynlig Størrelse af rent aandelig Karakter, en »idea Platonica«. Kirken er en i det Udvortes fremtrædende Institution, men i den synlige Kirke er der indblandet mange urene Elementer, Hyklere og grove Syndere [143]. Dog netop fordi Kirken ogsaa er et ydre Samfund, kan Resen

[140] Lit. 1617 D 7v.

[141] Lit. 1623 B, B 5v; 1626 H 4v om Farerne fra »hæretici et fanatici«. Typiske Udtalelser findes ogsaa i F. Rantzau N 2–2v med skarpe Udfald mod Nestorianere, Jesuiter og andre, som vender sig fra Sandheden, »som hin hovmodige Fornuft ikke kan fatte, og vender dennem hen til Fabler, Sladder, Skvalder og Skarn, som ikke haver Fundamenter i Guds rene Ord«.

[142] Lit. 1617 D 8, F 5, H 2v; 1619 A 2 (»fremosat orbis et orcus, manet æternumque manebit grex licet exiguus«, jvfr. Lit. 1626 E 2v). Typisk for Resen er et Sted i *De gratia universali* (III, 189), hvor han taler om, hvorledes Gud giver Mennesker Troen, nemlig: »non per afflatum enthusiasticum vel raptum violentum aut absolutum, absoluteve necessarium, sed eo ordine, quem instituit et revelavit ipse in verbo et sacramentis: quibus ille adest, imo præst arcissime certissimeque omnibus diebus usque ad consummationem seculi«.

være en afgjort Tilhænger af, at der saa vidt muligt øves Kirketugt for at fjerne de forargelige Medlemmer og bevare de troende fra Besmittelse.

Blandt Naademidlerne taler Resen forholdsvis sjældent om *Daaben*. Han fastholder dog naturligvis dens mysteriøse Karakter – ved Daaben, der finder Sted »til en visse Besegling og Guds skinbarlige, kraftige Vidnesbyrd« [144], sker der virkelig ved Ordet »en hemmelig Ting over Naturen og Fornuften« [145], nemlig Genfødselse og Syndsforladelse. Dette Genfødselsens Bad viser især fremad til et helligt Levned »med færre Synder og flere gode Gerninger« [146]. Resens Opfattelse af *Nadveren* er fremstillet ovenfor under Gennemgangen af »Jesu Kristi Testamentek«. Beslægtede Udviklinger, særlig samlende sig om Realpræsensen i Elementerne, grundet paa Indstiftelsesordenes Indhold og Autoritet [147], vil man oftere møde i hans Skrifter jævnlig i Forbindelse med Omtale af en Række Forhold vedrørende Nadverens Administration og Forberedelsen til værdig Nadvernydelse. Overhovedet staar Resen paa det Standpunkt, at vel er Kirken først og fremmest at opfatte som et *aandeligt* Samfund, men derfor bør man dog ikke lade haant om de ydre Kirkeskikke og Ceremonier. Det gælder blot om at bruge dem saaledes, at man lægger en dybere, en aandelig Mening i dem [148]. Dette faar saaledes Betydning med Hensyn til *Fasten*, hvis Begreb oftere behandles. I den romerske Kirke var Fasten en paabudt Skik, der udartede til grov Overtro og medførte farisæisk Hykleri, men der gives ogsaa en »sancta jejunia sub libertate Christiana« [149]. Den er i høj Grad gavnlig, fordi den gennem midlertidig Afholdenhed bidrager til at skaffe Sjælen Fred for Kødets Begæringer og skaber bedre Lejlighed til at overveje Guds Ord og hengive sig til Bøn. I denne Opfattelse af den sande Fastes Væsen mener Resen at have baade Origenes, Augustin og Luther paa sin Side [150].

---

[143] Lit. 1617 A 3; 1619 A 4; 1626 G 3, G 4v. – Jvfr. Fortalen til Udg. af Peder Palladius, *De novis hæresibus*, 1638, p. 2v, 3.

[144] H. Lykke B 6v. *De gratia universali* V, Th. 290, 301–9, 313, 319.

[145] H. Lykke A 6; jvfr. C. Barnekow L 4–4v og Fortalen til Overs. af C. A., 1618, d 3v.

[146] Børnelærdoms Visitatz, 1628, F 2 ff., især F 5v.

[147] *De gratia universali* V, Th. 300, 310–12.

[148] Lit. 1626 C 6–C 7.

[149] Lit. 1623 B 6v.

[150] Lit. 1623 B 7, D 6, D 6v, F, F v; 1626 G 6v. Børnelærdoms Visitatz, 1628, G 4, G 6v, G 7.

Ikke mindre ofte indskærper Resen *Bønnens* Betydning i Fromhedslivet. Allerede i Indledningen til »Det Gyldene Griff« (1608) havde han udviklet sine Tanker om Bønnens Væsen. Han lægger her stor Vægt paa at karakterisere den sande Bøn som et »inderste Hjertens Suk og Begæring«. Bønnen giver sig vel Udtryk i udvortes Ord og Tale, men den er først og fremmest »ascensus mentis in deum« [151]. Sammesteds havde han ogsaa udtalt sig om sit Syn paa Bønnebøger, idet han tilkender saadanne Skrifter en relativ Betydning som forberedende Hjælpe-midler til at lære, hvad man skal bede om. Men de kan paa ingen Maade erstatte den enkeltes frie Bøn, som det hedder her: »Bønnen maa gaa frit af Hjertet foruden alle forefattede og foreskrevne Ord, saa man maa alt selv gøre Ord paa det, som Hjertet brænder af og længes efter« [152].

Lignende Tanker genfindes i Resens senere Skrifter, hvori han bl. a. paa ny skildrer Bønnen som Sjælens Opstigen til Gud fra dens dybeste Afgrunde, som Begyndelsen til al Gudsdyrkelse (»cultus religiosus«) [153] og alle gode Gerninger, som selve Hjertet i Fromhedslivet [154]. Forholdet mellem denne Sjælens Hengiven sig til Guddommen og Bønnens ydre Ordlyd har han især belyst eet Sted, hvor han indskærper, at den bedendes Holdning og Ord ikke er ligegyldige Ting, thi netop derved baade vækkes det sløve Sind til større Andagt, og lokkes andre til at følge det gudvelbehagelige Eksempel, medens Djævelen og hans Lemmer bringes i Forvirring. Derfor bør man ikke dadle den højlydte Bøn som en Ordflom (βαττολογία) [155].

Med særlig Varme har Resen udviklet Bønnens Væsen og Betydning i Ligprædikenen over Jørgen Lykke. Han priser her i stærke Ord det kostelige Gode, som er blevet den kristne til Del, at han frit tør henvende sig i Bøn til den rige Gud, som ikke selv trænger til noget. Hvilken Rigdom er det ikke, at den Gud, for hvis Tale Mennesket er kun alt for tilbøjeligt til at lukke sit Øre, og som saa ofte maa taale de mange »forfluede Ord« af Trods og Modvillighed med Raaben og Skrigen, Skælden og Smælden, Banden og Guds Ords Misbrug – at han vil værdiges til at høre et armt spedalsk Menneskes Hjertesuk og Graad! »Saa er det da den største Glæde for et armt elendigt Menneske i dette

[151] Gyldene Griff C 8v, D 2.

[152] Gyldene Griff D, D v.

[153] Lit. 1617 B 4v.

[154] Lit. 1619 A 8 (»veræ conversionis pietatisqve cardo«).

[155] Lit. 1617 B 6v-7.

Liv, at han udi sin Angst maa raabe til Herren og skribe hen op til sin Gud« [156].

Men forholder det sig saaledes, at kun den Kristendom, der findes repræsenteret af den ortodokse lutherske Kirke, er Menneskets eneste Anker i denne svigefulde Verden, saa er det afgørende vigtigt, at det Kristenliv, som leves inden for Kirkesamfundets Rammer, udformes i Alvor og Oprigtighed, bliver – saa vidt det er muligt – et fuldgyldigt Udtryk for Aandens indre Liv. Med stor Vægt indskærper Resen atter og atter, at det ikke er tilstrækkeligt at lade sig nøje med et udvortes Forhold til de objektive Faktorer – det gælder tværtimod om at stille sig i et personligt Forhold til dem og i sin Livsførelse vise *Troens Frugter*. Selv om der i disse og lignende Tanker ikke er noget egentligt nyt, udgør de dog et af de mest karakteristiske og iøjnefaldende Træk ved den Resenske Fromhedstype.

Et Sted har Resen paa prægnant Maade modstillet »Grundkristnes Lektie og Lærdom« og »Mundkristne med deres hykleriske Pønintense« [157], og dette Tema belyses andetsteds mere indgaaende. Mangfoldige Mennesker, hedder det saaledes i Ligprædikenen over Henrik Lykke, regner sig for at være kristne, berømmer deres Daab, deres Tro, deres Bekendelse, deres Kirkegang og andet saadant, men tager det ikke saa strengt med deres Livsførelse. De siger: vi kan ikke straks blive Engle her paa Jorden, man maa »efter den evangeliske Frihed slaa noget igennem den store Sold og ikke saa nøje agte Samvittigheden i alle Ting, Gud er naadig, han regner ikke saa nøje« [158]. Men den Slags Tale vidner om Mangel paa Tillid til Kristus og til Guds Ord, det er blot en Form for Fornuftdyrkelse. Et andet Sted skildres det i Samklang hermed, hvorledes mangen en siger til sig selv: »du est omvendt, haver gjort Pønintens, haver Troen efter den almindelig Vis og est saaledes retfærdig... nu maa Fanden selv ride mig til Hovmod, Guds Ords Foragtelse, Drukkenskab, Løsagtighed og andre Synder og Laster, thi Gud er naadig og barmhjertig... Kristus haver gjort Fyldest nok«. Ak nej, dette er ikke Tale, der sømmer sig for et ret Guds Barn eller Kristi Faar, og det forholder sig lige tværtimod af, hvad der her er sagt [159]. Det viser sig ogsaa ofte, at for mange, der berømmer sig af deres Tro, er det kun »Læbernes løse Ord« eller noget, som »paa al-

---

[156] J. Lykke E v f. Citatet: E 4.

[157] F. Rantzau B 8.

[158] H. Lykke L 7v–8.

[159] Anna Catharina O 3.

mindelig Vis« er fattet i Hjertet, men det har ingen Bestandighed, naar Ulykker og Fristelser kommer paa [160]. Derfor gælder det om, at Pønitensen gaar dybt og præger Livet (jvfr. ovenfor) [161].

Naar Resen ikke kan trættes af at advare mod den falske hykleriske Sikkerhed eller af idelig at mane til Bod og Bedring, hænger det bl. a. sammen med en stadig tilbagevendende Tanke hos ham, Overbevisningen om, at Verden var blevet gammel, og at alle Tings Ende stundede til. Dette var et gennemgaaende Træk hos Tidens Ortodoksi [162]. Alle-rede tidligt har en saadan Opfattelse vundet Fodfæste hos Resen, og efter 1615 vil man i næsten alle hans Skrifter hyppigt møde Vendinger som disse: »i denne sidste Verdens onde Tid«, »i disse sidste Dage«, »i denne sidste elendige Verdens Tid« [163] eller »sub imminentem finem hujus mundi«, »hoc ultimo seculo senescentis mundi« [164] eller »indtil sidste Verdens Ende, hvilken maa og ikke være langt borte« [165]. Det Tidsrum, hvori Resens Bispetid faldt, og hvori bl. a. Trediveaarskrigens Rædsler indtraf, var ogsaa velegnet til at stemme en Natur som hans i de mørkeste Toner. Kunde han i Ligprædikenen over Karine Banner i al Almindelighed tale om, at det »staar til saa ilde og ser saa ilde ud i denne sidste Verdens Tid« [166], saa har han dog særlig i sine Litani-prædikener peget paa konkrete Træk, der kunde begrunde Tanken om den snarlige Afslutning. 1621 hedder det saaledes, at Satan – denne brølende Løve – iler med at benytte den tilbagestaaende Tid til at forføre Folkeslagene, beherskede som de er af Krigsviljen [167], 1623 henvises der som Kendetegn paa den sig mere og mere nærmende Undergang til, at falske Profeter, at Kættere og Bedragere dukker frem, at Ulykker og Forfølgelser indtræffer, og at allehaande Jærtegn (»signa

---

[160] K. Banner I 6v.

[161] Anna Catharina N v–N 2. Meget typisk i denne Henseende er Skriftet om Faste- og Bededage, 1627.

[162] Hans Leube, Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie S. 152–7.

[163] E. Kruse, Fortalen. E. Rosensparre A 6v, E 5v, F 3. Fortalen til Over-sættelsen af Confessio Augustana, 1618, b, c 3v.

[164] Lit. 1619 A 5; 1623 A 2, A 3v, A 5; 1625 A 7v; 1626 E 2v, E 3v.

[165] Lit. 1625 H 3v, H 5, jvfr. Lit. 1626 I 2, I 3v.

[166] K. Banner M v, jvfr. b 6. J. Lykke I 2: Djævelen »rumsterer« mere end før »i disse onde sidste Verdens Tider«, thi han ved, at Tiden er kort, og at Kristus snart vil komme til Dom.

[166] K. Banner M v, jvfr. b 6.

[167] Lit. 1621 H 4v.

portentosa«) lader sig til Syne [168], og i det skæbnesvangre Aar 1626 peges der paa, hvorledes selve Kirken var truet af Undergang, hvad der kun kunde afvendes ved de sande kristnes Agtpaagivenhed [169]. Kunde der end nu og da vise sig et – forbiggaaende – Lyspunkt for Resen, fastholdt han dog bestandig sin Overbevisning om Verdens tiltagende Fordærvelse og snarlige Undergang [170]. Hans sidste (posthume) Skrift, Litaniprædikenen for 1639, er helt igennem et meget talende Vidnesbyrd om den dystre Stemning, der i saa mange Aar havde behersket ham, og som danner en ikke uvæsentlig Forudsætning for Forstaaelsen af den Gerning, han har øvet.

KAPITEL III

Piscatorstriden

1. Et enkelt – ejendommeligt – Afsnit af Resens Teologi fortjener af flere Grunde at fremstilles særskilt: hans Stilling til Prædestinationslæren. Resens Behandling af dette store og skelsættende Spørgsmaal indtager paa ingen Maade en fremtrædende Plads i den almindelige teologiske Tænkningens Historie, men hans Holdning til Problemet er ikke desto mindre af Betydning ikke blot til at karakterisere hans eget Standpunkt, men ogsaa betragtet som Led i en videre kirkehistorisk Sammenhæng. Hans Udviklinger herom fremtræder nemlig ikke som en selvstændig Fremstilling, men former sig som et Forsvar for en anden Mands – Niels Hemmingsens – Opfattelse, der var blevet angrebet af en tysk reformert Teolog, som saa igen tog til Orde mod Resen, medens en engelsk Teolog fra en ny Kant rykkede frem med et Forsvar for andre Sider af Hemmingsens Opfattelse, et Forsvar, som Resen ikke kunde billige, men maatte tage op til Drøftelse.

Rent bortset fra de tankemæssige Vanskeligheder, som selve Problemet's reale Side frembyder, gør hele denne Udviklingsgang Fremstillingen af Stridighedernes Indhold og Forløb temmelig kompliceret. Det vil derfor være nødvendigt, førend Resens egen Oprædten behandles, at give en ret indgaaende Baggrundsskildring for derigennem at vise,

---

[168] Lit. 1623 A 2.

[169] Lit. 1626 A 2.

[170] Skriftet *De visitatione catechetica*, 1627, hævder, at »in hoc senescentis mundi seculo« staar Haabet alene til de unge.

at der var forskellige Linier, som mødtes i det teologiske Opgør, hvori ogsaa Resen følte Trang til at give sit Ord med i Laget [1].

2. For Udviklingen af Prædestinationslæren i den protestantiske Verden danner Ordskiftet mellem *Erasmus* og *Luther* 1524–27 [2] et vigtigt Udgangspunkt. Ganske vist var selve Forhandlingen mellem de to Aandsheroer ikke synderlig frugtbar, idet Erasmus i sit Skrift »De libero arbitrio« hovedsagelig havde de psykologiske Faktorer ved Omvendelsen for Øje, medens Luther i sit Svar »De servo arbitrio« (1525) især anlagde den religiøse Vurderings Synspunkt, men Eftervirkningerne ikke mindst af Luthers Opfattelse blev langvarige og paa mange Maader af indgribende Betydning.

I »De servo arbitrio«, dette ingenlunde modsigelsesfrie Arbejde, udviklede Luther [3] i Fortsættelse af skolastisk præget Tradition med stor Skarphed en prædestiniansk-deterministisk Helhedsanskuelse. Frem for alt var det ham magtpaaliggende at indskærpe Menneskets fuldkomne Uformuenhed til af sig selv at gøre det gode, det religiøst værdifulde, derunder ogsaa til af egen Kraft at vende sig til Frelsesmidlerne. Frelsen skyldes ene og alene Guds Naade, og Mennesket forholder sig i Frelsesværket kun passivt.

I denne Forbindelse giver Luther Udtryk for en afgjort Determinisme – Guds Vilje er den eneste frie Vilje i absolut Forstand, og hans Vilje virker og betinger alt, hvad der er og sker i Verdensløbet. Al menneskelig Handlen er saaledes undergivet en absolut Nødvendighed, og Luther skyr derfor heller ikke den Konsekvens, at ogsaa Syndefaldet var bestemt af Gud, selvom han søger at gøre Gud uansvarlig for det ondes Oprindelse. Paa det religiøse Omraade fører denne Determinisme til Prædestinationstanken: Gud forudbestemmer dem, han vil, til Frelse og forskyder dem, han ikke vil frelse. Et religiøst Motiv af afgørende

---

[1] Striden er tidligere i Korthed omtalt hos L. Helveg, *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen* I, 320 og hos Rørdam II, 437–8; III, 294–5.

[2] Til det følgende se G. Frank, *Geschichte der Protestantischen Theologie* I, 29 ff. Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 1906, S. 755 ff. R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* IV, 1, 2.–3. Aufl., S. 141 ff., 153 ff. O. Ritschl, *Dogmengeschichte des Protestantismus* IV, 106 ff.

[3] *Luthers Werke* (Weimar-Ausgabe) XVIII, 551–787. Jvfr. Paul Tschakert, *Die Entstehung der lutherischen und der reformierten Kirchenlehre* S. 83–4. Alfred Th. Jørgensen, *Luthers Kamp mod den romersk-katolske Semipelagianisme* S. 108 ff. V. Ammundsen i *Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke* 2. R. IX, 321 ff. R. Bring i »Till Gustaf Aulén« S. 69 ff.

Betydning for Luther var det, at han just i denne Prædestinationslære mente at finde den sikreste Grundvold for den enkeltes Frelsesvished. Af Vigtighed var det endvidere, at han i sit Skrift sondrede mellem Guds Vilje, dels som den er aabenbaret i Skriften, dels som den tilkommer ham som alle Tings Urgrund, men netop denne Tale om en »deus absconditus« ved Siden af en »deus revelatus« blev en haard Knude at løse baade for den nærmere og fjernere Eftertid [4].

Luther har aldrig taget Udtalelserne i »De servo arbitrio« tilbage – tværtimod regnede han dette Arbejde for et af sine mest uomstødelige Skrifter [5] –, og han fastholdt bestandig baade sin Determinisme og sin Prædestinationslære, men han udtalte sig ikke mere udførligere herom, og hans Standpunkt tilsløres faktisk senere ved hans stærkere og stærkere Betonning af Naadestilbudets Universalitet og af, at Skriften er at anse som eneste gyldige Udgangspunkt for Forstaaelse af Frelsesværket.

Ogsaa *Melanchton* hyldede oprindelig Luthers deterministisk-prædestinianske Opfattelse, som det fremgaar af Udgaven 1521 af hans »Loci«, men gennem en Aarrække arbejdede han sig bort fra den, saadan som det især tydeligt kom frem i den vigtige Udgave af »Loci« fra 1535 [6]. *Melanchton* afviser heri reelt Opfattelsen af Prædestinationen fra »De servo arbitrio«, lægger den største Vægt paa, at Naadestilbudet (*promissio*) gælder alle, og lærer, at Aarsagen til, at alle dog ikke bliver frelste, skyldes ikke Gud, men Mennesker selv (paa Grund af deres manglende Tro). Desuden indskærper han, at hele dette Spørgsmaal kun maa behandles paa Grundlag af Skriften, – han vil ikke vide af nogen Tale om to forskellige Viljer hos Gud –, og forbyder al Spekulation herover.

Medens saaledes den førende systematiske Aand inden for Lutherdommen opgav et Hovedpunkt baade i Luthers og i sin egen tidligere Opfattelse, vandt Prædestinationstanken fornyet Styrke paa reformert Grund. Allerede *Zwingli* havde været en Tilhænger af Prædestinationen, men først med *Calvin* faar denne sit klassiske Udtryk, som det allerede foreligger i Udgaven 1539 af »*Institutio Christianæ religionis*«. Her tales klart og afgjort om Guds evige Dekret om den dobbelte Prædesti-

---

[4] En god Oversigt over Opfattelserne af dette omstridte Begreb er givet af E. Thestrup Pedersen i Dansk teologisk Tidsskrift IV, 83 ff.

[5] Luthers Briefe, herausg. von de Wette, V, 70.

[6] CR XXI, 450 ff., jvfr. S. 330 ff., 912 ff. Jvfr. hertil Hans Engelland, *Melanchton, Glauben und Handeln*, 1931, S. 387 ff., 417 ff.

nation: nogle har Gud før Verdens Grundlæggelse skabt til evigt Liv, andre til evig Fordømmelse, men i begge Tilfælde er Guds Ære – gloria dei – det højeste Formaal. Ogsaa Calvin fastholder som Tilhænger af Determinismen, at Syndefaldet skyldes Guds Vilje; derimod skelner han ikke – som Luther – mellem en aabenbaret og en skjult Vilje hos Gud [7].

Spørgsmaalet om Prædestinationen var oftere Genstand for Forhandlinger mellem Repræsentanter for de protestantiske Kirkesamfund, særlig vigtigt var et Ordskifte mellem den reformerte *Hieronymus Zanchius* og den lutherske *Johann Marbach* 1561–63 [8], og fra nu af gælder alle Forsøg paa at gennemføre en mere konsekvent Udformning af Prædestinationslæren for kalvinske. Betydningsfulde var derfor de Formuleringer, der blev fremsatte i *Konkordieformlen* (Artikel XI). De skyldes i høj Grad Martin Chemnitz og bærer som Helhed den melanchtoniske Skoles Præg. Ejendommelig for Konkordieformlens Standpunkt er især fire Momenter: 1) Adskillelsen mellem Guds Forudviden (præscientia), der ikke er af kausal Karakter, og hans Forudbestemmelse (prædestinatio), der har fastsat Midlet for Menneskers Frelse, Kristus; 2) Prædestinationslæren maa kun behandles paa Grundlag af Skriften, »in Christo«; 3) Guds Naadestilbud gælder alle Mennesker, og man bør ikke tillægge Gud to modsatte Viljer; 4) Frelsen skyldes Guds Naade, men Fortabelsen Mennesket paa Grund af dettes manglende Tro [9].

Som man oftere i nyere Tid har gjort opmærksom paa, var Konkordieformlens Løsning af Vanskelighederne i udpræget Grad praktisk orienteret, og tankemæssigt set repræsenterer den ikke noget tilfredsstillende, modsigelsesfrit Standpunkt. Disharmonien skyldes især en ikke udjævnet Modsætning mellem en deterministisk præget Opfattelse af Udvælgelsen, af Frelsesmidlerne og deres Virken og en indeterministisk Opfattelse af Menneskets Evne til at tage Stilling til Naadestilbudet og derved af Aarsagen til Vantro og Fortabelse [10].

Allerede længe før Konkordieformlen, men ikke mindre efter denne udgjorde Prædestinationslæren et Hovedpunkt i de teologiske Stridigheder mellem Lutheranere og Calvinister. Paa begge Sider blev der

[7] CR XXIX, 861 ff. (især S. 865, 871); XXX, 678 ff. Jvf. Loofs, anf. Skrift S. 886 f.

[8] Frank, anf. Skrift I, 178 f., 183. Loofs, anf. Skrift S. 906.

[9] FC Art. XI. Jvfr. Loofs, anf. Skrift S. 925.

[10] Ritschl, anf. Skrift IV, 119–24.

gjort en betydelig Indsats for nærmere at gennemarbejde hele dette Spørgsmaal. Fra kalvinsk Hold maa særlig nævnes Mænd som Hieronymus Zanchius og Johannes Piscator, desuden Genève-Skolen, repræsenteret bl. a. af Theodor Beza og Lambert Danæus [11]. De lutherske Teologers Stilling til Stridspunktet var i flere Henseender ikke let. Paa den ene Side var Kritik af den absolute Prædestinationslære et af de bedste Angrebsvaaben mod Kalvinisterne, men paa den anden Side havde man vanskeligt ved at komme uden om den Kendsgerning, at Luther i »De servo arbitrio« havde hævdet en med Kalvinismens beslægtet Opfattelse, men netop denne Opfattelse var forladt af hele den filippistiske Skoles Repræsentanter. Omvendt var de kalvinske Teologer ikke blinde for, at netop her havde den gængse lutherske (melanchtoniske) Lære sin Achilleshæl, og især efter Forhandlingerne i Mömpelgarten 1586 beskyldte Kalvinisterne Lutheranerne for at være frafaldne fra sig selv og at have svigtet Luthers Standpunkt. Lutheranerne søgte ved forskellige Midler at komme uden om den ubehagelige Kendsgerning, som »De servo arbitrio« nu en Gang var – allerede 1568 havde saaledes Filippisten Christoph Lasius paastaet, at Luther havde tilbagekaldt dette Skrift. Lasius var paa det bestemteste blevet imødegaaet af en Række Gnæsiolutheranere, men faktisk blev hans Paastand oftere gentaget i den følgende Periode [12].

Blandt de heftigste Bekæmpere af den kalvinske Prædestinationslære maa fra luthersk Side nævnes *Egidius Hunnius* og *Philipp Nicolai*. Særlig Hunnius fik en overmaade stor Betydning for Udformningen af den senlutherske Prædestinationsopfattelse og dermed for den gængse Fortolkning af Konkordieformlens Formuleringer. Som Otto Ritschl har gjort opmærksom paa, bestaar Hunnius' Indsats navnlig deri, at han fra Johannes Damascenus optager Sondringen mellem Guds voluntas antecedens og hans voluntas consequens, og ved at lade den første gælde det universelle Naadestilbud og den anden Gennemførelsen af Frelsen eller Fortabelsen i Forhold til, som Mennesker vil tro eller ikke tro, skaber han en harmonisk Sammensmeltning af Konkordieformlens hinanden modsatte Grundopfattelser [13].

[11] Ritschl, anf. Skrift III, 283 ff.

[12] Frank, anf. Skrift I, 182 f., 271 f., 280 f.

[13] Ritschl, anf. Skrift IV, 124, 147, 150 f., 154. R. har dog ikke ret i, at Genoptagelsen i det 16. Aarhundrede af denne Sondring med Hensyn til Guds voluntas udelukkende skyldes Egidius Hunnius. Den findes allerede hos Niels Hemmingsen, baade i hans »Catechismi quæstiones«, 1560, og i »Syntagma«, 1574

Ogsaa Philipp Nicolai, der var velkendt i Danmark [14], indtager en fremtrædende Plads i Tidens Kampe om Prædestinationen. Ikke mindst er han i høj Grad karakteristisk for, hvor pinligt Luthers »De servo arbitrio« virkede paa Epigontidens Lutheranere. I flere af sine antikalviniske Skrifter leverer Ph. Nicolai en indgaaende Redegørelse for Luthers og Melanchtons Stilling til Spørgsmaalet. Han vil paa ingen Maade nægte, at der i »De servo arbitrio« findes adskillige Udtalelser, der kan tydes i kalvinsk Retning, men dette er kun muligt, hævder han, naar man river dem løs fra deres Sammenhæng og navnlig ikke agter paa Luthers Helhedsstandpunkt. Vigtigt er det især at fastholde, at Luther altid – ogsaa i »De servo arbitrio« – henviser til, at man ikke maa behandle Frelsesværket »extra Christum« (det glemmer Kalvinisterne at bemærke, naar de paaberaaber sig Luthers Overensstemmelse med deres Lære). Naar Luther tilsyneladende handler i Modstrid med sig selv ved i »De servo arbitrio« at tale om Guds Vilje uden for Aabenbaringen, saa skyldtes det en ganske særlig Grund: at han disputerede med en Mand som Erasmus, der ene byggede paa Fornuftens Vidnesbyrd. Over for en saadan Modstander var det af Betydning at vise, at følger man den menneskelige Fornuft, ender man i den fuldkomne Determinisme. – Ogsaa Melanchtons Stilling har Ph. Nicolai udførligt behandlet, idet han med megen historisk Ret efterviser, hvorledes Melanchton i Tidens Løb skiftede Standpunkt [15].

Medens Modsætningsforholdet mellem luthersk og kalvinsk Teologi paa dette Omraade var afklaret omkring Aar 1600, tilspidsede Prædestinationsproblemet sig paa ny Maade i det første Tiaar af det 17. Aarhundrede gennem den Bevægelse, som *Arminianismen* fremkaldte i Holland. Ved deres Kritik af den strenge kalviniske Prædestinationslære som ved deres Hævdelse af Naadestilbudets Universalitet nærmede Arminianerne sig faktisk det melanchtoniske Standpunkt, og skønt de i ydre Forstand kom til at lide Nederlag ved Dordrechtersynodens Afgørelse 1619, saa gav deres Kamp mod den ældre Kalvinisme Genlyd langt ud over det reformerte Kirkeomraade. Ogsaa i de Stridigheder, som skal behandles her, mærkes nu og da Efterdønninger fra Kirkekampene i Nederlandene.

(jvfr. Opuscula, p. 231, 775): ligesaa hos Kurt Aslaksen, Om Vduelielsen, 1613, S. 188 f., 270 f., 287.

[14] R. I, 350, 374 f.

[15] Ph. Nicolai, Teutsche Schrifften III, 430 ff., 589 ff. Om Melanchton især S. 439 ff.

3. I Behandlingen af Prædestinationslæren i Danmark blev den melanchtoniske Opfattelse den raadende. Dette ses allerede tydeligt af et Skrift af *Niels Palladius* »Tractatus brevis de articulo prædestinationis« (1554), der indeholder den første mere udførlige Fremstilling paa dansk Grund af dette Lærepunkt. Af Forfatterens Indledning forstaar man, at det har voldt Datidens Præster store Vanskeligheder at meddele deres Tilhørere nogenlunde klare Begreber om dette ikke let tilgængelige Spørgsmaal. Derfor havde Palladius følt det paakrævet at komme dem til Hjælp med sit lille Skrift, der i Melanchtons Aand især indskærper Nødvendigheden af at behandle hele Spørgsmaalet udelukkende paa Skriftens Grund, fremhæver Naadestilbudets Universalitet og betoner, at Aarsagen til Udvælgelse til Frelse vel maa søges i Guds Vilje, men i denne indbefattet Hensynet til Menneskers Tro som en ufravigelig Betingelse [16]. – Niels Palladius' mere berømte Broder, *Peder Palladius*, har ikke selv behandlet Prædestinationslæren, men en Fortale af ham til Broderens Skrift herom viser, at han har staaet paa samme Standpunkt som denne.

Forøvrigt blev det *Niels Hemmingsen*, der ved sin Stillingtagen kom til at staa som Førstemanden, og ogsaa i denne Henseende viser han sig afgjort som Melanchtons Discipel [17]. Niels Hemmingsen har talrige Gange i sin store Produktion udtalt sig om Prædestinationen, og hans Udtalelser herom bevidner, at han med stor Bestemthed har fastholdt samme Standpunkt hele Livet igennem. Allerede i sit første større teologiske Arbejde »Enchiridion theologicum« (1557) har han udførligt fremstillet Forudbestemmelseslæren [18], og i næsten alle sine senere teologiske Hovedværker kommer han ind paa dette Spørgsmaal, saaledes i »Catechismi quæstiones« (1560), »Liffsens Vey« (»Via vitæ«, 1570), »Demonstratio indubitata veritatis de domino Jesu« (1571), og »Syntagma institutionum christianarum« (1574) [19]. Hertil kan føjes talrige spredte Udtalelser i hans forskellige Kommentarer [20].

[16] Niels Palladius, Tractatus, især A 8v–B, B 2v ff., B 6.

[17] En udførlig Fremstilling af Hemmingsens Prædestinationslære er givet af Kjell Barnekow, Niels Hemmingsens teologiska åskådning S. 223–41.

[18] Niels Hemmingsen, Opuscula, 1586, p. 408 ff. I det følgende citeres Hemmingsens Skrifter, hvor det er muligt, efter denne Udgave.

[19] Opuscula p. 231, 550 f., 619, 770 ff. (jvfr. p. 684, 757 f.).

[20] Commentaria in omnes epistolas apostolorum, [1572], Udgaven 1579. Fortalen, p. 92, 107–18, 390, 398 ff., 400. Commentaria in ... euangelium secundum Johannem, 1590–1, I, 154 f., 414 f., 574 f.; II, 276.

Desuden havde han allerede 1563 gjort dette Emne til Genstand for en særlig Disputats »Assertiones de prædestinatione dei æterna«, hvis Tekst siden næsten helt ordret gik over i »Syntagma«, og saaledes afgiver Bevis for, at Hemmingsen ikke i de mellemliggende Aar har ændret Standpunkt. Som Melanchton og Niels Palladius staar ogsaa Hemmingsen fra første Færd bestemt paa Naadestilbudets Universalitet og vender sig oftere skarpt mod dem, der vil hævde et partikularistisk Naadevalg [21]. Han finder, at hele Prædestinationslæren ganske vist er et vanskeligt, men tillige et i høj Grad frugtbart Tema, vel at mærke naar det behandles paa Skriftens Grund, og naar man fastholder, at Modsætningen mellem Guds Ønske om, at alle skal blive frelste, og det virkelige Udfald af Tilværelsens store Drama ikke skyldes Gud, men alene Menneskets egen forventede Vilje [22].

Ogsaa efter sin Fjernelse fra Universitetet har Niels Hemmingsen oftere beskæftiget sig med Prædestinationslæren. 1586 kom i Genève den store Folioudgave af hans »Opuscula«, der ved at optrykke hans tidligere Værker ogsaa fornyede og videre udbredte hans Udviklinger om Prædestinationen, og i sin høje Alderdom udgav han selv 1590 et nyt Arbejde herom »Tractatus de gratia universali seu salutari omnibus hominibus« [23]. 1595 kom desuden et Udtog heraf »Brevis repetitio doctrinæ de universali gratia«, 1593 leverede den senere Viborg-Biskop Niels Lauridsen Arctander, der ogsaa andetsteds har udtalt sig skarpt afvisende over for partikularistisk Prædestination [24], en fyndig Oversættelse af »Tractatus« under Titel »Om Guds Naade, som tilbiudis alle Mennsker til Salighed«, ligesom han 1595 oversatte »Brevis repetitio« [25]. Allerede 1572 var der endvidere efter Samraad med Forfatteren paa Dansk kommet et sammenarbejdet Udtog af Udtalelser i Hem-

[21] Saaledes Opuscula p. 550 f., 552, 619, 770.

[22] Saaledes Opuscula p. 408 f., 770.

[23] Fortalen er dateret Roskilde 10. August 1590. Bogen er ikke – som man kunde tro efter Titelbladet – trykt i København, men i Udlandet (Lauritz Nielsen, Boghistoriske Studier S. 142).

[24] N. L. Arctander, Ligprædiken over Hans Lange, 1610, I 5 ff. I 5v kaldes den partikulære Naadevalgs lære »en forskrekelig Helffuedis Kartowe oc Satans Tordenslag«. – En Afskrift af Arctanders Oversættelse af 1593, »forbedret« af Knud Holmer 1699, findes i Thott, 4,° 226.

[25] »Den Lærdom om Guds Naade, som alle tilbiudis, aff det 9. 10. 11. Capitel til de Rommere, kaartelig paa ny forklaret ved Niels Hemmingsøn D. Oc dem, som Latinen icke kunde forstaa, til Tieniste vdset paa Danske. Aff Niels Lauritzsøn A. N.« Kbh. 1595.

mingsens Skrifter om dette Spørgsmaal ved Jørgen Eriksen, siden Biskop i Stavanger [26].

De her nævnte Mænd, Jørgen Eriksen og Niels Lauridsen Arctander, er sikkert typiske for den Holdning, Niels Hemmingsens Disciple indtog paa dette Omraade. Hvor stærk en Tiltrækning, den kalvinske Teologi end udøvede paa den Hemmingsenske Skole særlig med Hensyn til Kristologien og Nadverlæren, saa stod Skolen ganske overvejende med skarp Front over for Kalvinismen i Prædestinationsspørgsmaalet [27]. Det er saaledes blot sjældne Undtagelser, naar Præsten ved St. Nicolai Kirke i København *Isak Grønback* 1594 forkyndte en kalvinsk farvet Prædestinationslære fra Prædikestolen [28], eller naar senere Professor *Ivar Stub* og Biskop *Hans Knudsen Vejle* ligeledes viste sig som Tilhængere af den samme Opfattelse [29]. Flertallet har sikkert bekendt sig til det Standpunkt, som i det nye Aarhundrede fik et mønstergyldigt Udtryk i *Kurt Aslaksens* Vejledning for en bredere Lærerkreds »En nyttig Vnderuisning . . . om Vduelielsen til det Euige Liff«, (1613), der helt igennem hviler paa det Hemmingsenske Grundlag [30].

4. Den overordentlige Anseelse, Niels Hemmingsen nød i protestantiske Kredse baade hjemme og ude, maatte give hans Stemme en ganske særlig Vægt. Dette kom ikke mindst frem i det 16. Aarhundredes sidste Tiaar. I April 1596 skrev den fremragende engelske Teolog *Petrus Baro*, Professor i Cambridge og udpræget Modstander af Tendenserne til at skærpe den engelske Kirkes Trosbekendelse i Retning af det strengt kalvinske, et langt og interessant Brev til Niels Hemmingsen, hvori han indtrængende opfordrede denne til i et særligt Skrift at fremstille sin Prædestinationslære. Han fremhævede, hvorledes Genève-Udgaven af

---

[26] »Om Menniskens Vdkaarelse til Salighed oc det euige Liff oc om Guds store Barmhiertighed mod alle Syndere, som omuende sig til Gud.« Kbh. 1572. Fortalen oplyser, at det skyldtes et løfte af Jørgen Eriksen til Niels Hemmingsen, »min kære Skolemester«, at han havde paataget sig at levere dette Arbejde for »simple og enfoldige Folks Skyld, som ikke Latine forstaa«.

[27] Jvfr. hertil Biskop Mogens Madsens Udtalelse i Rørdam, Monumenta 2. R. II, 373.

[28] DM I, 82-5; VI, 337-40.

[29] R. I, 316 f., II, 130.

[30] Kurt Aslaksen, anf. Skrift S. 25 f., 197, 266 f. henviser der udtrykkeligt til Niels Hemmingsens Bog *De gratia universali* som normgivende Lærefremstilling. Sst. S. 153 f. skarp (saglig) Bekæmpelse af kalvinsk Lære om en *electio particularis* i Kraft af et *decretum absolutum*.

»Opuscula« (1586) var blevet udstyret med en Fortale – som det synes »af Bezas Pen« –, der havde til Hensigt at forflygtige Hemmingsens Afstandtagen fra den kalvinske Opfattelse af dette Lærepunkt. Det var derfor tvingende nødvendigt, mente Baro, at Hemmingsen nu selv rykkede frem, gjorde Rede for sit eget [melanchtoniske] Standpunkt og klart tog til Orde mod enhver Hævdeise af partikularistisk Udvælgelse, hvad enten denne saa fremtraadte som Supralapsarisme eller Infralapsarisme [31].

Dette Brev viser blandt andet, at Petrus Baro ikke kan have fulgt godt med i den danske teologiske Litteratur, thi paa det Tidspunkt, Brevet blev skrevet, forelaa baade den ovennævnte »Tractatus« (1591) og »Brevis repetitio« (1595) [32], men det er interessant til Belysning af den Værdsættelse, Niels Hemmingsen var Genstand for ude i Europa. Ogsaa andre Vidnesbyrd peger i samme Retning. Da Johannes Piscator en Del Aar senere skred til sit Angreb paa Hemmingsen, hvis »Tractatus« han tidligt nøje havde studeret, skete det – som han selv siger – af Hensyn til, at dennes Lære under de arminianske Stridigheder af mange blev opfattet og forsvaret som den ortodokse, især i Belgien (∴ Nederlandene) [33].

Dette er sikkert rigtigt, og om hvor anset Hemmingsen var i arminianske Kredse, har man et vigtigt Vidnesbyrd i en Udtalelse, der fremkom paa Religionssamtalen i Haag 1611. I Forhandlingerne herfra nævnes Hemmingsen af Remonstranterne som en stor Autoritet i Spørgsmaalet om Prædestinationen, idet han tillige fremhæves som et smukt Eksempel paa Fordragelighed selv over for strenge Calvinister, hvis Opfattelse paa dette Punkt han iøvrigt bekæmpede. I denne Sammenhæng betones det tillige, at trods Meningsforskellighederne blev hans Skrifter udbredt selv i Genève og prist af de derværende teologiske Lærere, saadan som nogle af Remonstranterne, der havde studeret dèr, havde erfaret det. Som særligt vigtige Skrifter nævnes i den Forbindelse hans

[31] Præstantium ac eruditorum virorum epistolæ ecclesiasticæ et theologicæ. Ed. 3, 1704, p. 29–32. Om Petrus Baro (1534–99) se Dictionary of National Biography III, 265 f. Jvfr. Rørdam II, 438–9.

[32] Naar L. Helveg (Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Udg., I, 241–2) mener, at Baro (her urigtigt kaldet Paro) takker Hemmingsen for hans Bog De gratia universali, taler Sammenhængen i Brevet mod en saadan Forstaaelse.

[33] Johs. Piscator, Tractatus de gratia dei, Præfatio, p. 3 (quoniam video, doctrinam illius (sc: Hemmingii) . . . a multis hodie, ac præsertim in vestro Belgio. tanquam orthodoxam defendi . . .).

»Syntagma« og »Tractatus« [34]. Disse Udtalelser viser – som det var nærliggende at antage –, at Udbredelsen af Hemmingsens Tanker først og fremmest er foregaaet gennem hans latinske Skrifter, men ogsaa Oversættelser har sikkert spillet en Rolle. Der er saaledes i nyeste Tid blevet fremdraget en Oversættelse til Hollandsk, trykt 1611 i Rotterdam, af den da 20 Aar gamle »Tractatus« [35].

Niels Hemmingsens »*Tractatus de gratia universali sev salutari omnibus hominibus*« kan for saa vidt betragtes som hans vigtigste Indlæg paa dette Omraade, ikke fordi det bringer væsentligt andet, end hvad han allerede mange Gange tidligere havde sagt og undertiden med endnu større Stringens, men fordi det udgør et Led i den internationale Forhandling og danner Udgangspunktet for den Piscator-Resenske Fejde. Det vil da være naturligt i Korthed at omtale Hovedtankerne i dette Skrift, idet Gennemgangen af Specialpunkter vil finde Sted under Behandlingen af den efterfølgende Polemik.

Formelt set er »Tractatus« et smukt Udtryk for Niels Hemmingsens fremragende systematiske Evner og udmærker sig ved Klarhed og Søberhed i Fremstillingen, om end det nok er muligt, at Forfatterens høje Alder giver sig til Kende ved en stærkere Tilbøjelighed til Gentaagelse [36]. Skriftet præges endvidere af en mærkelig Objektivitet. Hemmingsens eget Standpunkt fremstilles med stor Bestemthed, og det modsatte afvises ikke mindre afgjort, men Polemikken gennemføres med ikke ringe Værdighed. Man vil forgæves lede efter Spor af den grove Slagsbrodertone, som er kun alt for almindelig i Tidsalderens Stridsteologi: Modstandernes Opfattelse karakteriseres og angribes vel skarpt, men det er overalt Sagen, Problemets reale Side, ikke Personerne, der interesserer Hemmingsen. Overhovedet er det sjældent, at Navne paa samtidige Teologer anføres, der tales som Regel blot om »Modstander-

[34] Schriftelicke Conferentie gehovden in s'Gravenhaghe in den Jare 1611, 1612, S. 435.

[35] H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon IV, 16. Bogen findes i British Museum. Samme Aar udkom ogsaa hos Henrich Kröner i Offenbach et i det væsentlige uforandret Optryk af »Tractatus« i meget lille Oktavformat. Denne Udgave omtales af Resen i hans *De gratia universali* I, 14. – Et talende Vidnesbyrd om den Udbredelse, Hemmingsens »Tractatus« 1591 har fundet, er den Liste over endnu bevarede Exemplarer heraf i europæiske Biblioteker, som gives i Lauritz Nielsen, *Dansk Bibliografi 1551–1600* S. 276.

[36] Ikke helt med Urette siges der om dette Skrift i den ovenfor nævnte »Conferentie«, at det »evenwel de selve saecken drijft int lange ende breede, die in Syntagmate voornoemt cortelick werden voorgestelt« (p. 435).

ne« (adversarii) [37]. Skønt Skriftet principielt er klart antikalvinsk, er det især ved sin Fremstillingsform karakteristisk for den Fordragelighed over for Kalvinismen, som kendetegnede den senere Filippisme [38]. Reformerte Teologer omtales med Agtelse, Calvin selv anerkendes som en højtberømt Mand, hvis Minde bør holdes i Ære [39], og til nogle af hans Efterfølgere – Teologer af et stort Navn og ellers i høj Grad fortjente af Kirken – bekender Hemmingsen sin Kærlighed som til Brødre i Kristus, om end han paa dette specielle Omraade maatte tage Afstand fra dem [40].

Indholdsmæssigt danner »Tractatus« et Forsvar for den melanchtoniske Prædestinationslære, idet Hemmingsen lægger stor Vægt paa at eftergive baade, at denne er skriftmæssig og tillige et Udtryk for Augustins Opfattelse, rettelig forstaaet, og at der paa dette – som paa andre Lærepunkter – i Realiteten bestod fuld Overensstemmelse mellem Luther og Melanchton. Hemmingsen gør sig saaledes til Talsmand for det Synspunkt, som var saa stærkt fremtrædende herhjemme i hele det 16. Aarhundrede, og som ogsaa senere genfindes hos Resen, at Luthers og Melanchtons Teologi danner en Enhed. Med Hensyn til Læren om Prædestinationen og den dermed sammenhængende Lære om den frie Vilje (liberum arbitrium) vil dette sige, at de Udtalelser hos Luther, der peger mod Determinisme og partikularistisk Naadeudvælgelse, maa forstaaes relativt, som foranledigede af en bestemt teologisk Situation, Opgøret med pelagianiserende Tendenser (især hos Erasmus), derimod ikke, som om Luther i og for sig vilde hævde en absolut Prædestination som Calvin [41].

Da det er Hemmingsen saa meget om at gøre at betone denne Lærensensus mellem de to Reformatorer, har han fundet det formaalstjenligt i sin »Tractatus« at give Behandlingen af Prædestinationsspørgsmaa-

[37] Eksempler paa Hemmingsens Polemik i Tractatus p. 17, 22, 109; en skarpere Tone anslaaes p. 42, 51, 110.

[38] Karakteristisk er det ogsaa, at Hemmingsen vel roser Melanchton for, at han har taget Afstand fra den kalvinske Lære, men dog har gjort det »sine felle« (sst. p. 111).

[39] Sst. p. 76–7, jvfr. p. 59, 70.

[40] Sst. p. 109.

[41] Sst. p. 111 ff., 128–9, 136. Jvfr. hertil Kjell Barnekow, anf. Skrift S. 235–6. Naar dt her hedder, at Hemmingsen »feltecknar med- eller omedvetet helt Luthers åskådning«, saa forekommer det mig unødigt at antage, at Hemmingsen ikke skulle have været i begrundet god Tro, ligesom siden Resen. Han giver blot Udtryk for en hel Retnings Opfattelse.

let en bredere Baggrund ved at se det i Forbindelse med andre Lærestykker: om den frie Vilje, Boden, Retfærdiggørelsen og Lydigheden mod Gud. Som allerede Skriftets Titel viser, er Hovedtanken Niels Hemmingsens saa ofte hævdede Synspunkt, at Guds Naadestilbud virkelig gælder alle. Det er Guds alvorlige Vilje, at alle skal frelses, hvis de selv vil, d. v. s. hvis de i Tro holder sig til Kristus. Forkastelsen skyldes saaledes kun Mennesker selv, ikke paa Forhaand et Dekret fra Guds Side, og talrige Steder i sin Fremstilling, der ofte former sig som en eksegetisk Gennemgang af Bibelsteder, vender Forfatteren sig mod den Fatalisme, der efter hans Mening paa dette Punkt sætter Calvin og hans Fæller paa Linie med Stoikere og Manikæere [42].

Efter de mange specielle Udviklinger følger til Slut en Sammenfatning i 10 Punkter [43], en Slags aandelig Statusopgørelse mellem »Modstanderne« og ham selv. Som afgørende Momenter i sin egen Opfattelse nævner Niels Hemmingsen her: 1–2) Hævdelsen af Naadens Universalitet, idet Guds Løfter herom gælder alle. 3) Guds Forudviden er ikke Aarsagen til Udvælgelsen, men Erkendelsesgrunden (*regula, non causa*). 4) Menneskets Frelse har til Aarsag dets frivillige Tro paa Kristus, Troen er derimod ikke en Virkning af Forudbestemmelsen. 5) Man maa derfor i Tilknytning til Paulus hævde, at hele Spørgsmaalet om Prædestination og Elektion skal behandles »in Christo et per Christum«. 6–7) Aarsagen til Menneskers Forskydelse er at søge i deres forvendte Vilje (*contumacia*), idet Gud kun er Ophav til gode Handlinger (*bonæ actiones*). 8) Troen kan mistes, hvis Mennesker mod deres Samvittigheds Vidnesbyrd hengiver sig til Synden. 9–10) Evangeliet skal prædikes for alle, for at alle skal komme til Tro og frelses, for saa vidt de selv vil, idet Gud ikke forud har skabt nogle til evig Fortabelse, men alle til Frelse paa Betingelse af, at de omvender sig og tror.

Naar Hemmingsen i dette som i flere andre af sine Skrifter saa bestemt tager Afstand fra Kalvinismen, som han ellers paa saa mange Maader nærede Sympati for, hænger det sikkert sammen med, at han – som det er blevet fremhævet – følte Gudsbegrebets Renhed truet gennem den kalvinske Lære om partikularistisk Prædestination. Det var et bærende Motiv i hans hele Polemik at værne Guds Kærlighed og Retfærdighed uden Afkortning – derfor kan han ikke trættes af frem for

---

[42] Tractatus p. 109, jvfr. p. 22, 26 (»non ... quærenda est nostri electio in tabulis Parcarum«), 27 o. fl. St.

[43] Sst. p. 77–8.

alt at betone Alvoren og Oprigtigheden i Guds Løfter om gratia universalis [44].

5. Over en Snæs Aar efter Fremkomsten af Hemmingsens »Tractatus« blev der rettet et heftigt Angreb paa denne Bog. Det kom fra Herborn, fra den reformerte Teolog *Johannes Piscator* (1546–1625), et af Kalvinismens betydelige Navne [45]. Oprindeligt havde Piscator været luthersk, men var siden gennem en trinvis Udvikling havnet i et strengt kalvinsk Standpunkt og følte sig især nært knyttet til Theodor Beza [46]. En Tid havde han været Professor i Filosofi i Heidelberg, men fra 1584 virkede han som Professor ved det i samme Aar stiftede Gymnasium illustre i Herborn. Som den fremragende Lærer han var, samlede han snart en talrig Discipelskare om sit Kateder og havde i høj Grad Æren for, at det unge Gymnasium fik europæisk Ry som en fortrinlig Lærdomsanstalt.

Samtidig udfoldede Piscator en frugtbar Forfattervirksomhed. Hans Studiefliid og Arbejdsevne var af et usædvanligt Format, saaledes at han Aar efter Aar kunde udsende det ene omfangsrige Værk efter det andet. Med særlig Interesse dyrkede Piscator Bibelstudiet, og han har paa dette Omraade leveret en Række betydelige og meget benyttede Kommentarer til det gamle og det nye Testamente [47]. Ikke mindre

[44] Kjell Barnekow, anf. Skrift S. 236–41. Med Rette siges det her (S. 234): »gång på gång har H. i sina skrifter återvänt till detta *alla*, som för honom alltid varit det sista ordet i predestinationsproblemet«.

[45] Hovedkilden til Piscators Levned er Georgius Pasor, *Oratio funebris in obitum . . . Johannis Piscatoris, Herbornæ 1625*. (Eksempler af denne i Bayerische Staatsbibliothek i München, velvilligst udlaant til Benyttelse i RA). Den udførligste nyere Fremstilling er givet af Johann Hermann og Hermann Steubing i *Zeitschrift für die historische Theologie*, herausgegeben von Chr. Fr. Illgen, 1841, 4. Heft, S. 74–138. Jvfr. ogsaa P. Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum*, 1678, p. 426 (hans Portræt ved p. 415). Afskrift af to Breve fra Piscator til J. J. Grynæus findes i Thott, Fol., 484, Nr. 764–5.

[46] Piscators berømte Lærebog »Aphorismi doctrinæ Christianæ ex institutione Calvinii excerpti«, 1589, er i de mest smigrende Udtryk tilegnet Beza. Omvendt har denne i Fortalen til sin Udgave af »Testamentum Novum«, 1589, i høj Grad vedgaaet sin Gæld til Piscator og hans Skriftfortolkning.

[47] Det kgl. Bibliotek ejer et fyldigt Udvalg af Piscators eksegetiske Arbejder. Samlede udkom hans Kommentarer til det nye Testamente 1613, til hele Bibelen 1–3, 1646–58. Om Piscators Anseelse som Ekseget se en Udtalelse af den berømte engelske Teolog G. Twisse (*Opera* I, 7), hvor han kalder ham i denne Henseende »nulli secundus«. Jesper Brochmand ejede en smuk Samling af Piscators eksegetiske (og andre) Skrifter (A. M., 4°, 901, p. 297, 320, 321).

virksom var han dog som Stridsteolog. Der kan ikke nævnes ret mange af Samtidens teologiske Kampe, hvori han ikke har været indblandet – med stor Iver har han saaledes bekæmpet Bellarmin og Vorstius, hvem ogsaa Resen havde taget saa skarpt til Genmæle imod [48]. I Dogmehistorien er Piscator blevet mest bekendt ved sin Særopfattelse med Hensyn til Forsoningslæren, idet han nægtede den satisfactoriske Betydning af Kristi aktive Lydighed [49], men som systematisk Teolog har han ogsaa gjort sit Navn bekendt ved sit ihærdige, ofte gentagne For svar for den strengt partikularistiske Prædestinationslære [50].

Som ovenfor nævnt var det Erfaringen om, hvilken Betydning man i arminianske Kredse tillagde Niels Hemmingsens Standpunkt, der kaldte Johannes Piscator frem paa Valpladsen. Det skete med et Skrift om trent af samme Omfang som Hemmingsens »Tractatus« og med følgende Titel: »*Johan. Piscatoris Tractatus de gratia dei: in quo disputatur quæstio controversa, an gratia dei salvifica sit universalis: seu, an deus velit ut singuli homines salvi fiant*«, Herbornæ 1614 [51]. Hovedparten af Bogen er rettet mod Niels Hemmingsen, men et Tillæg i Bogens Slutning (S. 161 ff.) viser, hvorledes hele Skriftet i Virkeligheden maa opfattes som et Indlæg i Kampen mod Jacob Arminius og hans Tilhængere.

Formelt indtager ogsaa Piscators »Tractatus« – ligesom Hemmingsens – en smuk Plads i Tidens polemiske Litteratur. Den er affattet i en klar og koncis, undertiden blændende, Stil, den udmærker sig ved fast

---

[48] Mod Bellarmin udgav han 1595 »De justificatione hominis coram deo«, mod Vorstius bl. a. »Responsio apologetica ad Conr. Vorstii parasceuen«, 1613, og »Notæ ad Conr. Vorstii amicam collationem«, 1613. Vorstius var en tidligere Discipel af Piscator, og i Fortalen til den ovennævnte »De justificatione« omtaler han ham paa den venligste Maade som »ornatissimus vir«. Tonen i »Resporisio«, hvori Piscator – som Resen – vender sig imod Vorstius' Bog »De deo«, er vel streng og alvorlig, men vidner dog om, at han har bevaret en vis Godhed for Vorstius, og staar den Resenske Klopfægtermaner fjernt.

[49] Frank, anf. Skrift I, 315 f. Ritschl, anf. Skrift III, 289 f.

[50] Saaledes i »Aphorismi«, 1589, p. 65 ff. og i »Disputatio theologica de prædestinatione . . . opposita disputationi Andreæ Schaafmanni«, 1595. Det sidstnævnte Arbejde minder i Indhold og Anlæg stærkt om Piscators senere Modskrift mod Hemmingsen.

[51] Fortalen, der er dateret Herborn 2. December 1613, oplyser, at »Tractatus« var skrevet tidligere (»ante hoc tempus«), men at Forfatteren ikke havde villet give den i Trykken for ikke at skade Hemmingsens ansete Navn. Først Arminianerstridighederne gjorde en Offentliggørelse paakrævet.

Opbygning og strengt logisk Bevisførelse, og er end Polemikken over for Modpartens Standpunkt ubønhørligt skarp og afvisende, saa behandles dog hans Personlighed med ikke ringe Agtelse. Ejendommeligt nok anvender Piscator – formodentlig med velberaad Hu – til Karakterisering af Hemmingsen omtrent det samme Udtryk, som denne havde brugt om de kalvinske Lærere: »En Teolog, der iøvrigt maatte henregnes blandt de store, og som ved sine Skrifter havde gjort sig vel fortjent af Kirken« [52].

Det udelukker dog ikke, at Piscators Omtale af Hemmingsen jævnlig indeholder særdeles bidende og for dennes Anseelse krænkende Udtryk. Ikke sjældent gøres der især opmærksom paa, at hans Skriftfortolkning er »falsk« [53], at han »fordrejer« Skriftens Mening paa skamløs Maade [54], at han gengiver sine Modstanderes Opfattelse paa sofistisk Vis, tillægger dem Meninger, de ikke har [55], og fremsætter løse Paa-stande [56]. Heller ikke viger han nu og da tilbage for rent ud at erklære, at Hemmingsen snakker hen i Vejret og drager uholdbare Slutninger [57], ja et enkelt Sted beskylder han ham for at ville lukke Øjnene for det klareste Lys og indhulle alt i Mørke [58].

Hvad Indholdet angaar, da er Piscators Indlæg skrevet ud fra det diametralt modsatte Standpunkt af Hemmingsens. Det er disponeret saaledes, at Forfatteren først vil vise »Falskheden« i Hemmingsens Dogme om gratia dei universalis og dernæst ved Hjælp af Skriftbeviser gendrive de Argumenter, Modparten havde ført i Marken. Som Hemmingsens bliver derfor ogsaa Piscators Indlæg, der følger Modstanderens Side for Side, rigt paa Gentagelser. Det er i Virkeligheden nogle ganske faa Hovedtanker, der drøftes, men disse bliver Gang efter Gang vendt og drejet i Lyset fra en Række Skriftsteder, som begge Parter beraaber sig paa. Overalt hvor Hemmingsen sætter positivt Fortegn, sætter Piscator negativt – overalt hvor Hemmingsen taler om

---

[52] »... ut parcerem nomini theologi alioquin magni et de ecclesia bene suis scriptis meriti« (Piscator, Tractatus p. 3), jvfr. »theologi quidam magni nominis viri, et alioqui præclare de ecclesia Christi meriti« (Hemmingsen, De gratia universalis p. 109).

[53] Piscator, Tractatus p. 33, 43, 103, 107.

[54] Sst. p. 41, 80, 90, 96, 98.

[55] Sst. p. 39, 100.

[56] Sst. p. 52, 54, 143.

[57] Sst. p. 134, jvfr. p. 58, 96, 111–12.

[58] Sst. p. 99.

alle enkelte (singuli) Mennesker, taler Piscator blot om nogle (aliqui) [59].

Grundlinierne i sin Opfattelse har Piscator selv til Indledning ridset op i 8 Sætninger, der med (de vigtigste) tilhørende Skrifthbeviser i alt væsentligt har følgende Indhold: 1) Gud har ikke fra Evighed besluttet at frelse alle (singuli), men blot nogle (Rom. 8, 29). 2) Gud har ikke bestemt, at alle Mennesker, men blot nogle, skulde blive ligedannede med hans Søns Billede (Rom. 8, 30). 3) Gud har ikke udvalgt alle Mennesker til det evige Liv, men blot nogle (Matth. 22, 14). 4) Gud har ikke forud beredt alle Mennesker til den evige Ære, men blot nogle (Rom. 9, 21-23). 5) Christus løskøbte ikke alle ved sin Død, men blot nogle (Matth. 26, 28). 6) Gud aabenbarer ikke Forløsningens Hemmelighed for alle, men blot for nogle (Act. 14, 16; Ef. 2, 12). 7) Guds Kaldelse gælder ikke i Realiteten (virkekraftigt, efficaciter) alle Mennesker, men kun nogle udvalgte (Rom. 8, 30). 8) Gud retfærdiggør ikke alle, men blot nogle, nemlig de udvalgte (Rom. 8, 30) [60].

I Slutningen af sit Skrift sammenfatter Piscator sin Opfattelse af Prædestinationen saaledes [61]: Forudbestemmelsen er Guds evige Dekret, ved hvilket han har bestemt at skabe nogle Mennesker til evig Frelse, andre til evig Fortabelse. Ligeledes har han bestemt at tillade alle at blive besmittede af Synden, for at han af de saaledes faldne af

---

[59] Med Hensyn til Piscators Sprogbrug kan bemærkes, at han gennemgaaende anvender Ordet »singuli« som Betegnelse for alle enkelte Mennesker, hvor Hemmingsen siger »omnes«. Omvendt bruger Piscator det sidstnævnte Ord til Betegnelse for Mennesker henhørende til alle Klasser (saaledes i det typiske Sted i »Tractatus« p. 20: »pro omnibus . . . idem valet, ac, pro omnis ordinis hominibus: non autem, pro singulis«; jvfr. p. 19, 74, 149, 157 og Piscator, Disputatio theologica 1595, p. 21-24, 38. I sidstnævnte Skrift bruger Piscator dog et Par Steder »omnes« = »singuli« p. 26 § 18-19).

[60] Tractatus p. 5-11.

[61] Sst. p. 174: »Prædestinatio est æternum dei decretum, quo constituit condere homines ad diversos fines speciales: nempe alios ad fruendum salute æterna, alios vero ad sentiendum cruciatus æternos seu ad æternum exitium: itemque constituit permittere, ut isti omnes integri conditi in peccatum laberentur, idque propterea, ut quos conditurus erat ad salutem, servaret ex misericordia; quos vero ad exitium, puniret ex justitia: et denique constituit ex lapsis illos, quos ad salutem conditurus erat, eligere ad hoc, ut eos ex misericordia servaret: quos vero ad exitium, reprobare ad hoc, ut eos ex justitia puniret: atque ita omnibus istis modis gloriam tum misericordiæ suæ parcentis, tum justitiæ punientis, tum vero inprimis potestatis suæ summæ patefaceret«. Jvfr. p. 106, 107, 142, 169 ff.

Barmhjertighed kunde udvælge dem, han havde bestemt til Frelse, og af Retfærdighed straffe dem, han havde bestemt til Undergang. Formaalet for alt dette, for hans Barmhjertighed som for hans Retfærdighed, er at vise sin Herlighed (gloria) og især sin Magt (potestas).

Medens Piscator i sine Hovedtanker er klart nok kalvinsk, indtager han et mærkeligt Mellemlandpunkt med Hensyn til Modsætningen Supralapsarisme–Infralapsarisme [62]. Han sonderer nemlig mellem Prædestinationen som et tidløst, i sit Omfang ubestemt Dekret fra Guds Side, hvorved han havde bestemt at frelse nogle og forkaste andre, og Prædestinationen set som en i Tiden sig fuldbyrdende Akt, en Udvalgelse til Frelse og Fortabelse, der som Forudsætning har den Tilstand, som er indtraadt ved Syndefaldet, hvilket Gud dog selv har bestemt skulde finde Sted [63].

6. Johannes Piscators Angreb paa Niels Hemmingsen maatte uden Tvivl vække pinlig Opmærksomhed i teologiske Kredse i Danmark og gøre et Gensvar ønskeligt. Det var jo ikke en af Tidens mange ubetydelige Kamphaner, der her opløftede sin Røst, men Angrebet kom fra en af den reformerte Kirkes førende Teologer, hvis Stemme havde Vægt i vide Kredse. Og hertil kom sikkert endnu en Omstændighed. Piscator nød ikke blot stor Anseelse i den udenlandske teologiske Verden, ogsaa i Danmark havde hans Navn en særlig Klang. Dette skyldtes blandt andet, at en Række unge Danske i Aarenes Løb havde siddet under hans Lærestol [64].

Højskolen i Herborn var blevet stiftet 1584, og allerede næste Aar finder man en dansk Mand immatrikuleret her [65]. Senere var dette

---

[62] Jvfr. Ritschl, anf. Skrift III, 312 ff.

[63] Maaske ikke helt med Urette bemærker Ritschl (III, 314) om hele denne Opstilling: »Theologisch fruchtbar aber ist diese Scholastik eigentlich nur in Spitzfindigkeiten gewesen«.

[64] At ogsaa Resen skulde have studeret under Piscator – som det hedder hos A. Tholuck, *Das akademische Leben* II, 158, 200 – er urigtigt og skyldes en Misforstaaelse af et Sted hos Steubing (*Zeitschrift für die historische Theologie*, 1841, 4. Heft, S. 111), der blot siger, at Resen hørte til Piscators teologiske Modstandere.

[65] Tholuck, anf. Skrift II, 303 ff. Joh. H. Steubing, *Geschichte der hohen Schule Herborn*, 1823, har ikke været mig tilgængelig. I PT 6. R. II, 36–41 har C. E. A. Schøller meddelt Efterretninger om danske og norske Studerende her paa Grundlag af *Die Matrikel der hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn*, herausg. von G. Zedler og H. Sommer, 1908.

Gymnasium illustre (og det hertil knyttede Pædagogium) blevet besøgt af ikke faa, der vandt ret bekendte Navne i dansk Kirkehistorie, saaledes 1590 af den tidligere nævnte Christopher Hansen Dalby, der gik helt over til Calvinismen [66], 1594 af Kurt Aslaksen, 1595 af Peder Christensen, Hovmester for to unge Grubber, siden Provst og Sognepræst i Vejle [67], 1598 af Niels Sinning, siden Biskop i Oslo. Desuden vides Caspar Bartholin (1606) og Ole Worm (1611) at have været i Herborn [68].

Hertil kom yderligere et ikke ringe Antal unge danske Adelsmænd. Om Henrik Friis og Christopher Hvitfeldt ved vi saaledes, at de 1592 paa Kansleren [Arild Hvitfeldts] Anbefaling blev optaget i Huset hos Piscator som Kostgængere [69]; om Otto Brahe (til Næsbyholm, † 1651) hedder det i Ligprædikenen, at han 1593 (1594) med mange andre Grever, Friherrer og fornemme Adelspersoner frekventerede den høje Skole i Herborn og søgte Bord hos Piscator, »hvis Skrifter han og derfor lod sig vel befalde« [70], og 1599–1600 samledes et lille Selskab, bestaaende af Otto Brahes Fætre Erik og Jørgen Brahe, hans Broder Falk Brahe og deres Hovmester, den senere saa bekendte Historiker og Filolog Johan Isaksen Pontanus, i Herborn og fandt ligeledes Optagelse i Piscators Hjem [71]. Disse Eksempler, der kunde forøges med adskilligt flere, viser, hvor stærk Forbindelsen var mellem Danmark og det reformerte Herborn just i den Periode, der kirkehistorisk blandt andet karakteriseres ved den hjemlige Filippismes nærmere og nærmere Tilknnytning til Calvinismen. Det kan da heller ikke undre, at man jævnlig i danske Teologers Skrifter finder Piscator citeret som en Autoritet, ja, af en Mand som Kurt Aslaksen prises han som dennes højt agtede Lærer. Selv forsynede Piscator da ogsaa et af Aslaksens Skrifter med et Indledningsdigt [72].

[66] R. I, 281–2. Hans Skrift mod Exorcismen er netop trykt i Herborn 1612.

[67] KS 3. R. II, 521–2.

[68] Caspar Bartholins Stambog Ny kgl. Saml., 8°, 359 og Ole Worms Stambog Rostgd., 8°, 31. Piscator har indskrevet sig i Bartholins Stambog 1606, desuden i Jacob Finckes 1619 (Gl. kgl. Saml., 8°, 3650), i Frederik Andersen Klynnes 1610 (Ny kgl. Saml., 8°, 381 f) og i Andreas Clausens s. a. (Thott, 8°, 553).

[69] Jvfr. et Brev fra Piscator i Zeitschrift für historische Theologie, 1841, 4. Heft, S. 116–7.

[70] Jørgen Lauridsen, Ligprædiken over Otto Brahe, 1655, S. 20.

[71] HS III, 18–19. Jvfr. F. R. Friis, Breve og Aktstykker ang. Tyge Brahe og hans Slægtninge S. 132–3.

[72] Kurt Aslaksen. De natura cæli, 1597, A 2v og Bagsiden af Titelbladet. I

Stillede Sagen sig saaledes, maatte det være dobbelt paakrævet at give et kraftigt Tilsvær og værge Niels Hemmingsens Minde. Efter hele den foregaaende Tids Udvikling var der kun een Mand herhjemme, der kunde gøre det med den fornødn: Autoritet, Resen. Han har følt sig Opgaven voksen og ikke været bange for at tage den tilkastede Stridshandske op. Resultatet blev fem svære Disputatser, som han – til Dels til Brug ved teologiske Doktorpromotioner – udgav i Aarene 1615–20 under Titel: *Pro d. Nicolao Hemmingio, olim s. s. theologiæ d. et professore p. in regia academia Hafniensi, de gratia universalis seu salutari omnibus hominibus: contra Johannis Piscatoris, adhuc professoris sacrarum literarum in illustri schola Herbornensi, tractatum contrarium, recens editum, responsio necessaria ex verbo dei, simpliciter intellecto, absque sophistica. De m. s.*»

Det er for saa vidt et Hovedværk i Resens teologiske Forfatterskab. Naar Titelbladene oplyser, at det er udgivet »efter Øvrighedens Befaling (de m [andato] s [uperiorum]«) [73], saa maa derved bemærkes, at en skriftlig kongelig eller Kancelli-Ordre herom ikke kendes. Formodentlig har det – som før i Resens Liv – blot drejet sig om et mundtligt Kongeord, og det ligger nær at tænke sig, at det er Resen selv, der har forestillet Sagen for Kongen og derved udvirket Befalingen til at paatage sig hele dette Værk.

Ved første Øjekast kunde det tage sig mærkeligt ud at se Resen optræde som Forsvarer af Niels Hemmingsen, mange af dennes Disciple havde dog hørt til hans bitre Fjender. Rørdam har da ogsaa fremsat den Formodning, at det her drejede sig om et Udslag af »klog Taktik«, idet Resen ved at forsvare Hemmingsens Prædestinationslære vilde forsonse »de mange her hjemme, for hvilke Hemmingsens Navn og Minde var dyrebart, og mod hvem han paa andre Punkter var optraadt skarpt« [74]. Det er muligt, at saadanne Ønsker har været medbestemmende for Resens Holdning, men rent bortset herfra maa man sige, at der var god historisk og teologisk Sammenhæng i hans Optræden paa dette Omraade. Selv var han i mange Henseender et Skud paa den melanchtonisk-hemmingsenske Teologis Stamme, han havde endvidere aldrig bekæmpet denne Retning, uden for saa vidt den slog over i

Indledningen til sine teologiske Forelæsninger (Thott, 4°, 227) anbefaler Aslaksen Studenterne at bruge Piscators tyske Bibeloversættelse.

[73] At Forkortelsen »de m.s.« skal opløses paa den angivne Maade, fremgaa af I, Th. 76 og II, Corol., Th. 2.

[74] Rørdam III, 295.

Kalvinisme, og endelig befandt man sig med Hensyn til Prædestinationslæren netop ved den Side af Hemmingsens Teologi, der stod Kalvinismen fjernest.

Det er sørgeligt lidt, der vides om Niels Hemmingsens og Resens indbyrdes Forhold. At Resen personligt har kendt Hemmingsen, hans gamle Rektor Peder Hegelunds nære Ven, har en overvejende Sandsynlighed for sig, om end der ikke er fundet ydre Vidnesbyrd, der ligefrem kan bevise dette. Betydningsfuldt i denne Sammenhæng har det sikkert været, at de begge samtidigt i Aarene 1597–1600 var Medlemmer af Roskilde Domkapitel [75] og vel nu og da er mødtes, naar Tamperretten blev sat. At Resen i sin Ungdom – baade i Ribe og senere ved Københavns Universitet – i høj Grad har staaet under Indflydelse af den altbeherskende hemmingsenske Retning, maa anses for givet [76]. Sikkert er han saaledes i sin Studietid blevet opflasket med Hemmingsens »Enchiridion theologicum«, om hvilken han selv forsikrer, at den »var næsten i alles Hænder« [77]. Om nogen i det ydre fremtrædende, personlig eller litterær Divergens mellem Hemmingsen og Resen vides intet [78], og der kan ikke i Resens Skrifter fra før 1615 paavises nogen nedsættende Udtalelse om Hemmingsen. Baade i teologisk og i filosofisk Henseende var Resen paa flere Punkter afhængig af Hemmingsen, og han har oftere aabent vedgaaet sin Gæld til ham, idet han gentagne Gange citerer ham og omtaler ham med stor Agtelse [79]. Karakteristisk var det saaledes, at han i Exorcismestriden anførte just Hemmingsens Opfattelse og selv ganske sluttede sig til denne [80]. Resens Disputatser mod Johannes Piscator viser vel hans bestemte Afstandtagen fra visse Sider hos Hemmingsen, men godtgør iøvrigt, at han fuldt ud stod paa dennes Skuldre.

---

[75] Rørdam IV, 234–5. R. I, 202.

[76] R. I, 31, 55–6.

[77] Resen, De gratia universali I, Th. 50.

[78] Rørdams Formodning (III, 118–9), at det var Resen, der skulde have hindret Udgivelsen af Universitetets Æresskrift (Epicidium) over Hemmingsen ved dennes Død 1600, er blot – en Formodning. Rent bortset fra, at der intet foreligger om en saadan Aktion fra Resens Side, er det mere end tvivlsomt, om han paa det paagældende Tidspunkt havde saa stor Indflydelse ved Universitetet, at han skulde have kunnet hindre et Foretagende af denne Art.

[79] Parva Logica, Præfatio: L 8 (»ut dicit rectissime Hemmingius«), M 6v, P 3v, R. De illustri gratia Th. 1 (»noster b. Hemmingius«), Th. 190, Th. 219. De sancta fide p. 73v. Jvfr. R. I, 367.

[80] R. I, 277.

Dette gælder først og fremmest Prædestinationslæren, hvor Resens Opfattelse falder godt i Traad med de ret faatallige Udtalelser, han tidligere var fremkommet med herom. Resen havde nemlig ikke før 1615 haft Lejlighed til i sine Skrifter at levere mere sammenhængende Udviklinger om dette Lærepunkt. Hist og her kan der vel træffes enkelte Ytringer, der viser hans Afsky for kalvinsk partikularistisk Prædestination [81], og under Opgøret med Ivar Stub var han gaaet noget udførligere ind paa dette Emne, men hans Bestræbelser havde her langt mere haft til Formaal at belyse Stubs (infralapsariske) Prædestinationslære end selv at fremsætte positive Læreudviklinger [82].

7. Resens Forsvar for Niels Hemmingsens Prædestinationslære er et meget omfattende og grundigt Arbejde, som sysselsatte Forfatteren gennem en Aarrække og maa have stillet ret store Krav til ham. Fra første Begyndelse har han lagt en bestemt Disposition, der i alt væsentligt bliver fulgt gennem det store Værk, som efterhaanden voksede op til henimod 500 tættrykte Sider, om han end, tvunget af ydre Omstændigheder, nu og da maatte tillade sig mindre Afvigelser fra den en Gang fastlagte Plan. Derimod præges Fremstillingen af de enkelte mindre Afsnit ikke af Fasthed i Dispositionen. Tankegangen bugter sig frem og tilbage og vinder ikke i Klarhed ved den stærke Sammenstuvning af alskens Materiale.

I formel Henseende er det at komme fra Niels Hemmingsen og Piscator til Resen som fra en Vandring ad den slagne Landevej over sollyss Slette at dreje ind i en mørk Skov, hvor man hvert Øjeblik snubler over Trærødder eller løber Panden imod nedhængende Grene. Det omfangsrige Skrift er næsten helt igennem skrevet i hans sædvanlige tunge og knudrede Stil, det er overlæst med Indskud, der sprænger Sammenhængen, med Citater og kunstlede Ordspil, og i visse Partier virker de endeløse Gentagelser af de samme Tanker og Udtryk stærkt sløvende paa Læseren. Kun i den første Disputats er der jævnlige noget mere Liv og Flugt over Stilen [83], saa at man næsten skulde tro – hvad der ikke vilde være i Uoverensstemmelse med Tidens Skik –, at Respondenten Niels Mortensen Schelderup skulde have deltaget ogsaa i den formelle Udarbejdelse af Skriftet [84].

[81] R. I, 370.

[82] R. I, 317 f.

[83] Saaledes I, Th. 31–2; 60–3.

[84] Om Forholdet vedrørende Udarbejdelse af Tidens Disputats se J. Oskar

Den Tone, Resen anvender over for Piscator, er overalt skarp, ofte plump. Der er en egen uhyggelig Klang over hans Ord, naar han henvender sig direkte til sin Modstander med et »mi Piscator exercitissime« [85] og indbyder ham til at overveje en eller anden Formulering sammen med sig, men langt værre er det dog, naar han udslynger de groveste Beskyldninger og Skældsord mod ham og hans Standpunkt [86]. Resens Polemik udmærker sig ikke ved attisk Salt, og de Billeder og Ordspil han aabenbart med ikke ringere Anstrengelse end Selvtilfredshed har udspekuleret for yderligere at haane sin Modpart, vidner ikke om Smag eller Aand [87]. Medens baade Niels Hemmingsen og Piscator til en vis Grad kunde yde Modparten Anerkendelse, synes en Følelse af denne Art ukendt for Resen. Man kan gaa hele det drøje Skrift igennem uden at støde paa nogen positiv Bemærkning om Piscator. Kun et enkelt Sted danner for saa vidt en Undtagelse. Resen anker over en Formulering hos Piscator og tilføjer, at det undrer ham at træffe denne hos en ellers saa »klar« Skribent – et mærkeligt Vidnesbyrd om, at selv ikke en Resen har kunnet værgе sig mod det umiddelbare Indtryk af Stilens blændende Klarhed hos Piscator [88].

Af de fem Disputatser er det uden Tvivl den første (1615), som er den mest interessante. Dette skyldes, at Resen her baade udvikler sit principielle Syn paa hele Problemet og giver en kirkehistorisk Fremstilling af dets Behandling gennem Tiderne, særlig efter Reformationen. Ikke mindst herved bliver denne Disputats en vigtig Kilde til at lære hans egen Stilling til de forskellige protestantiske Personligheder og Retninger at kende.

Efter at have oplyst, at der paa sidste Frankfurtermesse [89] var fremkommet et Skrift af Johannes Piscator »Tractatus de gratia dei«,

---

Andersen, Holger Rosenkrantz S. 26 f. Niels Mortensen Schelderup (1587–1640) blev senere Sognepræst og Professor i Sorø.

[85] I, Th. 31.

[86] Foruden nedenfor omtalte Eksempler kan nævnes II, Tm. 4, 113; IV, Th. 202 (hic Piscator tam impudens Abbas jam Herbonensis«); V, Th. 63, 64 (»Piscator argutulus grammaticæ«); IV, Th. 288 trakterer Resen Piscator med det fra Vorstius-Polemikken velkendte Hædersnavn »animal cæcæ rationis suæ«; V, Th. 141.

[87] Jvfr. nedenfor og IV, Th. 112, 113.

[88] I, Th. 16, 71.

[89] Dette maa fortaas om Fastemessen 1614, thi det er i »Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus vernalibus de anno M.DC.XIV« B 3, at Piscators Skrift findes opført.

rettet mod Niels Hemmingsen, gaar Resen over til at karakterisere dette Arbejde. Han mener straks at kunne fastslaa, at der fra Piscators Side foreligger en Tilsnigelse i selve Titlen, idet Piscator giver det Udseende af, at Spørgsmaalet om gratia universalis (om Gud vil, at alle skal frelses) er et Problem, man kan behandle paa rent dialektisk Vis. Niels Hemmingsen har ikke opstillet dette som et Problem, men som en urokkelig Grundsandhed, et axioma divinum. Heller ikke har han ved at bruge Ordet »salutaris« om gratia universalis lært, at alle Mennesker bliver frelst, men han opfatter blot Guds Naade universelt, for saa vidt den *tilbydes* alle – ikke fordi den faktisk (actu) skulde komme til at gælde alle, da jo ikke alle tager imod den paa den ufravigelige Betingelse, Gud har fastsat, nemlig Omvendelsen (»conditio fidei seu conversionis«). Der er saaledes ikke Tale om, at Gud paa dette Omraade vil noget i absolut Forstand [90].

Med et oftere varieret Ordspil [91] betegner Resen Piscators Holdning paa følgende Maade: han er som en Fisker (piscator), der stadig hænger sin Fiskekrog ud med denne Madding (∴ Guds absolutte Vilje) for at fange Fiskene ved Strandbredden (pisces littorales), som han med Urette mener er stumme. At fortolke Hemmingsens Udtalelser som gældende et absolut Viljesdekret fra Guds Side er forøvrigt et ofte forsøgt Kunstgreb fra reformert Side, og naar Piscator først har faaet Vandet pisket op og indhyllet alt i Taage, gaar han videre paa sin Fiskefangst med sit Net og sin Snøre for at indgyde sine »udvalgte« en falsk Trøst, der er svigefuld og usikker, i værdig Kappestrid med de gamle Manikæere [92]. Anderledes fiskede Apostlen Simon Peter, der kastede sit Garn ud i Tillid til Guds Ord. Her staar man nemlig ved den afgørende Forskel mellem Piscators og Apostlens Fiske-dræt: Piscator og hans Fæller bygger kun paa Fornuften (ratio), derfor ængstes de, som lytter til deres Tale, lige som Fisk, der er hildede

[90] I, Th. 1–14, jvfr. Th. 17–22, 92. Resen mener aabenbart, at Piscator ved i Titlen paa sit Skrift at bruge Ordet »salvifica« i Stedet for Hemmingsens »salutaris« har givet Problemet en Drejning, idet det første Udtryk skulde betyde »reelt (absolut) hidførende Frelsen«, en Betydning, som laa Hemmingsen fjern. Jvfr. hertil II, Coroll., Th. 22; III, Th. 92; IV, Th. 51.

[91] I, Th. 16, 23–4, 26, 29, 57; jvfr. igen IV, Th. 191: »talis est piscatura Herbornensis, ex hoc fonte ranarum infelicium seu bufonum infernalium, quam detestemur animitus«. – Egendommeligt nok havde i Piscators Ungdom Skolarken Carolus Migius i Strassburg sagt til denne: »Vide, ut fias piscator hominum (Georg Pasor, Oratio in obitum J. Piscatoris p. 9).

[92] I, Th. 24.

i Garnet – alene Guds Ord er egnet til at vejlede i disse store Myste-
rier [93].

Alvorligt foreholder Resen Piscator det upassende for en bedaget
Teolog i at disputere saa listigt og barnagtigt om saa høje Spørgsmaal
i Stedet for i al Enfoldighed at bøje sig for Guds klare Udsagn i
Aabenbaringen. Derved er Piscator ogsaa blevet forledt til at trænge ind
i andres Hyttefade (vivaria) d. v. s. at forgribe sig paa Hemmingsens
fuldstændig klare og skriftmæssige Opfattelse, fremsat for 24 Aar siden
og hidindtil ladt i Fred af alle. Gud give – ender Resen med at sige –,
at Piscator gennem de Udviklinger, der nu vil blive fremsat, maatte
vinde en dybere Forstaaelse [94]!

Resen gaar derpaa over til at give en historisk Oversigt over Præde-
stinationslærens Udvikling. Formaalet hermed er at vise, at Piscator
ikke kan faa en eneste Forfatter fra hele den gamle Kirke paa sin Side.
Augustin f. Eks. er ganske vist ofte blevet misforstaaet ud fra visse, noget
ensidige Steder (loci subtiliores), rettede mod Pelagianerne, men hans
egentlige Opfattelse var dog kendt nok, jvfr. Vidnesbyrd af hans Dis-
ciple som Prosper Aquitanicus og Fulgentius [95]. Imidlertid blev Spørgs-
maalet først fremdraget igen, da Zwingli ca. 1520 traadte frem fra »de
schweiziske Taager«, og han er senere blevet efterfulgt af Mænd som
R. Gualtherus, H. Bullinger, J. Foxius, Franciscus Lambertus og især
Calvin (jvfr. dennes »Institutio« 1528, 1536, 1559). Disse Mænd mente
ved en bestemt Metode – nemlig ad Fornuftens Vej – at kunne holde
alle Ting indelukkede inden for snævre Grænser, og de har faaet Efter-
følgere i tusindevis, der i uoverskueligt Maal er blevet indviklede i
Tanken om en uafvendelig Skæbne (fatum) [96].

Allerede tidligere havde dog Luther taget Kampen op mod Pelagia-
nismen, som den fremtraadte dels hos Romerkirken, dels hos Erasmus,
men det kom rigtignok til at gaa ham og hans tro Følgesvend Melanch-
ton, som det i sin Tid var gaaet Augustin i hans Kampe med de da-
værende Pelagianere, at deres Formuleringer af Hensyn til den øje-
blikkelige Kampsituation blev vel tilspidsede (duriora). Da de senere
havde opdaget, at deres Udtalelser kunde misforstaaes og blev taget til

[93] I, Th. 24–8.

[94] I, Th. 29.

[95] I, Th. 30–34.

[96] I, Th. 35; om Zwingli jvfr. Th. 27. Aarstallet »1528« er en Fejl, da in-
gen Udgave af »Institutio« foreligger fra dette Aar. Maaske tænker Resen paa
Calvins »Catechismus« fra 1528.

Indtægt for en (partikularistisk-prædestiniansk) Opfattelse, de ikke biligede, blev de for Fremtiden forsigtigere. Ikke at de forandrede deres Grundanskuelse, men de lagde Vægt paa nøjere at forklare de teologiske Udtryk f. Eks. med Hensyn til den frie Vilje (liberum arbitrium). Dette gjaldt baade Luther og Melanchton, den sidstnævnte i de ændrede Udgaver af »Locis« (fra 1535 at regne) [97]. Nøjagtigt det samme Spor fulgte ogsaa Niels Hemmingsen lige fra »Enchiridion« (1557) til hans »Repetitio« (1595), der er at anse for hans Svanesang [98].

Men trods alt – har man nogensinde mærket, at dette har gjort Indtryk paa »prædestinatores«? Har f. Eks. nogen af dem bøjet sig for »den særdeles sagtmødige Philips udmærkede Opfattelse«? Nej, tværtimod har de holdt sig til, hvad Calvin har efterladt sig af sine kun alt for spidsfindige og subtile Spekulationer, der smager af den gamle Jurist [99]. Interessant er det at se, hvorledes den engelskinteresserede Resen i denne Sammenhæng henviser til »de 38 Artikler« af 1563 for den anglikanske Kirke. Han finder nemlig den Behandling, Prædestinationen her gøres til Genstand for, langt taaleligere end den, der træffes hos de strenge Calvinister, og ganske særlig fremhæver han med Tilfredsstillelse, at Artiklerne udtrykkeligt betoner, at Guds Naadestilbud har universel Rækkevidde, og at man med Hensyn til Guds Vilje kun vil tale om den i Skriften aabenbarede. Som ved tidligere Lejligheder fremhæver Resen ogsaa ved denne som Autoritet »det store Brittanniens store Konge« Jacob I, der ved Konstitutionerne af 1604 ganske havde billiget, hvad »de 38 Artikler« havde fastslaaet [100].

Det er derfor kun naturligt, at ogsaa vi Danske i dette Spørgsmaal har staaet paa samme Linie, saadan som det fremgaar af Kirkeordnansen med den deri anbefalede Udgave af Melanchtons »Locis« [af 1535] og af Hemmingsens Udviklinger. Man kan dog ikke nægte – siger Resen –, at ingen var en mere trofast Discipel af Melanchton i det Stykke end netop Hemmingsen, hvad han belyser ved at meddele Uddrag af (utrykte) Breve fra denne til Hemmingsen [101]. Vigtigt er det ogsaa, at selv den behjertede Luther bøjedede sig for den blidere Philips Standpunkt paa dette Omraade, men trods den fredelskende

---

[97] I, Th. 36–38.

[98] I, Th. 39.

[99] I, Th. 40.

[100] I, Th. 41–43.

[101] I, Th. 44. Jvfr. II, Tm. 1, 6 og De locis com. Ph. Mel. B 2v, hvor Resen har sammenstillet en Række hændrende Udtalelser af Hemmingsen om Melanchton.

Melanchtons Villighed til at bringe store Ofre for Bevarelsen af den kirkelige Fordragelighed, saa har dog baade han og Luther staaet bestemt paa, at man ikke burde købe en kirkelig Fred paa Bekostning af det grundvæsentlige i Kristendommen, d. v. s. ved at vige fra Evangeliets Grund for at følge Mennesketankens egne Veje. Dette har ogsaa Niels Hemmingsen klart nok hævdet [102].

Imidlertid viste der sig tidligt en Tilbøjelighed fra reformert Side til at tage Hemmingsen til Indtægt, idet man ganske saa bort fra hans urokkelige Standpunkt i Prædestinationslæren. Dette godtgør Resen paa meget interessant Maade ved at citere en Række (ligeledes utrykte) Breve fra fremragende kalviniske Teologer til Niels Hemmingsen. Saaledes skrev Lambert Danæus i Genève 1577 til ham og priste hans ireniske Sindelag højt – kun i Nadverspørgsmaalet var han uenig med ham, ellers bestod der paa alle Punkter Læreconsensus mellem dem. Ogsaa Theodor Beza har skrevet Breve, der klart nok viser, hvor megen Pris han satte paa Hemmingsen, og et andet Vidnesbyrd om den Anseelse, han var Genstand for i reformerte Kredse, var Udgivelsen af hans »Opuscula«, trykt i Genève 1586 og udstyret med en Fortale af Præsten Simon Gulartius, der tilslører Hemmingsens fra Kalvinismen afvigende Synspunkter [103].

Interessant er det, at Resen ligeledes paa Grundlag af Hemmingsens utrykte Brevveksling kan belyse Piscators egen Stilling til ham. Et Brev af 1589 fra Piscator er skrevet i meget smigrende Vendinger og viser hans Glæde over at have faaet en Lejlighed til at træde i personlig Forbindelse med den berømte Teolog. Intet vilde være Piscator kærere end at høre en saa højlerd og from Mands Mening om sine Skrifter. Ogsaa et andet Brev – af 1591 – vidner om det Værd, Piscator tillagde Hemmingsens Dom over sine Arbejder. Ikke helt med Urette bemærker Resen, at det er mærkeligt, at Piscator ikke har skrevet et Ord til Hemmingsen selv om sit Syn paa dennes Prædestinationslære. Svarede Sindelaget til de skønne Ord om Venskab og Broderskab, burde han dog hellere ærligt og i Tide, medens Hemmingsen levede, have givet sin afvigende Mening til Kende end nu af fuld Kraft at kaste sig over den afdøde Mands Arbejde. Det er saa meget mere paafaldende, som Pis-

---

[102] I, Th. 45–50.

[103] I, Th. 51–5. Allerede I, Th. 39 havde Resen givet den interessante Oplysning, at Hemmingsen altid havde betragtet Fortalen til »Opuscula« som inspireret af Beza (»quam Bezæ auctori imputavit postmodum perpetuo . . .«).

cator selv i Fortalen til sit Angrebsskrift oplyser, at han havde udarbejdet det for mange Aar siden, og Hemmingsen levede dog næsten ti Aar efter Udgivelsen af sin »Tractatus«. Tilmed havde han endnu blot to Aar før sin Død faaet tilsendt et Skrift af Piscator! Mon det er den rette Maade at forholde sig paa over for den Mand, som man henregner blandt de virkelig store: at smigre ham, medens han lever, og derpaa agte det sikrere at kæmpe mod hans Skygge (manes) og at haane den døde Løve [104]?

Havde Hemmingsen endnu været i Live, skulde han nok have svaret igen og godtgjort, at det ikke var saa lige en Sag at gendrive hans Skrift som at stille sig paa eet Ben og sige, at man gør det! Han skulde uden Tvivl have vist Piscator hjem til Tak for hans Anklager baade for Fejl i Grammatik, Logik og Bibelkendskab. I en Haandevending skulde han have gjort det klart, hvorledes det forholdt sig med Bebrejdelserne for at modsige sig selv, og han skulde sikkert gerne med Piscator have overvejet, hvem af dem var »impudens scripturæ depravator«. Myndigt foreholder Resen tilsidst Piscator, om det sømmer sig for en Mand, der er graanet i teologisk Arbejde, at udtrykke sig i en saadan haanende Form tilmed over for den, som han selv tidligere havde anerkendt som sin Overmand, ja, som en Dommer og ærværdig Cato med Hensyn til sine Skrifter [105].

Som sagt, var den anklagede her til Stede – skønt højt oppe i Aarene, ja, mere end hundredaarig – skulde han nok godtgøre, at hans Opfattelse ikke var kættersk (dogma erroneum), ej heller stridende mod Skriften (sacris literis adversans), men den sande og rette Lære [106]. Hemmingsen vilde derigennem have vist, at hans Standpunkt var værdigt til at forsvares af andre og bedre Folk end Arminianere og Vorstianere (jvfr. den rosende Omtale af Hemmingsen paa Mødet i Haag 1611). Ogsaa disse Retninger bygger jo – som Piscator og hans Fæller – paa Fornuftspekulationer i Stedet for paa Bibelordet [107].

Blandt dem, der har bekæmpet Niels Hemmingsen som hørende til de nye Pelagianere, maa iøvrigt som den første nævnes den heidelbergse Professor Jacobus Kimedoncius, en Kollega af den bekendte

[104] I, Th. 56–8. Jvfr. Th. 75.

[105] I, Th. 59–64.

[106] I, Th. 65 (... sed prorsus orthodoxam, contra vestram istam Orcodoxam seu Orthodoxicam etc. ...).«.

[107] I, Th. 66–69. Jvfr. R. I, 375–6, 420.

Ursin, der – ligesom Englænderen Andrew Willet – havde følt sig lidet tilfreds med, at Hemmingsens Standpunkt havde fundet Bifald hos ansete Mænd som Petrus Baro, [Andreas] Pancratius o. fl. I sin Bog »De redemptione humani generis« (1592) havde Kimedoncius urigtigt fortolket nogle af Hemmingsens Udtalelser som pelagianiserende, idet han ikke havde forstaaet, hvorledes Hemmingsen bestemt hævder, at selve Genfødselen, hvorved de omvendte omdannes til nye Skabninger, helt er Guds Værk [108]. En langt mere ubillig Modstander end Kimedoncius har Hemmingsen dog senere faaet i Piscator. Der er da god Grund til at bryde en Lanse for »manes Hemmingiani«, for at den gode Piscator ikke skal anse os for mere stumme end Strandbreddens Fisk. Men ikke blot Hemmingsens Minde er blevet krænket ved Piscators Angreb, der er ogsaa rettet et Anslag mod Gud selv, mod hans himmelske Naade og Sandhed [109].

Førend Resen gaar over til selve Gendrivelsen, giver han en Udsigt over Indholdet i de to Skrifter af Hemmingsen, som især kommer i Betragtning, hans »Tractatus« og »Brevis repetitio«, og viser, hvorledes de enkelte Afsnit i disse danner en nøje, vel begrundet Sammenhæng. Ligeledes gennemgaar Resen Piscators Angrebsskrift og søger at godtgøre, at Forfatteren ikke blot optræder som en lumsk Fisker, men dernæst ogsaa som en vild Jæger, der jager efter alle Skygger, endog efter den svigefulde menneskelige Hæders Skygge. Som en Stimand følger han efter Hemmingsen og angriber ham bagfra, idet han overalt løsriver enkelte af Hemmingsens Sætninger fra deres Sammenhæng, lader hans Bevisgrunde henligge upaaagtede, fortolker hans klare og velafvejede Formuleringer paa vrang Maade og overfalder ham med Fornærmelser og bidende Skældsord [110].

Resen selv vil da nu levere et Forsvar for Hemmingsen, delt i 1) indledende Spørgsmaal, τα προπαρασκευαστικά (Disp. I–II), 2) en nærmere Begrundelse for Hemmingsens Standpunkt, τα κατασκευαστικά (Disp. III) og 3) den direkte Gendrivelse af Piscators Teser, τα ἀνασκευαστικά (Disp. IV–V) [111].

[108] I, Th. 70–74. Jacobus Kimedoncius var ca. 1598–1603 Professor i Heidelberg (Jöcher II, 2087), Andrew Willet (1562–1621) var en bekendt engelsk Kontroversteolog. Hverken Kimedoncius' eller Willets herhenhørende Skrifter findes i Danmark og har ikke været mig tilgængelige.

[109] I, Th. 75–6.

[110] I, Th. 79–96.

[111] I, Th. 97–100.

8. I den anden Disputats [112] leverer Resen en Gennemgang af de dogmatiske Grundbegreber, som har særlig Betydning for Prædestinationslæren.

Først taler han om den skjulte Gud (de deo in se abscondito) [113]. Som Hemmingsen og Melancton indskærper ogsaa Resen det utilstedelige og farlige i at ville søge at fatte Gud ad Tankens Veje – kun i Aabenbaringen har Mennesker Adgang til at lære den Gud at kende, der i sig selv er ubegribelig, ophøjet over enhver menneskelig Fatteevne. Ogsaa Luther har gentagne Gange udtalt sig paa lignende Maade [114]. Derfor er det Djævelens Værk, naar Mennesker alene paa filosofisk Grundlag vil opstille en Lære om Prædestinationen (jvfr. især Beza og andre »kloge« Kalvinister) [115]. Holder vi os til den hellige Skrift, ser vi, at vi aldrig henvises til at granske over Guds hemmelige og skjulte Raad (»arcana et occulta«), men til, hvad der er aabenbaret, d. v. s. til Kristus, som er Livets Bog.

Guds Selvaabenbaring [116] udfoldes dels gennem hans Skabelse, Opholdelse og Forsyn, hvorfor ogsaa de hedenske Filosofer kunde have et vist, omend ufuldkomment Gudsbegreb, dels og især gennem Skriften. Ved denne belæres man bl. a. om, at af det skabte, er det ypperste Mennesket, og dette Menneske var i Edens Have udrustet med liberum arbitrium, d. v. s. med fri Fornuft (libera ratio), der paa egen Haand kunde skønne ret og frit, og med en uhæmmet Vilje (voluntas spontanea), Evnen til uden Tvang at gøre det gode og derved realisere den Fuldkommenhed, hvortil det var skabt [117]. Denne Tilstand ophørte dog ved Syndefaldet, men at rejse Spørgsmaalet om, hvorfor dette indtraadte, hvorfor Gud ikke vedblivende bevarede den oprindelige Harmoni o. l., er formasteligt og fører ind i farlige og for Mennesketanken utilgængelige Dybder. Det kan man se hos Zwingli, der vilde gøre Gud til Syndens Ophav, og paa Franciscus Lambertus [118]. For os maa det være tilstrækkeligt at holde os til det i Skriften aabenbarede, at Gud ikke vil Synden – Resten maa vi lade fare. Hvad Luther i sin

---

[112] Den anden Disputats er delt i 6 Hovedafsnit (tmemata), som igen opløses i en Række Theser.

[113] II, Tm. I, 1–60. Jvfr. Hemmingsen, Opuscula, p. 408, 770.

[114] II, Tm. I, 29–41.

[115] II, Tm. I, 51–2, 57, jvfr. Th. 4, 42, 44.

[116] II, Tm. II, 1–68, 72.

[117] II, Tm. II, 24, 31, 51, 53.

[118] II, Tm. II, 36–40.

Tid over for Erasmus har udviklet om Guds Villen i alle Mennesker, det maa forstaas »recte«, »bene« – Luther var jo dog den mest rettroende af alle i sin Tidsalder [119]. Synden skyldes ene Menneskets forvendte Vilje, og kun ved Guds fornyede Aabenbaring i Kristus kan der raades Bod paa den sønderslaaede Harmoni [120].

Vigtig med Hensyn til Forstaaelsen af hele Prædestinationsspørgsmaalet er ogsaa den rette Opfattelse af Guds Forudviden (præscientia) [121]. Som før i Tiden advarer Resen ogsaa her bestemt mod den antropomorfistiske Vildfarelse, og som i »De sancta fide« [122], hvortil der henvises, defineres Guds Forudviden (eller bedre: Viden) paa augustinsk Vis blot som et andet Udtryk for hans eget Væsen [123]. Meget bestemt hævdes det, at Guds Forudviden vel er urokkelig og ufejlbar, men den maa paa ingen Maade anses som Aarsag til Tingenes Forløb, der sker i Henhold til de af Gud fastsatte Love. Hævder man det modsatte Standpunkt [124] – som »prædestinatores« gør –, ender man uvægerligt i at gøre Gud til Syndens Ophav og i at nægte liberum arbitrium [125]. Aarsagen til denne vrang Opfattelse maa især søges i, at man urigtigt opfatter Guds (Forud)viden som ligeartet med vor, og i, at man tillægger den kausal Karakter. Gud vil ikke Synden, om end han kender dens Virkninger, men han tillader den [126].

Omtalen af Guds Viden (Forudviden) fører naturligt til en nærmere Betragtning af Guds Vilje [127]. Her minder Resen om, at Guds Vilje i sig selv er lige saa ubegribelig som hans Væsen og Viden, men vi behøver ikke at beskæftige os med denne Guds skjulte og uransagelige Vilje. Det er tilstrækkeligt at henholde sig til Guds i Skriften aaben-

---

[119] II, Tm. II, 44.

[120] II, Tm. II, 57, 60–1.

[121] II, Tm. III, 1–62.

[122] II, Tm. III, 2, 6.

[123] I, Tm. III, 9. Som O. Ritschl (Dogmengeschichte IV, 147–8) har eftervist, findes ogsaa hos den i denne Henseende af Brenz paavirkede Egidius Hunnius den samme Opfattelse som hos Resen af Guds (tidløse) Viden eller »Forudviden«, men lige saa lidt som hos Hunnius faar hos Resen denne Opfattelse real Betydning i Prædestinationslæren, da han faktisk arbejder med en antropomorfistisk præget Forestilling om Guds Viden.

[124] II, Tm. III, 12, 22.

[125] II, Tm. III, 34–5, 47.

[126] II, Tm. III, 37 ff., 50 ff.

[127] II, Tm. IV, 1–123.

[128] II, Tm. IV, 17 (efter Luther).

[129] II, Tm. IV, 23 ff.

barede Vilje. Herigennem lærer man Gud at kende som den absolutte Godhed (*voluntas beneplaciti*), der kalder alle Mennesker til sig [128]. I høj Grad vigtigt er det at opfatte denne aabenbarede Vilje som alvorligt ment (*vera, realis ac seria*). Zanchius og hans Meningsfæller mener blot, at den var et Tegn paa hans Vilje saaledes forstaaet, at Gud i Virkeligheden kun vilde, at de udvalgte skulde følge hans Lov, men Resten, de til Fordømmelse bestemte, skulde vedblive at synde [129].

Guds Vilje kan iøvrigt opfattes dels som en forudgaaende Vilje (*voluntas antecedens*) og dels som en efterfølgende (*voluntas consequens*) [130]. Den første kan sættes lig med hans Godhed, hvorved han ønsker, at alle skal frelles, den anden med hans Retfærdighed, hvorved han paafører Mennesker Straf, naar de synder. Som Johannes Damascenus har sagt det [131]: det gode, Mennesker gør, vil Gud antecedenter, men det onde vil han hverken antecedenter eller consequenter, men han tillader, at det sker, for ikke at krænke Menneskets Selvbestemmelsesret og straffer det i Kraft af sin efterfølgende Vilje. Efter at have drøftet forskellige skolastiske Definitioner paa Guds Viljesakter indskærper Resen – som Hemmingsen –, at man bør gøre et skarpt Skel mellem Guds Villen i absolut Forstand og hans Tilladen, at noget sker. Det er ikke identiske Begreber: Guds *permissio* er den *actus*, hvorved han ligesom holder sin Vilje tilbage [132]. Dette sker, fordi han respekterer Menneskets *liberum arbitrium*.

I denne Forbindelse er det Resen meget om at gøre at forsvare Luther for adskillige af hans – ofte af andre misforstaaede – Udtalelser i »*De servo arbitrio*«. Luther kan vel tale rent deterministisk, men det gælder kun Guds *voluntas generalis* med Hensyn til Verdensordningen, ikke hans Forhold til de enkelte Mennesker, og i det hele formaner Luther til ikke at beskæftige sig med Guds Vilje, som den er i sig selv, men blot at henholde sig til den i Skriften aabenbarede. Luthers (tilsyneladende) Nægtelse af *liberum arbitrium* har kun til Hensigt at advare imod at tro, at Mennesket i sig selv har Evnen til at virke det gode; derimod vil han ikke benægte, at Mennesket har Evnen til at

[130] II, Tm. IV, 29 ff.

[131] II, Tm. IV, 34; jvfr. Th. 48. J. P. Migne, *Patrologia, Serie Græca*, 94, 1, S. 967 ff.

[132] II, Tm. IV, 49, 51–9. Det forstanførte Sted opstiller Resen som Modstykke til Calvins Definition »*permissive velle*« Definitionen »*volenter permitttere*«. Med Rette efterviser Resen Th. 62–76, at Hemmingsen har haft samme Opfattelse af *permissio*-Begrebet. Jvfr. II, Tm. III, 39 ff.

[133] II, Tm. IV, 79 ff.

lade sig befri ved en anden (Kristus), saaledes at dets Vilje kan gøre det gode, ikke ved egen Kraft, men takket være Naaden.

Guds Respekt for Mennesket som saadant viser sig ogsaa ved hans Forhold ved Forhærdelsen. Den i Datiden saa stærkt diskuterede Forhærdelse af Faraos (og Judas) [134] maa forstaaes saaledes, at Gud ikke direkte paavirker Faraos til noget slet, men blot ikke ophæver Virkningen af sin Almagt (*operatio omnipotentiae generalis*). Da Faraos Vilje nu i sig selv af Naturen er ond og forvendt, bliver Resultatet, at den overladt til at følge sin egen Linie uden at støttes af Guds Naade, fører til Hjertets fuldkomne Forhærdelse. Faraos tvinges saaledes ikke til at handle mod sin Vilje, men faar blot Lov til fuldt ud at handle ud fra sine egne (essentielle) Forudsætninger.

Uadskilleligt knyttet til Guds *præscientia* og *voluntas* er hans Forsyn i videre og i snævrere Forstand [135]. Herunder hører de betydningsfulde Begreber Udvælgelse (*electio*) og Forudbestemmelse (*prædestinatio*). Guds Udvælgelse i videre Forstand angaar alle, gode som onde, hvem han værdiges at kalde til et Samfund (*coetus singularis*), i snævrere Forstand dem, der udvælges til Frelse. Denne sidste Udvælgelse sker ikke – som »Modstanderne« hævder – i Kraft af et absolut Dekret, men hviler paa en aldeles bestemt og nødvendig Forudsætning, Menneskets Tro [136]. I nøje Tilslutning til Niels Hemmingsens fastholder ogsaa Resen Definitionen »*electio est omnium vere credentium in Christum ordinatio ad salutem juxta propositum et pactum dei*«. Med denne *electio* er forbundet en *prædestinatio*, en Fastsættelse af Livsvilkkaarene for de saaledes udvalgte, en »*filiolorum dei ad crucem et gloriam præordinatio*« [137]. Troen er saaledes Kendemærket paa de udvalgte, Troen opfattet som en levende Kraft, der virker i de genfødtes Liv [138]. At ogsaa Luther har haft samme Opfattelse som Niels Hemmingsens, er det aabenbart Resen en Glæde at kunne godtgøre, idet han fremdrager en Række Udtalelser af Luther, der falder i Traad med de her givne Definitioner [139].

[134] II, Tm. IV, 92–5. Jvfr. II, Tm., 45–6; IV, Th. 155 f., 164, 185 ff.; V, Th. 68–9.

[135] II, Tm. V, 1–85.

[136] II, Tm. V, 12 ff., 26, 61.

[137] II, Tm. V, 37, 48, jvfr. Th. 27 ff. Citaterne synes at stamme fra en haandskrevet Fremstilling af Hemmingsens (jvfr. Th. 41). Det sidste Citat genfindes dog ogsaa i Hemmingsens »*Brevs repetitio*« (B 3).

[138] II, Tm. V, 52.

[139] II, Tm. V, 67 ff., 84–5.

Det sidste Afsnit [140] behandler det vanskelige Begreb Nødvendigheden. Man kan ikke komme uden om dette Begreb, men det gælder om som hos Augustin at fastholde to Ting: at Mennesket har en essentiel Frihed til at bestemme, og at Guds Forudviden, der omfatter alt, ikke ophæver denne essentielle Frihed, som er givet Mennesker [141].

Her griber Resen tilbage til den gamle, fra Skolastikerne – især Scotus (som han mener) – overtagne Adskillelse mellem *necessitas consequentis* og *necessitas consequentiæ* [142]. Den førstnævnte er af absolut Karakter og udtrykker en Sammenhæng mellem Aarsag og Virkning, som ikke kan være anderledes. Herunder kan regnes alt det, der hører til Guds Væsen som saadant, ogsaa Naturordenen (for saa vidt den ikke ophæves af Underet), endvidere den ydre Tvang (*coactio*), som er uimodstaaelig. Den anden Form for Nødvendighed er af betinget (hypotetisk) Karakter og gælder Ting, der blot under bestemte Forudsætninger maa forholde sig paa en bestemt Maade. Denne Nødvendighed indbefatter saaledes et Moment, som i sig selv betragtet er kontingent.

Anvendt paa det foreliggende Problem vil dette sige, at man kun bør tale om en *necessitas consequentiæ* med Hensyn til Menneskers Udvalgelse og Forskydelse. Man kan vel sige: fordi Gud med usvigelig Sikkerhed har forudset, hvem der vil bevare Troen, frelses disse (og paa tilsvarende Maade med Hensyn til Forkastelsen), men dette maa blot forstaaes om Erkendelsesgrunden. Det kausale Moment ligger ikke i Guds Forudviden, men i det kontingente, Menneskets egen Stilling [143]. Urigtigt er det derfor, hævder Resen, med Calvin, Zanchius, Sturmius og Beza i denne Forbindelse at tale om en *necessitas consequentis* [144], om et absolut Dekret, der paa Forhaand havde fastlagt de enkelte Menneskers Skæbne. Med fuldkommen historisk Ret efterviser Resen derpaa, at Hemmingsen har haft nøjagtigt den samme Opfattelse som han selv [145]. Hemmingsen har klart nok fastholdt sig de to Former for *necessitas* for Øje og med denne Forstaaelse som Baggrund kunnet

---

[140] II, Tm. VI, 1–95.

[141] II, Tm. VI, 4–5.

[142] II, Tm. VI, 8 ff. Den nævnte Distinktion er dog i høj Grad udviklet af Thomas Aquinas (jvfr. Herbert Olsson i »Till Gustaf Aulén« S. 279 ff.). Jvfr. II, Tm. VI, 26–7.

[143] II, Tm. VI, 37.

[144] II, Tm. VI, 29 ff.

[145] II, Tm. VI, 32 ff., 41. Hemmingsen, *De gratia universali* p. 28.

slutte sig til den augustinske Definition: »propterea prædestinat deus, quia quare futurum sit præscit« [146].

Meget betydningsfuldt i denne Sammenhæng maatte det naturligvis være for en Mand som Resen at gøre Rede for Luthers Stilling [147]. Som tidligere omtalt dannede dennes Skrift »De servo arbitrio« bestandig en Udfaldsport fra kalvinsk Side mod de senere Lutheranere. Det gjaldt da om at godtgøre, at de kalvinske Teologer misforstod Luther. Saaledes ogsaa hos Resen. Han kan vel ikke her – saa lidt som tidligere i Skriftet – nægte, at der i »De servo arbitrio« gør sig en ret stærk Determinisme gældende, men han hævder, at Luther blot har haft en *necessitas consequentiæ* i Tankerne. Luther har ikke opereret med Begrebet *necessitas consequentis*, og yderligere har han selv senere afvist en saadan Opfattelse af sine Udtalelser som en fejlagtig Fortolkning. Luther kan derfor ikke tages til Indtægt for Læren om absoluta *necessitas* eller *absolutum decretum* i Frelsesspørgsmaalet. Ganske vist anerkender han, at i sidste Instans ligger Guds Vilje bag alt, men han føres ikke derfor til Tanken om, at Gud ophæver de kontingente Ting. Forøvrigt er Resen villig til at indrømme, at flere af Luthers Udtalelser i »De servo arbitrio« er vel tilspidsede, men som i den første Disputats hævder han ogsaa her, at dette maa tilskrives det polemiske Øjemed, Kampen mod den romersk-katolske Pelagianisme og mod Erasmus (»tam ingeniosus«). Eet er at optræde som Lærer for Disciple, et andet at bekæmpe en Modstander. Luthers Ytringer bør forstaas »cum grano salis« [148]. – Ogsaa for Melanchtons Vedkommende gælder det forøvrigt, at han paa dette Omraade bestandigt taler om *necessitas consequentiæ* [149].

Dette var Calvin – en fyrig, men ubetænksom Yngling – ikke opmærksom paa, da han lærte »De servo arbitrio« og Melanchtons tidligste Skrifter at kende [150]. Med Begejstring kastede han sig over Indholdet, men forstod det ikke, som det burde forstaas, nemlig som rettet mod pelagianske Vildfarelser, tilegnede sig det derfor, som om det var sagt ligefrem og absolut, og brugte det til Opbygningen af sin absolutte Prædestinationslære. Ogsaa Melanchtons tidligere Udtalelser misforstod han, hvad denne siden protesterede imod, og man kan i det hele sige,

---

[146] II, Tm. VI, 39. Augustin-Citatet ikke genfundet.

[147] II, Tm. VI, 48 ff.

[148] II, Tm. VI, 53 ff., 63–4.

[149] II, Tm. VI, 65–83.

[150] II, Tm. VI, 84. Jvfr. Th. 79.

at Melanchton efter Luthers Optræden over for Erasmus ændrede sin Lærevis: han opgav vel ikke de tidligere Tankerækker, men han indskærpede, at hele dette Spørgsmaal kun burde behandles paa Skriftens Grund [151].

g. I den tredie Disputats gaar Resen over til de saakaldte τα κοτασκευαστικά for at undersøge de Argumenter, som baade Niels Hemmingsen og Piscator har ført i Marken, og at prøve deres Værd. I Modsætning til Piscator vil Resen (ligesom tidligere Hemmingsen) tage Fornuften til Fange og enfoldigt holde sig til Skriftens Ord og de deraf umiddelbart afledede Følgeslutninger [152]. Hele denne Disputats behandler lige som de følgende to en stor Mængde Enkeltheder i en Fremstilling, der er bred og rig paa Gentagelser. Det vil da være tilstrækkeligt blot at fremhæve visse Hovedtanker, som Resen tillægger særlig Betydning for sit og Hemmingsens Standpunkt.

Atter og atter indskærper Resen saaledes, at Gud i Henhold til sine Forjættelser alvorligt ønsker, at alle Mennesker skal opnaa Saligheden, men at de paagældendes Tro er en nødvendig Betingelse for, at dette skal blive til Virkelighed [153]. Endvidere fremhæves det, at det er utænkeligt, at Gud paa nogen Maade kan ville tvinge Mennesker til Undergang eller Synd – Synden og dens Følger er helt Menneskets eget Værk [154]. Det er overhovedet umuligt, at Mennesker skulde tvinges eller drives til noget ondt af Gud, al Godheds Kilde [155].

Naar man nærmere ser paa Piscators bedrageriske Meninger (apatetica Piscatoriana) [156], saa hidrører deres Urigtighed ikke saa meget fra Fejl i Slutningsmaaden som fra de urigtige Forudsætninger, der ligger til Grund for hans Bevisførelse. Det er derfor nødvendigt, at hans Slutninger anholdes og belyses af de »aandelige«, af dem, der er udrustede med »den sande Tro i Teologien«. Holder man sig da blot til Skriftens Ord, er det en smal Sag ikke blot at gendrive Modstandernes Teser, men ogsaa at vise, at de er bedrageriske, hvor meget de saa end – frækt og snedigt – udstafferes med menneskelig Skarpsindighed for at blænde de enfoldige. Ved Hjælp af Guds Ords klare Lys skal da saadanne

---

[151] II, Tm. VI, 85–8.

[152] III, Th. 7.

[153] III, Th. 16 ff., 67.

[154] III, Th. 27, 47.

[155] III, Th. 40 f., 48.

[156] III, Th. 79 ff.

stakkels lyssky Personer og Mørkemænd nok blive overvældede midt i deres sørgelige Dunkelhed og natlige Fiskefangst [157]. Typisk for hele denne Fremgangsmaade er Piscator baade ved sin Metode og ved sine Resultater. Her maa man i Sandhed mindes Apostlens Ord om det tomme Bedrag (Kol. 2, 8) [158].

Efter saaledes at have karakteriseret sin Modpart gaar Resen over til i det enkelte at belyse hans otte Anklagepunkter mod Niels Hemmingsen [159]. I en meget detailleret Fremstilling og ofte i en alvorlig, for ikke at sige grov, Tone gennemgaar Resen hvert enkelt Punkt, søger at eftervise Hovedsætningernes principielle Urigtighed og de enkelte Udtryks ikke-skriftmæssige Karakter eller uretmæssige Anvendelse. Han vender sig igen mod den Tanke, at Guds præscientia skulde være den reale Aarsag til Frelse og Fortabelse [160], og bestrider Forestillingen om, at Gud paa Forhaand skulde have skabt visse Mennesker som Vanærens Kar. Videre hedder det [161], at efter Piscator maa det ondes Oprindelse (Syndefaldet) tilskrives Gud [162]. Selv Calvin har talt mere forsigtigt herom [163], men Piscator slaar Dørene op paa vid Gab, idet han kun alt for dristigt efterfølger Zwingli, Beza og især Zanchius [164]. Spydigt hedder det i Anledning af, at Piscator en Gang har udtalt, at kun ved at ville Syndefaldet, kunde Gud naa sit Maal, at her optræder en lillebitte Piscator (tantulus Piscator) som Dommer over den almægtige Gud [165]!

En forfærdelig Gudsbespottelse er det ogsaa at sige – som Piscator har gjort det –, at Kristus ikke skulde have lidt Forsoningsdøden for alle Mennesker. Man maa bede Kristus tilgive en saa grupvækkende Udtalelse, hvis det overhovedet kan tænkes, at der findes Tilgivelse for saadanne Mennesker [166]. Heller ikke forstaar Piscator, at der er For-

---

[157] III, Th. 84.

[158] III, Th. 85–6.

[159] III, Th. 88 ff., 104 ff.

[160] III, Th. 89.

[161] III, Th. 139, jvfr. Th. 140: »aperis igitur os tuum, o Piscator, contra apostolum et ipsum deum, et eructat cor tuum verbum malum: dum asseris tam impie conditorem ita creavisse homines ad interitum«.

[162] III, Th. 141–2.

[163] III, Th. 143.

[164] III, Th. 142, 144–7, 149–50.

[165] III, Th. 150, jvfr. Th. 226, 230.

[166] III, Th. 152 ff.

skel paa de to Slags Kaldelse (vocatio) [167]. Der gives en almindelig Kaldelse, hvorved Gud paa mange Maader drager Mennesker til sig: Gud kalder alle ved Betragtningen af Naturordenen, Samvittighedens Vidnesbyrd o. l., for at de skal være uden Undskyldning. Realiteten af denne almindelige Kaldelse hævdes da ogsaa af en Række kalvinske Forfattere som Hyperius, Gualtherus, Sohnius og Marloratus, ogsaa af Calvin selv, ja, endog næsten »paa sin Maade« af Vorstius [168] (dette er det eneste Sted i Resens Forfatterskab, hvor der i Omtalen af Vorstius er et Stenk af Anerkendelse). Dog findes der Calvinister, der som Wolfgang Musculus, denne »prædestinator absolutus«, mener, at ogsaa denne ydre Kaldelse blot gælder de til Frelse forudbestemte [169]. Saaledes strides de indbyrdes og bekæmper hverandre!

Sandheden er dog klar nok: til Guds forudgaaende Vilje (voluntas universalis antecedens) svarer en almindelig Kaldelse (invitatio universalis). Denne bliver virksom, naar den modtages i Tro, men dette skyldes dog ikke et absolut Dekret, som paa Forhaand har bestemt visse Mennesker til at modtage Kaldelsen. Gennem det ydre Evangeliets Ord virker den hellige Aand i Hjertet hos dem, der ikke med Vilje modsætter sig det, og saaledes bliver Kaldelsen virkningsfuld. Modsætter Mennesker sig derimod denne, hvortil de har Frihed, maa de selv tilskrive sig Skylden for, at de derved gaar Glip af Frelsen [170].

Som Afslutning paa sin Disputats holder Resen en Tordentale til Piscator [171]. Nye tankemæssige Momenter af væsentlig Betydning fremføres ikke, men han gennemhegler sin Modstander i de heftigste Udtryk. Alt medens Resen gentager nogle af Piscators værste Vranglærdomme med Hensyn til den absolutte Elektion, Supralapsarismen, Guds Forhæerden o. l., formaner han Piscator til at vende om, idet han bedyrer sin oprigtige Vilje til ufortrødent at gøre sit til, at den himmelske Sandhed kan blive indlysende til Frelse baade for Piscator og andre. Med en for Resen usædvanlig Lidenskabelighed, som ogsaa afspejler sig i hans Stil, der her næsten hæver sig til Flugt, giver han Piscator at betænke, hvor gavnligt det vilde være for ham, medens det endnu er Tid, at lære at kende Forskel paa Guds Ords urokkelige Bøviser og Menneskers egne bedrageriske Tanker eller Spidsfindighe-

---

[167] III, Th. 172 ff.

[168] III, Th. 182-3.

[169] III, Th. 184.

[170] III, Th. 185 ff.

[171] III, Th. 212 ff.

der [172]. Skønt Resen skælver ved at gentage de vederstyggelige Ting, Piscator har ytret, maa han dog paapege, at alle dennes Teser viser, hvorledes han i sin indbildte Selvklogskab tror at kunne hovmesterere Gud og hans Vilje – det over al menneskelig Forstaaelse hævede –, og hvorledes han f. Eks. taler om Guds Beslutninger vedrørende Syndefaldet og dets Følger med en Sikkerhed, som om han skulde belære menneskelige Fiskere, der raadslog om, hvordan de bedst kunde fange Fisk [173]!

Piscators Gud er ikke vor Gud, slutter Resen, hans Gud har i Virkeligheden Manikærgudens tvedelte Væsen. Gid Piscator og alle, der biliger hans Synspunkter, i Tide vilde overveje dette, at de ikke skal ned-sænkes i Afgrunden [174]!

10. Resens sidste to Disputatser, indeholdende τα ἀνασκευαστικά, – den fjerde og femte i Rækken –, bestaar af en yderst detailleret Gen-nemgang af Piscators Skrift. De Hundreder og atter Hundreder af Teser tilfører ikke Forhandlingen væsentligt nye Synspunkter, idet Resen blot følger Piscators Indlæg Side op og ned og ud fra sine Forud-sætninger »gendriver« ham, lige som denne før havde »gendrevet« Hemmingsen. Hist og her træffer man en ejendommelig Vending eller en og anden Formulering, der kaster et særlig skarpt Lys over det forskelligartede i de stridende Opfattelser, men som Helhed bevæger Fremstillingen sig i saa specielle Baner, at et Referat hverken er paakrævet eller gennemførligt inden for denne Bogs Rammer. Forhandlingen drejer sig hovedsageligt om Fortolkningen af en Række Skriftsteder, som Piscator opfatter partikularistisk, Resen universelt. Blandt saadanne fremhæver Resen især 1. Tim. 2, 4, fordi status controversiæ særlig klart fremgaar af dette. Naar det her hedder, at Gud vil frelse alle Mennesker (omnes), betyder det da alle enkelte (singuli) eller blot særlige Grupper (singuli status eorum)? Efter Resens Opfattelse, som ogsaa gaar igen hos Hemmingsen, er den første Fortolkning naturligvis den rette [175].

Bag de mange Enkeltheder er Hovedsynspunktet i den første Dispu-tats (IV) at belyse Guds Vilje som den kærlige universelle Frelsesvilje

---

[172] III, Th. 215.

[173] III, Th. 230, jvfr. Th. 234.

[174] III, Th. 235, 240.

[175] IV, Th. 21 ff. Med Hensyn til Problemstillingen jvfr. IV, Th. 237. IV, Th. 117 ff. diskuteres Rom. 9.

modsat den fra kalvinsk Side hævdede »manikæiske« Partikularisme. I den anden Disputats (V) betragter Resen, følgende i Hemmingsens Fodspor, Spørgsmaalet ud fra et psykologisk Synspunkt, idet han navnlig dvæler ved Forholdet mellem Naaden og Menneskets Aktivitet. Her er det brændende Punkt *liberum arbitrium*. I denne Henseende slutter Resen sig ganske til Hemmingsen og lægger Vægt paa at eftervise, at denne bevægede sig paa samme Linie som Luther, rettelig forstaaet, der igen fulgte sin Lærer, Augustin [176]. Alle var de enige om, at man burde skelne mellem 1) *libertas voluntatis essentialis* d. v. s. *liberum arbitrium* i egentlig Forstand, den rette Dømmekraft, og 2) *facultas præstandi* med Hensyn til det etiske gode. Vel har Mennesket ikke Kraft til af sig selv at give sit Samtykke (*assentiri*) til Guds Kaldelse, men det er tilstrækkeligt, at det har en *voluntas passiva*, som blot ikke modstaar Naaden. Skelneevnen er dog ikke principielt set udsluit og faar ny Kraft, naar Guds *gratia præveniens* kommer til. I de Handlinger, Mennesker derefter udfører, er der en bestandig Samvirken (*concursum*) mellem Guds Naade og de menneskelige Kræfter [177].

Med stor Styrke (og historisk Ret) forsvarer Resen Hemmingsen mod, at Piscator paadutter ham at have lært, at Mennesket i Kraft af sit *liberum arbitrium* skulde kunne komme til Troen [178]. Nej, det har Hemmingsen aldrig sagt, men blot, at det ikke var Mennesket umuligt at tro, naar den hellige Aand ved Guds *gratia præveniens* kommer til hans Hjerter og udøver sin Tiltrækning paa det. Dette stemmer forøvrigt godt nok med Luthers Udtalelser i »De servo arbitrio«, mener Resen: Mennesket kan ikke »begynde af sig selv«, men naar Menneskets passive Vilje kommer under Guds Aands Paa-virkning, bliver den straks aktiv. Dog maa man paa ingen Maade opfatte denne Paa-virkning (*tractus*) fra Guds Side som en absolut Nødvendighed, der paa udvortes Maade gør sig gældende. Mennesket har Evnen til at »ville essentialiter«, men kun ved Tilførelsen af nye Kræfter gennem Guds Naade kan det »ville bonum spirituale« [179].

I det følgende beskæftiger Resen sig bl. a. med den kalvinske Lære om Troens Umistelighed (*amissibilitas fidei*), hvilken bestrides. Mange Eksempler viser, at Troen kan mistes, idet Mennesket i Følge sine Anlæg ved egen Forvendthed kan falde tilbage i den forrige syndige Til-

[176] V, Th. 3, 4 ff.

[177] V, 14, 19, jvfr. Th. 27, 37 ff. II, Tm. II, 51–52; III, 180–1, 191–2.

[178] V, Th. 31–2, 36. Jvfr. Kjell Barnekow, anf. Skrift S. 229 ff.

[179] V, Th. 37 ff., 46–48, 50.

stand [180]. – En Række afsluttende Teser behandler Hemmingsens Stilling til Kristologien og Sakramenterne og skal omtales i andre Sammenhænge.

11. Resens første Disputats mod Piscator maa senest have foreligget den 29. Marts 1615 [181], til hvilken Dag den akademiske Forhandling var fastsat. Inden Aarets Udgang kom der et Gensvar fra den angrebne Part. Omtrent samtidig med Resen havde ogsaa en anden Teolog, en Professor i Strassburg Johannes Taufreus [182], vendt sig mod den Piscatorske Prædestinationslære, og Piscator fandt det nu formaalstjenligt at samle Svarene til begge Modstandere i eet Skrift, der udkom 1615 i Herborn under Titel: »*Johan. Piscatoris Responsio ad duas disputationes theologicas, quarum una habita fuit in academia Argentinensi a Johanne Taufreus, . . . altera in academia Hafniensi a Joh. Paulo Resenio.*«

Det er kun en lille Bog (ialt paa 111 smaa Oktavsider), hvoraf Hovedparten er helliget Taufrer, Resten – knapt $\frac{1}{5}$ – Resen. Piscators Svar til denne kan betegnes som et Mønster paa fornem og overlegen Polemik, helt igennem saglig og holdt i en yderst værdig Tone. I Mod-sætning til Resens grove Klopfægterier har man overalt hos Piscator Fornemmelsen af at færdes i en højere og renere Luft. Naar Piscator har ment at kunne forsvare at ofre blot nogle faa Blade paa Svaret til Resens vidtløftige Udviklinger, hænger det aabenbart sammen med, at han anser en meget stor Del af disse for det specielle Tema aldeles uvedkommende [183]. Selv behandler han kun Hovedspørgsmaalet: Hemmingsens Prædestinationslære og sin egen Omtale af denne.

Indholdsmæssigt bringer Piscator ikke væsentligt nyt til Torvs, hvad der vel heller ikke var at vente. Den afgørende, ikke udjævnede Mod-sætning bestaar vedblivende med Hensyn til Skriftens Brug af Ordet »alle« (især 1. Tim. 2,4), om det skal forstaaes om alle Mennesker eller blot om Mennesker af alle Klasser (ordines) [184]. Iøvrigt føler Pisca-

---

[180] V, Th. 97 ff., 109.

[181] Piscators Gensvar synes ikke opført i Messekatalogerne 1615.

[182] Johannes Taufreus (1587–1617) var Prof. theol. i Strassburg fra 1614 til sin Død (P. Freher, Theatrum p. 392). Taufreus Skrifter mod Piscator findes ikke i Originaludgaver i København, men genoptrykt i en Udgave af Caspar Löscher: Palladium Calvinianis ereptum, 1688.

[183] Responsio p. 105 ff.

[184] Sst. p. 90, 95, 101.

tor sig brøsthølden over Resens Bebrejdelse for, at han skulde disputere »sophistic«, og især protesterer han mod Resens Kritik af Titlen paa hans Skrift. Den er kun et Forsøg fra Resens Side paa at gøre hele Spørgsmaalet unødigt indviklet; ved Brugen af Ordet »salvifica« i Stedet for »salutaris« om Guds Naade (de to Ord er jo synonyme!) havde Piscator aldeles ikke tilsigtet at tillægge Hemmingsen den Opfattelse, at alle Mennesker virkelig skulde blive frelste [185].

I formel Henseende har Piscator øjensynligt ikke været tilfreds med Resens uklare Skrivemaade. Om et Sted erklærer han rent ud, at han ikke kan forstaa, hvad det dunkle Udtryk indeholder [186], og man faar i det hele en Fornemmelse af, at han jævnlig med en medlidende Hovedrysten betragter Resen som en Person, der lider af total Begrebsforvirring. Det er ikke uforstaaeligt, at en Mester af Piscators Rang i skarp Begrebsudvikling og i klar Fremstilling har følt sig temmelig fortvivlet over for adskillige af Resens endeløse Perioder, fyldt som de er med alskens sammenhobet Stof, og ikke har kunnet modstaa Trangen til at udbryde: »Ak! hvilket Mørke! ak! hvilken Fejekost, faldet i Stumper og Stykker (scopæ dissolutæ)! ak! hvilket Vrøvl og Vaas!«, men hver Gang føjer han dog til: »lad os alligevel gennemgaa de enkelte Momenter«, og tager derpaa fat paa en taalmodig Udredning af det spegede Spind [187].

Forskellige af Resens Anklager af personlig Art afviser Piscator med berettiget Fortørnelse, men strengt sagligt uden et eneste Sted at henfalde til en beslægtet Grovhed i Tonen. Han protesterer saaledes mod Resens Udtalelse om, at han (Piscator) skulde være fremkommet med Argumenter, der i Virkeligheden ikke tilfredsstillede hans egen Samvittighed. Ikke uden Grund siger han her, at den Slags Anklager strider mod den kristelige Kærlighed, og at det er bedre at overlade det til Gud, den store Hjertekender, at afgøre saadanne Spørgsmaal [188]. Harmfuldt tilbageviser han ogsaa en anden Insinuation: at hans Ytring om at ville foretage en Undersøgelse »i Guds Navn« her som saa ofte i lignende Tilfælde skulde tyde paa, at Forfatteren var ved at begynde paa et slet Foretagende [189]. »Men kan noget kaldes en fræk og falsk Anklage, hvis dette ikke er det?« spørger han. Med stor personlig Over-

---

[185] Sst. p. 89, 104.

[186] Sst. p. 99.

[187] Sst. p. 94, 97.

[188] Sst. p. 89.

[189] Sst. p. 110.

legenhed forbigaar han endvidere de mange Kapitler, hvori Resen tordner løs mod ham til Dels i Form af sit kluntede Billedsprog om Piscators »Fiskedræt«. Ganske tørt hedder det i Referatet af de paagældende Kapitler af Resens Skrift: de indeholder intet andet end dels falske, dels løgnagtige Anklager, krydrede med Vittigheder dannet paa Grundlag af mit Tilnavn [190]!

Af historisk Interesse er især Piscators Redegørelse for sit personlige Forhold til Niels Hemmingsen. At han en Gang havde skrevet et privat Brev til denne, behøvede ikke at udelukke, at han en anden Gang offentligt kunde tage til Orde mod ham, saa meget mere som han efter sin Brevveksling ikke havde haft Lejlighed til privat at forhandle med Hemmingsen, og som denne selv havde fremsat sin Opfattelse i et trykt Skrift, som gjorde et offentligt Tilsvær ønskeligt. Forøvrigt havde han ikke haft Tid til at gøre dette færdigt, medens Hemmingsen levede, og da det endelig var blevet afsluttet, gemte han det en Aarrække blandt sine Papirer af Skaansel mod Hemmingsens Navn, indtil en bestemt historisk og teologisk Situation gjorde det nødvendigt for ham at rykke frem. Fremdeles maatte Piscator tage til Genmæle mod Resens Anklage, at han skulde nægte Hemmingsen den ham tilkommende Ære, ja, endog vilde udelukke ham af »de udvalgte« Tal. Dette var paa ingen Maade hans Agt, selvom han maatte forkaste hans Lære om Prædestinationen, »oprigtigt og af Hjertet« var han beredt til at yde ham de Hædersbevisninger, der tilkom ham [191].

Efter saaledes i Korthed at have affærdiget sin Modstander og hans Kampmaade, som han øjensynlig har fundet smaatskaaren og prokuratoragtig, befattede Piscator sig ikke mere med Resen.

12. Imidlertid skred Resen videre med sit Angreb paa Piscator. Da han udgav anden Del af sit Værk, – det udkom for at tjene som Underlag for Jesper Brochmands Disputation for den teologiske Doktorgrad den 29. November 1615 –, havde han aabenbart faaet Piscators Gensvar og kunnet tage Stilling til det. Som et Tillæg (Corollarium) til den anden Disputats føjede han derfor et Afsnit: »*ad explicandam replicatiunculam Johannis Piscatoris novissimam contra partem I. seu præfationem*«.

Dette Svar, der kun omfatter en halv Snes Kvartsider, maa som Helhed betegnes som meget mat baade formelt og indholdsmæssigt. Det er

[190] Sst. p. 106, jvfr. p. 104: »Sectio 16 nihil præter calumniam et mei irriptionem ex cognomine meo petitum continet«.

[191] Sst. p. 108–111.

skrevet i Resens bekendte knudrede og dunkle Stil, det er ikke opbygget efter nogen vel tilrettelagt Disposition, og det bringer ikke en eneste ny Tanke. Næsten overalt, hvor der behandles et Spørgsmaal af større Betydning, nøjes Resen med at henvise til andre Steder i sit Værk. Forøvrigt er det klart nok, at han ikke har ladet sig paavirke paa noget Punkt af det Piscator'ske Gensvar: han fastholder i alt, stort som smaat, sine tidligere fremsatte Udtalelser [192]. Den Maade, Resen behandler sin Modstander paa, er ikke elegant, jævnlig er Tonen plump, og skønt Resen begynder med at tiltale Piscator høfligt med et: »ærværdige Olding og grundlærde Herre«, saa viser dog den umiddelbare Tilføjelse: »og i disse dine Smaaundersøgelser (disputatiunculæ) kun alt for drevne Mand« [193], at denne Tiltale sikkert overvejende er ment ironisk. Det varer da heller ikke længe, førend Resen beder Himlen kaste nyt Lys over Piscators formørkede Forstaaelse, og han taler helt igennem – her som altid – som den, der sidder inde med den eneste ufejlbare Opfattelse baade af Skriften og Kirkelæren og derfor med Foragt kan afvise Piscators og Fællers Standpunkt som Udtryk blot for en overfladisk Ræsonneren (»rationalia et parva logicalia«) [194].

Flere Gange bebrejder Resen Piscator, at han i sit Svar kun byder paa den samme opvarmede Kaal, som han indtil Væmmelse havde serveret i sin store Traktat [195], forøvrigt en Bebrejdelse, der i ikke mindre Grad kunde ramme den paa uendelige Gentagelser saa rige Resen. Endvidere anker han over, at Piscators Interesse for at rette Smaaunøjagtigheder hos Resen, ja, selv Trykfejl, fører ham til at se bort fra Hovedsagen [196]. Piscators Nægtelse af gratia universalis og af Kristi Midlergernings almindelige Gyldighed er at anse for forfærdelige Gudsbespottelser (han kunde her have godt af at læse i Luthers Kirkepostille!), og naar han taler om et absolut Frelsesdekret, saa er der her mere Grund end tidligere for Piscator over for andre til at udbryde: »hvilket Mørke!« Taler Piscator om, at Resens Udviklinger er som en Fejekost, der er gaaet fra hinanden, saa kan man nu sige, at her virkelig er god Brug for en Fejekost, men rigtignok ikke i opløst Tilstand [197].

[192] Saaledes Tesen om gratia universalis Coroll. Th. 14, 17, Distinktionen mellem Guds voluntas antecedens og consequens Th. 9, 21 og Piscators Opfattelse af Titlen paa Hemmingsens Skrift Th. 21–2.

[193] Coroll. Th. 1.

[194] Sst. Th. 4.

[195] Sst. Th. 7, 18.

[196] Sst. Th. 9, 16.

[197] Sst. Th. 12–14, 19.

Særlig krænket har Resen aabenbart følt sig over, at Piscator har ment ganske at kunne forbigaa en Række af hans Udviklinger som Sagen uvedkommende, og ikke ganske uden Grund gør han opmærksom paa, at hans Gennemgang af Prædestinationsproblemets Udviklingshistorie, af Luthers og Melanchtons Standpunkter, af de kalvinske og engelske Teologers Stilling o. l. virkelig var velegnet til at kaste Lys over hele dette Spørgsmaal [198]. Navnlig kunde det have været til Nytte for Piscator nærmere at overveje, hvad der var fremført om hans bitre Ytringer om Niels Hemmingsen, en Mand, han ellers havde prist som sin store Ven. Man ser klart nok heraf, at alt, hvad der ikke er Vand paa hans Mølle, det anser han for Sagen uvedkommende [199]. Det er forøvrigt mærkeligt, at Piscator kan regne Hemmingsen, der efter hans Mening har udtalt sig saa urigtigt og gudsbespotteligt om hele dette Spørgsmaal, til de til Salighed prædestinerede [200]! Resen maa for sin Del fuldt ud fastholde de Anklager, han tidligere har rejst mod Piscator: han optræder tydeligt nok som en Forsvarer for en slet Sag (malæ causæ patronus manifestarius), og han viser sig ubillig mod Hemmingsen [201]. For Resen er det en Livssag at kæmpe for Fastholdelsen af gratia universalis, derfor har han ivrigere end nogen anden »ex officio« maattet imødegaa Piscators Udtalelser [202].

13. Resens Disputatsrække om gratia universalis var overvejende anlagt som et Stridsskrift mod Piscator, og Formaalet for den havde i høj Grad været ved at levere et Forsvar for Niels Hemmingsens Lære paa dette Punkt at opstille ham som et fuldgyldigt Udtryk for den ortodokse Linie i Danmark. I de fire første Disputatser vil man da heller ikke støde paa noget nedsættende Ord om Niels Hemmingsen. Anderledes forholder det sig derimod med den femte. Allerede Titelbladet oplyser, at foruden en fortsat Behandling af Prædestinationsproblemet vil Resen heri tillige levere en kritisk Gennemgang af forskellige Punkter i Hemmingsens Opfattelse især af Kristologien og Sakramenterne, fremdragne ogsaa fra hans øvrige Skrifter, da de ikke længere kunde skjules, naar man vilde holde fast ved en oprigtig Bekendelse af den sande Tro [203].

[198] Sst. Th. 23–9.

[199] Sst. Th. 26–7.

[200] Sst. Th. 33.

[201] Sst. Th. 30, 33.

[202] Sst. Th. 35.

[203] »... insertis, ex occasione eiusmodi, ad eundem quoque nonnullis simul, qua ipse etiam, quod haud potuit, salva ingenua confessione synceræ fidei, dis-

Herved faar Forhandlingen ikke blot formelt en Drejning over mod andre Emner, men ogsaa reelt kommer Resen til at anlægge en anden Bedømmelse af den Mand, hvis Forsvar han hidtil udelukkende havde haft for Øje. Hvor skal man nu søge Grunden til denne ændrede Holdning?

Utvivlsomt har den sin Forklaring i et Mellemspil af ret ejendommelig Karakter. Allerede Titlen giver ligesom et lille Vink herom, idet den indeholder en Bemærkning om Hemmingsens Forstaaelse af »Jesus Christus *Immanuel*«, og længere henne i Skriftet selv taler Resen et Sted udtrykkeligt om en misvisende kristologisk Opfattelse fremsat af Hemmingsen i et Arbejde: *Immanuel siue catholica institutio de domino nostro Jesu Christo, vero deo et vero homine*«. Efter Resen var dette Arbejde skrevet 1583, men først udgivet 1615 (og i mere korrekt Skikkelse igen 1617) »i Utide« af en aabenlys Kalvinist, som havde faaet fat i det her i Landet ved Hjælp af en Mand, som hemmeligt havde skaffet ham det i Hænde (»saaledes at før denne serifiske Frø sprængtes i sit Mørke, den forinden en kort Tid fik Mæle«) [204].

Som det fremgaar heraf, sigter Resen ved de anførte Ord til Niels Hemmingsens posthume Afhandling »Immanuel«. At dømme efter den Fortale [205], Bogen er forsynet med, var det gaaet saaledes til med Udgivelsen af denne: da en Englænder, *Robert Alenson* [206], ca. 1612

---

simulari interea, aliquid passus est, alicubi, cum illo et alijs tum heic, tum prætere-
rea per reliqua sua opuscula etc. in doctrina de J. Ch. Immanuele et sacramentis
ecclesia potiss.«

[204] De gratia universali V, Th. 215: »... et edita etiam immature tandem per quendam palam Calvinianum, qui ista hinc accepterat ann. 1615, ac correctus rursus ann. 1617, interveniente opera eius, qui clam contulit (ut ita rana Seryphia priusquam disrumperetur in tenebris suis, post vocalis prorsus facta sit)«. Det er ikke helt klart, om Resen ved de gaadefulde Ord om den serifiske Frø sigter til Udgiverens Mellemand eller til selve Skriftet og det deri hævdede Standpunkt. Ordene kan i hvert Tilfælde næppe gælde Hemmingsen, da Resen al Meningsforskel uagtet ikke kan tænkes at ville omtale Hemmingsen paa en saa ned-sættende Maade. – Med Hensyn til selve Udtrykket »serifisk Frø« kan oplyses, at Aristoteles i sine Mirabilia (cap. 70) beretter, at Frøerne paa Øen Seriphos i Ægæerhavet skal være stumme. Efter Erasmus brugtes dette Billede om »homines muti et canendi dicendique prorsus imperiti« (Adagiorum epitome, 1616, p. 605). Forøvrigt synes Resen ogsaa at have tænkt paa Phædrus' Fabel (I, Fab. XXIV) om Frøen, der vilde puste sig op til en Okse, men derved sprængtes.

[205] Fortalen, der er dateret »Cantabrigiæ ex meo museo pridie Calend. Maij 1615«, er i udførlig Referat med mange Citater meddelt i KS 2. R., VI, 627–30.

[206] Robert Alenson (Robertus Alensonius) synes ikke senere at være optrådt

berejste Danmark, blev han hos en lærd Mand opmærksom paa, at der henlaa et Manuskript til en ukendt Afhandling af Hemmingsen, udarbejdet allerede 1583, hvori denne med største Skarphed drog til Felts mod Jacob Andreæ og den af ham forfægtede Ubikvitetslære. Da Alenson nu selv var en lige saa erklæret Modstander af Konkordieformlen som en stor Beundrer af Melanchton og Hemmingsen, tog han Manuskriptet med sig og besluttede at udgive det, da han ikke blot undrede sig, men næsten oprørtes over, at dette Arbejde, som fremmede vilde ønske evig Tilværelse, var paa Vej til at gaa til Grunde i dets Hjemland. Bogen udkom i Frankfurt 1615 (den af Resen omtalte nye Udgave 1617 kendes ikke mere), og var udstyret med den her refererede, i flere Henseender mærkelige Fortale af Alenson. Efter at have betonet den nære Overensstemmelse, der bestaar mellem den danske og den engelske Kirke baade i Lære og i Gudstjenesteformer angriber Forfatteren med stor Heftighed Konkordieformlen og i det hele den teologiske Kreds, som støttede Ubikvitetslæren. Som en gavnlig Modvægt fremhæver han derimod Melanchton, der for nylig paa det skændigste var blevet maltrakteret i et Skrift af Wittenbergerteologen Leonhard Hutter [207]. Denne havde tillige paa haanlig Maade talt

i Litteraturen. Hans Navn forekommer overhovedet ikke i de almindelige biografiske Leksika, Litteraturfortegnelser, større Bibliotekskataloger (f. Eks. over British Museums Samlinger) o. l., ligesom der ogsaa forgæves er blevet eftersøgt Oplysninger om ham i samtidige danske arkivalske Kilder. Da han saaledes ikke synes at have efterladt sig dyberegaaende Spor, kunde man maaske være fristet til at opfatte »Robert Alenson« som en fingeret Person, hvis Navn var blevet brugt til at dække den virkelige Udgiver (en dansk Kryptokalvinist). Imidlertid synes hans Historicitet at være sikker nok, da der i det store Værk af J. og J. A. Venn »Alumni Cantabrigienses« I, 1922, S. 21 oplyses, at en Robert Allenson 1611 blev immatrikuleret ved Cambridge Universitet fra St. John's College, at han 1615–16 blev Baccalaureus, 1619 Magister og endelig siden blev Præst (Vicar) i Mirfield i Yorks Stift. (Velvilligst oplyst af første bibliotekarie, fil. dr. O. Walde ved Uppsala Universitetsbibliotek, hvori det citerede Værk findes). Alenson har da 1615 været en ganske ung Mand, hvortil Resens Omtale af ham i V, Th. 229, (jvfr. nedenfor S...) passer meget godt. — »Immanuel« udkom i Efteraaret 1615 (Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus de anno M.DC.XV B v).

[207] Immanuel p. 4, 6, 9–10 f. Der sigtes til Leonhard Hutter, Concordia concors, 1614, hvor Melanchton og hans skiftende dogmatiske Formuleringer ubarmhjertigt belyses fol. 92 f., 96, og hvor Frederik II behandles med haanlig Overlegenhed for sin afvisende Holdning overfor Konkordieformlen fol. 250v. Modsat er det Alenson en Tilfredsstillelse at kunne berette om, hvorledes det tilsendte, skønt indbundne Eksemplar af dette Bekendelsesskrift af Kongen var ble-

om Frederik II's Afvisning af Konkordieformlen og derved ligesom indirekte agiteret for at faa Danmark til at antage dette Bekendelsesskrift. For at styrke alle Elskere af Sandheden ganske særlig i Danmark, vilde Alenson nu udgive dette fortræffelige Arbejde af Hemmingsen, – et dyrebart Klenodie, som han havde ført med sig, saa at sige som Belønningen for sin lange Rejse til saa fjerne Steder. Det var at haabe, at Hemmingsens Landsmænd vilde skønne paa denne den store Teologs Svanesang og vedblivende vise sig standhaftige over for alle Fristelser fra den ubikvitistiske Helena eller Dalila [208].

Hvad det var for en Mand, Alenson her i Danmark havde faaet Manuskriptet af, siger han ikke, og da han et Sted i Fortalen oplyser, at han oftere havde ført Samtaler med lærde Mænd herhjemme om Tidens kirkelige Situation, er man i saa Henseende blot henvist til Formodninger. Rørdam har gættet paa den fynske Biskop Hans Knudsen Vejle [209]. Denne Antagelse har sikkert en Del Sandsynlighed for sig. Ikke blot kunde Resens Karakteristik i de ovenfor anførte Linier af ham som en Frø, der sprængtes i Mørket, nok passe paa ham, der allerede 1616 blev afsat fra sit Bispeembede, men hertil kan som et yderligere Kriterium føjes, at man i Udtalelser af H. K. Vejle under hans Proces møder den samme Forbitrelse som hos Alenson mod Hutter som den, der frem for nogen havde forhaanet Melanchton [210]. Endelig er det ikke uden Betydning i denne Sammenhæng, at man lejlighedsvis hører, at H. K. Vejle var i Besiddelse af nogle af Hemmingsens efterladte Papirer [211].

Skriftet selv indeholder i Hemmingsens klare og stringente Form en Redegørelse for hele det kristologiske Problem, idet han skarpt afviser al Tale om en Guddommeliggørelse af den menneskelige Natur hos Kristus. Han vil vel paa ingen Maade nægte, at Kristi Menneskenatur ved Foreningen med den guddommelige havde faaet en særlig Højhed,

---

vet »Vulcano traditus«, og – paa Grundlag af Meddelelser fra lærde Mænd i Danmark – om, hvorledes der var udgaet et strengt Edikt imod det (Immanuel p. 5). Jvfr. R. I, 188. Hutters Udtalelser er rettede mod Rudolphus Hospinianus, der i sin »Concordia discors« (1607, fol. 192) fortæller om Konkordieformlens Afvisning takket være bl. a. Niels Hemmingsen.

[208] Immanuel p. 12–13.

[209] Rørdam III, 336 Note 2 (jvfr. II, 434).

[210] KS I, 485, 504. Jvfr. R. I, 435.

[211] I den R. II, 127 nævnte Domsakt over H. K. Vejle hedder det (p. 12v–13) om et af Vidnerne: »ingressus autem episcopum offendit occupatum in char-tulis quibusdam Hemmingij lectitandis«.

en vis »majestas«, men han bekæmper afgjort Tanken om, at den derved skulde have faaet Egenskaben Allestedsnærværelse. Dette strider nemlig mod al menneskelig Naturs konstitutive Ejendommelighed: at være begrænset (*finita*) [212]. Med en usædvanlig Skarphed vender Hemmingsen sig derfor mod de Teologer, der havde opstillet Ubikvitetsdogmet [213], deriblandt ogsaa Luther, der vel ikke nævnes med Navn, men hvis kristologiske Grundanskuelse tydeligt nok kritiseres [214]. Omvendt henviser han til kalvinske Teologer som Beza og Danæus o. fl. som »høj lærde Mænd og sine kæreste Venner« og anbefaler Læsningen af deres Skrifter [215].

14. Det siger sig selv, at et Skrift af denne Karakter ikke kunde være Resen til Maade. Rent bortset fra, at han maatte være uenig med Hensyn til hele den deri udviklede dogmatiske Opfattelse, maatte Skriftets Fremkomst i den daværende teologiske Situation være ham meget ubekvem. Her havde han, om end paa et andet Omraade, paa taget sig et omfattende Arbejde for at godtgøre Hemmingsens Ortodoksi, og saa fremdrages pludseligt fra dennes efterladte Papirer et Indlæg, bidende skarpt i Tonen, mere kalviniserende end noget andet, og kastes ind i Striden som et Budskab fra den anden Side Graven, fra de »manes Hemmingii«, hvis Ære Resen netop viste saa stor Nidkærlighed for at værne! Hertil kunde der sandelig ikke ties.

Da Resen kom til det Punkt i sin Apologi, hvor han skulde behandle Kristi Liv og Død som en Genløsning for alle, tilbød der sig da ogsaa en gunstig Lejlighed for ham til at tage Hemmingsens kristologiske Udtalelser under Behandling. Efter først at have lagt en solid Grundvold ved en Række Luther-Citater siger han, at vel havde Hemmingsen i det hele en rigtig Forstaaelse for Rækkevidden af Kristi Gerning, men hans Opfattelse af Frelserens Person var noget mangelfuld, hvad

---

[212] Immanuel p. 84 ff., 99, 107.

[213] Sst. p. 91 ff.

[214] Sst. p. 111–12 (»*magnus quidam theologos et alioqui de ecclesia Christi optime meritus: ut qui primum eruptionem in castra papæ facere ausus est, tempestatibus affectuum, quibus nimium indulsit, pessimis consiliariis abreptus, quæsiuit undique potuit arma, quibus suum aduersarium reprimeret, et inter alia triplicem essendi modum Deum habere dicit: videlicet *circumscriptum*, *definitum* et *repletium*: et hos tres modos, uni Christi corpore, non sine maximo et pernicioso errore accomodat*«).

[215] Sst. p. 90–1.

han derpaa nærmere belyser [216]. Idet der her maa henvises til den tidligere leverede Gennemgang af Enkeltheder i Resens Kritik af den Hemmingsenske Kristologi [217], maa det i denne Sammenhæng være tilstrækkeligt at minde om, at Resen især anker over dens kalviniserende Præg, og at han (forøvrigt med god historisk Ret) bestræber sig for i Hemmingsens Forfatterskab at paavise en stadig stigende kalvinsk Tendens, der naaede sit Højdepunkt i det posthume »Immanuel« [218]. En Række Steder især fra det sidstnævnte Skrift gennemgaas for at godtgøre, hvorledes Hemmingsen er tilbøjelig til at forgribe sig paa Enheden i den gudmenneskelige Mediatorskikkelse, men forøvrigt erkender Resen, at hans Kritik paa dette Punkt kun har kunnet øves rent i Forbigaaende, idet han med Glæde overlader den nærmere Gendrivelse af al nestoriansk præget Tale om en »Pseudoimmanuel« til sin kære Medbroder, Professor Kurt Aslaksen i hans Skriftrække om den sande Immanuel [219].

Kritikken af Hemmingsens Kristologi faar dog i det følgende en Fortsættelse i en Del kritiske Bemærkninger om hans Sakramentlære [220]. Resen fastholder bestemt, at Sakramenterne ikke er blotte Tegn, men for de troende betyder Tilførsel af reale aandelige Goder (bona coelestia) [221]. Derfor finder han, at der ogsaa i denne Henseende er

---

[216] De gratia universali V, 188–96.

[217] R. II, 111 ff.

[218] V, Th. 215 ff.

[219] V, Th. 229. Resen sigter aabenbart til Kurt Aslaksens store Disputatsrække »De Immanuele nostro dn. Jesu Christo«, 1–3, 1616–18, hvori der dog ikke findes direkte Polemik mod Hemmingsen. Skarpe Angreb paa Piscator for hans Syndefaldslære har Aslaksen derimod leveret i sine samtidige Disputatser »De peccato« II, Th. 14–17 og »De causa peccati« Th. 8, 28, ligesom han i sine teologiske Forelæsninger (Thott, 4°, 227) vender sig imod Piscators Prædestinationslære.

[220] Resen betragter iøvrigt sin Kritik af Hemmingsens Sakramentlære som et Sidespring, da Jesper Brochmand er i Færd med at give en udførligere Behandling heraf (V, Th. 321). 1616 havde Brochmand paabegyndt Udgivelsen af sine bekendte Disputatser »De sacramentis« (1–8, 1616–29). – Da Brochmand i sit »Systema«, 1633, behandlede Prædestinationslæren, gik han stærkt mod Piscators Opfattelse (f. Eks. I, 672) og citerede adskillige Steder Piscators Skrift mod Hemmingsen (I, 578, 582, 596, 604, 605, 609), men mærkelig nok nævner han ikke med et Ord Resens Gendrivelse heraf. Det samme er Tilfældet i hans »De admiranda dei providentia« (1630), hvor han talrige Steder S. 129–313 vender sig mod Piscator.

[221] V, Th. 279.

et og andet at anke over hos Hemmingsen. Allerede i sine »Catechismi quæstiones« fra 1560, men i skærpet Form i senere Skrifter, især i »Syntagma«, taler denne saaledes paa Beza'sk Vis om Daaben blot som en Bekræftelse paa den Naade, Gud giver Børnene, fordi de var avlede af kristne Forældre. Dette tyder paa, at Hemmingsen i Virkeligheden væsentlig blot som Calvin opfatter Barnedaaben som en ydre Bekræftelse paa en Tilstand, som allerede var forhaanden, og som en kirkelig Bekendelseshandling. Det er saa meget mærkeligere, som han dog har fremsat en Opfattelse af Exorcismen, som Resen vedblivende kan bilige [222]. Endnu mindre tilfreds maatte Resen dog være med Hemmingsens Nadverlære, som han forøvrigt ikke gaar nærmere ind paa. Han nøjes blot med at gøre opmærksom paa, at ogsaa her kan der hos Hemmingsen fastlaas en Udvikling i kalvinsk Retning, som kom til fuld Udfoldelse i »Syntagma«, men som efter »Immanuel« at dømme aabenbart stadig er blevet fortsat, skønt hans Lære – særlig med Hensyn til Formen for Kristi Tilstedeværelse i Nadveren og manducatio indignorum – var blevet officielt underkendt [223].

I Forbindelse med Omtale af det kalviniserende Indslag hos Niels Hemmingsen maatte det ligge nær at dvæle ved hans personlige Forhold til kalvinske Forfattere. Som tidligere omtalt havde han i sin »Tractatus«, al Meningsforskel uagtet, med stor Berømmelse nævnt Calvin og en Række af hans Efterfølgere. Dette var allerede forlængst faldet andre strengt lutherske Teologer for Brystet [224] og en Mand som Piscator havde da heller ikke glemt at pege paa denne Ejendommelighed hos Hemmingsen [225]. Nu var hertil i »Immanuel« kommet flere ikke mindre karakteristiske Udtalelser om kalvinske Teologer. Resen havde allerede tidligere med tydelig Misfornøjelse fremhævet det mærkelige Discipelforhold, hvori Hemmingsen paa det kristologiske Omraade stod til Beza og andre Calvinister, som han omfattede med varm Sympati (συμπάθεια familiaris) [226]. Nu – i den femte Disputats' Slutning – vender Resen tilbage til denne Sag og anker over, at det er kun »alt for tydeligt«, hvor højt Hemmingsen har sat disse Forfattere [227].

[222] V, Th. 278–85. Jvfr. Niels Hemmingsen, Opuscula p. 254, 687, 804, 869. Som oplysende Parallel citerer Resen ikke uden Grund Calvin, Institutio IV, cp. 16; 21, 24–5. Jvfr. hertil Kjell Barnekow, anf. Skrift S. 274 ff.

[223] V, Th. 289.

[224] Saaledes Samuel Huber og Andreas Celichius (J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 54).

[225] Johs. Piscator, Tractatus p. 156.

[226] V, Th. 224. Jvfr. R. II, 116.

Aarsagen hertil, mener Resen, er den, at Hemmingsen har haft for store Tanker om Calvin paa Grund af hans Skarpsindighed og elegante Form [228]. Derfor gik det ham som hans Promotor, Professor Johannes Macalpin, at de lod sig besnære af Calvins kløgtige Udviklinger (»per magistratum rationis«), men hvor beklageligt dette end er, saa er der dog større Grund til at undre sig over, at han ikke lod sig paavirke fra kalvinisk Side ogsaa med Hensyn til Prædestinationslæren [229].

Der kan næppe være Tvivl om, at Fremkomsten af »Immanuel« i høj Grad har irriteret Resen og maaske givet ham et noget andet Syn paa Hemmingsen. I hvert Tilfælde har dette Skrift sikkert tilskyndet ham til at afdække dogmatiske Svagheder hos Hemmingsen, som han hidtil havde ladet uomtalt og maaske slet ikke havde tænkt at ville berøre. Ser man sig om efter Momenter i »Immanuel«, der særlig kan tænkes at have forbitret Resen, kan der – foruden paa de kalviniserende Træk hos Hemmingsen – navnlig peges paa to Ting i Alensons Fortale. Det ene er Omtalen af den kirkelige Udvikling i Danmark under Frederik II og Christian IV, særlig dog af Frederik II's afvisende Holdning over for Konkordieformlen. Resen imødegaaer vel ikke denne Fremstilling i Enkeltheder, men nøjes med et Sted kort og skarpt at sige, at den mangler historisk Troværdighed og er et typisk Udslag af den bedrageriske Underfundighed, hvormed den Slags Mennesker (∴ Calvinisterne) gaar til Værks over for dem, som »bekender den sande og ægte Jesu Kristi Tro« [230].

---

[227] V, Th. 322.

[228] Jvfr. V, Th. 174, hvor Resen ærgres sig over, at Hemmingsen lod sig narre af Calvins »verba magnificia et speciosa«, og V, Th. 176, hvor han endog nødes til at give Piscator Ret i hans Forundring over, at Hemmingsen har villet citere et (af ham misforstaaet) Sted hos Calvin. Dette kan kun skyldes, at han har været blændet af »tale ingenium et orator tam argutus«, skønt han dog burde vide, hvordan Calvin saa paa Prædestinationslæren i sit Hjerte (»intus et in cute, imo in ipsis penetrabilibus«).

[229] V, Th. 328. Interessant er det at se, at Resen sst. ogsaa fremsætter den velkendte Beskyldning mod Hans Tausen for kalviniserende (zwingliansk) Nadverlære, som den fremtraadte i dennes Postille. Almindeligvis citeres herom en Udtalelse fra Resens Lutherus triumphans, og nærværende Sted synes oversat. Det er dog i een Henseende af særlig Interesse, da Resen her oplyser, at Tausen har studeret første Udgave (1536) af Calvins »Institutio«, saadan som det kunde ses af et Eksemplar med egenhændige Bemærkninger af Tausen. Om hele Spørgsmaalet se især KS III, 8–21 og min Indledning S. 88–9 til Udgaven af Tausens Postille, 1934.

[230] V, Th. 230.

Det andet Moment er sikkert af mere personlig Karakter. I sin Skildring af Forsøgene paa at skaffe Ubikvitetslæren Indgang i Danmark giver Alenson den ejendommelige Oplysning, at det nu ikke længere drejer sig om den gamle krasse eller kapernaitiske Ubikvitet, som Brenz og Konkordieformlens Fædre holdt paa, – den var alt for unaturlig, uhyrlig og ubekvem for dens egne Tilhængere –, nej det gælder nu snarere den subtile eller markionitiske Ubikvitet, som mange er ivrige for at smykke paa det bedste og gøre sig indbringende for en høj Pris [231]. Naar man nu tager i Betragtning, at Alenson efter Tidsopgivelser i Fortalen netop var i Danmark ca. 1612 (d. v. s. midt under Udgivelsen af Resens opsigsvækkende kristologiske Disputatser), og at Karakteriseringen af den nye Ubikvitetslære som »markionitisk« nøje falder i Traad med de Udtryk, som Resens øvrige Angribere anvender [232], kan der næppe være Tvivl om, at Alenson her just sigter til Resens spekulativt farvede Kristologi, der vel ikke var identisk med Konkordieformlens, men faktisk førte til beslægtede Resultater. At denne Fortolkning af Alensons Ord er rigtig, bestyrkes yderligere ved en Udtalelse af Resen selv i den femte Disputats mod Piscator. Resen glæder sig – som nævnt – her over, at Hemmingsens Kristologi, som han anser for tenderende i nestoriansk Retning, vil blive taget under Behandling af Kurt Aslaksen, der nærmere vil vise Enheden hos Kristus, og han føjer med usædvanlig Skarphed derpaa til, at dette skal ske »for at ikke nogen fræk Person, hvad enten det er Robertus eller nogen-somhelst anden Grønskolling eller Flødeskæg, fremtidig skal bjæffe op imod os om kras eller subtil, kapernaitisk eller markionitisk Ubikvitet« [233]. Disse Ord giver sikkert for en stor Del Nøglen til Forstaaelse af den forbitrede Stemning, som beherskede Resen efter Fremkomsten af »Immanuel«.

---

[231] Immanuel p. 13: »... nec se Helenæ istius seu Dalilæ sponsæ... ubiqvitatibus puta, non quidem crassæ illius seu Capernaicitæ, quam vel Brentius ipse et patres Concordiæ Bergensis, ut portentosam nimis et monstrosam, sibi que parum commodam repudiare, sed subtilis potius istius seu Marcionitæ, de qua comptius ornanda, et pluribus elocanda per plures anxie nunc sunt solliciti...«. Jvfr. p. 11 om Fremstødene fra Ubikvitaristerne: »quale quid etiam, sed timidiuscule, et per ambages quasi in Dania cum essem, ab Ubiquitariis factitari haud obscure animaduerti«.

[232] R. I, 395, 431.

[233] V, Th. 229: »... ne quis impudens sive Robertus sive alius quicumque imberbis aut barbatulus nobis ogganiat porro de ubiquote crassa vel subtili, Capernaica vel Marcionitica ut illic pag. 13 præfat...«.

15. Allerede under Gennemgangen af Resens Disputatser mod Piscator har der været Lejlighed til at nævne adskillige af de teologiske Forfattere fra forskellig Side, ældre og nyere, som Resen tager Hensyn til. Der vil dog være Grund til i nogle afsluttende Bemærkninger yderligere at afrunde Billedet af Resens Kildekendskab paa dette Omraade. I Almindelighed kan det siges, at medens Resen i sine tidligere teologiske Skrifter havde lagt en usædvanlig Belæsthed for Dagen med Hensyn til oldkirkelige (og skolastiske) Teologer, saa viser hans Disputatser de *gratia universali*, at han har været ikke mindre velbevandret i den nyere og i den samtidige teologiske Litteratur. Ikke sjældent citerer han eller hentyder han til Forfattere, som er saa fjerntliggende, at deres Navne knapt nok kan genfindes, og hvis Skrifter nu er saa sjældne, at man forgæves vil eftersøge dem selv i meget store og gamle Biblioteker.

Af særlig Vigtighed for Behandlingen af hele Problemet var det naturligt, at Resen var i Besiddelse af et indtrængende Kendskab til Niels Hemmingsens eget Forfatterskab, havde Øje for Nuancerne i hans forskellige Formuleringer og vel forstod, at de paa visse Omraader afspejlede en gradvis Udvikling i Retning af det kalvinske. Som Regel citerer Resen Hemmingsen efter den samlede Udgave af hans Værker »Opuscula« (1586) [234], men han kender ogsaa de Skrifter af Hemmingsen, der ikke er optaget heri, dels fordi de kom senere, dels fordi de var udeladt [235]. Saaledes gør han et Sted opmærksom paa, at der heri savnes det betydningsfulde »De regeneratione spirituali et obedientia deo necessario præstanda a regeneratis« (1558), der behandler et Hovedpunkt i Hemmingsens Teologi [236].

En stor Fordel var det videre for Resen, at han ikke behøvede at lade sig nøje med de udgivne Skrifter af Hemmingsen, men ogsaa kunde henvise til hans utrykte Brevveksling og til efterladte Manuskripter fra hans Haand, som Resen efter hans Død synes at være kommet i Besiddelse af [237]. Et Sted citerer han saaledes en »summa doctrinæ

[234] Jvfr. I, Th. 55.

[235] Jvfr. I, Th. 14. Den samlede Udgave af Hemmingsens nytestamentlige Kommentarer (1572 og oftere) citeres ogsaa stadig, saaledes I, Th. 6, 9, 10, 15 o. fr.

[236] I, Th. 55, 74. Jvfr. Kjell Barnekow, anf. Skrift S. 204.

[237] Det vilde være interessant at vide, paa hvilken Maade Resen er kommet i Besiddelse af Hemmingsens skriftlige Efterladenskaber, men herom findes intet Kildevidnesbyrd hverken hos Resen eller andre. Som en Formodning, der maaske ikke helt savner Sandsynlighed, kan anføres, at det er muligt, at Resen har faaet

de electione dei æterna«, skrevet kort før hans Bortgang [238], – det er formodentlig den, der et andet Sted kaldes hans »Svanesang« [239]. Gentagne Gange kan Resen ogsaa henvise til Tilføjelser i Hemmingsens eget Eksemplar af hans »Tractatus«, skrevne med rystende Haand af den alderstegne Forfatter [240], medens det paa andre Steder, hvor der tales om Hemmingsens Manuskripter, ikke er helt klart, om der sigtes til disse Tilføjelser eller til den ovennævnte »Summa« [241].

Endelig var Resen i Stand til paa Grundlag af Tradition at fremdrage forskellige Træk af Interesse vedrørende Hemmingsen. Saaledes kan han berette, at Hemmingsen stadig troede, at den medierende Fortale, hvormed Udgaven af »Opuscula« var blevet udstyret ved Præsten Simon Gulartius, var blevet til efter Bezas Tilskyndelse [242], og et andet Sted fortæller Resen om Hemmingsens harmfulde Ytringer i Anledning af Henrik IV's Overgang til Katolicismen 1593, saaledes som han havde fremsat dem over for sine Bordfæller [243].

Af Oldkirkens Teologer citerer Resen – som Emnet i høj Grad indbød til – især den ham saa kære *Augustin*, hvem han ogsaa paa disse Omraader anser for en stor dogmatisk Autoritet, og til hvis højst for-

---

Hemmingsens Papirer gennem sin Klient, Professor *Peder Nielsen Gelstrup* (jvfr. R. I, 301), om hvem det vides, at han var Hemmingsens Famulus indtil dennes Død 1600 (Vinding p. 265). En anden af Hemmingsens Sekretærer fra hans sidste Tid var Mag. *Rasmus Eriksen Assens* (†1619), en berejst og velstuderet Mand, siden Lektor i Bergen (DS IV, 2–3); om hans Forhold til Resen vides dog blot, at Resen 1613 udtalte sig særdeles anerkendende om hans Kvalifikationer til et akademisk Lærerembede (DM 4. R. II, 222). – En Sammenstilling af Fragmenterne af Hemmingsens Brevveksling er foretaget af Rørdam i KS 2. R. IV, 323–6.

[238] II, Tm. 1, 11 og Tm. 5, 41.

[239] II, Tm. 5, 59.

[240] II, Tm. 5, 60–65.

[241] II, Tm. 41–2; IV, Th. 8, 12, 73, 108, 147, 158. – V, Th. 289 taler Resen om Hemmingsens »Colloquium Danicum geminum«. Formodentlig sigtes der hermed til de i Haandskrift bevarede »Spørgsmaal og Svar om Alterens Sakramente« (Rørdam II, 435, 454; III, 22). I denne Forbindelse kan nævnes, at i Bibl. Res. (p. 247) findes opført et Haandskrift »Confessio libera Calvinistica Nic. Hemmingii de verbis institutionis s. coenæ, quam post mortem primo publicandam voluit«.

[242] I, Th. 39. Resen taler derfor senere om, at Fortalen havde til Forfatter »sive Gulartius sive Beza« (II, Tm. 1. 45, 47; Tm. 5, 17). Fortalen er blot undertegnet: »S. G. S.« (5: Simon Gulartius Sylvanectinus, jvfr. I, Th. 55).

[243] I, Th. 21 (»ex alia schedula«). Om Hemmingsens Bordsamtaler se KS 5. R. V, 208.

skelligartede Skrifter han viser godt Kendskab [244]. Ogsaa Kirkefædre som *Chrysostomus* [245], *Clemens Alexandrinus* og *Origenes* [246] drager han sig ved passende Lejlighed til Nytte. Fra Middelalderen nævnes »den honningsøde« *Bernhard af Clairvaux* [247] og *Thomas Aquinas* [248], af senere *B. Ochino* og *Savonarola* [249], som Resen fra gammel Tid havde Interesse for. Som før ser han ogsaa nu med en vis mild Medlidenhed paa den Skæbne, der blev den ulykkelige *Franciscus de Spiera* til Del [250].

Blandt de nyere Teologer er Resen selvfølgelig i fremtrædende Grad interesseret i *Luther* og *Melanchton*, og det er allerede ovenfor paavist, hvorledes han gør Rede for deres Opfattelse i Forhold til Hemmingsens. Mere udførligt end i noget andet af sine Skrifter har Resen desuden her udtalt sig om de schweiziske Kirkelærere. Særlig *Zwingli* er han bitter imod, fordi han fortrinsvis anser ham baade for en karakteristisk Repræsentant for den trosblottede Rationalisme [251] og for den egentlige Ophavsmand til hele Læren om den absolutte Prædestination. Med plump Spot kendetegner han ham som en Mand, der blev svimmel (*vertiginosus*) blandt det schweiziske Kvæg, ja, endog som »en Tyr blandt de Helvetiske Køer« [252]. Ogsaa *Calvin* omtaler Resen her hyppigere end i hele sin øvrige Produktion. Af Resens Citater fremgaar det, at han har studeret dennes »Institutio« [253], men han finder, at *Calvin* var alt for spidsfindig i sine Spekulationer [254]. Endnu mere paa Afstand følte Resen sig aabenbart af *Calvins* berømte Efterfølger, *Theodor Beza*, som han uden Tvivl i sin Ungdom maa have haft Lejlighed til personlig at høre [255]. Han karakteriserer ham et Sted som en Mand,

[244] Saaledes I, Th. 32, 34; II, Tm. 1, 10; Tm. 2, 50; Tm. 3, 41 ff., især 45; V, 122.

[245] V, Th. 48.

[246] II, Tm. 3, 40, 44.

[247] I, Th. 12; IV, Th. 202.

[248] II, Tm. 4, 8; Tm. 5, 14; Tm. 6, 26–7; Bagsiden af Titelbladet til III. Den moderne Aquinas-Fortolker *Suarez* citeres II, Tm. 4, 23.

[249] *Ochino* (III, Th. 211), der dadles for paa urigtig Maade at have efterfulgt *Nicolaus de Cusa* i hans »docta ignorantia« (jvfr. II, Tm. 1, 44 og R. I, 368, 479). *Savonarola* II, Tm. 2, 65; IV, Th. 212. Jvfr. R. I, 120, 360 ff., 365.

[250] V, Th. 154. Jvfr. R. I, 120.

[251] I, Th. 23; V, Th. 68.

[252] I, Th. 27, 35; II, Tm. 2, 37; Tm. 5, 16; III, Th. 142; IV, Th. 202.

[253] III, Th. 183; IV, Th. 326–7; V, Th. 67, 73, 76, 78, 174.

[254] V, Th. 176, 327–8.

[255] R. I, 126–7.

der førte forhærdet Tale (»os durum«) [256], og oftere vender han sig skarpt mod ham [257]. En Gang bebrejder han ham saaledes, at han sætter Laas og Lukke for Troens aandelige Rigdomme ved at bedømme Skriften efter jordiske Begreber om elegant Udtryksvis og ved at forsynde sig mod den hellige Aands Grammatik, der frem for alt skal agtes i de hellige transcendentale Ting [258]. Desuden mener Resen, at Beza – ligesom Piscator – har været upaalidelig i sit personlige Forhold over for Hemmingsen, idet der er en mærkelig Uoverensstemmelse mellem Udtalelser i ældre og yngre Breve fra ham [259].

Paa lignende afvisende Maade stiller Resen sig over for den lange Række senere kalvinske Teologer, hvis Navne lejlighedsvis nævnes, deriblandt *Marloratus*, *Zanchius*, *Amandus Polanus*, *Wolfgang Musculus*, *P. Martyr*, *Lambert Danæus*, *Ursinus*, *Franciscus Junius* o. fl. [260]. Danæus gaar Resen et Sted strengt i Rette med, fordi han har skrevet foragteligt om Guds store Tjener Luther [261]. Som Helhed har Resen det imod de kalvinske Teologer, at man ikke kan nære nogen Tillid til dem. Selv hvor deres Ord lyder nok saa uskyldigt, ligger der mangehaande Svig og Bedrag skjult bag deres Formuleringer, lurende som en Fiskekrog bag Maddingen [262]. Ligesom Resen staar i Modsætningsforhold til den kalvinske Teologi, saaledes vender han sig ogsaa mod dens filosofiske Principper, repræsenteret af Mænd som *Keckermann*, *Polanus*, *Wilhelm Bucanus* og den berømte *Goclenius*, som i sin Tid havde indskrevet sig i hans Stambog [263], og af *Nicolaus Taurellus* [264].

---

[256] V, Th. 291.

[257] I, Th. 22; II, Tm. 4, 26; III, Th. 183; IV, Th. 40, 326, 372, jvfr. V, Th. 62, 66.

[258] IV, Th. 354.

[259] I, Th. 19–22, 53–4.

[260] III, Th. 183–4; IV, Th. 41, 327; V, Th. 62, 203, 266. Nogle Gange hentydes ogsaa til den reformerte [Herman] Reneccher (Reneccherus): IV, Th. 40; V, Th. 266.

[261] IV, Th. 41, jvfr. Th. 42.

[262] V, Th. 175. Stedet er saa karakteristisk for Resens Opfattelse af Kalvinismen, at det fortjener at meddeles i sin Helhed: »Sic ludunt isti nos simpliciores, ubi videntur pulchre nobiscum facere: ut talibus nullus credas, ex verbis tantum, in quibus fucus inest et fraus delitescit multipliciter. – Omnibus unca cibus æra subesse putes: nisi animum recte mutarint simul, et de eo per zelum contrarium τεκμήρια firma fuerint: quod, ad cautionem necessariam, omnibus vere synceris, ne fallantur, etiam atque etiam inter preces ardentes observandum est«. Ordene »omnibus unca« etc. er let omdannet Citat fra Ovid, Ex Ponto II, 7 V. 10.

[263] IV, Th. 326, jvfr. R. I, 112.

Nyere lutherske Teologer anfører Resen derimod sjældnere. Et Sted forekommer en skarp Afvisning af Gnæsiolutheraneren *Matthias Flacius*, der aldrig var blevet vel anset hos Mænd af oprindelig filippistisk Skole, og hvis Lære om Omvendelsen og om Prædestinationen synes Resen ligefrem kalviniserende [265]. Andetsteds nævnes *Hieronymus Weller (von Molsdorf)*, kendetegnet som en »alvorlig Mand og af prøvet Tro« [266], og den aldeles samtidige Wittenberger-Professor *Fridericus Balduinus*, der til Resens Glæde havde belyst Calvins Tilbøjelighed til at modsige sig selv [267]. Ogsaa *Taufrer*, der jævnsides med Resen bekæmpede Piscator, faar et Sted et venligt Ord med paa Vejen [268].

Den sidstnævnte Mand hører hjemme i den samtidige Debat om Prædestinationen. Det samme gælder *Samuel Huber*, der indtog et ejendommeligt Særstandpunkt i disse Stridigheder, men som ikke fandt Tilslutning hos Resen [269]. Om Resens Interesse for engelsk Teologi er der tidligere anført Vidnesbyrd. I samme Retning peger den oftere forekommende Omtale af *William Perkins (Perkinsius, Perkinsus)* [270]. Ogsaa Arminianismen kommer nu og da – som det var at vente – paa Tale [271]. *Arminianerne* nævnes paa Grund af deres Tillid til Fornuften og til de menneskelige Kræfter som oftest i samme Aandedræt som Resens gamle Ven *Vorstius* [272]. Arminianere, Socinianere, Fotinianere og Vorstius sidestilles derfor jævnlige som hørende til samme Retning [273]. I Forbigaaende strejfses en enkelt Gang *Rosenkreutzjerne* (»quidam mirabiles Socij Roseæ Crucis suæ«), hvis hyperspiritualistiske Spekulationer med Skarphed forkastes som det vildeste Sværmeri [274].

---

[264] II, Tm. 1, 44.

[265] II, Tm. 6, 67, 69. Jvfr. R. I, 430, 465.

[266] I, Th. 45.

[267] V, Th. 332.

[268] III, Th. 214; IV, Th. 40.

[269] I, Th. 22, 72; II, Tm. 5, 38 (somnia Huberianum); III, Th. 93, 203. Huber sidestilles stadig med sin »Lærer« Italieneren Franciscus Puccius (†1600). (Saaledes ogsaa senere i Jesper Brochmands Systema I, 688 ff.). Om Hubers Prædestinationslære se bl. a. O. Ritschl, Dogmengeschichte IV, 134 ff. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 53 f., 67 ff.

[270] I, Th. 43; II, Th. 2; III, Th. 92; II, Tm. 4, 114; Tm. 5, 16; IV, Th. 24, 40. Om William Perkins (1558–1602) se Ritschl, anf. Skrift III, 300 ff.

[271] I, Th. 43, 90; IV, Th. 328; V, Th. 203, 324.

[272] I, Th. 90; V, Th. 203, 324, jvfr. II, Tm. 1, 44; Tm. 3, 13.

[273] IV, Th. 327; V, Th. 175, 203.

[274] IV, Th. 358.

Endelig kan blandt Hentydninger til Tidens Kampe mærkes, at Resen nogle Gange henviser til sit eget »Apologeticum«, d. v. s. til sin Bog »De sancta fide« [275].

16. Den langvarige Fejde mellem Resen og Piscator er i mere end een Henseende af Betydning. Ganske vist gik det her som i de fleste af Tidens teologiske Kampe: skønt der paa begge Sider udfoldedes et ikke ringe Maal af Lærdom, Skarpsindighed og dialektisk Færdighed, blev det direkte Resultat af Forhandlingerne lidet eller intet. Begge Parter gik ud fra saa afvigende Forudsætninger, at en Drøftelse af Enkeltheder paa dette Grundlag maatte blive frugtesløs. Heller ikke er der Antydning af, at man paa nogen af Siderne har gjort Modstanderen den mindste Indrømmelse, hver Part har blot bidt sig fastere i sin Opfattelse, og den bitre Tone, hvori Polemikken blev ført med Underkendelse af Modstanderens Menneskeværd blot paa Grund af hans dogmatiske Syn, kunde kun bidrage til at uddybe den bestaaende Kløft mellem de to protestantiske Retninger.

Men set fra andre Synspunkter har Polemikken sin Interesse. Ikke blot er den i sig selv et af de forholdsvis sjældne Eksempler paa, at en dansk Mand har ladet sin Stemme høre i den internationale teologiske Debat, men den er især betegnende for Udviklingsgangen i Datidens danske Teologi. Den viser paa den ene Side den Gæld, hvori den frembrydende lutherske Ortodoksi endnu stod til den gennem Niels Hemmingsen formidlede Filippisme, medens den paa den anden Side ikke mindre klart blotter de Punkter, paa hvilke Tidens strengere Lutheranere bestemt tog Afstand fra den tidligere saa ensstemmigt fejrede Førstemand inden for dansk Filippisme.

Betragtet i videre aandshistorisk Sammenhæng er den Piscator-Resenske Strid tillige et mærkeligt Eksempel paa Ideernes ejendommelige Kredsgang. At Resen i Hovedsagen her optræder som Niels Hemmingsens Vaabendrager, er et Fænomen, der kan udtrykkes i den næsten paradoksale Formulering: det er Forkæmperen for en strengere, en »ægte« Lutherdom, der forsvarer Kryptokalvinisten Niels Hemmingsens filippistisk prægede Lære om Prædestinationen over for en renlivet Calvinist, der repræsenterer et oprindeligt Luther'sk Standpunkt. Striden har saaledes en videre principiel Betydning, idet den maner til Varsomhed mod en for haandfast Anvendelse af de gængse Partinavne og

---

[275] I, Th. 28; V, Th. 172, 233.

Retningsbestemmelser. Den viser klart nok, hvor farligt det er at arbejde med alt for skarpe Skel i dette Epigonlutherdommens Tidsrum.

KAPITEL IV

Hans Knudsen Vejles Fald

1. Det store Opgør mellem Kryptokalvinismen og den strengere luther-ske Retning i den danske Kirke havde i det væsentlige fundet sin Afslutning i Aaret 1614. Det havde været et haardt Livtag, men der kunde ikke være Tvivl om, hvem der havde baaret Sejren hjem. Re-geringen havde klart nok givet til Kende, hvilken Kurs der skulde følges i Kirkelivet, og den Skæbne, som var blevet Kryptokalvinismens Hovedmænd til Del, har uden Tvivl virket som et kraftigt argumentum ad hominem for de sikkert ikke faa, der i deres Hjerte sympatiserede med den Aandsretning, der nu var blevet fældet. Gik de ikke med Faner og klingende Spil over til det sejrende Parti, tav de i hvert Tilfælde.

Resens hele Bispevirksomhed kom baade kirkeligt og teologisk til at betyde en videre Forfølgelse af den Sejr, han havde vundet i 1614, og det maa indrømmes, at havde han været mægtig til at bryde ned og feje ud, saa viste han ikke mindre Kraft, da det gjaldt om at rejse nyt paa det gamles Grund.

Førend vi i det enkelte følger Resen i hans omfattende Arbejde paa det praktisk kirkelige Omraade, vil der imidlertid – uden Hensyn til den strenge Tidsfølge – være Grund til nærmere at betragte nogle Begivenheder, der indtraf i de første Aar af hans Bispetid. Herved tænkes der dels paa Biskop Hans Knudsen Vejles og Dr. med. Chri-stoffer Dybvads Fald, dels paa Reformationsjubilæet 1617. Medens Overvindelsen af de to førstnævnte baade betød Sejr over personlige Fjender og en yderligere Afvisning af Kryptokalvinismens sidste Forsøg paa at rejse Hovedet, afspejler Reformationsjubilæet Resens uhyre Magtstilling og understreger positivt Periodens Hovedpræg som Udtryk for den Tilbagevenden til det »ægte« lutherske, som var Maalet for Resens Kamp og Arbejde.

2. Først i Tid falder Sagen mod den fynske Biskop Hans Knudsen Vejle [1]. Der er en ikke ringe Mulighed for, at det er Resen, der har

[1] Af tidligere Fremstillinger af Sagen kan især nævnes Rørdam III, 296 f. og L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Udg., I, 298–

givet Stødet til, at der blev rejst Anklage mod denne Mand, men hvad enten det forholder sig saaledes eller ej, vil en nærmere Omtale af Sagens Hovedpunkter være paakrævet, baade fordi Resen fik Sæde blandt Dommerne, og fordi Udfaldet er i høj Grad betegnende for den kirkelige Udvikling i hele Perioden.

Til de betydeligste blandt de yngre Medlemmer af det daværende danske Bispekollegium hørte uden Tvivl Mag. *Hans Knudsen Vejle* [2]. Han var født 1567 i Vejle [3], havde 1590 faaet det kgl. Rejsestipendium [4], var 1591 blevet Magister i Wittenberg [5], men havde siden studeret i Leiden og Franeker [6] og maaske ved andre reformerte Lærestanstalter. Ved sin Hjemkomst var han, kun 29 Aar gammel, 1596 blevet Sognepræst ved St. Nicolai Kirke i København [7], og ti Aar senere – 1606 – blev han Biskop over Fyens Stift [8]. Baade hans Løbebane og flere Udtalelser af samtidige lader formode, at H. K. Vejle er blevet anset for en ualmindelig lovende ung Mand. Særlig kom dette til Orde i den yderst smigrende Indbydelse til at disputere for den teologiske

---

301. Hovedkilden til Oplysning om H. K. Vejles Sag er Domsakten, der findes bevaret i RA i en samtidig officiel Kopi paa Latin (C. 3, Domme, 1616 3. Juni). Derimod er Dommen ikke indført i Herredagsdombogen for 1616. Heller ikke findes der længere bevaret noget Eksemplar af den oprindelige Nedskrift af Retsforhandlingerne (omtalt i Domsakten p. 21v som »prographum seu protocollum«). I KS I, 483 ff. har L. Helveg leveret et dansk Referat af Domsakten, hvortil der i det følgende af praktiske Grunde vil blive henvist, skønt dette Referat hverken udmærker sig ved Fuldstændighed eller Nøjagtighed i Enkeltheder, ja, til Dels er plettet af grove Misforstaaelser og Fejl læsninger. En Udgave af selve Domsaktens Tekst var overhovedet ønskelig. – Afskrifter af Dokumenter vedrørende Sagen findes i Gl. kgl. Saml., Fol., 124, S. 59 f., 116; Thott, Fol., 1146; 4°, 1576 (S. 385 f.).

[2] H. K. Vejles Levned er fremstillet af J. C. Bloch, *Den Fyenske Geistligheds Historie I*, 74–88 (med Benyttelse af nu tabte Kilder) og i en grundig Afhandling af H. F. Rørdam i FS VII, 334, 334–78. Paa enkelte Punkter kan denne dog suppleres ved senere fremkommet Kildestof.

[3] Bloch, anf. Skrift I, 74.

[4] Rørdam IV, 364–5. FS VII, 336.

[5] Det filosofiske Fakultets Dekanatsbog, Wittenberg, 1591 23. Marts. I December 1590 var H. K. Vejle blevet immatrikuleret i Wittenberg (*Album academiæ Vitebergensis II*, 378).

[6] PT II, 107; 9. R. V, 55.

[7] Bloch, anf. Skrift I, 74. Arngrim Jonas, *Apotribe calumniæ* p. 92.

[8] FS VII, 340–3. Han blev indviet til Biskop 23. November 1606 (KS 3. R. I, 787–8).

Doktorgrad, som Universitetet sendte ham 1607 [9], men som han mærkeligt nok ikke efterkom. Som Biskop synes han at have været en virksom og nidkær Kirkestyrer, der f. Eks. ved Besættelsen af gejstlige Embeder stærkt betonedede de kirkelige Interesser [10]. Desuden var han en flittig Visitator og tog sig med Iver af sit Præsteskabs teologiske Uddannelse. Ved Visitatserne samlede han Herredets Præster og førte teologiske Forhandlinger [11] med dem, og det var især ved saadanne Lejligheder, at han aabenbarede de kalvinske Sympatier, der siden skulde lede til hans Fald. Hvornaar den Slags Tendenser første Gang offentligt er traadt frem, kan ikke med Sikkerhed afgøres, bl. a. fordi H. K. Vejle ikke har efterladt sig Skrifter. Det er dog ikke usandsynligt at formode [12], at det stærke Røre, som Resens antikalvinske Teologi frembragte i teologiske Kredse i Aarene efter 1609, – som en Art Kontrastvirkning – kan have bidraget til at forøge hans Sympati for den kalvinske Retning. Om H. K. Vejles personlige Forhold til Resen vides kun lidt. Som Præst i København var han ved sit Ægteskab med Dorthe Andersdatter [13] blevet Resens Svoger, men det eneste Eksempel, vore nu bevarede Kilder kan opvise paa en Berøring mellem disse to Mænd før 1614, er af rent neutral Karakter, idet en Notits i Acta consistorii fra Maj 1606 beretter, at H. K. Vejle tilskødede Resen en Bod, som hans Hustru havde arvet [14]. At Svogerskabet imidlertid ikke har strakt sig ind paa det aandelige Omraade, fremgaar med al Tydelighed af de Vidnesbyrd, som siden i saa rigt Maal blev indhentede om hans teologiske Standpunkt.

Som det tidligere er omtalt, var H. K. Vejle til Stede som Dommer paa Koldingmødet 1614, hvor han var den eneste af Bisperne, der ved en bestemt Lejlighed under Disputationen mellem Resen og Kock søgte at komme den sidstnævnte til Hjælp. Selv om han var ret uheldig med dette Forsøg [15], var Hensigten dog klar nok, og det er derfor ikke urimeligt at antage, at han har hørt til de ivrigste blandt Bisperne ved Indgivelsen af »Protestatio« [16]. Efter Hjemkomsten fra Kolding holdt

[9] Efter Johannes Stephanius' Udtog i Kall, 4°, 512 trykt i FS VII, 345–6.

[10] KS I, 489, 502 f.

[11] Sst. I, 499–500.

[12] Saaledes Rørdam i FS VII, 352–3.

[13] Bloch, anf. Skrift I, 87.

[14] AC 1606 (p. 92v).

[15] R. I, 434 (efter E. Pontoppidan, Annales III, 639).

[16] Jvfr. FS VII, 353. R. I, 435.

H. K. Vejle ikke blot en Tale »de persona Christi« [17], dette farlige Emne, hvor det var saa vanskeligt at undgaa at tage Stilling til Dagens brændende Spørgsmaal, men han fremkom ogsaa med Udtalelser om, at man nu maatte frygte, at der vilde blive sat en Inkquisition i Lighed med den spanske i Værk her i Riget [18]. Hensigten med saadanne Ytringer kunde næppe misforstaas.

Senere paa Sommeren s. A. maatte H. K. Vejle med de øvrige Bisper deltage i Censureringen af »De sancta fide«. Under disse Forhandlinger tog han sjældent Ordet, men han hørte til dem, der om de indledende Spørgsmaal udtalte sig med størst Stejlhed [19]. Som de øvrige maatte dog ogsaa han tilsidst give Køb og godkende Resens Apologi, men de Tanker, der var fremsat heri, har i hvert Tilfælde ikke ejet Evnen til at paavirke hans egen teologiske Opfattelse. Tværtimod synes han efter sin Tilbagekomst at være optraadt ikke mindre dristigt end tidligere i sine kalviniskfarvede Udtalelser [20]. Som saa ofte i lignende Tilfælde har man ogsaa nu rig Anledning til at undre sig over den paafaldende Uforsigtighed, hvormed han gik til Værks. Den psykologisk mest nærliggende Forklaring paa hans udæskende Optræden maa sikkert være den, at den indestængte Bitterhed, som kun i behersket Form havde kunnet give sig enkelte Udtryk under Forhandlingerne »De sancta fide«, nu var vokset sig saa stærk, at den maatte have Luft, koste hvad det vilde.

Foruden paa en Række mindre vigtige Punkter [21] synes H. K. Vejles kalviniserende Tilbøjeligheder især at have vist sig med Hensyn til Nadverlæren, Kristologien og Prædestinationen. Allerede 1611 havde

[17] I *Bibl. Res.* p. 346 nævnes »Joh. Canuti Oratiuncula de Persona Christi habita Otthoniæ in Synodo Præpositorum Ao. 1614 21 Junii«. Denne Tale har formodentlig været af væsentlig samme Indhold som den, der omtales *KS I*, 492 (jvfr. *S.* 494). – I *Gl. kgl. Saml.*, *Fol.*, 124 *S.* 116 b findes en enkelt Side betitlet »Ex oratiuncula M. Joh. Canut. de persona Christi anno 1614 in synod. Othon. hab. loci aliquot exscriptis Luth. et Phil. excepti«. Indholdet er – som Titlen angiver – en Række Citater, der stærkt betoner Enheden i Kristi Person og at *communicatio idiomatum* gælder *Personen*. Faktisk kunde de her anførte Steder fortolkes temmelig forskelligt, saa at det ikke vil være muligt ud fra disse løsrevne Citater med Bestemthed at udtale sig om H. K. Vejles Standpunkt.

[18] *KS I*, 488, 495.

[19] Erik Pontoppidan, *Annales ecclesiæ Danicæ III*, 651–2.

[20] *KS I*, 484, 491.

[21] Saaledes med Hensyn til Opfattelsen af Himlen som et lokalt begrænset Sted (*KS I*, 495), af Sakramenternes Væsen i den gamle Pagt (sst. *S.* 495) og af at bøje Knæ i Jesu Navn (sst. *S.* 493–4).

han udtalt sig spiritualiserende i Nadverlæren [22]. Nu lærte han aabenlyst, at »manducatio oralis« var »kapernaitisk« [23], Brugen af Formlen »in, sub et cum pane et vino« forkastelig [24], og paa rent kalvinsk Vis, at Organet, hvorved Nadvergæsten blev delagtig i den himmel-farne Frelzers Legeme, var Troen [25]. Efter Himmelfarten vedblev Kristi Legeme nemlig at være περιγυρατόν, hvorfor hans menneskelige Natur ikke kunde være overalt [26]. Fortolkningen af communicatio idiomatum om en Overførelse af den guddommelige Naturs Egenskaber paa den menneskelige forkastede han derfor ogsaa [27]. Ligeledes viste han Sympati for den kalvinske Prædestinationslære [28] og fortolkede Skriftstederne om de almindelige Forjættelser som gældende ikke de enkelte Mennesker, men Kirken, d. v. s. Samfundet af de Mennesker, som Gud vil skal blive troende [29]. Desuden anbefalede han – yderst følgerigtigt – sine Præster Læsningen af en Række kalvinske Forfattere som Sohnius, Pezelius, Paræus, Zanchius, Wilhelm Bucanus, Sadeel, Gualtherus, P. Martyr, Ursin o. fl. [30], medens han skarpt tog Afstand fra Mænd som Brenz og de senere Wittenbergerteologer [31], hvem han kendetegnede som »Flacianere og Ubikvitarister« [32]. Ja, til en Mand, der havde studeret i Wittenberg, udtalte han endog, at han først maatte se at glemme, hvad han havde lært der, hvis han ønskede at faa Ansættelse i Fyens Stift [33].

3. Efter de hernævnte Ytringer at dømme stod H. K. Vejle saaledes som en af de mest typiske Repræsentanter for Kryptokalvinismen herhjemme. Foreløbig syntes dog alt at gaa godt, og der skete ham ikke

[22] KS I, 487.

[23] Sst. I, 485, 494.

[24] Sst. I, 485.

[25] Sst. I, 486.

[26] Sst. I, 492, jvfr. S. 484, 485 (Domsakten p. d 9: »docuisse episcopum Christum esse περιγυρατόν secundum humanam naturam, nec humanitate in terris præsentem esse«).

[27] Sst. I, 494.

[28] Sst. I, 489, 490.

[29] Sst. I, 492.

[31] Sst. I, 495.

[30] Sst. I, 485, 486, 487, 490, 491. Alle de her nævnte Forfattere blev med flere andre fremhævet af Resen som ikke-ortodokse paa Landemodet 1616 Juni med Henviisning til »causa Canutiana« (Gl. kgl. Saml., 4°, 3190).

[32] Sst. I, 490.

[33] Sst. I, 491, 497.

noget. Først den 30. Juli 1615 slog Lynet ned. Et Kongebrev af denne Dag beretter, at Kongen var kommet »udi Forfaringe«, hvorledes Biskoppen over Fyens Stift, Mag. H. K. Vejle skulde have understaaet sig at tilskynde Præster i Stiftet til at købe og læse Bøger, som ikke var i Overensstemmelse med Kirkeordinansen, ja selv skulde have afholdt Disputationer, som mere kunde bringe den antagne Religion i Tvivl og forvirre Sognepræsterne end udrette noget godt [34]. Derfor befaledes det Stiftets Præster at møde og afgive Forklaring om deres Biskops Forhold for tre samme Dag beskikkede kgl. Kommissærer, Christian Friis til Kragerup samt Professorerne Elias Eisenberg og Jesper Brochmand [35]. Selv fik H. K. Vejle ogsaa Befaling til at give Møde ved de planlagte Forhør [36].

Det indledende Kongebrev oplyser ikke noget om, fra hvilken Kilde Regeringen havde sin Kundskab om Biskoppens Udtalelser. Da han aabenbart ikke selv har lagt Skjul paa sit Standpunkt, kan Meddelelser om dette ad mange Veje være kommet de styrende for Øre. Heller ikke indeholder de bevarede Kilder noget om, paa hvis Initiativ Sagen mod H. K. Vejle er blevet rejst. Man er derfor i saa Henseende blot henvist til Gisninger. Det forekommer dog ikke usandsynligt, at det er Resen, der staar bag. At han ikke har været uvidende om den Retning, hans Svogers teologiske Udvikling havde taget, maa anses for givet [37], og i Følge sin hele Stilling maatte det være nærliggende netop for ham at foranledige, at der blev skredet ind over for en saa yderliggaaende Calvinist som H. K. Vejle. Dette vilde ogsaa falde særdeles godt i Traad med den Tendens, der præger hans hele Virksomhed. Allerede tidligere havde den skarpsynede Christoffer Dybvad udpeget den fynske Biskop som en af de Mænd, der stod for Tur til at falde som Offer for Resens Magtbrynde [38]. Naar der endvidere i Resens private Samling af Haandskrifter (i hans Sønnesøns Bibliotek) træffes et Eksemplar af H. K. Vejles Tale »de persona Christi«, kan det formodentlig ogsaa tyde paa, at han med Agtpaagivenhed har fulgt sin Svogers Udvikling [39]. Skulde det endelig forholde sig, som man har formodet, at

---

[34] Efter KB trykt i FS VII, 355–6.

[35] Kongebrev af 30. Juli 1615 i FS VII, 356–7.

[36] KB 1615 30. Juli.

[37] Endnu 1607 maa Resen vei med Tillid have kunnet se paa H. K. Vejles Standpunkt, da det ikke ret vel kan tænkes, at han ikke skulde have billiget den S. 127 f. omtalte Indbydelse til at disputere for den teologiske Doktorgrad.

[38] DM 4. R. II, 230.

H. K. Vejle stod bag Udgivelsen af Hemmingsens »Immanuel«, som i saa høj Grad forbitrede Resen [40], kan dette yderligere tænkes at have tilskyndet ham til at faa Sagen rejst. Findes denne Forklaring sandsynlig, kunde man naturligvis undre sig over, at der forløb saa forholdsvis lang Tid, inden man skred til Handling. Dette kan dog dels skyldes, at Resen 1614 var saa stærkt optaget af at udarbejde sin Apologi, dels maaske at han først maatte føle sig sikker i Sadlen som Biskop, førend han kunde gaa over til direkte Angreb paa en Embedsbroder.

Det er som sagt ikke muligt at naa videre end til Formodninger paa dette Omraade, men hele Sagens videre Udvikling – bl. a. ved Forundersøgelser ved den ham nært staaende Svoger Elias Eisenberg og den trofaste Vaabenfælle Jesper Brochmand – forløb i hvert Tilfælde i den bedste Resenske Aand. Efter at de kgl. Kommissærer ved to Forhør over Præster og Skolemænd i Nykøbing paa Falster og i Odense den 14. og 18. August 1615 [41] havde indsamlet Vidnesbyrd mod H. K. Vejle ved en Undersøgelse, der synes at have haft en temmelig odiøs Karakter [42], afgav de Beretning herom i København den 22. August [43]. Men allerede før dette skete, ja, endog før det første Forhør var blevet afholdt, var der den 10. August udgaaet et nyt Kongebrev, der indstævnede H. K. Vejle til at møde paa Koldinghus den 13. September. Foruden de tidligere omtalte Anklager fremdrog dette Kongebrev desuden især, at Biskoppen skulde være fremkommet med »adskillige og vidtløftige, utilbørlige« Udtalelser i en Prædiken i Fasten 1614 [44]. Som det siden kom frem, sigtedes der aabenbart derved til hans Ytringer om en befrygtet »spansk Inkvisition« herhjemme. Ved samme Lejlighed havde han ogsaa ladet nogle Ord falde om den Sammensværgelse, som man med Urette beskyldte visse Folk for at have tilrettelagt mod »en vis udmærket Mand« (Resen?), uden at det dog staar helt klart, paa hvilken Maade han har udtalt sig derom, eller hvortil hans forblommede Ord egentlig sigtede [45].

[39] Bibl. Res. p. 346.

[40] R. II, 114.

[41] KS I, 484 f, 488.

[42] HT 2. R. V, 154 (Den samtidige Anders Pedersen Perlestikkers Optegnelser).

[43] KS I, 493.

[44] Kongebrevet trykt i FS VII, 361 efter en Afskrift i Gl. kgl. Saml., Fol. 124; findes ikke optaget i KB.

[45] KS I, 500–1; jvfr. S. 498: Allerede 1611 havde Ivar Stub talt om, at Resen vilde foranstalte en »inquisitio in Calvinistas« (KS 6. R. II, 685).

At Regeringen har haft en saa paafaldende Hast med at faa Sagen drevet igennem, at den end ikke har kunnet afvente Udfaldet af de officielle Forhør, ser unægteligt mærkeligt ud, men i Fremdragelsen af det ovennævnte, i Sagen ikke tidligere omtalte Anklagepunkt har man formodentlig Nøglen til Gaadens Løsning: det er vel Resen, der har presset paa for at faa en hurtig Afgørelse.

H. K. Vejle søgte at afværge den truende Fare ved at indgive et Bønsskrift til Kongen [46], men forgæves. Koldingmødet blev ganske vist opgivet, antagelig paa Grund af Kongens Udenlandsrejse [47], men den 7. April 1616 udgik der en ny Stævning til H. K. Vejle om at indfinde sig i København den 26. Maj [48]. Kort Tid derefter blev desuden alle Rigets Bisper – saaledes ogsaa Resen – ved særlige Kongebreve indkaldt til samme Dag [49]. Den 26.–27. Maj blev der da i København afholdt nye Forhør [50]. Desværre findes den Protokol, som blev optaget over disse Forhør, og som omtales i Domsaktens Slutning, ikke længere bevaret. Af en anden Kilde, der af indre og ydre Grunde, omend gennem Mellemlid, maa gaa tilbage til Øjen- og Ørevidner [51], fremgaar det dog, at Resen maa have været direkte virksom ved denne Lejlighed. Det berettes nemlig, at under Forhøret af en lollandsk Præst blev det fortalt, at H. K. Vejle en Gang, han var paa Visitats hos denne, havde opholdt sig over, at Præsten havde lært sine Børn »at neje i Jesu Navn« [52]. Biskoppen var nemlig af den Opfattelse, at den apostolske Befaling om at bøje Knæ i Jesu Navn (Filip. 2, 10) kun skulde forstaaes paa aandelig Vis, da man hverken i Himlen eller i Helvede havde legemlige Knæ at bøje. Da dette var blevet meddelt, tog først Kansler Christian Friis til Borreby ivrigt til Orde og derpaa Resen, som i en direkte Henvendelse til H. K. Vejle udtalte: »Mener I, Dn. Magister, at der ikke ere og legemlige Knæ i Himlen og i Helvede? Have ikke Enok og Elias i Himlen, ligesom Kore, Dathan og Abiram i Helvede legemlige Knæ at bøje i Jesu Navn?« Baggrunden for denne lille Episode maa aabenbart søges i Kalvinismens Tilbøjelighed til at spiritualisere, idet

---

[46] FS VII, 362–3.

[47] Sst. VII, 363.

[48] KS I, 483–4.

[49] KB 1616 29. April.

[50] KS I, 493 ff.

[51] En Optegnelse i den af Præsten Jacob Clausen forfattede Ærindlev-Olstrup Præstekronike i KS II, 187–8.

[52] Jvfr. KS I, 493–4.

denne Retning paa det nævnte Omraade forkastede den religiøse Tilbedelses ydre Tegn som katolicerende Skikke, en Opfattelse, der skarpt blev imødegaaet af Samtidens ortodokse Lutheranere, som det f. Eks. kan ses af Philipp Nicolais Skrifter [53].

Den 28. Maj [54] tog selve Domsforhandlingerne deres Begyndelse. Under Forsæde af Kongen selv beklædtes Retten af Kansler Christian Friis, Rigsraaderne Manderup Parsberg og Breide Rantzau, Rigskansleren Jacob Ulfeld samt de seks af Rigets Bisper [55]. Som kongeligt beskikket Aktor optraadte den unge Kancellisekretær, senere Kansler, Christian Thomesen Sehested [56]. At Resen skulde have virket som Aktor ved denne Lejlighed, maa derimod anses for ganske urigtigt, og denne Opfattelse skyldes blot en Misforstaaelse af et Udtryk i en af de ældre Kilder. Sehested [57] oplæste først et Anklageskrift paa Latin omfattende tre Punkter, idet H. K. Vejle anklagedes for at have ført kalvinsk Lære, for at have behandlet teologiske Stridspunkter i sine Prædikener og for ved forskellige Lejligheder at være fremkommet med utilbørlige Ytringer, hvoraf særlig fremhævedes Udtalelsen om den »spanske Inkquisition« og nogle kritiserende Bemærkninger om Kirkeordinansen [58]. Man har ment, at dette Indlæg var forfattet af Resen, men selvom der er Steder heri, der kunde tyde paa Resens Forfatter- skab, og som muligvis ogsaa indirekte kan stamme fra hans Pen, er der dog ikke tilstrækkelig Hjemmel i Kilderne for en saadan Antagelse [59].

Fra H. K. Vejle fremkom et længere Gensvar paa Dansk [60]. Han søgte heri nærmere at forklare og undskylde forskellige af sine Udtalelser, men hans Indlæg er især ejendommeligt derved, at han i Virkeligheden kun flygtigt og i stor Almindelighed berørte det, der var Hovedsagen, Anklagen for kalvinsk Lære. Efter et Gensvar fra Aktor fældedes Dommen den 3. Juni 1616 [61]. Denne henholdt sig til Anklageskriftets

---

[53] Ph. Nicolai, Teutsche Schrifften III, 19.

[54] Jvfr. Christian IV's egen Optegnelse i Suhms Nye Samlinger II, 3. H., S. 107.

[55] KS I, 495–6.

[56] Vinding p. 45. Sehested blev beskikket til Aktor ved et Kongebrev af 27. Maj 1616 (KS I, 496).

[57] Se herom R. II, 236 f.

[58] KS I, 496–8.

[59] Jvfr. R. II, 236 f.

[60] Gengivet paa Latin i Domsakten (p. 16v–21v), siden igen paa Dansk i KS I, 499–506.

[61] KS I, 507 (paa Latin).

tre Punkter, hvori H. K. Vejle fandtes skyldig, og han dømtes derfor til Afsættelse endog med den Tilføjelse, at han burde have lidt en langt strengere Straf, hvis Kongen ikke havde taget Hensyn til hans hellige Embede. Hermed stemmer det meget godt, naar det i et samtidigt Brev hedder, at de verdslige Dommere (proceres) havde dømt ham til Døden, men Kongen havde ladet sig formilde og skænket ham Livet [62].

Det bør dog endnu omtales, at der efter Domsafsigtelsen synes at være ført Forhandlinger muligvis om en yderligere Formildelse af Dommen. Der findes i hvert Tilfælde bevaret forskellige Papirer, der kunde tyde i denne Retning, saaledes en Kopi af et latinsk Brev fra Juni 1616, hvori H. K. Vejle selv aabent vedgaar, at da han havde kæmpet for en Lære, der var forskellig fra den her i Riget vedtagne, var han med Rette blevet afsat, og lover under sit Livs Fortabelse ikke i Fremtiden at ville foretage sig noget imod den herskende Kirkelære [63]; desuden en ejendommelig (udateret) Erklæring fra ham, hvori han tilbyder ved fornyede Studier og Overvejelser at søge at tilegne sig Læren om manducatio oralis et indignorum og om Kristi menneskelige Naturs Omnipræsens, som han ikke for Øjeblikket kunde antage. Kunde han ikke komme til dette Resultat, vilde han dog leve stille og ikke angribe de omtalte Lærdomme [64].

Da Aktstykkematerialet er saa mangelfuldt, som det er, er det ikke muligt helt at gennemskue Sammenhængen i disse Forhold. Kun saa meget er vist, at H. K. Vejle opholdt sig i forskellige Byer i Danmark, tilsidst i sin Fødeby Vejle, hvor han levede nogle Aar, indtil han 1627 af Helbredsgrunde rejste udenlands. Undervejs besøgte han sine Sønner, der studerede i Franeker [65]. Her døde han den 25. Oktober 1629 og ligger begravet i denne By [66].

En vis Udvikling i strengere luthersk Retning er der maaske i Aarenes Løb foregaaet hos ham. I hvert Tilfælde synes et Brev fra 1623 fra Holger Rosenkrantz at vidne om, at han i Prædestinationslæren og Kristologien har nærmet sig den ortodokse Opfattelse. Den Højagtelse og det venskabelige Sindelag, som Rosenkrantz i dette Brev lægger for

[62] Brev fra Nicolaus Petræus til Balthasar Meisner 1616 (A. Tholuck, *Das akademische Leben des 17. Jahrhunderts II*, 157).

[63] FS VII, 372-3.

[64] Trykt i FS VII, 370-2.

[65] HS II, 186 (Villads Nielsen Brøns' Optegnelse) og Anders Samsings Meddelelser i Thott, Fol., 1146.

[66] Bloch, anf. Skrift I, 87. Indskriften på H. K. Vejles Ligsten er aftrykt her.

Dagen over for en teologisk Modstander, der tilmed havde maattet opleve en vanærende Skæbne, er et af de stærkeste Vidnesbyrd om, at H. K. Vejle har været en Personlighed af ikke almindeligt Format [67]. Med dette som Baggrund har det derfor mindre at sige, at en af den nye Tids Ivrrere, den senere Hofprædikant Christian Jensen, et Par Aar senere skriver til Rosenkrantz, at H. K. Vejle tydeligt giver sin sædvanlige tvetydige Natur til Kende, idet han snart viser sig rævelistigt krybende, snart tager sig et Løvemod paa, saa man maa frygte, at han vil blive vanvittig, hvis ikke hans vaklende Helbred snart gør en Ende paa hans Liv [68].

Medens vore Kilder kun i ringere Grad gør det muligt at bestemme, hvor stor en Andel der tilkommer Resen i H. K. Vejles Afsættelse, saa kom dog Fjernelsen af denne renlivede Kryptokalvinist reelt til at betyde en yderligere Befæstelse baade af hans egen Stilling og af den lutherske Reaktion, han var Fører for, ligesom den Mand, der snart efter blev H. K. Vejles Efterfølger paa Odense Bispestol, Hans Mikkelsen, i enhver Henseende borgede for, at al kryptokalvinsk Surdejg skulde blive udrenset af Fyens Stift [69].

[67] Brev af 29. Oktober 1623 i Afskrift i Langebeks Diplomatorium (RA). Meget kort Udtog heraf i KS 3. R. VI, 75-6.

[68] KS 3. R. VI, 317.

[69] Hans Mikkelsen havde hørt til dem, der havde aflagt de mest fældende Vidnesbyrd mod H. K. Vejle (KS I, 489-90). – For Fuldstændigheds Skyld bør det her tilføjes, at Resen ikke for sit Vedkommende synes at have villet gøre Brug af Ordet om Fædrenes Synder, der skal hjemsøges paa Børnene. I hvert Tilfælde ser man, at en Søn af H. K. Vejle, *Knud Hansen Vejle*, der havde besøgt Skolen i det kalvinske Bremen (Univ. Matr. I, 63) og siden studerede i Franeker (PT 9. R. V, 56. KS 4. R. VI, 402-4), 1631 blev Konrektor i København og 1635 Rektor i Slagelse (F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen I, 44), hvad der afgjort ikke kan tænkes at være sket uden Resens Billigelse. Tilmed ved vi, at Resen og Biskop Hans Mikkelsen et Par Gange i Aaret 1631 benyttede den unge Knud Hansen som Overbringer af deres Breve til hinanden (FS VI, 154, 156). En rimelig Slutning ud fra disse Kendsgerninger vil da være den, at Sønnen ikke har fulgt – eller om saa var, senere opgivet – Faderens teologiske Standpunkt. K. H. Vejle blev 1640 Slotspræst ved Antvorskov (KS 2. R. I, 503) og døde som saadan 1647. At Knud Hansen tidligt har søgt at stille sig i et harmonisk Forhold til de toneangivende Kredse i Danmark, fremgaar af et Skrift, han udgav i Franeker 1630, »EBΔΟΜΑΣ sive sacer septenarius psalmodiarum poenitentialium«, og som han i de mest smigrende Vendinger tilegnede Kansler Christian Friis til Kragerup. Her (p. 11-12) bevidner han tillige, at han stod i den dybeste Taknemmelighedsgæld baade til Jesper Brochmand og til H. P. Resen for den Velvilje, de havde vist ham (»cui, ut et rev. dn. Resenio, pro singulari, qua me aliquoties exceperunt, humanitata, immortales debeo gratias«).

KAPITEL V

Sagen mod Christoffer Dybvad

1. Ved Hans Knudsen Vejles Fald var en betydelig kirkelig Modstander blevet bragt til Tavshed, men endnu havde Resen en hadefuld og uforsonlig Fjende tilbage i en Søn af Professor Jørgen Dybvad, Dr. *Christoffer Dybvad*.

Siden H. F. Rørdam med stor Grundighed fremstillede denne Mands Levned [1], er der fremkommet saa faa nye Bidrag til hans Vita, at det i denne Sammenhæng vil være tilstrækkeligt blot at dvæle ved de Sider, der er af særlig Betydning for Forstaaelsen af hans Forhold til Resen.

Fra sin Fader synes Christoffer Dybvad at have arvet baade sin Begavelse, sin Selvstændighedstrang og sin vanskelige Karakter. Tidligt var han udviklet, og tidligt tiltrak han sig Opmærksomhed ved sit klare, hurtige Hoved. Allerede 1598 – kun en Snes Aar gammel – blev han Magister [2], fik det kgl. Rejsestipendium og drog straks til Leiden [3], hvor han opholdt sig i flere Aar. Senere tog han den medicinske Doktorgrad i Caen [4]. Fra 1602 begyndte han at tilbyde det københavnske Universitet »opera sua«, hvad han til Dels støttet af sin Fader vedblev med i en længere Aarrække [5]. Samtidigt søgte han at vinde formaaende Venner ved at tilegne lærde og fornemme Mænd de mange, delvis ret omfattende Skrifter af matematisk Indhold, som han udgav i denne Periode [6]. Til dem, hvis Gunst han saaledes bejlede til, hørte ogsaa Resen. 1606 udsendte han saaledes i København et Skrift »*Problema de arcuum ex trianguli apicibus descriptione forma Dati comprehensum*«, som han tilegnede Universitetets Professorer med en Fortale, der ved sin knudrede Stil og søgte Sølvalderlatin viser, at han ikke forgæves havde

---

[1] DM 4.R.II, 211–62; V, 40–53; jvfr. Rørdam III, 316–20. Andre Fremstillinger af Dybvads Liv og Proces hos L. Helveg, Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Udg., I, 329–32 og V. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen I, 341–47. I nyeste Tid er Christoffer Dybvads Betydning blevet stærkt fremhævet af Knud Fabricius (Kongeloven S. 78 ff.) og af Erik Arup (Danmarks Historie II, 677 ff).

[2] DM 4. R. II, 212.

[3] PT II, 108.

[4] DM 4. R. V, 41.

[5] KS 4. R. IV, 98, jvfr. S. 108, 777, 780, 782.

[6] DM 4. R. II, 214–17. Om et nyopdaget Eksemplar af et af Christoffer Dybvads Skrifter forsynet med egenhændig Dedikation til Biskop Peder Winstrup se O. Walde i Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen IV, 37.

levet blandt de nederlandske Filologer. I denne Fortale rettede han ogsaa en særlig Tak til »den højtberømte Teolog« Resen for hans uforandrede og redebonne Velvilje baade i tidligere Tider og nu.

Alle Dybvads Anstrengelser var imidlertid forgæves. Det ser ud til, at man for enhver Pris har villet undgaa at faa ham ansat. Særlig kom dette frem 1613, da Dybvad efter sin Hjemkomst fra en længere Udenlandsrejse haabede at kunne komme i Betragtning, da der var blevet et medicinsk Professorat ledigt efter Gellius Sacerides. Konsistoriums Forhandlinger i denne Anledning viser, at Resen (til Dels stærkt støttet af Jesper Brochmand og Aslaksen) primært holdt paa, at Professoratet først burde tilbydes Dr. med. Matthias Jacobæus, derefter Caspar Bartholin. Blev den sidstnævnte foretrukket, vilde imidlertid ogsaa det pædagogiske Professorat, som han beklædte, blive ledigt. En Del af Professorerne indstillede i saa Tilfælde Dybvad til at blive Bartholins Efterfølger. Resen (og hans Gruppe) maatte indrømme, at Dybvad »ob singularem eruditionem« var værdig til at ansøge om et Professorat, men gik dog faktisk uden om ham, idet han med Varme anbefalede et Par af sine Klienter, Magistrene Rasmus Assens og Hans Knoff [7]. Ingen af de foreslaaede blev dog valgt, idet vistnok Kansleren gjorde sin Indflydelse gældende til Fordel for Ole Worm, der nu blev Professor pædagogicus [8].

2. De mange Forbigaaelser, som Dybvad havde været udsat for, har antagelig bidraget til at stemme hans Sind bittert mod de ledende Mænd i Danmark, som allerede tidligere havde fældet hans Fader, og som nu syntes ogsaa at ville spærre Vejen for ham selv [9]. Hertil kom endvidere en omfattende Utilfredshed med de politiske og kirkelige Tilstande i Danmark. Det ser ud til, at han under sit fleraarige Ophold i Nederlandene og i Frankrig baade har tilegnet sig Sympati for Forfatningsforhold, der ikke byggede paa Adelsvælde [10], og en temmelig stærk religiøs Indifferentisme. Hans Stemning kommer tydeligt til Orde i nogle Optegnelser fra hans Haand, de højst mærkelige »*Observationes politicae*«, der af indre Grunde maa antages at være forfattede ca. 1614–15,

---

[7] DM 4. R. II, 220–23. – Dybvad var 1608 blevet immatrikuleret i Giessen (KS 5. R. V, 576), s.A. i Orléans (PT 4. R. I, 134) og 1611 i Padua (PT 6.R. IV, 210).

[8] DM 4. R. II, 225.

[9] Sst. S. 229.

[10] Sst. S. 217.

og som var tænkt som en fortrolig Vejledning for Christian IV, uden at det dog kan bevises, at de virkelig er kommet Kongen i Hænde [11].

I politisk Henseende er Observationerne bl. a. interessante ved Forfatterens varme Forsvar for en stærk, arvelig Kongemagt med en tilsvarende skarp Kritik af den danske Adels betydelige Indflydelse paa Regeringsformen [12] Kirkeligt viser Dybvad næppe dybere Sympati for Calvinismen, men han tilraader i hvert Tilfælde af politiske Grunde med en usædvanlig Radikalisme Ligestilling af Calvinister og Luthera- nere og er en erklæret Fjende af stærke kirkelige Stridigheder [13]. Endelig indeholder Observationerne det ofte tidligere omtalte, ubeherskede og overdrevne Angreb paa Resen. Han beskylder nemlig denne for at staa i Ledtog med Adelen og hævder, at disse i Forening havde misbrugt Kongens Magt til at styrte nogle af hans bedste Mænd: Jørgen Dybvad, Ivar Stub, Oluf Kock og Niels Mikkelsen Aalborg, hvad der havde med- ført, at Kongen overallt var kommet i Vanry og blev udraabt som en ny Nero. Resen vil yderligere – hedder det – »ved sin Finanseri og praktiki- tiske Hoved« bringe Biskopperne H. K. Vejle og P. M. Aastrup til Fald og sætte sine egne tro Tilhængere i deres Sted, for at han og Adelspartiet derpaa i en Nat kunde myrde Kongen og hele det kongelige Hus og vælge sig en Konge efter deres eget Hoved. Man bør nemlig vel huske paa, hvor stor en Magt en Biskop har, og der er ingen Tvivl om, at Resen vil forstaa at faa Bispemagten endnu mere forøget, særlig sin egen, naar han har naaet sit Maal: at blive Ærkebiskop [14].

Som det tidligere er omtalt, ligger der sikkert en historisk Kærne til Grund for Dybvads Omtale af Resens Forhold til de Mænd, der blev slaet af Marken [15], men som Helhed maa hans Beskyldninger uden Tvivl siges at være grebet ud af Luften. Det er lidet sandsynligt, at Ob- servationerne har naaet deres rette Bestemmelsessted [16] – man maatte da sikkert vente, at de var blevet fremdraget i den senere Retssag mod Dybvad. Heller ikke vilde det i saa Tilfælde være sandsynligt, at Kongen

---

[11] Udgivet første Gang i DM 4. R. II, 226–30.

[12] Sst. S. 229 (jvfr. S. 235).

[13] Sst. S. 228. Om Dybvads Afsky for »religionis irreligiosa certamina« se Udtalelser i et Brev fra ham sst. S. 231–32. – Ligesom sin Fader ankedede ogsaa Christoffer Dybvad over Forbudet mod, at Præster fik deres Sønner til Kapellaner (sst. 228, jvfr. R. I, 294–95).

[14] DM 4. R. II, 230.

[15] R. I, 326, 389, 414; II, 128 f.

[16] Rørdam har fremsat den modsatte Opfattelse (DM 4 R. II, 226).

1618 skulde have udnævnt Dybvad til kgl. Mathematicus og aflagt ham med et Kanonikat i Lund [17].

3. I Aaret 1619 træffes Christoffer Dybvad i Bergen, maaske som Læge [18]. Han vakte her megen Opsigt ved de Udtalelser, som han ret aabenhjertigt fremkom med ved selskabelige Sammenkomster om Adelen, om den afdøde Kansler Christian Friis til Borreby og om Biskop Resen. Gentagne Gange hævdede han saaledes, at Adelens Magt burde knækkes, og at der inden tre Aar kunde ventes en Regeringsforandring, der lagde Magten i Kongens Haand [19]. Kansler Christian Friis omtalte han i de haanligste Udtryk. Paa Grund af det Had, der havde været dem imellem, havde han Lyst til at grave hans Ben op og lægge dem under en Galge. Var Jorden for frossen til dette, vilde han dog til Spot kaste Benene over Galgen. Først da vilde han føle sig hævnnet [20].

Der foreligger ingen Vidnesbyrd om, at Dybvad har udtalt sig slet saadristigt om Resen. At han imidlertid i sit Hjerte ikke har næret synderlig blidere Følelser over for ham, fremgaar dog tilfulde af nogle Optegnelser, der senere blev fundet i hans private Gemmer. Det er de saakaldte »*Joci aulici*« [21], en broget Samling Penneprovér paa Latin, Fransk og Italiensk, indeholdende Angreb paa den ortodokse Lutherdom, paa Resens Retning og paa Kristendommen i det hele, ofte vanskelige at forstaa ved deres forunderlige Sammenblanding af forskellige Sprog, af opdigtede Bogtitler og af Hentydninger, som nu ikke med Sikkerhed kan gennemskues. Tonen er snart præget af bidende Spot over for Kirke og Religion, snart af grov Uanstændighed. Skønt man ofte mærker, at det er et skarpt og vittigt Hoved, der i lidenskabelig Bitterhed har nedskrevet disse Betragtninger, gør de dog som Helhed ikke noget meget aandfuldt Indtryk.

Foruden at indeholde plump Satire som f. Eks. Omtalen af den nye sjællandske Biskops – Resens – Bulle om Frihed for Præsterne, hvis de levede bravt liderligt [22], vender Optegnelserne sig skarpt mod hele Resens Retning, som let gennemskueligt kaldes »Rasenismus«, og som bl. a. tillægges følgende Skrifter: »*Decretum scholarium Rasenianum*« [23] og »*Chapitre provincial de tous les diables tenu a la ville de Mer-*

[17] Sst. S. 233.

[18] Sst. S. 240.

[19] Sst. S. 244 ff., 248.

[20] Sst. S. 245, 249.

[21] Original i UA Nr. 1197; delvis udgivet af Rørdam i DM 4. R. II, 254–56.

[22] DM 4. R. II, 254.

[23] Sst.

chantegolfo [o: København] dans le cerueau du mestre raisnard [o: Resen] escritte par mestre Brodman [o: Brochmand]« [24]. Ligeledes nævnes der en Disputats om Muligheden af at afskaffe Rasenismen («*auferabilitas Rasenismi*») og Papismen i Kirken, hvori det hævdes, at det første er mere nødvendigt for Øjeblikket og kraftigt bør understøttes, selvom man bør ønske begge fjernede [25].

Af andre Udtalelser fremgaar det, at Dybvad var en erklæret Fjende af det mystiske, spekulative og Lutherbetonede Præg, som hvilede over den Resenske Retning. Den karikerende Skildring er selvfølgelig stærkt overdreven, men indeholder dog som næsten ethvert Vrængbillede en vis Kærne af Sandhed. Sammenholdt med de Indvendinger, der fra andre Modstandere var fremkommet i Anledning af Resens Kristologi, giver hans Udtalelser et godt Begreb om, hvad der ved den Resenske Teologi især har virket stødende paa Tidens mere nøgterne Retninger. Saaledes vender Dybvad sig i en Udtalelse, der ogsaa formelt paa en ret træffende Maade synes at efterligne Resens Stil, mod hans spekulative Tilbøjeligheder. Udfra et »*decretum Brentianum*« søger Dybvad at bevise, at da Himlen er overalt, ja, endog i Helvede, maa Gud nødvendigvis ogsaa være i Djævelen. Men hvorledes kan da Djævelen handle slet? maa man videre spørge. Svaret herpaa kommer med en aabenbar Hentydning til Resens saa ofte benyttede Udvej: »vi staar her over for et Trosmysterium, som er utilgængeligt for Fornuften«. Derfor maa man ogsaa her svare – siger Dybvad –, at ikke alle Gaader kan løses i dette Liv, og sige til de ikke-genfødte Sjæle («*mentes non illuminatæ*»): »*Orate deum, ut vos illuminet in diabolo cum Rasenianis*«, hvorpaa Forfatteren tildeler sig selv et Bifald, der udtrykkes paa følgende Maade: »*ha ha ha ha!*« [26].

Et andet Sted tager Dybvad tydeligt Sigte paa Resens stærke Fremhævelse af Luther. Paa Grundlag af en Del temperamentsfulde og utaalssomme Udtalelser af denne hævder Dybvad, at Luther ikke har talt, som det sømmede sig for en Kristen, end sige for en Teolog, og at der hos ham var umiskendelige Tegn paa Vanvid. Det er derfor forunderligt, at han kan udraabes som en »*Elias Germanorum*« og en »*Deus Septentrionalium*« [27] (Ortodoksiens Hædersnavne for Luther).

[24] Sst. S. 256.

[25] Sst. S. 254.

[26] Sst. S. 254 f.

[27] Sst. S. 255. Selv i Maaden, hvorpaa Dybvad stedfæster et Luther-Citat, synes der at være en direkte Efterligning af Resens Citationsmaade.

Forøvrigt synes Dybvad at have været næsten besat af et glødende Præstehad. Teologer er for ham Personer, der er fyldte med Vrede, Had, Misundelse og Ondskab, og hellere end Kristi Blod vil de gyde dette i Alterkalken. Typisk var derfor ogsaa deres Raseri over for Origenes' milde Lære om Djævelens sluttelige Frelse [28].

4. Det siger næsten sig selv, at en Mand, der i Adelsvældens og den strenge Ortodoksis Dage nærrede Anskuelse af den her omtalte Art og næppe gjorde sig synderlig Umage for at skjule dem, før eller senere maatte bøde med sin Velfærd. Den 19. Marts 1620 udgik der da ogsaa et Kongebrev til Lensmanden i Bergen Knud Gyldenstjerne om at indsamle Vidnesbyrd om de »allehænde sælsomme Ord og letfærdige Tale«, som Dr. Christoffer Dybvad skulde være fremkommet med. Selv skulde han siden under sikker Bevogtning sendes ned til København [29].

Man ser heraf, at det ligesaa lidt nu som ved lignende Lejligheder har skortet paa velvillige Sjæle, der har følt sig kaldet til underhaanden at give Meddelelser om det forefaldne paa de rette Steder. Det ligger i denne Forbindelse nær at tænke især paa Biskoppen i Bergen, Mag. *Niels Paaske*, som senere blev Resens Svigersøn [30]. Denne Formodning bestyrkes dels af et Privatbrev fra denne Mand fra Januar 1620, hvori han taler om de ἀκούσματα φορτικὰ, som Dybvad havde udladt sig med [31], dels af en Kalenderoptegnelse af Christoffer Dybvad selv fra 6. Februar s. A., hvori han fortæller, at Biskoppen havde irettesat ham for hans Udtalelser og – som det synes – paa mere officiel Maade, da det skete i Nærværelse af en af Byens Sognepræster. De Punkter, Biskoppen ankede over, var Dybvads Udfald mod Resen, hvem han hævdede paa enhver Maade var Dybvad jævnbyrdig; fremdeles hans Ytringer om Adelen, der snart skulde knækkes, om den gamle Kanslers Ben, der

---

[28] Sst. S. 255.

[29] Sst. S. 242.

[30] Med vanlig Skarphed dadler G. L. Baden (Danmarks Riges Historie IV, 287) »Bergens værdige Biskop« for hans Optræden ved denne Lejlighed. Naar han sst. tilføjer, at Paaske «ved Giftermaal med en Datter af den bekjendte ved Hoffet meget accrediterede Hierark, Biskop Hans Poulsen Resen, havde forstaaet fra Landsbypræst i Skaane at svinge sig op til Biskop i Bergen«, er han dog for nidkær. Paaske ægtede først Resens Datter 1629. Den Misforstaaelse, at Paaske allerede 1620 skulde være Resens Svigersøn, genfindes iøvrigt baade hos Rørdam (DM 4. R. II, 241) og hos Arup (Danmarks Historie II, 677 f.).

[31] DM 4. R. II, 242.

skulde graves op igen, og endelig hans (formentlig) kalviniserende Standpunkt og hans Kritik af den daværende Wittenberger-teologi [32].

Det peger antagelig ogsaa i Retning af Paaske som Angiver, at han siden kom til at høre til Hovedvidnerne i Sagen [33]. Der er dog det mærkelige ved hans udførlige Vidneforklaring – saa vel som ved de øvrige Vidnesbyrd –, at Dybvads Udtalelser om Resen ikke nævnes. Det kan tyde paa, at Dybvad paa dette Punkt har udtalt sig noget mere af-dæmpet, end man skulde vente ud fra hans »Joci aulici«.

Da der først var indledet officiel Undersøgelse mod Dybvad, skred Sagen ret hurtigt fremad. Dybvad fængsledes, hans Privatpapirer blev beslaglagt, Vidnesbyrd blev indsamlet og Forhør afholdt [34], og den 22. Oktober 1620 udgik der tre Kongebreve om, at han skulde stilles for Universitetets Domstol [35]. Den 3. November paabegyndtes Retsforhandlingerne i Konsistorium. Som Kongens Aktor mødte Kancellisekretæren Axel Arenfeldt til Lysholt, og Dybvad var ogsaa selv til Stede [36]. Efter Oplæsning af Sagens Akter tog Resen til Orde og tilspurgte Dybvad, om han havde andet at svare til de Anklager, der var blevet rejst mod ham, end hvad han tidligere [37] skriftligt havde svaret. Hertil sagde han Nej, men han udtalte sig dog lidt senere om de nyfundne »joci aulici«. Forstaaeligt nok saa han hellere, at de blev »traderit Vulcano«, og hævdede forøvrigt, at de kun var skrevet for Spøgs Skyld (som »quid-dam jocularæ«), en Undskyldning, der dog ikke blev taget for gode Varer [38].

Efter en yderligere Forhandling den 25. November [39] samledes Professorerne igen i Konsistorium den 6. og 13. December 1620 for at votere i Sagen [40]. Først af alle talte Resen. Efter hvad han havde forstaaet af Sagen, kunde han ikke se rettere end, at Dybvad »for det, han haver handlet og skrevet imod Gud og den kristelige Religion«, burde udelukkes af den akademiske Stand. Hvad hans politiske Udtalelser angik, burde Sagen overlades Kongen som kristelig Øvrighed til Afgørelse. Brochmand sluttede sig til Resen, dog med den formildende Tilføjelse, at

[32] DM 4. R. V. 50.

[33] DM 4. R. II, 244–46.

[34] Sst. S. 243–51.

[35] Sst. S. 252–53.

[36] Sst. S. 256–58.

[37] Sst. S. 257.

[38] Sst. S. 258.

[39] Sst.

[40] Sst. S. 258–59.

Universitetets Rektor burde gaa i Forbøn for Dybvad. Bag Resen og Brochmand sluttede Flertallet af Professorerne op, – kun Fincke var stemt for en mildere Fremgangsmaade –, og da den endelige Dom blev afsagt den 22. December [41], var det aabenbart Resens Opfattelse, der havde sejret. Dybvad dømtes til med Vanære at udstødes af den akademiske Stand («ex ordine nostro cum ignominia») og stilledes forøvrigt i Kongens Naade og Unaade. Til Forskel fra Resens Votum begrundet dog Dommen Straffen ikke blot ud fra hans Udtalelser om kirkelige Spørgsmaal, men ogsaa ud fra hans usømmelige Udfald mod Kongen, Adelen og den hele bestaaende Forfatningsform. Som det var Tilfældet med Vidneudsagnene, saaledes omtaler hverken Voteringerne eller Dommen med et eneste Ord Dybvads Forhold over for Resen. Det er dog næppe for dristigt at formode, at hans bitre Udtalelser om denne Mand i hvert Tilfælde ikke har bidraget til at stemme hverken Resen eller de andre af Dommerne, der hørte til hans Retning, blidere mod Dybvad.

Processen mod Dr. Christoffer Dybvad er den sidste af en lang Række lignende Retssager, hvis Udfald paa een Gang betegner personlige Sejre for Resen og en skarp Markering af, at Kryptokalvinismens Dage var uigenkaldeligt forbi, ja at enhver friere religiøs Opfattelse var bandlyst herhjemme. Christoffer Dybvads Brøde og personlige Svagheder var – set med Tidens Øjne – aabenbare nok. Ikke desto mindre maa det dog siges, at hans Fald betød, at Danmark igen havde mistet en ejendommelig og rigt udrustet Personlighed, som sikkert kunde have været sit Land til megen Gavn, om man ikke fra første Færd havde stillet sig stejlt afvisende over for ham og derved drevet ham ud i en Tilstand af yderliggaaende Forbitrelse, der kun kunde avle galdefyldte Frugter.

5. Skønt Kongen i Henhold til Universitetets Dom kunde have haft Grund til at lade Christoffer Dybvad bøde med Livet, formildede han

---

[41] Sst. S. 260–61. Dommen findes i Universitetets Kopibog 1600–32 Fol. 136–41 (RA) og er trykt (paa Tysk) i Erik Pontoppidan, *Annales ecclesiae Danicae* III, 718–23. Afskrifter af Dommen (med forskellige Akter) findes fra det 17. Aarhundrede i Gl. kgl. Saml., Fol., 123 (2 Afskrifter); 4°, 2526; Ny kgl. Saml., Fol., 618; Thott, 4°, 331. Fra det 18. Aarhundrede i: Gl. kgl. Saml., Fol. 123; 4°, 1466, 1467; Ny kgl. Saml., Fol., 752 b; 4°, 868 g I, 177 f.; III, 14 f. (2 Afskrifter af Dommen med Afskrift af Stævningen og Niels Paaskes Vidneforklaring, den sidstnævnte i Afskrift fra 17. Aarh.); 2001; Thott, Fol., 1208; 8°, 450; Kall, Fol., 96. Desuden i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem, Ms., 4°, 204 a–c. I Gl. kgl. Saml., Fol., 123 findes yderligere Brudstykker af de originale Koncepter til Dommen (ikke omtalt hos Rørdam).

dog Dommen og lod Dybvad hensætte paa Kalundborg Slot. Her synes han at være blevet behandlet taaleligt godt, og fik Adgang til at fortsætte sine Studier, for at han kunde færdiggøre et matematisk Arbejde, som Kongen havde paalagt ham at udføre, men døde allerede 1622 af Kulilteforgiftning [42].

I mindre end en halv Menneskealder havde Resen saaledes været med til at fælde Fader og Søn af samme Æt. Der fandtes imidlertid endnu en Dybvad, Christoffers Broder, *Jørgen Dybvad den Yngre*, et noget van-trevent Skud paa Slægtens Stamme.

Efter paa mindre heldig Maade at have gjort sig bemærket som Del-tager i forskellige Studenteruligheder i København 1604 [43] træffes Jørgen Dybvad senere som studerende i Wittenberg. Her udgav han 1617 en »*Oratio adversus Pontificios, bonorum operum jactatores vanissimos*«, der ganske i Faderens Aand er et eneste voldsomt Angreb paa den katolske Kirke, især paa Jesuiterne [44]. Denne Tale tilegnede Dybvad Resen som hans »præceptor, fautor ac promotor«, antagelig som Tak, fordi Resen 1614 havde anbefalet ham til Professor Balthasar Meisner [45]. 1617 maatte Resen dog beklage, at han fra Wittenberg modtog daarlige Efterretninger om Dybvads Forhold [46], men da det derværende teologiske Fakultet 1620 skrev til Resen om at udvirke Hjælp til at bestride Jørgen Dybvads Promotionsomkostninger i Wittenberg [47], synes han dog at have modtaget den ønskede Støtte. Han blev i alt Fald Magister i Wittenberg i Broderens Skæbneaar [48], og det ser saaledes ikke ud til, at Resen yderligere har villet hævne Slægtens Forsyndelser paa ham. Faa Aar efter – 1626 – døde den yngre Jørgen Dybvad, for-gældet og ubemærket [49]. En Ulykkens Stjerne havde lyst over de tre Dybvad'ers Tilværelse.

---

[42] DM 4. R. II, 261–62. Jvfr. de af Rørdam forbigaede Kongebreve af 1621 17. Januar og 20. Februar (KB) og Bjørn Kornerup i KS 7. R. III, 191–94.

[43] DM 4. R. II, 141.

[44] Især B 4v.

[45] Brev af 10. Juni 1614 fra Resen til Meisner (Hamburg, Staats- und Universitätsbibl., Supellex epist. Uffenbachii et Wolfiorum, Fol., 8, S. 306.

[46] Brev af 7. Dec. 1617 fra samme til samme, sst. S. 308.

[47] HS IV, 315, jvfr. DM 4. R. II, 143. 1620 udgav J. Dybvad under Prof. Jacob Martinis Præsidium i Wittenberg en »Disputatio de persona«.

[48] Ifølge Matriklen blev han mag. phil. 4. April 1620, se Album Academiæ Vitebergensis, Jüngere Reihe I (1602–60), 160.

[49] DM 4. R. II, 143. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 144. KS 3. R. V, 760. Om Bøger, der har tilhørt den yngre Jørgen Dybvad, se O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten II, 245, 438.

KAPITEL VI

Reformationsjubilæet 1617

1. Midt imellem Hans Knudsen Vejles Fald og Sagen mod Christoffer Dybvad ligger Reformationsjubilæet 1617. Der vil være god Grund til at give en mere indgaaende Behandling af denne Begivenhed, thi ikke blot afspejler den Resen selv paa hans Magts højeste Tinde, men den staar tillige som Symbolet paa hele den nye Tids Udvikling. Hertil kommer endvidere, at det var Resen, der var Sjælen i hele Arbejdet herhjemme for at faa Aaret 1617 til at fremtræde som det store Skel mellem før og nu.

Som nyere Forskninger, især af Fr. Loofs [1], har godtgjort, er Tanken om at fejre Mindet om Reformationen, da det første Hundredaar efter dens Begyndelse var forløbet, – som rimeligt er – opstaaet i Reformatorerne gamle By, Wittenberg. Allerede i April 1617 var man her betænkt paa at højtidelig holde Jubilæet paa værdig Maade. Efter Forhandlinger mellem det teologiske Fakultet og Overkonsistoriet i Dresden billigede Landsherren i Kursachsen, Hertug *Johann Georg I*, at Reformationsjubilæet skulde fejres som en almenkirkelig Fest for hele Landet og gav Overkonsistoriet Ordre til at udarbejde en Instruktion for Festlighederne. Denne forelaa færdig den 11. Juni s. A. og approberedes den 18. Juli af Kurfyrsten, der desuden betonedede, at Planen burde meddeles »andre *rene* Teologer«, og at de offentlige Indbydelser til Jubilæet skulde udsendes en Maaned før dette, for at de i Tide kunde komme til Udlandets Kundskab. En Maaned senere – den 12. August – forelaa trykt en vidtløftig »Instruktion og Ordning« for hele Kursachsen [2] baade med Hensyn til den akademiske Højtidelighed (i Wittenberg og Leipzig) og – især – til den samtidige store 3-Dages Kirkefest. I Instruktionen var ogsaa foreskrevet, hvilke Tekster der skulde prædikes over. Ikke uden Grund har man senere opholdt sig over Tekstudvalget. Det omfatter blot Tekster fra det gamle Testamente og af det nye kun fra det Skrift, som

---

[1] Gottfridus Svevus, *Academia Wittebergensis*, [1655], Oo 2 ff. Fr. Loofs i *Zeitschr. d. Ver. f. Kirchengesch. der Provinz Sachsen*, Jg. 14, 1 ff. Populært er Reformationsjubilæerne skildret i Georg Arndt, *Das Reformationsjubelfest in vergangenen Jahrhunderten*, Berlin 1917. Selv har jeg i KS 6. R. II, 33–83 behandlet Reformationsjubilæet i Danmark 1617 i en *Undersøgelse*, der for en væsentlig Del er lagt til Grund for dette Kapitel.

[2] Johann Georgs »Instruktion und Ordnung«, dat. 12. August 1617, findes aftrykt hos Svevus, anf. Skrift Oo 3-Pp v.

Luther ikke selv regnede til de vigtigste, Apokalypsen. Tilmed gik man saa vidt, at man fra Øvrighedens Side forordnede, at Apok. 14,6 skulde fortolkes som gældende Luther og hans Gerning. Til Brug ved Kirkefesten blev der desuden den 1. Oktober anordnet en særlig Taksigelsesformular (Jubelbøn). Allerede en Maaned tidligere – den 1. September – havde Teologerne i Wittenberg og Leipzig udsendt en Rundskrivelse til alle Teologer i de evangeliske Kirker i Ind- og Udland, en »Epistola invitatoria«, som Indbydelse til Jubilæet.

Den varme Forstaaelse, som Jubilæumsplanen havde fundet hos Kurfyrst Johann Georg, fik stor Betydning for Gennemførelsen af Festlighederne ikke blot i Sachsen, men ogsaa i andre tyske Fyrstendømmer og Stæder, idet Regenter som Hertugerne *Christian* i Celle, *Franz* i Sachsen-Lauenburg og *Adolf Friedrich* i Mecklenburg sluttede sig til Kurfyrsten. Delvis med deres Støtte fejredes der i de lutherske Landskirker 1617 en Række store Mindefester, der blandt andet har efterladt sig blivende Spor i talrige svære Bind, fyldt med Jubeltaler, Jubelprædikener og Jubeldigte [3].

Intetsteds blev Reformationsjubilæet højtideligholdt paa saa mønstergyldig Maade som i *Wittenberg*. Som ovenfor nævnt havde man lang Tid i Forvejen været optaget af at udarbejde de udførlige Instruktioner og Intimationer, og da selve Festdagene indtraf, var der næsten ingen Ende paa Jubelen. Allerede Kl. 5 om Morgenen den 31. Oktober 1617 forsamledes Universitetets Rektor, Magistre og Doktorer tilligemed en Del Studenter i det gamle Augustinerkloster, hvor de under Psalmesang dvælede en Times Tid i Luthers Studereværelse. Herfra vandrede de i Procession til Torvet, hvor Byens Raad sluttede sig til, og derpaa gik de i Fællesskab til Gudstjeneste først i Slotskirken, siden i Sognekirken. Hermed var Optakten givet. Under Deltagelse fra alle betydeligere Personligheder ved Universitetet og i Kirken sang og prædikede, disputerede og talte man til Luthers Ære samfulde otte Dage i Træk [4]. Fyldt af en lignende Begejstring var ogsaa de Jubeltoner, der andetsteds lod sig høre.

[3] Otto Krabbe, *Aus dem kirchlichen und wissenschaftlichen Leben Rostocks, 1863, 30 ff. Unschuldige Nachrichten von Alten und Neuen Theologischen Sachen, 1717, 110–25; 1718, 631–33.*

[4] Jvfr. »Orationes Jubileæ tres... de reformatione religionis ante centum annos per b. Lutherum felicissime instituta«, Witt. 1618, og »Christliche, evangelische lutherische Jubel Predigten«, Witt. 1618. Betegnende nok siger den wittenbergske ortodokse Professor Balthasar Meisner i et Brev 1618 til Holger Rosenkrantz (Ny kgl. Saml., 4°, 2660): »Nos concionando, perorando et disputando integram septimanam transegimus«.

I Universitetsbyer, der stod Danmark saa aandeligt nær som f. Eks. *Rostock* og *Jena*, søgte man paa værdig Maade at kappes med Wittenberjerne [5]. Overalt lød der haarde Ord om »det papistiske Mørke«, og overalt pristes Guds Forsyn, der paa en saa vidunderlig Maade havde bragt Frelse fra dette Mørke.

Reformationsjubilæet 1617 og den højsttemte Begejstring, som fandt Udløsning derigennem, kan synes at være en Begivenhed af underordnet Betydning. Ikke desto mindre maa det dog siges, at Aaret 1617 er som Seglet paa en teologisk Udvikling, der nu havde naaet sin foreløbige Afslutning. Overalt vender man Blikket tilbage mod Reformationens første Dage, vedgaar Arv og Gæld og lover trofast at ville overlevere de vundne Værdier til den kommende Slægt [6].

Fremfor alt fik Mindefesterne Betydning for Udformningen af den ortodokse Tids Lutherforstaaelse [7]. Naar man nu atter og atter lovpriste Luther som Gudsmanden, Profeten, den tredie Elias, Megalander o. l. [8], blev der vel ikke derved udtalt andet, end hvad der ofte var sagt i de forløbne hundrede Aar, men det nye ligger i den aldeles enstemmige Kanonisering af denne Lutheropfattelse i Forbindelse med en tilsvarende Forflygtigelse af Melanchtons Betydning. I direkte Modsætning til Forholdene i anden Halvdel af det 16. Aarhundrede træder nemlig nu Melanchton ganske i Skygge for Pavedømmets djærve Overvinder. I god Overensstemmelse med disse Synspunkter er det da ogsaa, at de lutherske Kirker nu aabent og i vid Udstrækning tilegner sig Navnet »Lutheranere«, en Betegnelse, som selv ivrige Repræsentanter for den

---

[5] Om Jubilæet i Mecklenburg, især i *Rostock*, og de Vanskeligheder, der opstod ved dets Afholdelse, se *Etwas von gelehrten Rostockschen Sachen*, 1741, 663 og *Weitere Nachrichten von gelehrten Rostockschen Sachen*, 1743, III St., 161–63, samt *David Franck, Altes und Neues Mecklenburg XII*, 187 f. og *G. V. H. Niehenck, Hilaria evangelica Rostochiensia*, 1756, 8 ff. – Fra *Jena* haves »Verkündigung und Ausschreiben, in welchem vermeldet wird, wann das bevorstehende Jubelfest in den Kirchen des Hochlöblichen Fürstenthumbs Weimar sol celebrirt und gehalten werden«, *Jena* 1617.

[6] I den ovennævnte Samling »*Orationes*« fra Wittenberg siger f. Eks. *Balthasar Meisner* i den Bøn, der sluttede hans Tale: »*Serva vineam, quam plantasti inter nos, ne vel lupi Papistici vel apri Calvinistici eam devastant*« (p. 150).

[7] Jvfr. hertil *Horst Stephan, Luther in den Wandlungen seiner Kirche*, 1907, S. 21 ff.

[8] *W. Gass, Geschichte der Protestantischen Dogmatik I*, 228. 1605 betegnede *Lucas Baeumeister* i *Rostock* Luther som »*ultimus mundi Elias*« (*Etwas*, 1738, S. 524). Denne Betegnelse skal være anvendt for første Gang af *Melanchton* (jvfr. *Caspar Bartholin, De Luthero panegyricus*, 1619, A 4v).

strengere Lutherdom endnu blot faa Aar i Forvejen kun med en vis Skyhed havde villet kendes ved [9].

2. Ogsaa Danmark kom til at træde ind i de Staters Række, der ved at forherlige Mindet om Reformationens Begyndelse vilde afgive et Vidnesbyrd om Troskab mod dens Grundtanker. Der var virkelig historisk Baggrund for at markere Skellet mellem to teologiske Tidsperioder, og det var først og fremmest Resen, der ønskede dette fastslaet. Der var heller ingen anden her i Landet, som i den Grad havde Grund til at føle sig aandeligt forpligtet hertil som just den Mand, der havde viet saa meget af sit Livs Arbejde til igen at bringe den wittenbergske Heros til Ære og Værdighed.

Det kan være tvivlsomt, om Tanken om paa festlig Maade at fejre Jubilæet 1617, skyldes Resens egen Indskydelse, eller om han har handlet under Indflydelse fra den almindelige Stemning i Udlandet. Sandsynligvis er det sidste det rigtige. Ganske vist maatte det ligge nær for en saa grundig Kender af Luthers og hele Reformationstidens Historie som Resen i Erindringen at genkalde sig, hvad de grundlæggende kirkelige Begivenheder 100 Aar tidligere havde betydet, og det er da ogsaa interessant, at det kan paavises, at han – vistnok ganske uafhængigt af andre – i Begyndelsen af Aaret 1617 og formodentlig allerede i 1616 har syslet med Tanken om paa aandelig og litterær Vis at fejre Mindet herom [10], men der foreligger intet direkte Vidnesbyrd om, at det er fra ham (eller ham alene), at Planen om den storstilede Kirke- og Universitetsfest er udgaaet. At Inspirationen hertil er kommet fra Udlandet, synes Resen derimod selv at antyde, naar han i et Hyrdebrev, som nedenfor skal omtales, siger, at vi Danske »ikke mindre end andre af vor Bekendelse« bør fejre en Reformationsfest [11]. Antagelig har han da modtaget Tilskyndelser i denne Retning netop fra Wittenberg, hvor blandt andet hans gode Ven Professor Balthasar Meisner tog levende Del i Festlighederne og siden glædede sig over, at man ogsaa i Danmark havde højtideligholdt

[9] Se f. Eks. Ph. Nicolai, *Teutsche Schrifften* III, 141 og Balthasar Meisner, *Disputatio theologica de Calvinismo fugiendo*, Witt. 1614, Th. 14 og 16. Sidstnævnte Sted hedder det bl. a.: »Nos hoc nomen [ɔ: Lutheranos] minime jactitamus, sed ab adversarijs communiter ita nuncupamur«. Ved at kalde sig Lutheraner giver man til Kende, at man staar paa samme Linie som Luther i Hævdelsen af den sande Kristendom.

[10] Jvfr. R. II, 150 f.

[11] Lutherus triumphans, C 5v, D 5: »haud minus quam alij, qui tantopere se gaudent esse hujus veræ confessionis una«.

Jubilæet [12]. I Retning af Paavirkning fra Sachsen kan det ogsaa tyde, at Festlighederne i Danmark blev udformede paa væsentlig samme Maade som i Wittenberg, og at der 1617 herhjemme blev udgivet en Oversættelse af Kurfyrst Johann Georgs tidligere nævnte »Instruktion«. Dette Skrift betonede iøvrigt selv udtrykkeligt, at det, aabenbart efter Teologernes Ønske, blev udgivet paa et saa tidligt Tidspunkt, for at det kunde tjene som en Opfordring ogsaa for de udenlandske Trosfæller til at deltage i et Gud saa velbehageligt Værk [13]. Endelig maa man uden Tvivl ogsaa i København have modtaget det ovenfor nævnte »Epistola invitatoria« fra Teologerne i Leipzig og Wittenberg, skønt dette nu ikke direkte lader sig bevise [14].

At man valgte just Aaret 1617 som Mindeaar, skønt Luthers egentlige Brud med Rom havde fundet Sted 1519–20, er der intet mærkeligt i. Det var overalt i Samtiden den traditionsmæssige Opfattelse, at »Reformationen« var begyndt 1517. Saaledes var det allerede blevet slaaet fast af Sleidanus [15], og saaledes var det blevet udtalt herhjemme af Mænd som Arild Hvitfeldt og Poul Jensen Kolding [16]. Forøvrigt kunde man ogsaa i denne Henseende have paaberaabt sig Luther selv, der saa tidligt som 1527 privat havde fejret den første »Reformationsfest« til Minde om Afladskampens Begyndelse ved at drikke »einen gar tröstlichen Trunk« [17].

3. Allerede tidligt paa Aaret mærker man Jubilæumsstemningen hos Resen. I Indledningen til sine latinske Litaniprædikener til Dagene den

[12] Brev af 1618 fra Meisner til Holger Rosenkrantz (Ny kgl. Saml., 4°, 2660), hvori det hedder: »Per dei singularem gratiam præterito anno solenniter celebravimus primum Jubilæum Lutheranum, quam ipsam festivitatem in inclyto regno Daniæ institutam fuisse, cum gaudio percepimus«.

[13] I den tyske Instruktion (Svevus, anf. Skrift Pp v) hedder det til Slut, at den skal bekendtgøres en Maaned før Festen »vnd dadurch zu der Aussländischen wissenschaft gebracht werde. Da auch etzlichen von den Theologen beliebete, andern reinen Theologen dieses vnser Christliche fürhaben zuerkennen zu geben, vnd sie zu gleichmessigen Gott wolgefelligen Werck anzumahnen, können wir es gnedigst vnd wol geschehen lassen«.

[14] Hverken i Tyske Kancellis Arkiv eller i Universitetsarkivet er der fundet Spor af Korrespondance om denne Sag.

[15] J. Sleidanus, Commentarii, Fol., Argentorati, 1555, p. 1.

[16] Arild Hvitfeldt, Konning Friderich den Førstes Historie, 1597, S. 146. P. J. Kolding, Kircke-Historie, 1614, B 4.

[17] Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 1. Ausg., IV, 2100. Jvfr. Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung, XL, 1907, S. 1034 ff.

3.-4.-5. Februar 1617 omtalte han saaledes, hvorledes vi i sin Tid havde levet i »et ægyptisk Mørke og i et aandeligt Babylon«, som vi ved Luthers og hans Medarbejderes Indsats paa lykkelig Maade var blevet befriet fra. Der kom dog Tider herhjemme, da det saa ud, som om de vundne Skatte igen skulde gaa tabt. Resen sigter derved dels til de gen-døberiske Bevægelser, dels til Jesuiterangrebene, dels endelig til et Parti, som vel ikke nævnes med sit rette Navn, men som kendetegnes paa en saadan Maade, at enhver, der kunde læse, ikke kunde tage Fejl deraf. Det er »den ukloge Fornufts uforskammede Lærlinge«, som har angrebet Lærepunkterne om Forudbestemmelsen og Guds Naade, om Kristi Person og Genløsningen ved ham, om den rette Egenskabsmeddelelse i den ene Person og om Sakramenterne efter deres sande Indstiftelse. Men ogsaa denne – den kryptokalvinske – Retnings Angreb var et forbigangent Stadium. Der er da Grund til at efterkomme »vor i Sandhed kristelige (Christiani) Konges strengeste Vilje« om at vogte paa Lærens Renhed og i denne Middagssolens Klarhed skønne paa Guds ufortjente Velgerninger [18].

I god Overensstemmelse med disse Udtalelser indføjede Resen ogsaa i dette Aars Bededagsbøn paa Prædikestolen en særlig Forbøn om, at Guds »hellige Ord rent og ret i Kirker og Skoler . . . fremdeles maa være og vare hos os og vore Efterkommere med de højværdige Sakramenter i deris rette Mening og salige Brug,« og at de, der skulde forkynde dette, »bevaris for al Fornuftens Vildfarelse og Bedrægeri og Levnedes Forargelse« [19].

Med disse Ord var tillige Grundtonen i det kommende Jubilæum anslaaet: det skulde ikke blot være en Mindefest, men ogsaa en Glædefest over den rene Læres Sejr, især over alle kalvinistiske Forsøg paa en Forvanskning af det sande Evangelium. Med Tanken paa, hvad der var gaaet forud især i Aarene 1609–15, maa det siges, at denne Stemning havde sin fulde historiske Berettigelse.

Det næste Led i Planerne bestod i Udgivelsen af Luthers Kirkepostil, indledet med en af Resen skrevet Fortale, der blev dateret »ipso die Constantiæ et Concordiæ«, d: den 18. Februar, Luthers Dødsdag. Bogen selv var anbefalet i Kirkeordinansen og blev meget ofte citeret af Resen. Dens Nyudgivelse skyldtes en Befaling af Kongen, der var den »rene

[18] Lit. 1617 A 5–6v: »ut videamus clare, in tanta luce meridiana, quæ contra multorum expectationem, ita ex gratia dei singulari illuxit nobis.«

[19] Sst. H 6v. – At dette var sket med velberaad Hu særlig af Hensyn til Jubilæet, oplyste Resen senere samme Aar (Jubilæus Christianus A 2v).

Læres oprigtige Elsker og saare trofaste Beskytter«, og man tilsigtede derved at give Præsterne et Hjælpe middel i Hænde, der kunde lære dem, hvad ægte Lutherdom var.

Resens Fortale gav endvidere officielt til Kende for alle »dem, der oprigtigt elskede Vorherre Jesu Christi Evangeliums rene Lære,« at Aaret 1617 var bestemt til at mindes som et Jubelaar. Senere paa Aaret meddelte han, at dette var sket efter kongelig Befaling [20]. Noget særligt Kongebrev herom kendes dog ikke, men Befalingen gaar antageligt – som ikke sjældent før – tilbage til en Samtale mellem Kongen og Resen.

4. Da selve Festdagene begyndte at nærme sig, udstedte Resen den 23. September 1617 et Hyrdebrev, rettet til samtlige Biskopper i Danmark og Norge og paa Island, Provsterne paa Gulland og Færøerne samt »de ærværdige Brødre i Hertugdømmet Slesvig og det øvrige Holsten«. – Med passende Forandringer blev Eksemplarer heraf sendt rundt til de paagældende. Nu synes der ikke længere at være bevaret nogen Original af Brevet, men dets Ordlyd er vel kendt baade fra et næsten samtidigt Tryk og fra flere ældre og nyere Afskrifter [21].

Dette Hyrdebrev er forsaavidt det første officielle Aktstykke om selve Reformationsfesten. I et tungt og knudret Latin mindede Resen om, hvorledes der den 1. November 1617 vilde være gaaet 100 Aar siden den Dag, da den Guds Mand Martin Luther blev opvakt paa guddommelig Maade til at disputere sine berømte Teser om Afladshandelen mod

---

[20] Enarrationes siue Postillæ Martini Lutheri, Francofurti 1617. Jvfr. Jubilæus Christianus A 2. I Lutherus triumphans A 2 ff. aftrykkes Fortalen til Postiludgaven med ny tilføjet Undertitel: »Pro Parasceve seu Intimatione prævia Jubilæi Evangelici«.

[21] Afskrifter fra det 17. Aarh. findes i Holman Herreds Provstebog (Landsarkivet for Nørrejylland); i Kall 4°, 472 og Ny kgl. Saml., 4°, 1177. Nyere Afskrifter i Gl. kgl. Saml., Fol., 1130; Ny kgl. Saml., 4°, 1224 og Bøllings Brevsamling, Dansk Afd. (ved Langebek). Da Biskoppen i Trondhjem Isak Grøn bæk just var død, blev Hyrdebrevet i Stedet for til Biskoppen rettet til Kapitlet. Originalen til dette Brev fandtes endnu i det 18. Aarh., men er nu formentlig gaaet tabt (velvillig Meddelelse fra Statsarkivet i Trondhjem); en Afskrift heraf, taget 1750, findes i Langebeks Diplomatarium, Norsk Række (RA). – Med nogle Ændringer er Brevet trykt i Lutherus triumphans C 4–6; genudgivet med Varianter i KS 6. R. II, 76 ff. Sst. S. 78 f. er meddelt den norske Biskop Niels Simonsen Glostrups Skrivelse af lignende Indhold til Gejstligheden i Trondhjems Stift (første Gang omtalt i H. F. Rørdam, Mester Anders Christensen Arrebos Levnet I, 81). Den er bl. a. af Interesse ved at være et Forsøg paa at skrive Resens tunge Latin om i en mere letflydende Stil.

Tetzel med hans romersk-katolske Bedragerier. I den Anledning havde Kongen gennem Kansleren givet Befaling til, at der den 1. og 2. November overalt i Riget skulde fejres en højtidelig Taksigelsens Fest til Minde om, »at Guds rene og uforfalskede Ord saa naadigt og saa underfuldt var blevet bevaret i et helt saadant Aarhundrede.« Forøvrigt opfordrede Resen til, at man ogsaa ellers greb enhver Lejlighed til med Taknemmelighed at ihukomme Reformationens Velsignelser.

Maaske har Hyrdebrevet været ledsaget af et trykt Hefte, indeholdende de til denne Anledning bestemte Bønner og Psalmer, men dette er i saa Fald gaaet tabt, og Indholdet kendes kun ad anden Vej. I hvert Tilfælde ser det ud til, at Eksemplarer af et saadant Hefte er blevet uddelt ved Efteraarslandemodet i Roskilde – i Oktober – samme Aar [22].

Det var imidlertid ikke blot i Kirken, at Jubilæet skulde fejres. Heller ikke Universitetet maatte mangle ved denne Lejlighed. Meget passende var Resen 1617 ikke blot den øverste blandt Biskopperne, men ogsaa – for tredje Gang – som Rector magnificus Akademiets Overhoved [23], og som saadan udstedte han den 30. September et Universitetsprogram om de kommende Festligheder. Baade Stil og Indhold synes at vidne om, at det er Resen selv, der har affattet dette Program, skønt det ellers var Tidens Skik, at den akademiske Notarius affattede saadanne Aktstykker [24]. Resens Program indeholder en Opfordring dels til at takke for de Velgerninger, Gud har beredt gennem Reformatorenes Virksomhed, dels til at bede for den bestandige Opholdelse af den sande evangeliske Kirke i Norden. Interessant er det at se, hvorledes Resen i denne Sammenhæng fremdrager Luthers bekendte, saakaldte »Spaadom« om Kirken i Norden, der skulde blive ved til Verdens Ende. Allerede i »De sancta fide« 1614 og i Fortalen til Luthers Kirkepostil [25] havde Resen

---

[22] Derpaa synes det at tyde, naar det i Syn. 1617 Dionys. E hedder, at Jubilæet skal fejres »juxta programma de eo expressum typis, quod communicatur præpositis«. Herved er næppe ment det akademiske Program, som er trykt i Jubilæus Christianus. Jvfr. ogsaa Syn. 1617 Dionys. B, hvor der nævnes »Precationis formula ab Episcopo missa«. I Lutherus triumphans (E 3) taler Resen desuden om, at »concepta formula precessionis adhibitæ, item cantica ex psalmis prænominatis, inprimis, lingva vernacula ad usum, seorsim impressa exstant«.

[23] Resen var blevet valgt til Rector magnificus 7. Juni 1617 (HS IV, 286).

[24] Programmet er aftrykt i Jubilæus Christianus A 2–C 3v. Om Programaffattelse se Rørdam II, 670.

[25] Enarrationes Martini Lutheri, 1617, med Opfordring til at bede »pro conseruatione perpetua ecclesie vere euangelicæ per septentrionem iuxta prædicationem authoris quoque«.

henvist til samme »Spaadom«, som han siden vender tilbage til. Det er saaledes urigtigt at mene, at det først er i sin Mikkelsdagstakkebøn fra 1629, at Resen omtaler dette profetiske Udsagn. Ligeledes viser hans Anvendelse af den i de tidligere Skrifter klart, at det er ganske fejlagtigt at formode, at han i denne Henseende bygger paa et Skrift af Frants Vormordsen. Resens Kilde er simpelt hen Hebraisten Professor Johannes Forsterus († 1556), der er Hjæmmelsmanden for en Gengivelse af en Udtalelse af Luther om Kirken i Norden, som findes i hans »Tischreden«. Som det andetsteds er eftervist, synes Resen tilmed at have misforstaaet Luther, som om denne sigtede specielt til den »nordiske« : den dansk-norske Kirke, medens Sammenhængen viser, at Luther blot har tænkt paa Kirkens Udbredelse mod de nordlige Egne (saaledes ogsaa Tyskland) [26]. Programmet giver derpaa en kortfattet Udsigt over Gangen i Reformationshistorien, ogsaa som den formede sig paa dansk Grund især gennem Mænd som Poul Helgesen, Hans Tausen og flere andre, men har iøvrigt først og fremmest til Opgave at meddele Planen for den store Mindefest, som Universitetet i København vilde foranstalte.

Antagelig næsten samtidig udgav Resen dette Program i Bogform under den meget betegnende Titel: »*Jubilæus Christianus*«. Til Motto havde han træffende valgt Ord som Jesaja 40, 8, 1. Petr. 1, 25 og Apok. 14, 6 [27], og i skøn Harmoni med tidligere Udtalelser betonedede nogle afsluttende Bemærkninger, at Festen skulde være til Erindring om Fornyelsen og Renselsen af Kirken »cum restauratione et reformatione sanæ doctrinæ [28].«

---

[26] Jvfr. Bjørn Kornerup, Luthers Spaadom om Kirken i Norden (KS 6. R. I, 297–304). Den nævnte Afhandling er for en Del rettet mod en af H. F. Rørdam fremsat Opfattelse (KS 5. R. VI, 188–92).

[27] De to første Skriftsteder »Verbum Domini manet in æternum«, som var et »Symbolum« for Luther (jvfr. J. A. Fabricius, Centifolium Lutheranum, 1728, p. 410 f.), blev ogsaa senere optaget i Lutherus triumphans (A 1v). 1630 lagde Resen dette Ord til Grund for en Disputats »De verbo Domini, quod manet in æternum«, ved hvilken bl. a. Jens Dinesen Jersin erhvervede den teologiske Doktorgrad. – Om det sidste Skriftsted og dets Anvendelse paa Luther se R. II, 147 og J. A. Fabricius, anf. Skrift p. 330 ff, 773 ff. I et Tilbageblik paa Jubelfesten 1617 i sin Bededagsprædiken for 1619 (Lit. 1619 A 5) siger Resen bl. a.: »cum jubilatione etiam, anno superiore, quando quasi coram conspeximus rursus exultantes, angelum volantem per medium coeli, habentem evangelium æternum &c.: ex mystica visione divini Johannis Evangelistæ. Apocal. 14.6.«

[28] *Jubilæus Christianus* C 2.

5. Saaledes var – med Omhu og i god Tid – alle Forberedelser truffet til at fejre en storstilet Kirke- og Universitetsfest. Kilder til en Skildring af Festens historiske Forløb foreligger dels i en gammel (anonym) Beretning herom [29], dels i det ovennævnte Festprogram, om hvilket Resen faa Aar senere forsikrede, at det fuldt ud paa heldig Maade var blevet bragt til Udførelse [30].

Da Reformationen var begyndt med, at Luther opslog sine Teser den 31. Oktober Kl. 12, skulde ogsaa Universitetets Mindefest begynde samme Dag og Time med en latinsk Tale af historisk Indhold. Det blev den teologiske Professor Kurt Aslaksen, som kom til at holde denne Tale, der blev Grundlaget for hans senere udgivne Oversigt over den danske Kirkehistorie [31]. Derefter gik Professorer og Studenter til Aftensang i Vor Frue Kirke, hørte en kort Prædiken over samme Tema med Udgangspunkt i Psalme 66 og sang Te Deum. Efter Kl. 3 maatte de Studenter, der havde Lyst dertil, bruge Tiden til Deklamationer og Fremsigelse af Digte indtil Kl. 5, da de skulde møde i Kommunitetet. – For sit eget Vedkommende fejrede Resen Dagen ved at undertegne den vidtløftige Indledning, han havde forfattet til Præsten Oluf Jacobsen Københavns Oversættelse af den augsburgske Bekendelse. Det var sikkert med en egen Følelse af Glæde og Højtid, at han udvidede Dateringen »31. Octob.« med disse Ord: »paa hvilken Dag hin gode Luther, nu lige for hundrede Aar, begyndte at anfægte Pavedømmet med sine Af-ladsbreve og falske Sjælekram, Gud og Sandheden til Ære og kristne Mennsker til evig Salighed [32].«

Hovedfesten fandt dog Sted Allehelgensdag, den 1. November. Rigsraaderne og en Del andre Standspersoner samledes tidligt om Morgenen paa Københavns Slot. Derfra gik de parvis under Anførsel af syngende Skoledisciple til Vor Frue Kirke. Kort efter ankom ogsaa Kongen og Prinserne. I Kirken blev der musiceret og afsunget »*Love Gud, I fromme Kristne*« og »*Hvad kan os komme til for Nød*«. Derpaa besteg Biskop

---

[29] Benyttet hos Pontoppidan, *Annales* III, 705 f. uden nærmere Angivelse af Kilden. Ganske kortfattede Notitser om Festen findes hos Kurt Aslaksen, *Theol. oc Hist. beskriffuelse om den Reformerede Religion*, Tidstavlen under 1617; i Ole Worms *Dagbog* (*Rørdam, Mon. hist. Dan.* II, 717) og i Olai Wormii *et ad eum doctorum virorum epistolæ* I, 12, 39. En Skildring af Jubilæets Forløb findes hos *Rørdam* III, 310–12.

[30] Lutherus triumphans E 3-v: »optata exsecutio omnium quæ ita jam præmissa sunt«.

[31] Jvfr. R. II, 165.

[32] Jvfr. R. II, 164. Den rætte Augsburgiske Confession, 1618, d 4v.

Resen Prædikestolen og holdt en Prædiken over Dagens Evangelium Matth. 5, 1–10, de otte Saligprisninger, der efter hans Mening var ypperligt passende til Dagens Anledning. Prædikenen endte her – som overalt i enhver Kirke i det dansk-norske Monarki – med den af Resen selv forfattede »evangeliske Jubelbøn«. Fremfor alt samlede denne meget lange Bøn sig om en Tak til Gud, fordi »du udfriede din kristne Kirke af det papistiske Fængsel og Mørke og lodst saa mildeligen igen op-tændes dit sande Evangelii Lys ved din tro Tjenere Doct. Morten Luther og andre, som hannem retsindelig efterfulgte.« Under forskellige Former vendte Bønnen atter og atter tilbage til dette Hovedpunkt: Lovprisningen af Gud for hans usigelige Godhed ved at besøge os »med dit klare Lyses Skin til Liv og Salighed i denne sidste Verdens Tid.« Hvor megen Grund var der da ikke til at bede om, at Gud vilde fuldføre, hvad han havde begyndt og »bevare os sit hellige Ord og de højværdige Sakramenter i deres rette Mening og Brug!« Bønnen mundede til Slut ud i en almindelig Forbøn for Kongen og Kongehuset, for Adel og Ridder-skab og hver, der havde høje Embeder [33].

Efter Prædiken blev der sunget »Te Deum laudamus«, hvorpaa Kongen og Rigsraadet gik til Alters sammen og derved ligesom aflagde et højtideligt Løfte om at ville staa enigt sammen til Forsvar for den rene evangeliske Sandhed. Gudstjenesten endte med Luthers berømte Barne-

---

[33] Som den ældste Form for Jubelbønnen har hidtil den været anset, som findes i »Alterbogen« 1652, Ll 8v-Mm 3 (jvfr. C. T. Engelstoft, Liturgi-ens Historie i Danmark S. 153). Bønnen findes dog i to paa samtidige Gengivelser hvilende Afskrifter dels i Ny kgl. Saml., 4°, 1171 (under 1617 med Titel: »Precationis formula ab Episcopo missa«), dels i et Brev fra ca. 1618 fra Biskoppen i Ribe til Provsten i Holmans Herred (Holman Herreds Provstebog, Landsarkivet i Viborg). Jubelbønnen maa senere være blevet optaget i de Udgaver af Alterbogen, der ligger efter 1617, men før 1652. (Om saadanne se R. II, 222 f.). Som den ældste, nu kendte, *trykte* Gengivelse maa nævnes Teksten B 4v–8 i »Nogle Bøner som brugis aarligen vdi Kircken aff Prædickestolen oc for Altered, paa bestemte Tider etc.«, udgivet paa Bekostning af Henrik Waldkirchs Enke 1637, vistnok som en Art Separatudgave af Alterbogen. Denne Samling udkom igen 1648 som Tillæg til Josua Stegman, Inderlige Hierte-Sucke, Jvfr. iøvrigt genudgivne Tekst i KS 6. R. II, 81 ff. – Efter Zwergius, Siell. Cleresie, 150, 167 har man hidtil (C. T. Engelstoft, anf. Skr. S. 153 og W. Rothe, Det danske Kirkeaar, 3. Udg., 313) uden videre anset Resen for Forfatter til denne Bøn. Dette siges vel intetsteds udtrykkeligt i de samtidige Kilder, men Indholdet og Stilen peger saa tydeligt paa Resen, at ydre Vidnesbyrd for hans Forfatterskab sikkert maa siges at være upaaakrævede, ligesom det i Følge hele den datidige Situation formentlig kun kunde være Sjællands Biskop, der forfattede en saadan Bøn.

psalme »Behold os, Herre! ved dit Ord,« hvorpaa Processionen vandrede tilbage til Slottet.

Ved Aftensang samme Dag blev der prædiket over Apok. 7, 1–13 – om de sande udvalgte for Guds Trone –, og ved Gudstjenester den næste Dag, Søndagen den 2. November, mindedes Reformationens Velsignelser ved Prædikener over Matth. 22, 1 ff. og Efes. 5, 15–20 samt ved Afsyngelsen af forskellige Psalmer, deriblandt »Vor Gud, han er saa fast en Borg [34].«

Derefter fortsattes den egentlige Universitetsfest – ligesom i Wittenberg – fire Dage endnu med Taler af Professorerne om Formiddagen i »det store Auditorium« og af Studenterne om Eftermiddagen i Kommunitetet og Walkendorfs Kollegium. Emnet for disse Taler var dels den ulykkelige Tilstand i det papistiske Mørke, dels Lyset, der straaledede frem ved Luther, dels selve Religionsartiklerne, som ved Luthers tro Virksomhed var blevet rensede fra »en Surdejg, der var mere end farisæisk [35].«

Festen sluttede den 8. November Kl. 7 paa Akademiet med en Prædiken af Psal. 100 (især over Temaet: Guds Ord bliver evindeligt) og med Afsyngelsen af Te Deum, og saaledes mente man paa værdig Maade at have mindedes den Skat, der var efterladt af den store Reformator, og som man – efter Resens Ord – omhyggeligt og trofast vilde bevare og give i Arv til Efterslægten, »si quæ futura est [36].«

6. Resens eget Rektorat skulde imidlertid bringe endnu en Lutherfest. Den 17. Februar 1618 udstedte han som Rektor et Program, hvori han kundgjorde, at han havde bedt sin kære Kollega, Professor *Caspar Bartholin*, om den følgende Dag at holde en Mindetale i Anledning af, at det var Dødsdagen for »megalotheander Lutherus«. Den 18. Februar holdt Caspar Bartholin da ogsaa – under Tilhørernes stærke Bifald – en senere udgivet Tale, der typisk for Tidens Aand drejede sig om en Sammenligning mellem Elias og Luther [37].

Om man har gentaget Mindefesterne for Luthers Død, vides ikke.

---

[34] Jubilæus Christianus B 2–4v. De nævnte Psalmer efter Ny kgl. Saml., 4°, 1171.

[35] Jubilæus Christianus B 3v–4.

[36] Sst. B 4v.

[37] Caspar Bartholin, *De Luthero panegyricus*, 1619. Resens Program er aftrykt som Indledning hertil A 2v–3. Jvfr. Olai Wormii *Epistolæ I*, 39: »non sine insigni omnium applausu«.

Derimod blev det en fast Skik, at man paa Universitetet hvert Aars 31. Oktober mindedes Reformationen med en Tale af en af Professorerne. Da Resen første Gang – den 4. Oktober 1617 – overbragte Konsistorium Kongens Befaling om, at der skulde fejres Reformationsfest paa Universitetet, tales der kun om Festen samme Aar. Men ved et Konsistoriumsmøde næste Aar den 14. Oktober meddelte Rektor, at det var Kanslerens Befaling, at der *aarligt* skulde holdes en »Oratio publica in memoriam repurgatæ religionis«, en Pligt, som skulde gaa paa Omgang mellem Professorerne. Ligprogrammet over Resen siger, at det var ham, der af Kongen havde opnaaet den Gunst, at Reformationsfesten aarligt skulde gentages baade i Kirker og ved Universitet [38].

Universitetet holdt troligt fast ved denne Skik i henved 300 Aar. Først ved kgl. Resolution af den 3. August 1906 blev Universitetets særlige Reformationsfest afskaffet, idet Summus theologus, Professor Henrik Scharling ene af alle havde brudt en Lanse for dens Bevarelse. Festen havde iøvrigt i Aarhundredernes Løb medvirket til, at en Række værdifulde Taler og Undersøgelser havde set Lyset, om end den Traad, der forbandt det Emne, som blev behandlet, med Festens Grundlag, ofte var spinkel [39].

Det er urigtigt at betegne Reformationsjubilæet i Danmark 1617 som »overvejende akademisk« [40]. Alene Højtidelighedernes Forløb viste, at det tillige i høj Grad var tænkt som en *Kirkefest* (rent bortset fra, at en Modsætning mellem »akademisk« og »kirkelig« vilde ligge Samtiden fjernt), og dette understregedes yderligere ved, at Resen ogsaa for den kirkelige Dels Vedkommende opnaaede, at den skulde gentages aarligt. Dette skete dog næppe straks. Ganske vist hedder det i den *trykte* Ud-gave af Resens Hyrdebrev af den 23. September 1617, at Jubilæet skal fejres »cum *anniversaria* quoque recordatione [41],« men dette maa være en senere – forsaavidt uægte – Tilføjelse af Forfatteren, da den mangler i de haandskrevne Gengivelser af den oprindelige Tekst, og i Synodalmonita paa Efteraarslandemodet 1617 siges der ogsaa kun, at der »hoc anno« skal holdes Jubelfest [42]. Formodentlig er den endelige Bestemmelse om hvert Aar at mindes Reformationen i Kirkerne først lidt efter lidt blevet udformet. Maaske er der allerede næste Aar til Bisper og Præ-

[38] HS IV, 288, 297. Progr. fun. Jvfr. R. II, 159.

[39] Aar bog for Kjøbenhavns Universitet for 1905–06 S. 381 ff.

[40] Saaledes Hans Olrik i KS 4. R. I, 270.

[41] Lutherus triumphans C 6. Jvfr. KS 6. R. II, 78.

[42] Syn. 1617 Dionys. B.

ster blevet udsendt et trykt (eller skrevet) Hefte, indeholdende Jubelbønnen og de hertil hørende Psalmer [43], men mærkeligt er det, at man ikke hører noget om denne Sag paa Sjællands Stifts Landemoder 1618. Først paa Dionysii Landemode 1619 hedder det: »Ad Calendas Novembres recolatur memoria restituti evangelii per precationem jubilæam [44].« At Gentagelsen af Reformationsfesten skyldes en kongelig Befaling, siges ligeledes i Ligprogrammet over Resen og bekræftes ved en Udtalelse af ham selv, idet han et Sted siger, at det fortsatte Jubilæum skete »religioso indultu . . . Christiani IV« [45]. Medens det næppe er berettiget at antage, at Initiativet til at afholde en Reformationsfest 1617 er udgaaet fra Danmark, synes det, som om dette har været Foregangsland med Hensyn til Jubilæets Gentagelse. F. Eks. kan det nævnes, at en aarlig Reformationsfest først blev indført i Kursachsen fra 1668, i det ernestinske Sachsen fra 1718 [46]. I hele sin følgende Bispetid omfattede Resen denne gentagne aarlige Reformationsfest med den største Interesse. Næsten paa hvert eneste Efteraarslandemode lige til 1637 – det sidste, han oplevede, – undlod han ikke at minde Provsterne om, at de endelig ikke maatte glemme, at der den tilstundende Allehelgensdag i Kirkerne skulde fejres Reformationsfest (religiosa renovatio Jubilæi, Jubilæus evangelicus, Jubilæus Christianus, Jubilæi continuatio) [47]. De alvorlige Tidsforhold, der udviklede sig kun faa Aar senere som Følge af Tredivaarskrigen, bidrog yderligere til, at Resen følte sig opfordret til at indskærpe, at man baade i Taknemmelighed burde betænke, hvilken Velsignelse Reformationen betød, og bede Gud om, at dette Gode ikke

---

[43] Jvfr. et Brev fra Biskoppen i Ribe til Provsten i Holmans Herred (Holman Herreds Provstebog) indeholdende Afskrift af Jubelbønnen og af Psalmen »O Herre Gud, huor gaar det til«. Brevet er desværre udateret, men maa vistnok henføres til 1618, da det omtaler, at Resen har ønsket, at Reformationsens Velsignelse skal mindes »annuatim«. – 1624 omtales Jubelbønnen som »precatio consveta impressa apud Sal. Sart.« (Syn. 1624 Dionys. B).

[44] Syn. 1619 Dionys. B; jvfr. E.

[45] Titelbladet til Lutherus triumphans. Ligprogrammets Ordlyd er saa vigtig, at den bør gengives her: »Tantumque a rege serenissimo ab anno MDCXVII. impetravit, ut singulis annis omnium sanctorum die in ecclesiis, pridie vero ejusdem in academiis [Ϸ: a] memoria divinatorum beneficiorum in ecclesiam centesimo a qvovis anno collatorum grata enarratione debeat«. Omtrent det samme siges ogsaa i Ligpr. I 3.

[46] Chr. Gerber, Historie der Kirchen-Ceremonien in Sachsen, 1732, S. 227; Fr. Loofs, anf. Skrift S. 4.

[47] Syn. B.

skulde gaa tabt, hvad man kunde have alvorlig Grund til at befrygte [48]. Som Hjælpemiddel til den rette Forstaaelse af Reformationsjubilæerne udgav Resen det mærkelige Skrift »Lutherus triumphans«, som nedenfor skal omtales.

Højtideligholdelsen af en særlig kirkelig Mindefest for Reformationen blev senere fastslaet i Ritualet 1685 og blev iagttaget indtil 1770, da den store Indskrækning af Helligdagene ogsaa ramte Allehelgensdag, der blev henlagt til den første Søndag efter den 1. November, hvorved dens særegne Karakter som Festdag forsvandt. Dog skulde Reformationsbønnen læses og forklares paa denne Søndag, men siden er ogsaa Bønnen gledet ud og findes saaledes ikke optaget i den 1901 forordnede Alterbog for Danmark [49].

7. Reformationsjubilæet 1617 fik ogsaa i Danmark den Virkning, at den ortodokse Tids Lutherforstaaelse blev kanoniseret herhjemme, og at den danske Kirke i højere Grad end før besindede sig paa sin lutherske Karakter. Uden at man tør tage det som en aldeles direkte Følge af denne Højtid, er det dog betegnende som Udtryk for samme Stemning, som i saa høj Grad kom til Orde under selve Festlighederne, at se, hvorledes endnu i Jubilæumsaaret 1617–18 den stærkere konfessionelle Afgrænsning satte sig ejendommelige Spor. Allerede den 23. Januar 1617 var der udgaaet et strengt kongeligt Forbud mod, at danske Bøger, der var trykt paa fremmede og ubenævnte Steder, blev indført og falbudt i Danmark, og det blandt andet med den Begrundelse, at da mange af saadanne Skrifter »adskillige Punkter og Artikler udi vores kristelige Tro og Religion . . . traktere og forhandle«, kunde de medføre, at en Del »vores kristelige Tro . . . præjudicerlige Irringe og Vildfarelser« blev udspreedt [50]. Vigtigere var det dog, at man stræbte efter at forpligte baade Præster og Lægfolk paa Symbolskrifter. Ledende i begge Henseender var Biskop Resen. Saaledes sammenkaldte han den 21. Februar 1618 – tre Dage efter at Caspar Bartholin havde holdt sin store Tale paa Luthers Dødsdag – alle de Borgere i København, der tilhørte andre Konfessioner, i Vor Frue Kirke og tvang dem til at sværge paa Fremmedartiklerne af 1569 [51]. Hermed var det i god Overensstemmelse, at Resen til Emne for sin teologiske Indledningstale paa St. Hans' Landemode s. A. netop valgte

---

[48] F. Eks. Syn. 1620 Dionys. B; 1631 Dionys. B.

[49] Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685, S. 30; Forordn. af 26. Okt. 1770.

[50] Rørdam, Kirkelove III, 54 f.

[51] Rørdam, Mon. hist. Dan. II, 717.

dog var Meningen den samme [67]. Det er sjældent, at der er Flugt og Fart over Resens Prosa, men i denne Fortale mærker man en virkelig *con amore*-Stemning, og i hans Forfatterskab maa den henregnes til det mest kærnefulde, han har skrevet. Der luer en renlivet Lutheraners Had mod Papisme og Calvinisme, og det er med en aandsbeslægtets Hjertensfryd, at Luthers evangeliske Stordaad er skildret.

Af den øvrige Litteratur [68], som Reformationsjubilæet fremkaldte i Danmark, vil der være Grund til at nævne *Kurt Aslaksens* »*Oratio theologica – historica*«, 1621, der i udvidet Skikkelse indeholder Forfatterens Festtale paa Universitetet 1617, som det var blevet ham paalagt at holde af den daværende Rector magnificus (Resen). 1622 kom den i dansk Oversættelse. Ved dette Skrift har Aslaksen sikret sig en Plads som en af Grundlæggerne af vor nationale Kirkehistorieskrivning, om end der ikke kan tilkendes ham en meget høj Rang som Historiker.

Aldeles i Resens Aand var ogsaa *Caspar Bartholins* Mindetale paa Luthers Dødsdag den 18. Februar 1618 »*De Luthero panegyricus ejus cum Elia propheta comparationem . . . pertexens*«, og det samme gælder en Tale af Ole Worm »*Jubilum evangelicum*«, 1618 (udgivet 1619), et skarpt Svar paa et Angrebsskrift af Jesuiten, Professor Adam Contzen i Mainz. Forfatterens Manuskript til denne Tale er tilfældigvis opbevaret og viser bl. a., at Ole Worm omgikkes med Tanken om at faa præget en Skuemønt i Anledning af Reformationsjubilæet. Mærkeligt er det forøvrigt, at man ikke fra officiel Side – som i Udlandet og herhjemme ved senere Jubilæer – greb Lejligheden til ogsaa paa denne Maade at sætte Jubelfesten et varigt Minde.

9. Som den mærkeligste litterære Frugt af Reformationsjubilæet herhjemme maa dog endnu omtales et Skrift, udkommet nogle Aar senere, af *Hans Poulsen Resen*: *Lutherus triumphans Jubilæis sancte continuandis, per Septentrionem, Ipso die Omnium Sanctorum quotannis, Cal. IXbr. inde ab anno D. N. J. C. CIO. IOC XVII. Religioso indultu S. R. N. P. P. Christiani IV. &c. Ad usum ministrorum V. D. In Regn. Dania & Norvegia &c. Pro grata memoria tantorum beneficiorum, quæ ita continuè præstita sunt Ecclesiæ Christi divinitus, toto seculo priore, annis singulis, cum debita nominis sanctissimi veneratione, de successu insuper perpetuo, usque ad beatam consummationem.* (*Henrik Waldkirch*).

---

[67] c–c 3.

[68] Jvfr. nærmere i KS 6. R. II, 61–68.

Titlen lyder som en Fanfare og ikke uden Grund. I dette Skrift havde Resen samlet forskellige af de Udarbejdelser, som Jubilæumsaaret havde givet Anledning til, saaledes Fortalen til Luthers Postil, Hyrdebrevet fra den 23. September 1617 og hele Programmet »Jubilæus Christianus.« Desuden havde han føjet et nyt Stykke om Luthers Postil til, især om Bucers latinske Oversættelse af denne, aftrykt Luthers Prolog til Postilen, som var udeladt i Udgaven 1617, samt givet en Oversigt over Festens Forløb 1617 i Danmark [69]. Langt det største og langt det betydningsfuldeste Afsnit er dog det sidste, som kaldes: »Indicatio eorum, quæ in annuis Jubilæis Evangelicis, per Septentrionem inprimis considerari possunt, ad usum & ædificationem salutarem.« Denne Del af Bogen giver en Oversigt over alle vigtigere Begivenheder i Reformationshistorien, først i den udenlandske (med særlig Fremhævelse af, hvilke Skrifter Luther havde udgivet i det paagældende Aar), dernæst i den hjemlige. Fremstillingen er strengt annalistisk og er helt igennem inddelt efter et stadig tilbagevendende Skema under en ensbygget Overskrift, som for det første Aar tager sig saaledes ud:

Ab anno Domini 1517.	ad ann. rursus 1617.	Pro an. re- format. 100.	& Jubi- læo, nobis 1.
----------------------------	----------------------------	--------------------------------	-----------------------------

Bogen slutter med Aaret 1535 og ender paa en saa brat Maade, at man har antaget, at der kun var bevaret defekte Eksemplarer af dette iøvrigt nu yderst sjældne Skrift [70]. Dette er dog lidet troligt, da alle de Eksemplarer, man i ældre og nyere Tid har fremdraget baade herhjem-

[69] Rækkefølgen af de enkelte Afsnit er saaledes: 1) A 2–A 6v: Resens Fortale til Udgaven af Luthers Postil; 2) A 7–Bv: De postillis Lutheri majoribus et Latina earundem versione Buciana, hoc amplius; 3) B 2–C 2v: Methodus (parva instructio L.) docens quid in Evangelicis quærendum, quidue expectandum; 4) C 3–E 2v: Jubilæus Christianus (heri er som nyt C 4–6 optaget Hyrdebrevet af 23. Sept. 1617); 5) E 3–3v: Optata exsecutio omnium quæ ita jam præmissa sunt; 6) E 4–K 8v: Indicatio.

[70] Bogen omfatter efter Arksignaturen Bladene A 1–K 8v. Fra nederst paa I 7 og Bogen ud er Teksten trykt med en langt mindre Sats end alt det foregaaende, som om det gjaldt at holde den inden for et bestemt Omfang. Bogen ender saa brat, at K 8v er forsynet med en Kustode »Ab an. 1536«. Det maa vistnok derfor anses for blot en Trykfejl, naar N. P. Schandorph i sin Ligpr. over Resen, I 3 siger, at Luthers triumphant gaar indtil 1545. – Jvfr. KS 4. R. I, 40, 55 og Chr. Olivarius, De vita & scriptis Pauli Eliæ A 5v.

me og i Udlandet, ender paa lignende Maade [71]. Man maa derfor snarere formode, at Skriftet er ufuldendt, og at den mærkeligt formløse Afslutning skal antyde, at hele Værket er tænkt fortsat ad Aare [72].

Resen udtaler selv, at hans Hensigt med Bogen var at give Præsterne det fornødne historiske Stof i Hænde, som de skulde anvende i deres Jubelprædikener [73]. I god Overensstemmelse hermed ser man da ogsaa, at Resen gentagne Gange paa Landemoderne anbefaler og henviser til sin »Lutherus triumphans« [74]. Et Eksempel paa Bogens Anvendelse har Resen vistnok givet i en Synodaltale fra Oktober 1622, hvori han mindedes, at det ikke blot var 105 Aar siden Reformationens Begyndelse, men ogsaa 100 Aar, siden Luther var vendt tilbage fra Wartburg til Wittenberg [75].

Den ensformige, annalistiske Behandlingsmaade i »Lutherus triumphans« virker trættende, og den ofte svigtende Nøjagtighed i Enkeltheder forringer yderligere Bogens Værd som et historisk Skrift. Ikke desto mindre tilkommer der dog denne Bog en ikke ganske ringe Betydning, da Resen heri meddeler Efterretninger fra Kilder, som nu er tabt. Medens hans Meddelelser om den almindelige Kirkehistorie ikke byder noget nyt, da han her væsentlig bygger paa vel kendte Arbejder som Sleidanus' Commentarii, Karions Chronicon, Luthers Skrifter o. l., bliver han for den danske Kirkes Historie i ikke faa Tilfælde primær Kilde for os. Særlig vigtigt er det, at han har benyttet det ældste Bind af den københavnske Universitetsmatrikel, der nu er gaaet til Grunde, og desuden store Dele af den samtidige danske Reformationslitteratur.

Resen siger selv, at denne Oversigt over Reformationshistorien oprindeligt blev foredraget for Studenterne 1596 i Tilknytning til en Gennem-

---

[71] Eksemplarer i Königsberg og Uppsala ender begge endnu tidligere.

[72] At der virkelig skulde være kommet en saadan, nu tabt, Fortsættelse 1636 (for 1536), er en Mulighed, der ikke helt lader sig afvise. Syn. 1636 Dionys. A indeholder i hvert Fald følgende, mærkelige Notits: »Non negligendus jubilæus, qvin celebretur religiose initio novembr. etiam juxta recens impressa pro anno corrente, sicut toto decennio, juxta commentarium gravissimum reverendi Patris Lut. in Genesin, qvem industrii domini pastores sic revolvant simul, magno suo commodo, inter alia, eo q. indice introducti in rem maximam ejusmodi, per singulos annos compendiose«. Aaret efter hedder det dog, at Begivenhederne 100 Aar tidligere skal mindes »sicut ferme consignata sunt« (Syn. 1637 Dionys. B).

[73] Lutherus triumphans E 3v.

[74] Saaledes Syn. Dionys. 1625 til 1628 B. Ogsaa i Lit. 1631 B 8 henviser Resen paa denne Maade til Lutherus triumphans.

[75] Syn. 1622 Dionys. B.

gang af *Confessio Augustana* [76]. Da Arild Hvitfeldts Frederik I's Historie først udkom 1597, har man derfor ment, at Resens Fremstilling i det væsentlige er en af Hvitfeldt uafhængig Bearbejdelse, selvom det indrømmes, at han kan have benyttet dennes Christiern II's Historie, som netop udkom 1596 [77]. Det vil være vanskeligt at føre noget afgørende Bevis paa dette Omraade, da man næppe kan faa Vished for, at Fremstillingen i »Lutherus triumphans« ikke er en – i det mindste paa nogle Punkter – gennemarbejdet Redaktion af Forelæsningerne fra 1596. At Resen virkelig skulde have foretaget Ændringer, er ikke usandsynligt, naar man ser, at han udtrykkelig i »Jubilæus Christianus« fra 1617 henviser ikke blot til Hvitfeldts Christiern II's Historie, men ogsaa til andre latinske og danske »monumenta«, som Hvitfeldt har efterladt sig [78]. Prøvelsen af Enkeltheder i Skriftet maa iøvrigt henvises til Reformations-tidens Historikere. Kun skal det endnu nævnes, at Resens Fremstilling har været stærkt benyttet – og til Tider stærkt omstridt – af de Forskere, som har beskæftiget sig med dette Tidsrum's Historie, saaledes af Christian Olivarius [79], C. T. Engelstoft [80], Caspar Paludan-Müller [81], H. F. Rørdam, som har genudgivet den historiske Del af »Lutherus triumphans« [82], og af J. Oskar Andersen [83].

Endnu et Spørgsmaal staar tilbage. Hvornaar er »Lutherus triumphans« udkommet? Da Bogen ikke selv bærer noget Aarstal, har dette været Genstand for Tvivl. I et Hovedværk som »Bibliotheca Danica« (I, 150) opføres den som trykt 1617, men heroverfor har H. F. Rørdam gjort gældende, at den næppe er udkommet 1617, da den i mange Henseender har Karakteren af at være et Erindringskrift ogsaa om dette Aar [84]. Heri har han utvivlsomt Ret, ligesom i sin Antagelse af, at den ikke kan være kommet efter 1626, da den nævnes i en Liste fra dette

[76] *Lutherus triumphans* E 3v.

[77] KS 4. R. I, 19.

[78] *Jubilæus Christianus* A 4. Jvfr. H. F. Rørdam, *Historieskriveren Arild Hvitfeldt* S. 299. Allerede i sin *Parva Rhetorica*, 1606, A 3v havde Resen m.H.t. Chr. III.s politiske Kampe sagt: »de quibus narratione exstant et aliorum et in primis illustris ac generosissimi nostri domini Hvitfeldii luculentissimæ«.

[79] Chr. Olivarius, *De vita & scriptis Pauli Eliæ*, A 5 f.

[80] HT 2. R. II, især S. 14, 84, 545; 3. R. VI, især S. 32 f.

[81] HT 3. R. I, 50–52; VI, 314.

[82] KS 4. R. I, 40–55. Rettelser til Resens Fremstilling se Rørdam I, 540 og KS 5. R. VI, 151.

[83] J. Oskar Andersen, *Overfor Kirkebruddet*, 95–100.

[84] KS 4. R. I, 41 f.

Fremmedartiklerne. I Exordiet gjorde han opmærksom paa, at der med den Engel, der omtales i Apok. 14, 6, var sigtet til Luther, som skulde drage det i det papistiske Mørke nedsænkede Evangelium frem for Dagens Lys. Ved de fire Engle, som nævnes i Apok. 9, 15, maatte der forstaaes Karlstadt som »Anabaptistarum patriarcha«, Zwingli som »Calvinistarum pater«, Servet som »Arianorum interpolator« og Ignatius Loyola som »Jesuitici ordinis auctor et pontificiæ doctrinæ propugnator«. Mod disse fire, som paa den ulykkeligste Maade fik Jorden til at skælve i sin Grundvold, var netop Fremmedartiklerne rettede [52].

I disse Aar fremhævede Resen ogsaa jævnlig paa Landemoderne Vigtigheden af, at Præsterne besad de Bøger, som var anbefalet i Kirkeordinansen, og om hvilke der var sagt, at de dem »ikke til Gavns ombære (∴ undvære) kunde«, d. v. s. som normative Udtryk for ægte Lutherdom [53]. Et betydningsfuldt Skridt mod yderligere at fastslaa dette Begreb var det, at Resen senest fra 1619 indførte en virkelig Symbolforpligtelse for Stiftets Præster, idet de før deres Embedstiltrædelse maatte underskrive en Formular, hvorved de lovede af Sjæl og Sind at ville elske og fastholde Bibelen og den Lære, som kortelig var fremstillet i Luthers lille Katekismus, i den Augsburgske Bekendelse af 1530 med sin Apologi og vor Kirkes øvrige Bøger, og aldrig spille under Dække (colludere) med dem, der tilhørte en anden Konfession [54]. Lidt senere – 1625 – begyndte man ogsaa at forpligte Universitetets Professorer paa den augsburske Bekendelse [55]. I god Samklang med disse Bestræbelser for at værne Kirkens Lærepræg staaer det da ogsaa, at man fra denne Tid forlangte af de teologiske Studenter, der skulde rejse udenlands med kgl. Stipendium, at de før deres Udrejse skulde afgive et skriftligt Løfte om kun at ville besøge lutherske Universiteter [56], ligesom man allerede ved et Kongebrev 1616 havde søgt at værges sig mod at faa Huslærere og Hovmestre, som kunde tænkes at ville opdrage den dem betroede Ungdom i »Troens Punkter, som stridagtige ere og imod den Religion, som

[52] Syn. 1618 Juni B og (fyldigere) C. Sidste Tekst har Münzer for Karlstadt. Den samme Fortolkning af Apok. 14,6 i Lit. 1619, A 5.

[53] Syn. 1616 Juni B; 1618 Juni B; 1618 Dionys. B. Jvfr. KO, 118.

[54] KS 2. R. V, 610; jvfr. S. 601, 603.

[55] Sst. 611. Om Interessen i akademiske Kredse for Confessio Augustana i denne Periode vidner det ogsaa, at Professor Elias Eisenberg 1618 holdt en Tale om den (Rørdam, Mon. hist. Dan. II, 718). Det samme var Tilfældet 1630, da Jacob Mathiesen Aarhus holdt sin s.A. udgivne »Oratio Jubilæa anni M.DC.XXX., qua beneficium Augustanæ Confessionis breviter expenditur.«

[56] Rørdam IV, 697 f.

udi Kirkerne her udi vore Riger, Danmark og Norge, observeris og vedtagen er [57].«

8. Den stadige Henvisning til symbolske Skrifter og Luthers Værker gjorde det naturligt paa Bogmarkedet at søge fremskaffet nye Udgaver heraf. Derfor bliver Reformationsjubelaaret baade i denne og andre Henseender et betydningsfuldt Tidspunkt i dansk Bogavls Historie.

Blandt de ovenfor nævnte Bøger, der var anbefalet Præstestanden i den danske Kirkeordinans til »at drage nogen mærkelig sand Gudelighed af«, indtog næst Bibelen Luthers Kirkepostille den første Plads [58]. Det var da en Reformationens Aand virkelig værdig Maade at ære Luthers Minde paa, naar Resen benyttede Jubelaaret til at foranstalte en ny Udgave af dette Værk. Som før nævnt underskrev han Fortalen i Februar 1617, og man tør vel heraf slutte, at han i det foregaaende Aar har været optaget af at sysle med dette Arbejde. Hermed passer det godt, at den bekendte københavnske Boghandler Henrik Waldkirch saa tidligt som den 21. Januar 1617 erhvervede et kgl. Privilegium for 10 Aar paa Udgivelsen af Luthers større Postil [59]. Værket selv blev trykt i Frankfurt hos Bogtrykkeren Nicolaus Hoffman og fremtræder som en svær Foliant i stateligt Udstyr under følgende Titel: *Enarrationes, Sive Postillæ Martini Lutheri maiores, in lectiones, quæ ex evangelicis Historiis, Apostolorum Scriptis, aliisque Sacræ Scripturæ locis desumptæ, per uniuersum annum, tam in diebus Dominicis, quam Diuorum memoriæ sacris, pro concione recitantur, fideliter atque diligenter ad verbum, iuxta exemplar, quod postremo recognitum, cum Præfatione Lutheri, exiit Basileæ, per Ioan. Heruagium, anno Salutis humanæ, M. D. XLVI. mense Martio excusæ. 1617.*

Selve Teksten er, som Titlen viser, et Optryk af Baselerudgaven 1546 ved Johannes Hervagius. Som denne har ogsaa Udgaven af 1617 til Slut medtaget en oprindelig græsk, men af Heidelberg-Professoren Johannes Hartungus til Latin oversat, Tale mod Skærsilden fra Baselerkonciliet, og er ligeledes forsynet med forskellige Indices. Det nye er derimod Rezens Fortale, rettet til det dansk-norske Præsteskab (»doctrinæ puræ evangelii domini nostri Jesu Christi synceris amatoribus et præconibus fidelibus in Dania et Norvegia &c. fratribus charissimis«), i hvis Hænder han herved efter Kirkeordinansens Forskrift giver en »Lutherus redivi-

[57] Rørdam, Kirkelove III, 47 f.

[58] KO, 49, 119.

[59] KB anf. Dag.

vus«. Med det indtrængende Kendskab til Luthers Skrifter, som altid udmærkede Resen, gør han i Fortalen Rede for Postillens Tilblivelseshistorie og for de forskellige Udgaver og Oversættelser, der fandtes af den. Naar han som Grundlag for den nye Udgave har valgt Hervagius' latinske Oversættelse (af 1535), skyldes det aabenbart, at Luther selv havde udtalt sig rosende om den. Da den danske Konge Christian IV som en nidkær Værner af den rene Lære havde ønsket, at Luthers Postille skulde udbredes i de nordiske Kirker, var det nu Resens Haab, at Præsterne vilde gøre god Brug af Gaven og med den som Grundvold forme deres Forkyndelse af de vigtigste Artikler i den kristne Lære. Forøvrigt stillede han i Udsigt, at hvis Præsterne savnede Hjælpemidler til nøjere at trænge ind i Luthers Tanker, skulde de ikke komme til at vente længe paa en saadan nødvendig Ledetraad til de indre Helligdomme i hans Tankeverden. Et Hjælpemiddel af denne Beskaffenhed kom da ogsaa senere til at foreligge i Resens »Lutherus triumphans« [60].

Det ser ud til, at denne Nyudgave af Luthers Postille har vundet en ret vid Udbredelse, skønt det ikke manglede paa dem i Samtiden, der klagede over den latinske Gengivelse heri og hellere vilde have haft Luthers egne Ord paa Tysk [61]. Et interessant Vidnesbyrd om dens Udbredelse findes i en Skrivelse fra 1619 fra Biskoppen i Ribe, Iver Iversen Hemmet, til en Provst, hvori han meddeler, at der fra Boghandleren Henrik Waldkirch nu er tilsendt ham en Del Eksemplarer af dette Værk, og strengt paalægger Provsten at bringe paa det rene, om der i hans Herred er nogen af Præsterne, der ikke havde den. I saa Fald tilbyder der sig nu en god Lejlighed til at erhverve den (for 4 Rdlr. Bindet) [62].

Samtidig med Privilegiet for Udgivelsen af Kirkepostillen havde Henrik Waldkirch opnaaet et ligelydende Privilegium for en Nyudgave af en anden, kirkeretslig vigtig Bog, den danske Kirkeordinans. En saadan Udgave saa Lyset 1617 [63]. Det er at formode, at det ligeledes er Resen, der staar bag denne. Til Gunst for denne Formodning kan der

---

[60] Lutherus triumphans, især A 7 ff. om Luthers Postilles Tilblivelseshistorie og B 2 ff. »Methodus (parva instructio L[utheri]) docens, quid in evangeliiis qværendum, quidqvæ expectandum«.

[61] Brev af 5. Juli 1635 til Kansler Chr. Friis fra den yngre Hans Svaning (Ny kgl. Saml., 4°, 2127 S. 352). Svaning havde benyttet et Eksemplar af Postillen, der var indkøbt til hans Sognekirke Besser paa Samsø.

[62] Brev af 10. Jan. 1619 i Holman Herreds Provstebog (Landsarkivet i Viborg). 1618 paabød Resen paa Landemodet, at alle Præster skulde eje Postillen (Syn. 1618 Juni og Dionys. B).

[63] KB 1617 21. Jan. Den rette Ordinants. Kbh. 1617.

anføres dels, at det vistnok var Skik, at Sjællands Biskop besørgede nye Udgaver af dette Værk, – flere Eksempler herpaa kendes fra tidligere Tid [64] –, dels at Resen i disse Aar stod i nøje Forbindelse med Waldkirch, dels endelig, at der til Slut i Bogen findes en rettende Tilføjelse af historisk Indhold, der baade ved sin tunge, ubehændige Form og sit nøje Kendskab til Enkeltheder i ældre dansk kirkelig Litteratur peger mod Resen som Forfatteren [65].

Ikke mindre i Pagt med Tidens Aand var det, at Resen sørgede for at faa tilvejebragt en Oversættelse af den augsburgske Bekendelse fra 1530. Siden Jørgen Jensen Sadolin 1533 havde udgivet en saadan Oversættelse, var ingen senere fremkommet i Danmark. Da tilmed Sadolins Gengivelse blev anset baade for forældet og mindre tilfredsstillende, kunde der være god Grund til at skaffe en ny Tids Mennesker en anden Fordanskning i Hænde [66], og til dette Arbejde udvalgte Resen Sognepræsten i Hjørulunde *Oluf Jacobsen København*, der 1618 udgav: *Den rætte Augszburgiske Confession, Eller Christelige Trois bekiendelse, som nogle Førster oc Stæder offuerantuordede Stormæctigste Keyser Carl den V. vdi den almindelige Richsdag til Augszburg, Aar M. D. XXX. Met sin Apologia eller Forsuar, etc. Nylig tilsammen vdsætte paa Danske. København. 1618. 4°. (Salomon Sartor).*

Bogen er tilegnet Kansler Christian Friis til Kragerup som den, der i Følge sit høje Embede især havde til Opgave at beskytte og forsvare »den sande Troens Lærdom og rette Guds Dyrkelse«. Som nævnt havde Resen forsynet denne Oversættelse med en Fortale, dateret den 31. Oktober 1617, hvori han udførligt fremstiller Konfessionens Tilblivelses-historie. Paa Baggrund af en mørktfarvet Skildring af Tilstanden under Pavedømmet, der blev brudt ved Luthers djærve Optræden mod Fornuftens forblindede Trælle, gør han Rede for de enkelte Stadier i Tilvejebringelsen af Confessio Augustana. Indgaaende omtaler han f. Eks. den vanskelige og farefulde Situation, hvori Protestanterne – »de arme Folk« – var stedt paa Rigsdagen i Augsburg, og deres Arbejde for at udarbejde Konfessionen, der »ilendes« blev sendt til »deres gode Luther«, der maatte bekende, at »Philippi Stil faldt mildere, end hans grove Pen«,

---

[64] KS 2. R. II, 398.

[65] Sommesteds findes den omtalte Anmærkning aftrykt.

[66] Paa Efteraarlandemodet 1618 fremhævede Resen, at det især var »consultum«, om Præsterne havde »Cf. Aug. cum Apologia, editam Danice jam fideliter« (Syn. 1618 Dionys. B).

Den danske Kirkeordinans havde foreskrevet, at Tyvendedagen efter en Superintendents Død skulde Købstædernes Sognepræster samles i Stiftsstaden for at give fire af deres Midte Fuldmagt til at udvælge en ny Biskop [4]. Imidlertid var der en stigende Tilbøjelighed hos Kongerne til at tiltage sig Eneretten til Udnævnelse af Biskopper, som det siden lovfæstedes i Kongeloven [5]. Saaledes var Resens fire Forgængere alle blevet udnævnt direkte af Kongen uden foregaaende Valg [6]. For Resens Vedkommende kan man ganske se bort fra ethvert Valg. Ganske vist taler det kgl. Beskikkelsesbrev om en Stadfæstelse af et Valg [7], men dette er næppe at forstaa anderledes end blot som en formelagtig Vending, der mekanisk reproduceredes i Kancelliet. Heller ikke er der fra anden Side opbevaret noget Kildevidnesbyrd om et Valg. Skulde et saadant mod Formodning have fundet Sted, har det sikkert – ligesom senere Jesper Brochmands Valg – blot været en ren Formsag, da der ikke har kunnet være Tvivl om, hvem Kongen ønskede. Om den ligeledes i Kirkeordinansen paabudte Overhøring af den nyvalgte ved en anden Biskop hører man aldrig Tale i Praksis [8]. Særlig med Hensyn til en Mand som Resen er det lidet troligt, at en saadan Overhøring har fundet Sted.

Den 29. April aflagde Resen paa Frederiksborg sin Ed som Superintendent for Christian IV [9]. Kirkeordinansen havde foreskrevet Formlen herfor [10]. Med Haanden paa det Nye Testamente skulde den tiltrædende Superintendent tilsværge Kongen og Riget Troskab og afgive et højtideligt Løfte om at forvalte sit Embede rettelig baade med Hensyn til Prædiken og Sakramenternes Forvaltning og i sit Forhold til Præster og Menigheder, Skoler og Fattige. Antagelig var det ved denne Lejlighed, at Kongen i en Samtale med den nye Biskop fremførte en Række alvorlige Anklager mod den gejstlige Stand og strengt bød Resen at holde alle til at gøre deres Pligt [11].

Samme Dag udstedtes det Kongebrev, der stadfæstede »Valget« af Resen til Superintendent i Sjællands Stift, tillagde ham al den Rente og

[4] KO, 116 ff.

[5] H. F. Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere i Danmark, 1893, S. 64 f.

[6] KS 2. R. VI, 83 f.

[7] KB 1615 29. April.

[8] KO, 117; jvf. KS 2. R. VI, 77.

[9] Ligpr. H 3v; Progr. Fun.

[10] KO, 126 f.

[11] Jvfr. Syn. 1615 A.

Indkomst, som hans Forgænger havde haft, og med Henblik paa den aflagte Ed indskærpede hans Forpligtelse til Troskab i Embedet, »at alt gaar skikkeligt og ordentligt til med Religionen efter Ordinansens Lydelse«. Sluttelig befalede det alle Provster, Sognepræster, Sognedegne og andre Gejstlige i Sjællands Stift at være Dr. Hans Resen lydige som deres foresatte Superintendent [12]. Samtidig udgik der det saakaldte »Følgebrev«, et aabent Brev til Adel, Ridderskab, Fogder og Lensmænd i Stiftet om at bistaa den nye Superintendent, naar han begærede deres Hjælp i Embedssager [13]. Tilbage stod nu blot Bispevielsen, som skulde finde Sted i Stiftets Hovedkirke og foretages af den nærmest boende Superintendent [14]. For Resens Vedkommende foregik Bispevielsen under megen Højtidelighed den 27. Maj 1615 i Vor Frue Kirke i København og blev forrettet af Biskoppen i Lund, Poul Mortensen Aastrup [15]. Det har sikkert været med noget blandede Følelser, at denne stærkt filippistisk sindede Biskop til Kirkens Øverste indviede den Mand, som kunde tænkes ved given Lejlighed at ville fælde ham selv [16].

I Resens Sønnensøns Bibliotek fandtes et Haandskrift, der efter Titlen at dømme har indeholdt de Taler, som var blevet holdt ved Bispevielsen 1615 [17]. Rituellet for denne Højtidelighed var iøvrigt nøje fastsat i Kirkeordinansen [18]. Hovedpunktet i Handlingen var den nye Biskops Haandslag og Løfte til den indviende Superintendent om rettelig at prædike Evangeliet og forvalte Sakramenterne. Herved skete Overdragelsen af den aandelige Myndighed i Kirken [19]. Bispevielsen benyttede en af hans tidligere Elever *Villum Hansen Lemvig* († 1625 som Magister og Præst i Strøby) [20] til at bringe sin Velynder en særlig Hyldest, idet han udsendte i Trykken en »poetisk Taknæmmelighedsgave«, en tredelt latinsk Hymne til Forherligelse af den beundrede Lærer [21]. Lemvigs Digt hæver sig paa ingen Maade over Samtidens Masseproduktion af

---

[12] KB 1615 29. April.

[13] KB s. D.

[14] KO, 118.

[15] Univ. Matr. I, 19. Progr. Fun. Ligpr. H 4 har urigtigt 21. Marts.

[16] DM 4. R. II, 230; Bjørn Kornerup, Til Lunde Stifts Kirkehistorie i det 17. Aarhundrede (1944), 11.

[17] Bibl. Res. S. 151: Hans Pofvelsøns Resøns Bispevielse M.S.

[18] KO, 127–32.

[19] Sst., 129.

[20] Wiberg III, 210.

[21] Den nøjagtige Titel i Bibl. Dan. III, 1393. Tillige Afskrift ved Zwergius i Thott 4°, 472, S. 209–14.

smagløse Rimerier, men kan dog i Mangel af andre Kilder give et og andet Vink til Resens Karakteristik. Efter en Skildring af hans Liv og ualmindelige Evner som Lærer slutter Digtets første Del med disse Limer:

Suscipe Reseni, Doctor clarissime honores
Inque dei laudem gere: sic neque publica deerit
Utilitas seris memoranda nepotibus; atqve
Augmentum capiet summi pia gloria patris.

Naar Digteren fremdeles taler om, at lige saa lidt som Ørnen paa sin Flugt gennem Himmelrummet agter paa Fuglefængerens Garn, har Resen ladet sig standse ved Satans Anslag (Sathanæ molimina), er denne Ytring sikkert at opfatte som en Hentydning til de Begivenheder, som laa forud for Resens Sejr. Særlig Digtets tredie Afdeling fremtræder dog som en overmaade højstemt Lovprisning af Resen, der hyldes som »doctor celeberrimus, fautor amandus, decus laudabile, præsul dignissimus«, ja endog som »ductor Parnassi montis doctor qvoqve«!

2. Kirkeordinansen havde foreløbigt reglementeret Superintendentens Husholdning og Lønning [22]. Han maatte holde 2 Tjenestepiger, 1 Skriver, 1 Karl, 1 Køresvend, som kunde køre 4 Heste, og 1 Dreng, og skulde i aarlig Lønning oppebære 2 Læster Rug, 4 Læster Malt, 2 Læster Havre, 50 Læs Hø, 20 Læs Halm, 40 Lam og 100 Gylden [23]. Paa Visitatser skulde han desuden oppebære, hvad han, hans Folk og fire Heste kunde fortære – paa Landet hos Præsterne og i Købstæderne hos Kirkeværgerne [24], og »efterdi alting er i København dyrere end andetsteds i Riget« skulde den sjællandske Superintendent fremdeles have Indtægten af »den tredie Lektie i den hellige Skrift«, d. v. s. samtidig være teologisk Professor ved Universitetet [25].

Allerede 1546 havde Peder Palladius i Løntillæg faaet Kongetienden i Brønshøj Sogn [26], og et vigtigt Kongebrev af 1560 fastsatte endelig paa afsluttende Maade den sjællandske Biskops Indtægter [27]. Han skulde til Residens have den Gaard i København, som Dr. Peder Palla-

---

[22] KO, 106.

[23] Sst., 109.

[24] Sst., 108.

[25] Sst., 109.

[26] Rørdam, Kirkelove I, 245.

[27] KB 1560 15. Juni.

dus havde haft; desuden en Eng ved Utterslev og Brønshøj Sogn med Præstegaarden sammesteds, som han maatte bruge som Avlsgaard, og al Præstens Rente mod at holde en Kapellan til at bestride de kirkelige Forretninger; fremdeles Kongetienden af Sengeløse, Taastrup, Ishøj, Torslunde og Magleby (paa Amager), Tiendehavren af Taarnby, Birkerød (1571 ombyttet med Stenløse) [28], Herstedvester og Glostrup, og endelig Præstegæsteriet af alle Kronens frie Sogne i Sjællands Stift, anslaaet til 416 Mark aarlig. Med Hensyn til den sidstnævnte Indtægtskilde indskærpede et nyt Kongebrev 1579 den regelmæssige Udredelse heraf, da den hidtil kun delvis var blevet svaret [29].

I lange Tider herefter – saaledes hele Resens Embedstid igennem – synes Lønningen ikke at være blevet ændret. Den Bolig for Biskoppen, som Kongebrevet af 1560 omtaler, var den gamle Bispegaard, der delvis blev ødelagt i Branden 1728. Paa Resens Tid bestod Gaarden dels af det gamle Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade, dels af en Forlængelse af denne Bygning nedad Nørregade mod Nørreport, bygget paa Kampestensfundamenter og opført 1512 af Universitetets Rektor Anders Friis, som gjorde hele Bygningen til et Lectorium [30]. Senere havde Bispegaarden modtaget forskellige Udvidelser. Saaledes havde Kongen 1573 ladet Peder Oxø købe »det Stykke Hus, som staar op til Haven ved Superintendentens Residensgaard« for 150 Dlr. og lægge det til Embedet [31], og 1583 var Bispegaarden blevet »forbedret« med det nye Gavlhuse og andre Huse og Bygninger nedad Studiestræde [32].

Fra sin tidligere Gaard paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde flyttede Resen nu over i Bispegaarden og fandt her sit Hjem indtil sin Dødsdag. Der vides dog intet om hans nærmere Forhold til Bispegaarden.

Derimod ser det ud til, at han har næret en særlig Interesse for det ham tillagte Brønshøj Sogn. I Brønshøj Kirke findes saaledes en Indskrift fra 1623 med Resens Initialer. I Teksten udtrykkes bl. a. Ønsket om, at Gud i denne onde Verdens sidste Tid vil bevare sin Kirke i de nordiske Lande [33].

---

[28] KB 1571 3. April.

[29] KB 1579 10. Juli.

[30] DS VI, 103 f.

[31] KB 1573 15. Marts.

[32] DS VI, 105. Om Bispegaarden, jvfr. i øvrigt Hist. Medd. om Kbh. 4. R. III (1951), 102 ff.

[33] Aarb. f. Kbh. Amt 1917. S. 83 f.

Aar over Bøger, som blev afleveret til Universitetsbiblioteket af Bogtrykkeren Henrik Waldkirch [85]. Derimod har han fuldstændig Uret i sin Formodning om, at to Digte, der findes i Bogen til Forherligelse af Luther, og som er undertegnet *T. B.* og *J. M.*, skulde tyde paa, at Bogen var kommet ca. 1622–23. Rørdam opløser nemlig som »ikke tvivlsomt« disse Forbogstaver som Thomas Bang og Jacob Matthiesen, der blev Studenter 1621, og som 1622 opholdt sig i Professor Jesper Brochmands Hus. Intet kan være mere urigtigt end denne Opløsning. Det er for det første undgaaet Rørdams Opmærksomhed, at disse Digte allerede fandtes i »Jubilæus Christianus« fra 1617 [86]. Endvidere er det en Misforstaaelse at tro, at de stammer fra de ovennævnte, senere saa bekendte Professorer. De er nemlig forfattet henholdsvis af Theodor Beza, hvis Hyldest til Luther derfor ogsaa træffende betegnes som et »trophæum«, og af Johann Major, og beviser saaledes intet med Hensyn til det nærmeste Tidspunkt for Bogens Udgivelse [87]. Forøvrigt har Resen antagelig overtaget disse to Digte fra sin gamle Lærer Peder Hegelunds Samling af »Epigrammata«, 1583, hvor de netop findes paa samme Side, anbragt lige under hinanden i samme Orden som siden hos Resen [88].

Spørgsmaalet om Bogens Udgivelsesaar kommer man derimod nærmere ved at undersøge Resens Synodalmonita. Første Gang, »Lutherus triumphans« udtrykkeligt omtales, er 1625 [89], men allerede i Efteraaret 1624 henviste Resen paa en saadan Maade til en Bog, hvis Indhold synes overensstemmende med dette Skrift, at der vistnok kun kan være ment dette [90]. Sandsynligheden taler derfor for, at Aaret 1624 ogsaa er Udgivelsesaar for »Lutherus triumphans«.

10. Som i Tyskland kom ogsaa i Danmark Reformationsjubilæet 1617 – og de talrige Fester, der fulgte i dets Kølvan – til at staa som en officiel Bekræftelse paa den fuldbyrdede lutherske Reaktion. Der er noget sym-

[85] DM 5. R. I, 69.

[86] Jubilæus Christianus C 4.

[87] Jeg har genfundet Digtene henholdsvis i Theodor Beza, *Icones*, Genevæ 1580, C 4 og i Johann Major, *Liber poematum*, Editio posterior, Witeberge 1576, H 8v.

[88] P. Hegelund, *Epigrammata Philippi Melanctonis selectiora*, 1583, p. 73.

[89] Syn. 1625 Dionys. B: »juxta recens impressa in Luthero triumphante«.

[90] Sst. Jubilæet skal fejres »juxta consignata, qvæ eo faciunt potissimum«. Udtrykket »consignata« bruger Resen jævnlig om Indholdet i Lutherus triumphans (jvfr. saaledes E 3v og Syn. 1628 Dionys. B: »juxta consignata . . . in Luthero ita adhuc triumphante«.

bolsk over, at det var Resen, i sin Person Samlingspunktet for baade Kirkens og Universitetets højeste Værdigheder, der kom til at føre Ordet ved den store Festgudstjeneste i Landets Hovedkirke den 1. November 1617. Det var en Mindefest for Luther, men det var ogsaa en Sejrsfest for hans trofaste Discipel.

Ikke mindre end i Udlandet var Jubilæumsstemningen herhjemme baaret af en fast Overbevisning om, at man i den rene lutherske Lære besad det størst tænkelige Klenodie, den eneste ægte Kristendomsform, og denne Overbevisning var parret med en lige saa bestemt Afvisning af alle andre Retninger. Med en fuldstændig Ufølsomhed overfor Tanken om, at ogsaa det katolske Kirkesamfund var en Art kristen Søsterkirke, jubledede man over Befrielsen fra Mørket i det skændige papistiske Fangenskab, og med lige saa stor Skarphed gjorde man Front over for »Fornuftens Trælle«, Calvins Disciple. Endvidere bidrog ogsaa i Danmark Reformationsfesterne til at udforme og fastslaa Ortodoksiens Lutherbillede. Paa mønstergyldig Maade var det allerede sket, da Resen i sit indledende Universitetsprogram 1617 havde talt om »magnanimus ille heros, ingenio summo, præstanti natura, studio & industria admirabili præditus . . . Martinus Eleutherius (sic dictus ex tam libero spiritu) . . . excitatus divinitus« [91], og de Toner, han havde anslaaet, fandt vilig Genlyd især hos det yngre Slægtled, hos Mænd som Holger Rosenkrantz, Caspar Bartholin, Ole Worm, Jens Dinesen Jersin [92] o. fl. a. For dem blev Luther alt og Melanchton næsten intet. Naar Fr. Loofs fremhæver, at det kun er et lidet glædeligt Indtryk, det samtidige Reformationsjubilæum i Wittenberg lader tilbage hos en senere Betragter, saa skyldes dette efter hans Opfattelse især, at Melanchtons Betydning ved denne Lejlighed ganske forflygtigedes, og det eneste Lyspunkt, han i Grunden finder ved »de mere end rigelige« Festligheder, er det, at Græcisten Erasmus Schmid i sin Tale i April 1617 havde berømmet Luthers Medkæmper paa fortjent Maade [93]. Lignende Betragtninger vil kunne gøres gældende overfor Størsteparten af de Mænd, der førte an i Danmark 1617 ff., men der er dog paa dette Punkt en – og det en meget ejendommelig – Forskel fra Stemningen i Wittenberg. Det bør nemlig ikke glemmes, at netop for den Mand, der frem for nogen anden havde bidraget til at fremkalde det store Omslag i Tidsaanden, og som selv stod

[91] Jubilæus Christianus A 3.

[92] DB II, 148. Om Bartholin og Worm jvfr. R. II, 165. Jens Dinesen Jersin, *Orationes duæ academicæ*, 1621.

[93] *Zeitschr. d. Ver. f. Kirchengesch. der Provinz Sachsen*, Jg. 14, S. 19.

som den ypperste Garant for dette, traadte Melanchton aldrig helt i Baggrunden. Som Vidnesbyrd herom kan det anføres, at netop i disse den svulmende Lutherbejstrings Aar viste Hans Poulsen Resen en varm Interesse for Udgivelsen og Oversættelsen af Melanchtons »Loci« (af Typen 1535) [94], ligesom han selv udgav et Skrift om disse [95], i Synodaltaler gennemgik Afsnit heraf [96] og indskærpede sine Præster Pligten til at eje denne, i Kirkeordinansen anbefalede, Lærebog [97]. Trods alt bekendte han sig derved til det gamle officielle Standpunkt, som havde været det herskende i Frederik II's Tidsalder, paa een Gang at ville holde fast ved den store Dobbeltstjerne: Luther og Philip.

---

[94] 1620 kom i Frankufurt a.M. en Udgave af Melanchtons Loci communes, forsynet med et latinsk Digt af Resen. Det er derfor ikke umuligt, at det er ham, der har besørget denne Udgave. 1622 udkom i København en Oversættelse af samme Værk ved Niels Mikkelsen Aalborg og tillige med det ovennævnte Digt oversat til Dansk.

[95] De locis communibus theologicis Phil: Melanch., 1620.

[96] Syn. 1623 Juni B; 1628 Juni B.

[97] Syn. 1616 Juni; 1620 Juni; 1622 Dionys.; 1623 Juni – alle B.

Andet Hovedafsnit

RESENS BISPESTYRE 1615–25

KAPITEL I

Udnævnelse og almindelige Forhold

1. Ved den i det foregaaende givne Fremstilling af Forudsætninger og almindelige Forhold er den kronologiske Grænse af indholdsmæssige Grunde blevet overskredet. Det vil derfor være rimeligt nu at vende tilbage til Udgangspunktet og i Enkeltheder behandle Resens Virksomhed som Sjællands Biskop, først i Perioden fra hans Tiltrædelse af Embedet indtil Aar 1625, der greb saa dybt ind i Danmarks Historie, idet dog visse Træk fra hans senere Bispetid for Sammenhængens Skyld vil blive medtaget allerede her.

Den 24. Juni 1614 var Peder Winstrup død [1], men først den 29. April 1615 blev hans Efterfølger udnævnt [2]. Den paafaldende lange Tid, der saaledes hengik, inden Bispestolen igen blev besat, tyder paa, at Kongen har ønsket en bestemt Mand – Resen – til denne Post, men viser ogsaa, at Udnævnelsen ikke kunde finde Sted, før han tilfulde havde rensat sig fra enhver Mistanke med Hensyn til sit Lærestandpunkt, saaledes som det skete ved Udgivelsen af *De sancta fide* [3].

Paa dette Tidspunkt var der ingen anden, der kunne gøre Resen Rangen stridig som Kandidat til Bispestillingen. Baade hans Yndest ved Hove, hans Stilling ved Universitetet, hans ualmindelige Lærdom og fremragende Arbejdskraft, den kirkelige Indsats, han allerede paa forskellige Omraader havde ydet, maatte gøre ham fuldt berettiget til en saadan Stilling. Ser man endvidere hen til den kirkelige Udvikling, som havde fundet Sted herhjemme siden 1600, maa hans Udnævnelse betragtes som et naturligt, ja næsten nødvendigt Resultat af denne.

---

[1] Pontoppidan, *Annales* III, 648.

[2] I sin Afskedsansøgning havde Peder Winstrup smukt sagt »*Invenietur facile*« (Rørdam IV, 642).

[3] R. I, 453 ff.

3. Den Titel, der nu officielt tilkom Resen, var blot Superintendent over Sjællands Stift, idet der ikke siden Reformationen fandtes nogen Ærkebiskop i Danmark. Vel havde de evangeliske Prædikanter 1536 ønsket, at der blandt Biskopperne blev beskikket »en drabelig Mand over hele Riget« [34], og i Forarbejderne til Kirkeordinansen tales der ogsaa afgjort om »den øverste Superintendent« [35], men den endelige Redaktion af Ordinansen forudsætter, at alle Rigets Bisper er hinanden lige i Værdighed [36]. Ikke desto mindre kom Sjællands Biskop dog fra Begyndelsen til at indtage en Særstilling som primus inter pares. Dette skyldtes i Almindelighed dels hans Nærhed ved Regeringen, der oftere lod de øvrige Bisper tilskrive gennem Sjællands Biskop, dels hans Stilling som tilføjede Professor ved Universitetet og Medlem af Konsistorium, og i Særdeleshed, at det gerne var særlig fremragende Personligheder, som kom til at beklæde Sjællands Bispestol. Den sjællandske Superintendent kom derfor reelt til at virke som en Art Overbiskop over hele Riget [37], hvorfor han ogsaa lejlighedsvis af samtidige blev betegnet med Navnet Ærkebiskop [38].

Blandt de mange Beskyldninger, som Christoffer Dybvad rejste mod Resen, var ogsaa den, at han tragtede efter et »Archiepiscopatus« [39]. Det er ikke usandsynligt, at han har haft Ret heri, og man ser da ogsaa, at ikke blot Mænd som Jørgen Dybvad den Yngre og Arngrim Jonsen galant omtaler Resen som »Archiepiscopus Danicarum ecclesiarum« [40] og »Regnorum Daniæ et Norwegiæ Superintendens generalis« [41], men endog, at Resen selv under sit Navn paa et vigtigt officielt Dokument 1635 har føjet Betegnelsen »Archiepiscopus Daniæ« [42]. Nogen formel Ret til at føre denne Titel havde han ikke. Noget andet er dog, at kun

[34] C. T. Engelstoft, *Reformantes et catholici*, 1836, S. 187.

[35] KS I, 84, 110 ff.

[36] KO, 106; jvf. KS 2. R. II, 80.

[37] Jvf. G. L. Baden, *Afhandlingene III*, 125 ff. A. C. L. Heiberg, *Peder Paladius*, 22. Rørdam I, 519–20.

[38] Foruden Eksempler herpaa i den forrige Note anførte Steder se Chr. Dybvads Tilegnelse i »Decarithmia«, 1602, til P. Winstrup (DM 4. R. II, 214) og Rørdam II, 459.

[39] DM 4. R. II, 230.

[40] *Oratio adversus Pontificios*, Witt. 1617, Fortalen.

[41] *Apotrope calumniæ*, Hamb. 1622, 23.

[42] Pontoppidan, *Annales III*, 824. Dette har ogsaa vakt senere Forskeres store Forundring, jvf. Vilh. Bang i *Theol. Tidsskr. f. d. danske Folkekirke IV*, 505.

faa sjællandske Bisper efter Reformationen i den Grad af Gavn har været Ærkebiskopper som netop Resen.

Spørger man om, paa hvilken Maade Resen har virket som »Overbiskop«, da maa der vel i første Række tænkes paa den Stilling, han indtog over for Kongen og Regeringen som Repræsentant for hele Gejstligheden og en Slags Garant for Kirken. Desuden kan der nævnes enkelte særskilte Lejligheder, ved hvilke han tydeligt nok som den øverste Biskop er optraadt som Vejleder og Raadgiver for de øvrige kirkelige Tilsynsmænd. Mest typisk er det tidligere nævnte Hyrdebrev om Højtideligholdelsen af Reformationsjubilæet 1617, rettet til alle Biskopper i Danmark, Norge og Island, Provsterne over Gulland og Færøerne samt Tilsynsmændene i Slesvig og Holsten. Hans Mønsterprædikener til Brug for Højtideligholdelse af Bededagene havde en lignende vejledende Karakter [43]. Derimod kendes ingen Eksempler fra hans Side paa Indgreb i andre Biskoppers gejstlige Jurisdiktion.

4. Det Stift, som Resen overtog 1615, var i Henseende til Omfang og Grænser temmelig forskelligt fra det Sjællands Stift, som bestod indtil 1922. Medens Bornholm indtil 1658 henlaa under Lunde Stift, regnedes Hveen med til Sjællands Stift, indtil Øen gik tabt ved Roskildefreden 1658 [44]. Desuden tilkom der Sjællands Biskop et vist gejstligt Overherredømme over Færøerne, Gulland og Rügen, samt over de Præster, der virkede som Felt- og Skibspræster, og over dem, som (fra 1618) udsendtes til Ostindien (Trankebar) [45].

Færøerne havde oprindelig i gejstlig Henseende ligget under Biskoppen i Bergen, men da Handelen i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede flyttede fra denne By til København, blev det gejstlige Tilsyn med Øerne overdraget til Sjællands Biskop [46]. Almindeligvis hedder det, at dette skete 1607, men nogen kgl. Befaling herom fra dette Aar (eller de følgende) har ikke ladet sig finde [47]. Formodentlig er Henlægningen først

---

[43] Derimod gik de kgl. Befalinger om Afholdelse af Bededage ikke gennem Sjællands Biskop, men direkte til Lensmænd og Landsdommere (f. Eks. KB 1609 28. Okt., 1616 30. Nov., 1618 2. Dec. o. a. St.

[44] 1627 3. Marts og 1631 8. Juli ordinerede Resen Præster til Hveen (PT 8. R. VI, 189, 191).

[45] Zwergius, Sjæll. Cleresie, S. 19 ff.

[46] N. Andersen, Færøerne 1600–1709, S. 344.

[47] Saaledes hedder det i C. F. Nielsen, Færøernes gejstlige Stat (1879) S. 3. at Henlæggelsen skete 1607 1. Maj. Der kan være Tale om en Forveksling med den norske Kirkeordinans, der approberedes 1607 2. Maj.

sket ca. 1619–20. Hermed stemmer det meget godt, at den første Præst til Færøerne, Resen ordinerede, blev indviet 1620. I alt har han 1620–38 ordineret syv Præster til Tjeneste paa Færøerne [48].

Ogsaa Gulland stod fra gammel Tid i Forbindelse med Sjællands Bispestol. I Aaret 1554 var det ved et Kongebrev blevet overdraget Peder Palladius at beskikke en duelig Mand til at ordne Kirkeforholdene paa denne Ø, saaledes at Kirkeordinansen ogsaa der kunde faa sin fulde Gyldighed [49], og endnu i Resens Tid mærker man svage Spor af denne Forbindelse. 1617 hørte Generalprovsten (præpositus generalis) til de kirkelige Dignitarer, til hvem Resen rettede sit Hyrdebrev om Reformationens festen, og 1624 maatte han – med flere andre – tage Sæde i den Kommissionsdomstol, som blev nedsat for at behandle en Række alvorlige Anklager for Forsømmelser i Embedsførelse og forargeligt Levned, der var blevet rejst mod den daværende Generalprovst, Mag. Antonius Hansen Kolding, forøvrigt tidligere en af hans egne Klienter [50]. Endelig har Resen ordineret et Par Præster til gullandske Kald [51].

Langt ældre var Forbindelsen med Rügen. Allerede 1169 havde Pave Alexander III lagt den aandelige Myndighed over dette Landskab (magisterium et prælationem ejusdem insulæ in spiritualibus) i Roskildebispens Hænder [52], og ved en ny Bulle havde den samme Pave 1180 stadfæstet denne Ordning [53]. Efter Reformationen opstod der en Række Stridigheder herom, særlig foranlediget af Spørgsmaalet om, hvordan den saakaldte »Bisperug« paa Rügen skulde fordeles. Endelig kom det 1543 til et Forlig i Kiel mellem den danske Kirke og de pommerske Hertuger. Ved denne Lejlighed bestemtes det bl. a., at Hertugerne af Pommern skulde have Ret til at udnævne en Superintendent over Rügen, men at han skulde stadfæstes af Biskoppen i Roskilde, der tillige skulde have Myndighed til i paakommende Tilfælde at afsætte den rügenske Superintendent og i hans Sted efter foregaaende Udnævnelse af Hertugerne konfirmere en ny [54]. Denne Ordning bestod ogsaa i hele Resens Bispetid, men fik ingen aktuel Betydning, da den rügenske Superintendent i dette Tidsrum Dr. *Barthold v. Krakewitz* (1582–1642) allerede

[48] PT 8. R. VI, 186, 188, 190 f., 194.

[49] KB 1554 17. Maj.

[50] KB 1624 9. Sept. og 16. Sept., jvfr. Rørdam III, 744 f.

[51] Det skete i 1627 og 1630; jvfr. PT 8. R. VI, 189, 191.

[52] J. C. Dähnert, Samml. pommersch-rügischer Landesurkunden I, 220 f.

[53] Repert. dipl. Regni Danici I, 9.

[54] Dähnert, anf. Skrift S. 222 ff.; jvfr. Heiberg, Peder Palladius, S. 151 ff.

var blevet udnævnt 1607. Forøvrigt maa denne i mange Henseender ret have været en Mand efter Resens Hjerte. 1623 indførte han Konkordieformlen i sit Stift, og gentagne Gange optraadte han ogsaa litterært som en renlivet ortodoks Lutheraner med de heftigste Angreb paa Kalvinisterne og deres »kaotiske« Lærdomme [55]. Det eneste Vidnesbyrd, der er fundet om Resens Forbindelse med Rügens Stift, er et Kongebrev fra 1637, hvorved Christian IV paabød, at der af Hensyn til den Skade, som Dr. Bartholdus Krakewitz, »Superintendent over det rylandske Stift«, havde lidt i »disse besværlige Krigstider« skulde udredes $\frac{1}{2}$ Speciedaler af hver Kirke i Sjællands Stift til Understøttelse for ham, og at Resen skulde drage Omsorg for, at Pengene blev indsamlede og tilskikkede den nævnte Dr. Krakewitz [56]. Det staar vel ogsaa i Forbindelse med Tidens urolige Forhold, at han 1636 efter Superintendent Dr. Georg Zeæmanns og Magistratens Ønske samt Kongens Bevilling ordinerede en Præst til en Kirke i Stralsund [57].

Endvidere maa det nævnes, at Sjællands Biskop havde et vist Tilsyn med Rigets Felt- og Skibspræster. Medens Resen kun vides at have ordineret een Feltpræst (1626) [58], har han 1615–38 indviet en meget lang Række Skibspræster, uden at det dog altid er muligt med Sikkerhed at skelne mellem Præster paa Orlogsflaaden og Præster paa de ostindiske Skibe, hvoraf mange forekommer, efter at det ostindiske Handelskompagni var blevet oprettet 1618. Allerede i selve Stiftelsesaaret indviede Resen ikke blot flere Skibspræster, men ogsaa en »Skibsprovst«, og Hovedmængden af de af ham indviede Skibspræster synes at have være beregnede for disse »Kongens Skibe« [59]. Omvendt ved man dog, at han f. Eks. 1619 fik Befaling til at udtage tre dygtige Præster (blandt Landsbypræsterne), der skulde bruges som Skibspræster paa »Kongens Orlogsskibe« paa Rejsen til en Herredag i Norge [60]. Om hans almindelige Tilsyn med Skibspræsterne vidner et andet Kongebrev fra samme Aar, hvorved han fik Befaling til at give Skibspræsterne i København Ordre til at bistaa Sognepræsten paa Bremerholm ved Sygebesøg og til at

---

[55] J. H. Balthasar, *Sammlung einiger zur Pommerischen Kirchen-Historie gehörigen Schrifften* II (1725) S. 657–88. Sml. ogsaa ADB XVII, 25 f.

[56] Rørdam, *Kirkelove* III, 263–64; jvfr. KB 1637 30. Dec.

[57] PT 8. R. VI, 193.

[58] PT 8. R. VI, 189.

[59] PT 8. R. VI, 184–94. En Liste over en Del Skibspræster er aftrykt i KS 3. R. V, 345–50.

[60] KB 1619 2. Juni.

drage Omsorg for, at der blev »Pøkerdrengene« paa Holmen den fornødne Undervisning i Katekisme og Bordlæsning til Del [61].

Helt uden for det normale Tilsynsomraade falder Resens Indgriben ved nogle specielle Lejligheder. 1636 ordinerede han saaledes Mag. Johan Reinboth til Sognepræst ved St. Nicolai Kirke i Flensborg og Provst i Amtet [62] og 1637 – i Følge særlig kgl. Befaling – under Vakancen i Lunde Bispeembede fire Præster til Lunde Stift [63]. Endelig bør maaske i denne Sammenhæng nævnes, at Resen (med de øvrige Professorer ved Universitetet) 1636 fik Befaling til at udvælge to-tre Studenter, der kunde egne sig til Præster paa Øsel og underholde dem paa Kongens Bekostning ved Universitetet, fordi der havde vist sig en saa stærk »Defect« paa Personer, der præsteligt kunde betjene denne Ø [64].

5. Hvad det sjællandske Stift angaar, saa foreligger der ikke nogen officiel Opgørelse over Stiftets Størrelse og Inddeling ved Resens Tiltrædelse, men et Regnskab fra 1622 over Indkrævningen af Studieskatten i Sjælland Stift for 1621 giver dog en Del Oplysninger herom [65]. Man ser heraf, at Stiftet paa dette Tidspunkt i gejstlig Henseende var inddelt i 29 (31) Herreder [66], hver forestaaet af en Provst. To Herreder, Lille Herred og Skippinge Herred, som efter ældre middelalderlige Lister at dømme [67] havde haft selvstændig Tilværelse, nævnes vel endnu 1621 med deres Herredsnavne, men synes ikke at have udgjort særskilte gejstlige Jurisdiktioner, idet de blot optræder som Appendices til andre Herreder, Lille Herred til Smørum Herred og Skippinge Herred til Arts Herred. Lille Herred var allerede 1577 [68] blevet lagt sammen med Smørum Herred, og Navnet forsvinder næsten ganske i den følgende

---

[61] KB 1619 17. Febr.

[62] PT 8. R. VI, 193.

[63] Sst.; jvfr. KB 1637 19. Maj.

[64] DM 4. R. IV, 182 f.

[65] UA Pk. 450.

[66] De enkelte Herreder: Sokkelund, Smørum og Lille, Horns, Strø, Stevns, Tune, Løve, Ølstykke, Lyng-Kronborg, Lyng-Frederiksborg, Voldborg, Møen, Hammer, Barse, Merløse, Ringsted, Alsted, Øster Flakkebjerg, Vester Flakkebjerg, Sømme, Tudse, Arts og Skippinge, Ods, Holbo, Tybjerg, Fakse, Ramsø, Bjæverskov, Slagelse. Listen er benyttet KS 4. R. III, 193 (Provstefortegnelsen).

[67] O. Nielsen, Liber census Daniæ, 324 f. SRD VII, 109 ff.; jvfr. H. Knudsen, Danmark i Middelalderen I, 2 ff.

[68] KB 1577 3. April.

Tid. Derimod blev Skippinge Herred i gejstlig Henseende 1623 af Resen gjort til en selvstændig Jurisdiktion [69].

Antallet af Kirker i Sjællands Stift angives i ældre Tider meget forskelligt, varierende fra 336 [70] til 390 [71]. Den ovennævnte Skatteliste fra 1621, der ikke medtager Købstadkirker, har Navnene paa 352 Landsbykirker. Heri maa dog mangle 17 [72], som af en eller anden Grund er forbigaaet. Antallet af Landsbykirker bliver derfor ved Resens Tiltrædelse 369. Naar hertil lægges Købstædernes 23 Kirker og Københavns 5 Kirker, bliver det samlede Antal 397. Da der endvidere i Resens Tid blev bygget tre nye Kirker i København (Holmens Kirke 1617–19, Vartov 1617 og Kirken udenfor Nørreport 1628), samt en Kirke ved Frederiksborg (1628) steg Kirketallet 1615–38 fra 397 til 401 [73].

Nogen samlet Opgørelse af, hvorledes det har stillet sig med Patronatsforholdene ved disse Kirker, findes heller ikke. Listen af 1621 nævner udtrykkelig 23 Kirker som »Adelskirker«, men det er dog at formode, at Antallet af saadanne Kirker var betydeligt større. Desuden havde Roskilde Kapitel Patronat til ca. 30 Kirker [74], Universitetet til 9 (12) Kirker [75] og Sjællands Biskop til 1 (Brønshøj) [76]. Endelig laa ogsaa en Del Kald til »Kronen«, der ikke mindst i Christian IV.s Tidsalder var ivrig efter per fas et nefas at udvide sin Indflydelse ved Præsteembeders Besættelse.

KAPITEL II

Bispeembedet

1. Afgrænsningen af det verdslige og det aandelige Myndighedsomraade i Riget og derunder Bestemmelsen af Superintendentembedets Karakter

[69] Dette skete 1623 11. August. Efter en Optegnelse paa Forsiden af Arts Herreds Herredsbog fra 1730, der er en Afskrift af Herredsbogen fra 1647 (Sjællands BA), jvfr. en lignende, mere kortfattet Optegnelse i Skippinge Herredsbog sammesteds.

[70] DM II, 209 (Tycho Brahes Opgivelse).

[71] P. Palladius, En Traktat. Uddrag af Visitatsbogen 1553, udg. ved Lis Jacobsen, II, 314.

[72] Udfundet – ligesom de nedennævnte Tal – ved en Sammenligning med de i Traps Danmark nævnte Kirker, som maa have eksisteret i Resens Tid.

[73] En Liste fra ca. 1629–41 opgiver Tallet til 398 Sogne (Chr. IV.s Breve VII, 141).

[74] KS 2. R. V, 182 f.

[75] Rørdam III, 746.

[76] Jvfr. R. II, 176.

var i Danmark ved Reformationen sket i nøje Tilknytning til de fra Wittenberg overtagne Principper. I det berømte indledende Kongebrev til den danske Kirkeordinans skelner Landsherren (Christian III) mellem »Vor Herres Jesu Christi Ordinans (d. v. s. Evangeliet og Kristi kirkelige Indstiftelse) og »vor Ordinans«, den ydre Ordning af Kirkens Forhold, som blot har til Opgave at tjene den første Ordinans, og som maa bygge paa Skriften [1]. Kirkeordinansen – som allerede Recessen og Haandfæstningen 1536 – tillægges vel i luthersk Aand Landsfyrsten en vidtgaende Indflydelse paa Ordningen af de kirkelige Forhold, men dette betyder ikke, at der gives ham nogen Magt til at gribe ind i Kirkens indre aandelige Selvstændighed. Der er – for at bruge de gamle kirkeretslige Udtryk – blot Tale om en jus circa sacra, men ikke jus in sacra. Skønt Kirkeordinansen næppe kan siges med fuldkommen principiel Skarphed at have sondret mellem de Forhold i Kirken, der var urørlige, og dem, der kunne ændres, er Tendensen dog klar nok: der tilkommer Landsherren den Opgave som kristelig Øvrighed at værne om den i sig selv urokkelige og autoritative Kristi Ordinans og at sørge for, at denne holdtes ved Magt over for alle Angreb og Forsømmelser.

Den aandelige Myndighed i Kirken besidder Kongen derimod ikke – »det aandelige Regimente paa Kirkens Vegne« tilkommer Gejstligheden, der faar dette betroet ved Ordinationen. Ganske særlig gælder dette Superintendenterne, der i fremragende Forstand staar som Repræsentanter for Kirken. Alt, hvad der angaar Religion, al »Kirketjeneste« i Ordets videre Betydning, henligger under deres Embede, og gennem Præsteordinationen formaar de at give den aandelige Myndighed videre til Præsterne. Naar det med Rette fremhæves som karakteristisk for den danske Kirkes Nyordning 1536–37, at Bisperne blev berøvet deres gamle politiske og verdslige Magtstilling, saa maa det synes at være ikke mindre ejendommeligt for den ny Tingenes Tilstand, at der tillige sikres det biskoppelige Tilsynsembede en betydelig Selvstændighed.

Superintendentens Myndighed er dog alene af aandelig Karakter, beror ene paa Guds Ord og ytrer sig fortrinsvis gennem Ordination og Beskikkelse af Præster, gennem Deltagelse i Udøvelsen af Kirketugten og frem for alt – som allerede Stillingsens Navn antyder – gennem Tilsyn med Præster og Menigheder [2].

---

[1] KO, 42 ff.

[2] J. Oskar Andersen i Kirke-Leksikon IV, 408 ff.; KO, 106 ff.

2. Som hele Samfundet i Datiden opfattedes som eet »Legeme«, Kristenheden, der efter sine forskellige Funktioner henhørte under to »Regimenter«, det verdslige magisterium og det kirkelige ministerium, saa ledes fremtraadte ogsaa de gejstlige som en Slags Dobbeltpersoner. Paa den ene Side stod de som autoritative Udøvere af den aandelige Kirke-magt, paa den anden var de den verdslige Øvrigheds Tjenere, ved Embedsed forpligtet over for Kongen ikke blot som lovlydige Borgere i al Almindelighed, men ogsaa som de, der havde lovet at bestride den aandelige Side af deres Embede med den fornødne Troskab. Dette gjaldt baade Præster og Superintendentener.

Som Følge af dette Forhold, og fordi den højeste Myndighed i alle Kirkesager af udvortes Natur tilkom Kongen, maatte der finde et stadigt Samarbejde Sted mellem Regering og Superintendentener. Overvejende gjaldt dette vel de talrige Sager, der forekom i den daglige Administration, men der kunde dog ogsaa jævnlig være Anledning til at føre Forhandlinger af mere principiel Natur, idet Kirkeordinansen havde paa-lagt Superintendentenerne – i Forbindelse med Universitetets Professorer – at bistaa Regeringen med deres »Betænkning« i tvivlsomme Tilfælde, hvor man skulde »spørge Raad af Guds Ord« [3].

Er de her nævnte Forhold at opfatte som de almindelige Rammer om en datidig Superintendents kirkeretslige Stilling, vil det sikkert være af Interesse nøjere at betragte de Institutioner og Personer, Resen som Sjællands Biskop embedsmæssigt maatte staa i stadig Forbindelse med.

Den Konge, som Resen gennem hele sin Bispetid kom til at arbejde sammen med, var *Christian IV.* Som tidligere fremstillet skyldtes det i høj Grad Kongens personlige Indgreb, at Resen var blevet reddet fra Fald 1614 og siden blevet Primas i den danske Kirke. Det ser da ogsaa ud til, at Resen i den følgende Periode vedblivende har kunnet glæde sig ved sin Konges Yndest. Overensstemmelser mellem deres Karakterer gør dette sandsynligt, og Grundpræget i den kirkelige Lovgivning og Forvaltning efter 1615 peger i samme Retning. I flere Tilfælde synes det, som Resen ved personlig Henvendelse hos Kongen har opnaaet Tilsagn, der var af ikke ringe almindelig Betydning, men desværre er vi kun sparsomt underrettet om deres indbyrdes Forhold. Mærkeligt nok omtales Resen kun sjældent i *Christian IV.*s egenhændige Breve, men at han muligvis har haft en forholdsvis nær personlig Tilknytning til Kongen, frem-gaar af, at han hørte til den Kreds Mennesker, der kunde laane meget

---

[3] KO, 107; Cragii Annales, Add. 102.

betydelige Summer af ham [4]. I hele sin offentlige Færd viste Resen en ubrødelig Troskab mod Kongen og udtalte sig Gang paa Gang i høje Toner om dennes Kirkestyre [5]. Trods al Sympati nærede Christian IV dog ikke en kritikløs Beundring for Resens Personlighed eller Standpunkt. En Dagbogsoptegnelse af Sivert Grubbe viser, at Kongen ved en bestemt Lejlighed havde følt sig frastødt af den uheldige Form i en af Resens Prædikener [6]. Endnu mærkeligere er det dog at se, at Christian IV aabenbart undertiden har fundet Resen for stiv i sit lutherske Kirkesyn. Da saaledes et nederlandsk Gesandtskab 1618 skulde rejse tilbage, fik Bispem vel Befaling til at »staffere sig« paa en latinsk Prædiken, men dog med den meget sigende Tilføjelse, »at han advaris, at udi samme Prædiken ingen unødige Disputationer moveris« [7].

Næst Christian IV var ogsaa i denne Periode Kongens Kansler den øverste Leder af Kirke- og Undervisningsvæsenet. Ved Resens Tiltrædelse som Biskop blev dette Embede beklædt af hans Aandsfrænde Christian Friis til Borreby, der allerede den 29. Juli 1616 afgik ved Døden. Universitetet mindedes den afdøde Kansler ved en Sørgefest og ved Udgivelsen af et Mindeskraft [8]. Mærkeligt nok findes Resen ikke her blandt de mange, der paa forskellige Sprog forherligede Kansleren ved Digte. Hans Meningsfæller og Disciple var dog repræsenteret ved Jesper Brochmand, Herman Nielsen og Peder Nielsen Gelstrup, og da Resen udarbejdede sin latinske Litaniprædiken for 1617, glemte han ikke under Omtalen af de Ulykker, der i det foregaaende Aar var gaaet hen over Danmark, og som maatte mane til Bod, at mindes Tabet af »magnus noster Cancellarius, lumen ecclesie, columen reipublice dum vixit« [9].

Til den gamle Kanslers Efterfølger blev i December 1616 [10] udnævnt *Christian Friis* til Kragerup, hvis Personlighed og kirkelige Standpunkt tidligere er nærmere omtalt. Med sin levende Interesse for Videnskaben og dens Dyrkere, ikke mindst for Historieforskningen, blev han Tidens danske Aandsliv en forstaaende Ven, og takket være en vaa-

[4] Chr. IV.s Breve I, 228 (1000 Daler); HT 2. R. IV, 317.

[5] Jvfr. Jubilæus Christianus B 2; Luthers Kirkepostil 1617, Fortalen.

[6] DM 4. R. IV, 63.

[7] Chr. IV.s Breve VII, 108 f.

[8] Cunr. Aslacus, Oratio fun. in memoriam Chr. Frisi de Baareby, Reg. Daniæ Cancellarii, recitata in Acad. Hafn. d. 20. Aug. 1616.

[9] Lit. 1617 A 7.

[10] Chr. IV.s Breve I, 106.

gen kirkelig Sans blev hans Styre som Kansler i høj Grad til Gavn for Kirken. Særlig har han Fortjeneste af at have gennemført en Række betydningsfulde Reforme ved Universitetet og det latinske Skolevæsen, og af at have forbedret Lønningskaarene for en stor Mængde sparsomt aflagte Præstekald [11].

Ligesom sin Forgænger var Christian Friis præget af alvorlig Guds-frygt. Med stor Iver studerede han Bibelen og forhandlede gerne med lærde Mænd om Fortolkningen af vanskelige Steder i den [12]. Da han ved al sin Granskning kun dybere og dybere førtes ind i Overbevisningen om den lutherske Kirkelæres Sandhed, maa Resen have følt sig stærkt tiltalt af en Mand af denne Type, og da den nye Kansler tilmed var af en elskværdig, fremkommelig Karakter [13], maa Samarbejdet mellem dem have formet sig harmonisk. Naar Resen havde haft en saa betydelig Indflydelse paa den gamle Kansler, er det rimeligt at formode, at han ogsaa ofte har kunnet sætte sin Vilje igennem hos den mindre dominerende Efterfølger. Paa den anden Side maa det ikke glemmes, at der i forskellige Spørgsmaal – især vedrørende Skolevæsenet – kunde gøre sig betydningsfulde Meningsforskelligheder gældende mellem dem, og at Resen af og til maatte trække det korteste Straa. Der er dog den karakteristiske Forskel i Resens Forhold til de to Kanslere, at medens der ikke findes noget Eksempel paa, at han har søgt at hævde et Særstandpunkt over for den ældre Chr. Friis, har han ikke været bange for ved Lejlighed at tale imod den yngre Chr. Friis [14].

Foruden med Kansleren maa Sjællands Biskop i Følge sin Stilling have haft mange Berøringer med andre Embedsmænd. Dette gælder saaledes den øverste Sekretær i Danske Kancelli, fra 1626 den dygtige *Iver Vind* († 1658) til Nørholm [15], der – betegnende for Tiden – under første Punkt af sin Embedsed bl. a. maatte forpligte sig til »af yderste Evne at befordre Religionen, som den nu er i Svang i Rigerne« [16].

Vigtigt var ogsaa Forholdet til Stiftets Lensmænd. Oprindeligt havde der i hvert Stift været beskikket en Stiftslensmand, hvem Tilsynet med Kirkens økonomiske Forvaltning var betroet [17], men et Kongebrev af

---

[11] H. H. Resen, *Oratio funebris de . . . Christiano Frisio*, 1640, F 2v, F 4.

[12] Sst. F 3v.

[13] Sst. E 4v.

[14] S. M. Gjellerup, *Jens Dinesen Jersin*, 71 ff.

[15] *Selvbiografi i DS IV*, 1 ff.

[16] KB 1626 14. Dec.; Chr. IV.s Breve II, 48.

[17] Rørdam, *Kirkelove I*, 139 f., 165.

19. Juni 1582 havde ophævet denne Stilling og overdraget dens Forretninger til Lensmændene i de enkelte Len. Lensmændene skulde herefter have alle gejstlige Personer og Stiftelser i »Forsvar«, forestaa Kirkens økonomiske Forvaltning, meddele de nykaldede og eksaminerede Præster kgl. Kollats og deltage i den gejstlige Retspleje sammen med Kapitlerne [18].

Lensmanden paa Roskildegaard synes dog formelt at have beholdt Stillingen som en Art Stiftslensmand, idet han sammen med Biskoppen førte Forsædet ved Landemoderne [19]. De Mænd, der i Resens Bispetid var Lensmænd paa Roskildegaard, var *Holger Rosenkrantz* (den Rige) til Glimminge 1614–17, *Mogens Pachs* til Torup 1617–27, *Gabriel Kruse* til Hjulebjerg 1627–32 og *Sigvard Urne* til Raarup 1632–41 [20], men vore Kilder beretter intet særligt om Resens Forhold til disse Mænd eller til de øvrige Lensmænd i Sjællands Stift [21]. Den førstnævnte har ej faaet noget godt Lov for kirkeligt Sindelag.

Paa gejstlig Grund havde Biskoppen til Medhjælpere Herredsprovsterne [22], der i den ældre danske Kirkelovgivning indtog en betydningsfuld Plads. Nogen Stiftsprovst for Sjælland Stift fandtes endnu ikke formelt, men reelt var Sognepræsten ved Vor Frue Kirke i København, der tillige altid var Provst i Sokkelund Herred, »Sjællands Stifts øverste Provst« [23] og kunde som saadan optræde som Biskoppens Stedfortræder, saaledes f. Eks. som Leder af Landemoderne [24].

3. Da Resen 1615 tiltraadte Embedet som Sjællands Biskop, har Stiftet sikkert i høj Grad trængt til, at en energisk og myndig Mand kunde tage Styret i sine Hænder. Der er adskilligt, der tyder paa, at Sjællands Stift

[18] CCD II, 300 ff.

[19] Dette fremgaar af de bevarede Synodalia. Jvfr. Forordn. af 1618 1. Maj: »Vor Stifts Lensmand«, CCD III, 534.

[20] Kr. Erslev, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596–1660, 19.

[21] I UA Pk. 190 findes et Regnskab, aflagt af H. P. Resen og Lensmanden paa Antvorskov Ernst Normand, dat. 27. April 1623, over hvad Kirkerne i Sjællands Stift havde ydet til Opførelse af en ny Bolig for Universitetets Bogtrykker (jvfr. KB 1622 11. August). Kirkerne er her ordnet lensvis.

[22] En Liste over Provsterne i Sjællands Stift 1622 findes trykt i KS 4. R. III, 193.

[23] Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere, 53; Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, 231.

[24] Af andre Eksempler kan nævnes, at det 1622 var Provsten ved Frue Kirke, Peder Schelderup, der indsamlede og aflagde Regnskab for den Studieskat, som af Kirkerne i Sjællands Stift skulle indbetales til Universitetet (UA Pk. 450).

paa dette Tidspunkt befandt sig i en temmelig forsømt Tilstand. For en væsentlig Del maa Skylden herfor sikkert tilskrives Resens Formand, der i henved 25 Aar havde beklædt Bispestolen [25]. Peder Winstrup gør i det hele Indtrykket af at have hørt til den ikke ualmindelige Type, der i deres Ungdom vinder et vist Navn som gode Hoveder, og som ved Hjælp af Forbindelser hurtigt baner sig Vej til betydelige Stillinger, men som i Virkeligheden i dybere Forstand mangler baade Begavelse og Personlighed. Hertil kom for Winstrups Vedkommende endvidere dels en udpræget Magelighed, der bl. a. gav sig Udtryk i, at han overlod sin Sviigersøn Professor Johs. Stephanius at føre en stor Del af sin Embedskorrespondance [26], dels en stærkere og stærkere tiltagende Svagelighed, som heller ikke var til Gavn for Bestridelsen af Embedet.

Typisk for hans Embedsførelse er saaledes hans Forhold ved Landemoderne. Allerede 1602 klagede han over, at hans Synodalmonita forblev uden Frugt. Den verdslige Øvrighed agtede dem for intet, og Præsterne overholdt dem kun lunkent. Han vilde derfor ikke meddele flere, men blot drive paa Overholdelsen af Kirkeordinansen og Guds Ord [27]. I de følgende Aar udstedte han dog nu og da enkelte Monita, men fra 1608 er det tydeligt, at hele Landemodeinstitutionen havde mistet sin Betydning i Sjællands Stift [28]. Flere Gange afholdes der slet intet Landemode, og flere Aar er Biskoppen vel til Stede, men i stærkt lidende Tilstand [29].

I Aaret 1606 havde Winstrup haft Lyst til at trække sig tilbage fra sit Embede [30], 1613 hører man om, at hans Skrøbelighed var saa stor, at man ikke godt kunde være bekendt at gøre ham Ulejlighed selv i Embedssager [31]; ca. 1614 begærede han endelig sin Afsked af Kongen [32], og da Døden den 24. Juni s. A. [33] gjorde Ende paa hans Liv, kom den sikkert som en Befrielse baade for den svage Mand selv og for Stiftet [34]. Med dette som Baggrund forstaar man, at der tiltrængtes en stærk Fornyelse. Da Resen blev Biskop, var han 54 Aar gammel, og man kunde

---

[25] P. W. udnævntes til Sjællands Biskop 1590 31. Dec. (Rørdam IV, 373).

[26] KS 3. R. I, 743 ff.

[27] KS 2. R. V, 51.

[28] Sst. 59 ff.

[29] Sst. 59 f., 62.

[30] Sst. 230.

[31] Rørdam, Mester Anders Christensen Arrebo II, 292 ff.

[32] Rørdam IV, 641 ff.

[33] KS 2. R. VI, 62.

[34] Det fuldstændigt fortegnede Billede hos Slange, Chr. IV.s Historie, 369.

være tilbøjelig til at tro, at den foregaaende halve Menneskealders mægtige Arbejdsindsats og oprivende Kampe allerede i en saadan Grad havde mærket ham, at han ikke var helt egnet til at spille Fornyerens Rolle. Men saadan forholdt det sig ikke. De følgende 10–15 Aar viser tilfulde, at intet havde bidt paa denne vestjydske Kæmpe, og den rige og mangesidige Virksomhed, som hans Bispetid kaldte frem, kom ikke blot til at præge Sjællands Stift, men satte ogsaa dybe Spor i den almindelige kirkelige Udvikling. Det er i Virkeligheden først efter 1630, at man mærker, hans Kraft begynder at svækkes, men der er Vidnesbyrd om hans Virke lige til det sidste.

4. Da Resens Bispevirksomhed saaledes har været af gennemgribende Betydning for dansk Kirkehistorie, maa det dobbelt beklages, at man paa Grund af Sjællands Bispearkivs Brand 1728 [35] paa Forhaand er afskaarret fra Adgang til at lære det mest omfattende Materiale til Forstaaelse heraf at kende. Kilderne til Oplysning om hans Embedsgering maa da søges andetsteds. Bortset fra spredte Oplysninger maa i denne Sammenhæng især nævnes Resens egne Skrifter udgivne i praktisk-kirkeligt Øjemed, hans Korrespondance med Kancelliet og enkelte af hans Pastoralbreve til Præster og Provster, som tilfældigvis er bevaret i Afskrifter. Størst Betydning tilkommer der dog de forskellige, til Dels righoldige Samlinger af hans Paabud ved Landemoderne, de saakaldte Synodalmonita, som forefindes i en Række ældre og yngre Tekster.

Da Synodalmoniterne saaledes er en Hovedkilde til Forstaaelse af Resens Indsats som praktisk Kirkemand, ligesom hele Landemodeinstitutionen danner en Hovedpille i hans Administration, vil det være rimeligt straks at kaste et Blik paa denne Institutions Udvikling i Danmark siden Reformationen.

Allerede i Senmiddelalderen havde det været Skik, at Biskoppen et Par Gange om Aaret mødtes med Stiftets Provster og Præster for at udstede kirkelige Love, paadømme Stridigheder og drøfte alle Slags embedsmæssige og personlige Forhold Gejstligheden vedrørende. Klart ses dette f. Eks. af den roskildensiske Biskop Lage Urnes Synodalstatuter fra 1517 [36]. I Udkastet til den danske Kirkeordinans findes der en Bestemmelse om, at Biskoppen to Gange aarligt skal afholde Provstemøde [37],

---

[35] Om den Skæbne, Sjællands Bispearkiv har været underkastet, se Holger Hansen i Fortid og Nutid V, 45 ff.

[36] KS 2. R. III, 262 ff. (især 285).

[37] KS I, 113.

men i den endelige Ordinans er denne Bestemmelse udgaaet. Ikke desto mindre viste Skikken sig at være meget levedygtig. Særlig har Peder Palladius Fortjeneste af i sit Stift at have ført den gamle Ordning videre. Een Gang aarligt mødtes Biskoppen i Roskilde til Landemode med Stiftets Provster og nogle Præster, og paa disse Møder meddeltes Biskoppens og Lensmandens »Monita«, d. v. s. Anvisninger og Formaninger, der kunde udfylde og forklare den bestaaende Lovgivning vedrørende Kirken og Gejstligheden. Paa et noget senere Tidspunkt blev Landemoderne ogsaa Stedet for Afgørelse af gejstlige Retsager, der indankedes af Provsterne [38]. Palladius' nærmeste Efterfølgere fortsatte Traditionen, og den samme Ordning, som var gældende i Sjællands Stift, genfindes i Østdanmark, medens man i Vestdanmark indtil 1618 nøjedes med Afholdelse af Herredskonventer under Biskoppens Ledelse i Forbindelse med Bispevisitaterne [39].

De Monita, som Biskopperne meddelte, blev paa Landemoderne nedskrevet af Provsterne. Den stærkt afvigende Form, hvori de ældre Rækker Synodalia fremtræder, tyder paa, at de oprindelig ikke er blevet dikteret, men blot nedskrevet som et friere Referat af Biskoppens Ord. For Sjællands Vedkommende optræder Synodalierne først fra ca. 1618–20 i en saa fast og ensartet Form, at man kan antage, at de fra dette Tidspunkt er blevet dikteret. Provsterne bragte siden Biskoppens Meddelelser til Præsternes Kundskab ved Kalenterne, de Præste- og Degnemøder, som afholdtes inden for hvert Herred. Heller ikke Præsterne har vistnok oprindeligt faaet Synodalmoniterne dikteret, men 1567 bestemtes det af Hensyn til den nøjagtige Efterlevelse, at Provsterne ikke blot skulde meddele Moniterne i friere Form, »men diktere dem til Pennen« [40].

For Lunde Stifts Vedkommende findes en af Biskop Mogens Madsen gennearbejdet Samling Monita fra alle hans Forgængere, en virkelig systematisk Kodificering af alle de spredte Lovbestemmelser af denne Art [41]. For Sjællands Stift maa man nøjes med en Sammenstilling af de indbyrdes ret afvigende Tekster, som findes i en Række Synodalnedskrivninger fra ældre og nyere Tid. En Udgave af disse Acta Synodalia – ofte dog i Form af en Gengivelse paa Dansk – har H. F. Rørdam leve-

[38] KS 2. R. II, 443 ff.

[39] KS 2. R. VI, 633 ff. Samme Skik i Lunde Stift, se Visitatsbog for Lunde Stift 1611–1637, udg. af Bjørn Kornerup, 10.

[40] KS 2. R. II, 497.

[41] Rørdam i Monum. hist. Dan. 2. R. II, 285–354. Et Udtog af fynske Synodalia 1550–89 findes i Suhms Saml. II: 2, 143–48.

ret for Perioden 1554–1613 [42]. For det følgende Tidsrum – saaledes ogsaa for hele Resens Bispetid – foreligger der derimod endnu ikke nogen trykt Udgave eller Bearbejdelse, skønt man skulde mene, at disse Kilders betydelige Værd paa mere end eet Omraade allerede forlængst burde have gjort dem selvskevne til Udgivelse. Man er derfor stadig for dette Tidsrum henvist til at benytte Teksten, som den med mange ofte ret betydningsfulde Varianter foreligger i de bevarede Synodalhaandskrifter, hvoraf kun faa – og ikke altid de bedste – er originale Nedskrifter fra Resens egen Tid, medens flere blot er Afskrifter efter Synodalsamlinger, som forlængst er gaaet til Grunde. Selv gennem de bedste Haandskrifter kan man ikke med Sikkerhed naa tilbage til Tekstformen i Resens eget Eksemplar. Hvad enten dette senere er blevet bevaret i Bispearkivet eller maaske i Peder Resens Bogsamling i Universitetsbiblioteket [43], er det i hvert Tilfælde brændt 1728.

Synodalierne fra Resens Bispetid er som Regel delt i fire Afsnit: et kortfattet Referat af Bispens indledende Tale, en Opregning af de kirkeligt betydningsfulde Kongebreve, som blev læst ved Landemodet, dernæst de egentlige biskoppelige Monita og endelig en sammentrængt Redegørelse for de kirkelige Retssager, som blev paadømte. Den første og sidste Gruppe mangler dog i flere Haandskrifter, og mindre Forskelligheder i Forretningsordenen kan nu og da paavises.

5. Det første Landemøde, som afholdtes i Resens Bispetid, fandt Sted i Roskilde den 14. Juni 1615. Næsten alle Stiftets Provster og en Del Præster havde givet Møde. Først oplæste den øverste Provst Mag. *Peder Schelderup* »med høj Røst« det kgl. Beskikkelsesbrev for Resen. Ligesom ved Bispevielsen er der ogsaa ved denne Lejlighed noget symbolsk ved at se, at det igen er en gammel Modstander [44], der er spændt for Resens Triumfvogn, og som saaledes nolens, volens maa bidrage til at forkynde den ny Tids Sejr. Dernæst holdt Resen en lærd og meget vel udarbejdet Tale over Act. 20, 28, hvori han indtrængende og myndigt lagde Præsteskabet dets Pligter paa Sinde baade med Hensyn til Lære og Liv. Kun naar Præsterne selv var uadlelige, kunde de med Frugt indvirke paa de Menigheder, der var dem betroede [45].

---

[42] KS 2. R. II, 443–511; IV, 359–406; V, 23–62.

[43] Jvfr. Bibl. Resen. S. 119 Nr. 7–8.

[44] R. I, 307 f.

[45] Syn. 1615 C, jvfr. B. Det første Sted hedder det, at Resen talte »perpolite admodum et docte«, det andet Sted taler om en »elegans oratio«.

Efter et enkelt Haandskrift at dømme kunde det se ud til, at Christian IV selv havde været til Stede ved denne Lejlighed og alvorlig beklaget sig over Gejstlighedens slette Tilstand [46]. Andre Haandskrifter siger dog – og sikkert rigtigere – at det var Biskoppen, der efter udtrykkelig Ordre paa Kongens Vegne førte Klagemaalet. Kongen ankede over, at Disciplinen i Præsternes egne Rækker var stærkt slappet, at Undervisningen i Katekismen var forsømt, at Provsterne var efterladende i at indberette Præsternes Forseelser, som de snarere holdt Haanden over, og endelig, at ogsaa Superintendenterne viste Forsømmelighed i at formane Provsterne til at gøre deres Pligt [48]. Det var saaledes en tungt vejende Anklage, som blev rejst mod den samlede Gejstlighed. Det synes, som om Resen over for Kongen havde søgt at undskylde Præsterne med, at der ikke blev taget Hensyn til de Privilegier, der var givet dem, men hertil havde han kun faaet til Svar, at var Præsterne blot selv loyldige, skulde deres Privilegier nok blive overholdt; ulydige var ikke værdige til at have Privilegier. Endelig havde Kongen sagt til Resen: »Jeg overlader det til de enkelte at gøre deres Pligt, saa at det kan vides, hvad der i Fremtiden kan kræves saavel af dig som af dine Provster, for at hver især kan tilholdes til at fyldestgøre sin Pligt [49].«

Efter denne alt andet end opmuntrende Indledning gik Resen over til at fremsætte positive Modforslag, hvormed man kunde formilde Kongens Vrede mod den gejstlige Stand. Hans Monita paa dette første Landemode (og til Dels paa det følgende 1616) kommer derved til at staa som Udtryk for det Program, han som Biskop vilde følge. Som sædvanlig hos Resen er der i dette ikke synderligt nyt; det er ganske overvejende en Tilbagevendende til tidligere Lovbestemmelser, især i Kirkeordinansen, men det har dog sin store Interesse ved at vise, hvilke Punkter han mente, der særlig skulde lægges Vægt paa.

Idet han sammenstillede de paagældende Steder i Ordinansen [50], indskærpede han saaledes først og fremmest Vigtigheden af »disciplina catechetica«. Paa Grundlag af Luthers lille Katekismus skulde Katekis-meundervisningen drives med Flid, og ingen anden – f. Eks. den heidelbergse – Katekismus maatte indføres i Kirkerne [51]. Baade Præster og

---

[46] Syn. 1615 A.

[47] Syn. 1615 B, C.

[48] Syn. 1615 A, B.

[49] Syn. 1615 A.

[50] Syn. 1615 A, B, C.

[51] Syn. 1615 B.

Degne, Provster og Superintendentere skulde paa forskellig Vis deltage i Arbejdet med »Indbankningen« (inculcatio) af Katekismen. Specielt paabydes det, at Præster og Degne gennem Provsterne skulde til Superintendenterne indsende aarlige Lister over Katekumenerne [52].

Dernæst understregede Resen – ligeledes i Form af Fremdragelse af Ordinansens Paabud – Provsteembedets Betydning som en Medhjælp for Biskoppen. Embedets mangfoldige Pligter blev opregnet, ikke mindst med Hensyn til Visitatser, Ledelse af Præstevalget og Deltagelse i den gejstlige Retspleje. Desuden bestemtes det, at Provsterne skulle føre særlige Visitatsbøger [53] og have en Kasse til Hjælp for fattige Præster under sig. Ogsaa Præsterne og Degnene fik deres Del af Formaningerne. Med særlig Vægt fremhævede Resen, at Kongen var misfornøjet med Præsternes slette Livsførelse [54]. Det var blevet indberettet til ham, hvorledes de var hengivne til baade Drukkenskab, Hovmod, indbyrdes Kiv, Utugt, Slagsmaal o. l., hvorved de gav deres Tilhørere Anledning til lignende Laster. En gennemgribende Forandring af Præsternes eget Liv var derfor nødvendig. Ikke mindst gjaldt dette, naar de mødte til Kalenterne, og frem for alt maatte de vogte sig for overdrevent Drikeri [55]. Endelig indskærpede Resen, at Præsterne skulde holde sig til de Bøger, der var foreskrevet i Ordinansen og fly kalvinske Bøger, der var stridende mod Confessio Augustana [56].

Det kan næppe fejle, at de Provster og Præster, der var til Stede ved Resens første Landemode, maa havde faaet en tydelig Fornemmelse af, at nu var Peder Winstrups slappe Herredømme forbi, og at man stod over for en Tid, hvor det gjaldt at tage sig sammen af fuld Kraft. Ikke for intet gav Resen sine Formaninger et tydeligt Eftertryk ved at minde Præsteskabet om, at de burde handle forsigtigt og omsigtsfuldt, da de over sig havde en Konge, der var en aarvaagen Tilsynsmand, »inspector acerrimus«, og var omgivet af en Almue, der meget vel forstod at skønne over deres Handlinger [57].

6. Resens første Indsats som Biskop bestod saaledes i en Fornyelse af Landemodestitutionen, og denne vedblev hele hans Bispetid igennem

[52] Syn. 1615 A.

[53] Syn. 1615 B.

[54] Især Syn. 1615 B.

[55] Syn. 1615 A, E. I B hedder det, at Kongen klagede over visse bestemte Præsters Drukkenskab, hvoraf en blev angivet ved Navn.

[56] Syn. 1615 A, B.

[57] Syn. 1615 B.

at være et vigtigt Brændpunkt for kirkeligt Liv og Arbejde. Frem for noget andet var den i den organisationsfattige danske Kirke et betydningsfuldt Mellemed mellem Biskoppen og den Gejstlighed, der skulde være hans Medarbejdere. I Tilknytning til Visitationerne bidrog det personlige Sammentræf med Provster og Præster fra alle Stiftets Herreder ved de aarligt tilbagevendende Landemoder til indirekte at skabe en Forbindelse mellem Kirkens øverste Tilsynsmand og de enkelte Menigheder, som sikkert har været dobbelt værdifuld i en Tid, da de Veje, ad hvilke de enkelte Dele af et større Hele kunde knyttes sammen og holdes i levende Berøring med hverandre, var saa faa og lidet udviklede. Det var derfor vel begrundet, at Resen allerede 1617 i et Privatbrev om Landemoderne kunde sige: »Denne Indretning kan i høj Grad være til Gavn for Disciplinen og for en lykkelig Fremgang i de kirkelige Forretninger og tillige i de Sæder, som sømmer sig for alle kristne og især i højeste Grad for vor Stand [58].«

Foruden at have denne indirekte Værdi laa Mødernes Betydning selvfølgelig først og fremmest deri, at de var Stedet, hvor den kirkelige Lovgivning blev offentlig bekendtgjort og nærmere forklaret ved Biskoppens Monita. Resen har selv ved en bestemt Lejlighed angivet Synspunktet, hvorefter disse Synodalmonita skulde bedømmes. De er ikke – siger han her – at betragte som nye Dekreter eller Love, men blot som Formaninger, dannet paa Grundlag af Skriften, med det Formaal at bidrage til almindelig Orden. De kræver ingen anden Stadfæstelse end den Overbevisning, som de enkelte Provster og Præster maa have om, at det saaledes almindeligt antagne tjener Kirken til Gavn [59]. I Praxis henviser Resen dog ofte som dybere Begrundelse baade til Kirkeordinansen, kgl. Forordninger, den norske Ordinans [60] og Breve fra sin Forgænger i Embedet [61]. Flere af Resens Monita synes at være Kilden for senere almindeligere Bestemmelser fra Regeringens Side.

Aar efter Aar – lige til sin sidste Tid – mødte Resen ved Landemoderne op med en lang Række Formaninger og Paamindelser. Ikke faa af disse Monita vil i det følgende blive omtalt, men det vil af praktiske Grunde sikkert være rigtigst at behandle dem ikke efter den kronologiske Orden, hvori de blev fremsat, men efter de Administrationsomraader, de

---

[58] Brev af 1617 27. Dec. til Biskop Mads Jensen Medelfar i Lund, Afskrift i Gl. kgl. Saml. Fol., 124, S. 117–18.

[59] Syn. 1626 Juni A, B.

[60] Saaledes Syn. 1615 A, B (om Kapellaner og Degne).

[61] Saaledes Syn. 1615 A, B (om Kapellaner).

vedrører. Dels undgaar man derved talrige Gentagelser af de samme Monita, som Tidsforholdene nødvendiggjorde, dels vinder man et klarere Overblik over Hovedlinierne i Resens Bispestyre.

Videre maa nævnes, at Landemoderne under Resen – især efter 1618 – fik en stærkt udvidet Betydning som gejstlig Overret, hvor talrige Sager baade vedrørende Præster og Lægfolk paakendtes. Endelig bød disse Møder Biskoppen en gunstig Lejlighed til didaktisk og opbyggeligt at paavirke sit Præsteskab. Denne Paavirkning øvedes især gennem de Taler, som indledede Synodalforhandlingerne.

Betegnende for Resens Forstaaelse for Vigtigheden af denne Institution er det, at han straks fra Begyndelsen har søgt at udvide Rammerne for den. Samme Aar, han tiltraadte, har han saaledes foruden Mødet i Roskilde samlet Københavns Præsteskab til et særligt Møde for at gøre det bekendt med de kirkelige Bestemmelser, som havde speciel Interesse for københavnske Forhold [62], og 1617 har han opnaaet Kongens Billigelse af sin Plan om, at der for Fremtiden skulde holdes to aarlige Landemoder i Roskilde, det ene om Sommeren (Onsdagen efter 1. Søndag efter Trinitatis), det andet Dagen efter St. Dionysii Dag (den 10. Oktober). Var denne Dag en Lørdag, skulde det dog først holdes den paafølgende Mandag [63]. Samme Aar afholdtes det første Dionysii Landemode. Det er interessant at se, at denne Ordning er blevet indført i Sjællands Stift allerede før den 1. Maj 1618, for paa den Dag udgik en kgl. Forordning om Afholdelse af to saadanne Landemoder i alle Stifter i hele Riget [64], ja den ligger ogsaa forud for den 30. Oktober 1617, da der udgik Breve til Stiftslensmændene og Bisperne i Jylland, Fyn og Skaane med Befaling til at indgive nærmere Forslag om de bekvemteste Tider for Afholdelse af to aarlige Provstemøder »ligesom det sker her i Sjælland« [65]. Det ser saaledes ud til, at det er Resens Initiativ, der ligger bag denne Forordning, som fik almenkirkelig Betydning. Den omtalte kgl. Forordning er iøvrigt især vigtig derved, at den autoriserer Synoderne (Provstemøderne) til under Forsæde af Stiftets øverste Lensmand at virke som Domstol i en Række Sager, henhørende under gejstlig Jurisdiktion.

[62] Mødet afholdtes 1615 30. August »in domo conventionali« (Ny kgl. Saml. 4°, 1177). I Marginen er tilføjet: »Hi articuli repetiti sunt coram universo Ministerio in ædibus clariss. Dni. Episcopi 13 Majj 1617«.

[63] Syn. 1617 Dionys. B.: »Constituta et sancita est synodus Dionysica«, jvfr. D I.

[64] CCD III, 532 ff.

[65] KB 1617 30. Oktober.

For at modarbejde Provsternes Forsømmelighed i at give Møde ved disse Forsamlinger, bestemte Resen 1623, at de kun, hvis de havde lovligt Forfald, maatte blive borte. Ellers skulde de betale en Bøde til de fattige [66]. Var en Provst lovlig undskyldt fra at møde, skulde han i sit Sted i det mindste sende en af de øvrige Herredspræster »for at de ikke skulde synes at foragte Provstemødet« [67].

Noget mindre Interesse synes Resen at have vist Præsternes Herredsmøder, Kalenterne. Helst har han vistnok set, at disse Møder helt forsvandt [68], og hans Bestræbelser gik især ud paa at hindre de grove Forsyndelser mod Ædruelighed og Maadehold, som jævnlig gik i Svang ved saadanne Lejligheder [69]. Han indskærpede saaledes, at kun Herredets Præster og Degne maatte indbydes hertil; og han var ikke mindre omhyggelig for nøje at fastsætte Grænsen for, hvor meget enhver maatte drikke. Man maatte ikke tvinge eller nøde hverandre til at drikke, og Skaaldrikning med hele eller halve Glas maatte ikke finde Sted. Kun drevet af Tørst maatte man tage til den fælles Kande, som gik rundt ved Bordet, og man skulde sørge for at komme hjem i ordentlig Tid [70]. Et Par Aar senere fastslog han yderligere, at der ved Kalenterne skulde afholdes Prædikener, finde en Visitats af Katekumenerne Sted samt meddeles Synodaler (Promulgatio synodaliu[m])[71]. Dette var i god Overensstemmelse med den ovennævnte Forordning om Landemoderne, som ogsaa tog Sigte paa Herredskonventerne og ligefrem forbød, at »nogen Maaltider eller Laug« maatte anrettes ved disse Forsamlinger. Om Forbudet har faaet synderlig praktisk Betydning, turde dog maaske være tvivlsomt.

Der synes i Resens Bispetid at være blevet afholdt i alt 43 Landemoder [72]. Om Ceremoniellet og Forretningsordenen ved disse Lejligheder faar man Oplysninger dels gennem nogle af Synodalhaandskrifterne, dels gennem et Brev, som Resen allerede 1617 skrev til sin skaanske Embedsbroder Mads Jensen Medelfar, der havde ønsket at faa Oplysninger om

---

[66] Syn. 1623 Dionys. B.

[67] Syn. 1624 B. Allerede 1616 (B) havde Resen bestemt, at Provsten altid skulle ledsages til Landemødet af en af Herredspræsterne.

[68] Syn. 1616 B.

[69] Jvfr. KS 2. R. V, 45, 58.

[70] Syn. 1615 B.

[71] Syn. 1618 Juni B.

[72] Det er i hvert Fald Tallet paa de Landemoder, som der er opbevaret Synodaler fra.

Synodernes ydre Form [73]. Efter disse Kilder ser det ud til, at Sommerlandemodet er blevet indledt med Afsyngelsen af »Veni sancte spiritus«, Læsning af Kollekten »Deus qui corda fidelicum« og Prædiken af en af Provsterne [74]. Biskoppen holdt derefter en indledende Tale, hvorpaa man gik over til de egentlige Forretninger, Meddelelsen af Monita og Paadømmelsen af Sager. Ved disse sidste skulde som omtalt Stiftensmanden være til Stede [75]. Undertiden tales der om, at der efter hans Bortgang yderligere blev meddelt nogle Monita [76]. Mødet sluttede med Afsyngelsen af »Te Deum laudamus«. Efteraarslandemodet blev indledt med den samme Salme som om Sommeren, hvorimod man sluttede med »Da pacem, domine [77]«.

Resen har ikke udgivet nogen af de Taler, han har holdt ved Synoderne. Heller ikke synes de nu at foreligge i fuldstændige Afskrifter. I enkelte af Synodalhaandskrifterne er der dog bevaret korte Referater af en Del af dem. Skal man dømme efter de knappe og skematiske, ofte næsten forvirrede Gengivelser, har disse Taler ikke udmærket sig ved synderlig Klarhed. Det kan naturligvis skyldes Mangler hos de refererende, men med Resens velbekendte litterære Ejendommeligheder i Erindring er det ikke usandsynligt, at han ogsaa paa dette Omraade har ladet det skorte paa Forstaaelighed.

Emnevalget synes dog gennemgaaende at have været ret heldigt. I kort Begreb gennemgik han saaledes Luthers Katekisme [78], Fremmedartiklerne af 1569 [79], de sachsiske Visitationsartikler [80] og fra 1623 i en Række Aar udvalgte Partier af Melanchtons »Locic« [81], eller ogsaa tog han sit Udgangspunkt i et Skriftsted [82] eller i en Salme [83] og belyste herudfra et eller andet dogmatisk eller pastoralteologisk Emne. Af

---

[73] Se Note 58.

[74] Saaledes Syn. 1617 og 1618 Juni D I; 1628 og 1631 B.

[75] Jvfr. Syn. 1618 Juni A. Forordn. af 1. Maj 1618 paabyder ogsaa Nær-værelse af den Lensmand, i hvis Len den anklagede havde Embede (CCD III, 434), men Synodalakterne taler dog aldrig om Tilstedeværelsen af en saadan.

[76] F. Eks. Syn. 1619 Dionys. A.

[77] Om Ceremoniellet ved sjællandske Synoder før 1615 se eksempelvis KS 2. R. II, 479.

[78] Syn. 1616 Juni B.

[79] Syn. 1618 Juni B.

[80] Syn. 1619 Dionys.; 1621 Juni C.

[81] Syn. 1623 Juni ff.

[82] Syn. 1625 og 1626 Juni.

[83] Syn. 1618 Dionys.; 1620 Dionys.; 1626 Dionys.

saadanne kan nævnes: Sakramenterne [84], Guds Ord betragtet som vort højeste Gode [85], Visitatser [86], Skolernes Betydning [87], Prædikernes rette Indhold (materia) [88] o. l.

KAPITEL III

Provsteembedet

1. Kirkeordinansen havde udtalt, at de lutherske Biskopper ikke kaldes »til nogen Ørkesløshed . . . men til et stort Arbejde« [1]. Hvad vi ved om Resens kirkelige Administration viser, at han i sjælden Grad har holdt sig dette Ord efterrettelig. Om hans Indsats paa enkelte Omraader skal der i det følgende tales.

Medens Landemoderne dannede det Organ, gennem hvilket Biskoppen ved særlige Lejligheder kunde meddele Gejstligheden sine Formaninger og almindelige Forskrifter, havde han i Provsteembedet en Institution, der normalt Aaret igennem udgjorde Mellemleddet mellem den øverste Tilsynsmand og Præsteskabet.

Allerede Kirkeordinansen kalder Provsterne »Superintendentens Medhjælper« [2] og giver en Række nærmere Bestemmelser om deres Virksomhed som saadanne ved Deltagelse i Præstevalget [3], Visitatsarbejdet [4], den gejstlige Retspleje [5] og den økonomiske Forvaltning af kirkeligt Gods [6]. Ogsaa den følgende Tids Udvikling havde i samme Aand understreget Betydningen af Provsteembedet i den danske Kirke. Dette gælder Ribeartiklerne af 1542 og Antvorskovsynodens Bestemmelser 1546 [7], og det gælder ligeledes Peder Palladius, der ikke blot i sin »Visitatsbog« gentagne Gange omtaler Provstens Virksomhed [8], men ogsaa

---

[84] Syn. 1617 Juni.

[85] Syn. 1625 Juni.

[86] Syn. 1619 Juni.

[87] Syn. 1622 Juni.

[88] Syn. 1623 Dionys. C.

[1] KO, 106.

[2] Sst.

[3] KO, 75–78.

[4] KO, 113–15.

[5] KO, 80, 203.

[6] KO, 99, 112.

[7] Rørdam, Kirkelove I, 197–98, 259.

[8] Danske Skrifter V, 78–9, 145.

i et særligt Skrift »Formula . . . « [9] har givet detaillerede Regler for, hvorledes en Provst skulde optræde, naar han afholdt Visitats.

Det var da i god Overensstemmelse med den Tradition, der havde nedfældet sig siden Reformationens Dage, at ogsaa Resen fra sin første Bispetid paa ny fremdrog Provsteembedets ejendommelige Plads i Kirkens Styre. Som nævnt havde han allerede paa Landemodet 1615 opregnet alle almindelige for Provsternes Embedsførelse gældende Lovbestemmelser, og faa Aar senere – 1621 [10] – gennemgik han atter saadanne Paabud. Jævnlig indskærpede han desuden ved særlige Synodalmonita i Enkeltheder Provsternes Pligter med Hensyn til Deltagelse i Præstekaldelsen [11], Afholdelse af Skifter efter Gejstlige [12], Revision af Kirke-regnskaber [13], og Eksamination af Jordemødre [14]. 1627 udsendte han i Trykken et særligt Hyrdebrev, »De visitatione catechetica«, om deres Forpligtelser til at afholde en aarlig Visitats i Herredets Kirker, specielt for at overhøre Katekumenerne [15]. Ogsaa for deres skriftlige Forretningsorden gav han bestemte Regler. Han forlangte, at de skulle føre Visitatsbøger og Bøger til Optegnelse af Synodalmonita (som skulde gaa i Arv til deres Efterfølgere) [16], og han paabød, at de selv skulde skrive Indkaldelser til Landemoderne samt Kaldsbreve ved Præstebesikkelser [17]. Til Landemoderne, ved hvilke en Liste over samtlige Provsters Navne skulde oplæses [18], skulde de desuden medbringe skriftlige Redegørelser for de Mangler, de var blevet opmærksomme paa ved Katekismeundervisningen [19].

Efter Kirkeordinansens Bestemmelser skulde der være en Provst for hvert Herred, og denne skulde Herredets eller Lenets Præster »med deris

---

[9] Rørdam, Kirkelove II, 19–38. Jvfr. allerede Traktat af 1553 I, 345.

[10] Syn. 1621 Juni; jvfr. 1620 Juni A.

[11] Syn. 1619 Dionys.; 1620 Juni; 1621 Dionys.; 1624 Juni; 1628 Juni (alle B).

[12] Syn. 1623 Juni B.

[13] Syn. 1619 Juni; 1631 Dionys. B.

[14] Syn. 1618 Juni; jvfr. 1629 Dionys. B.

[15] Syn. 1616 Juni; 1618 Juni; 1619 Juni; 1621 Dionys.; 1627 Dionys., 1629 Dionys.; 1630 Juni; jvfr. det almindelige Kongebrev herom 1634 (Syn. Dionys. A).

[16] 1618 Juni B. En interessant Visitatsbog, ført af Provsten Peder Lange i Helsingør 1625–43, findes i det Deichmanske Bibliotek i Oslo, Ms. 49, 4°; jvfr. KS 4. R. III, 618 ff. og Laurits Pedersen, Almueundervisning i en dansk Købstad, 1909 (Uddrag S. 65–69).

[17] 1618 Juni D I.

[18] 1618 Juni D I (Liste over Provster 1622 i KS 4. R. III, 193).

[19] Syn. 1622 Dionys. B.

Superintendent« vælge [20]. Medens der fra Begyndelsen klart nok blev sikret Provsteembedet en betydelig kirkelig Selvstændighed, blev det ikke nærmere bestemt, hvorledes Biskoppens og Herredspræsternes Indflydelse ved Provstevalget indbyrdes skulde afbalanceres. Der er dog Grund til at formode, at en kraftig Bispeskikkelse har kunnet give sin Stemme en betydelig Vægt ved Provstevalg [21]. Saaledes har det antagelig ogsaa været Tilfældet i Resens Tid, men der foreligger ikke andre Oplysninger om dette Forhold, end at det nu og da siges om en eller anden, at han blev »sat til Provst af Dr. Hans Resen« [22]. Det gælder f. Eks. den senere saa bekendte Forstander for Herlufsholm, Mag. Poul Jensen Kolding, der 1622 blev Provst over Øster Flakkebjerg Herred [23]. Ogsaa om en anden Provst, den energiske Hr. Rasmus Svendsen i Fakse, ved vi, at han hørte til Resens nære Klienter [24]. Der kan ud fra Resens almindelige Opfattelse af Provsteembedets Betydning næppe være Tvivl om, at han ogsaa i andre Tilfælde har været interesseret i at faa udnævnt embedsivrige Mænd til sine nærmeste Medhjælpere.

Kunde der ved Landemoderne, Bispevisitationerne og lignende Lejligheder blive Anledning til Forhandling mellem Biskoppen og Gejstligheden, skete de fleste Kundgørelser fra Biskoppen ad skriftlig Vej gennem Cirkulærskrivelser til Herredsprovsterne. Enkelte af disse paa Latin affattede Aktstykker er endnu bevarede (i Afskrifter), og deres hele Stil tyder paa, at det er Resen, der har konciperet dem. Ved selve Ekspeditionen har han dog haft Hjælp af sin Famulus eller Domesticus, vistnok som Regel en ældre teologisk Studerende, som ogsaa fulgte ham paa Visitationerne [25]. Denne renskrev Cirkulærerne, der bragtes fra Sted til Sted ved de forskellige Provsters Foranstaltning forsynet med deres Paa-tegning. Undladelse af straks at videresende Biskoppens Breve skulde strengt straffes. Indholdet maatte ikke meddeles uvedkommende, som det blev indskærpet 1617 i Anledning af, at en Provst havde oversat Resens latinske Breve og givet Almuen Indholdet deraf til Kende [26].

---

[20] KO, 74. Jvfr. KS II, 205 ff. og Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere, 51 ff.

[21] Bjørn Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, 231.

[22] Jvfr. Listen over Provster i Herredsbogen for Vester Flakkebjerg Herred i Sjællands BA.

[23] DS 2. R. VI, 251. Synodalmonita fra hans Tid i Ms. 8°, 1849 i Universitetsbiblioteket i Oslo (ikke benyttet af Bjørn Kornerup).

[24] KS 4. R. I, 704 f.

[25] KS 4. R. I, 711.

[26] Syn. 1625 Juni B; 1617 Juni B.

Det var aabenbart nødvendigt at vogte strengt paa Brevhemmeligheden, for 1618 hører man, at der var optraadt en Mand, der gav sig ud for at være Resens Fuldmægtig [27].

2. Historikeren Caspar Paludan-Müller har i sin Tid udtalt, at Resen fra 1615 »som fra et luthersk Vatikan overvaagede Renheden af den danske Statskirkes evangelisk-lutherske Lære« [28]. Der er en dyb Sandhed i det Billede, Paludan-Müller her anvender, thi for en Mand af Resens kirkelige og teologiske Grundopfattelse maatte det utvivlsomt staa som en Hovedopgave for Bispeembedet at værne Kirkens ortodokse Lærepræg baade hos Præster og Menigheder [29].

Det er tidligere omtalt, hvorledes det grundlæggende Aktstykke for den danske Kirkes Nyordning, Kirkeordinansen, ikke indeholder nogen Bestemmelse om en nærmere formuleret Symbolforpligtelse. Da man som en selvfølgelig Forudsætning gaar ud fra, at Skriften er Kirkens Norm, forpligtes Præsterne blot til at forkynde Evangeliet rettelig og forvalte Sakramenterne efter Kristi Indstiftelse [30]. At man imidlertid ikke ved denne noget svævende Bestemmelse ønskede at aabne Vejen for en ganske subjektivt farvet Udformning af Læretypen viser Anbefalingen af de Bøger, som Præsterne især skulde lægge sig efter, og som foruden Skriften omfatter Melanchtons Apologi og Loci, Luthers Kirkepostille og Katekisme samt de sachsiske Visitationsartikler [31]. Først de følgende Aartiers teologiske Stridigheder førte med sig, at man stærkere og stærkere betonedede, at den danske Kirke byggede paa Confessio Augustana som Lærenorm [32]. Særlig vigtigt i denne Henseende er Missivet af den 26. Juni 1574, der fastslaar, at der om Sakramenterne skal prædikes efter Confessio Augustana [33].

[27] HS IV, 289 f.

[28] Forelæsninger over Christian IV.s Historie, 1881, S. 305 (Ny kgl. Saml., 4°, 2333).

[29] I Børnelærdoms Visitatz 1628, K 3v fremhæves det, at Præsten skal være vel øvet i den sande Tro, at han »saaledes kunde holde stift og hart ved den sande Tale« og tilskynde andre til Kristus »med den sunde og salige Lærdom«.

[30] KO, 48 ff., 107 ff. Om parallelle forhold i Sverige se Sven Kjöllnerström i En bok om kyrkan, 194 ff.

[31] KO, 119. Hvor stor Vægt man endnu 1616 lagde paa denne Kreds af Bøger som normerende for Læretypen, fremgaar af Dommen over H. K. Vejle, KS I, 507 f.

[32] Naar KO ikke udtrykkeligt nævner Conf. Aug., men blot Apologien, er det dog muligt, at den faktisk er underforstaaet med dette sidste Skrift.

[33] Rørdam, Kirkelove II, 234. Jvfr. KS 2. R. VI, 594; Lindegaard-Petersen

At Resen ansaa dette Bekendelsesskrift som en symbolsk Bog for den danske Kirke, viste sig allerede paa hans første Landemode, da han forbød Præsterne at beskæftige sig med Bøger, der stred mod denne [34]. I de følgende Aar søgte han yderligere at gaa videre ad den Vej, der var anvist i selve Ordinansen – at udvikle og befæste en særlig Læretype gennem Bestemmelser om de Bøger, som Præsterne maatte besidde.

Da han mødte til Landemodet 1616, medførte han saaledes en Liste over en lang Række kalviniske Teologer, som det blev forbudt Præsterne at læse, fordi disse Forfattere ofte fremførte Anskuelser, der var »stridende mod Kirkens rene Lære og de Bøger, som var anbefalede i Ordinansen«. Listen omfattede følgende Forfattere: Calvin, Petrus Martyr, Gualtherus, Zanchius, Danæus, Sadeel, Ursin, Beza, Pezelius, Bucanus, Amandus Polanus, Sohnius, Paræus og Mauritius Neodorphius [35]. Som Resen meget sigende tilføjede, var det netop alle de Forfattere, som den nylig afsatte Biskop Hans Knudsen Vejle havde anbefalet sine Præster, og som nu ved den sidste Herredag var blevet mærkede med et officielt Kætterstempel.

Som Modgift mod Skrifter af denne Art anbefalede Resen baade nu og senere den Række Bøger, som var fremhævet i Kirkeordinansen [36]. Det var da ingen Tilfældighed, at netop disse Bøger i de følgende Aar kom til at foreligge i nye Udgaver eller Oversættelser, hvori Resen ogsaa literært havde en større eller mindre Andel. 1616 bragte en Nyudgave og en Oversættelse af de sachsiske Visitationsartikler [37], 1617 Udgaverne af Kirkeordinansen [38] og Luthers Kirkepostil [39], 1618 Oversættelsen af Confessio Augustana [40], 1620 Udgaven og Oversættelsen af Melanctons Loci [41], og endelig kom Luthers Katekisme fra 1616 til at foreligge i en Række nye Udgaver og Optryk. Hertil kan fremdeles føjes det ikke ringe Antal Skrifter til praktisk kirkeligt Brug, som enten var forfattet af Resen selv eller var ældre Forfatteres Arbejder, som Resen genudgav. At Resen ikke blot ansaa disse Skrifter som almindelige gode

---

i Theol. Tidsskrift for den danske Folkekirke 2. R. IX, 9 ff. og Absalon Taranger, Prestenes bejennelsesplikt i den Norske Kirke (Norvegia sacra VII, 1927).

[34] Jvfr. R. II, 193.

[35] Syn. 1616 Juni B. Henføres i C urigtigt til 1617.

[36] Syn. 1616 B.

[37] Anbefalet Syn. 1617 Juni B; 1618 Dionys. B.

[38] Anbefalet Syn. 1616 B.

[39] Syn. 1618 Juni og Dionys. B.

[40] Syn. 1618 Dionys.; 1620 Juni B.

[41] Syn. 1620 Juni; 1622 Juni; 1623 Juni B.

Andagtsbøger, men tillagde dem særlig Betydning som vigtige Hjælpe-midler til at udforme Læretypen, fremgaar formentlig af den Omstændighed, at han stadig anbefalede dem i sine Synodalmonita.

3. I sine Bestræbelser for at udvikle Læreenheden lod Resen sig imidlertid ikke nøje med at angive de Skrifter, der kunde føre i den ønskede Retning, men gik endnu et Skridt videre. Da Ordinansen overhovedet ikke havde indladt sig paa at angive klare og faste Grænser for den Lære, der skulde være den herskende i Kirken, havde den følgerigtigt heller ikke opstillet nogen bestemt Symbolforpligtelse for de tiltrædende Præster. Ordinansen indeholder ganske vist en Formular for en Præsted [42], men denne Ed er blot en Lydighedsed til den verdslige Øvrighed (den kgl. Lensmand), og Ordinansen taler slet ikke om Aflæggelsen af en særlig Ordinationsed til den kirkelige Øvrighed. En saadan synes dog ret tidligt at være kommet i Brug. Den tidligste Formular stammer fra 1564 fra Lunde Stift, men heller ikke den indeholder nogen Bestemmelse om Symboler, idet Præsten med Hensyn til Læren blot forpligter sig til »oprigtigt og tro at forkynde Guds Ord« og fly alle Kæt-terier [43]. Væsentlig samme Indhold har Præsteeden i den Form, hvori den fra 1616 er kendt fra Fyns Stift [44]. I ganske enkelte Tilfælde synes Præster og Professorer dog at være blevet forpligtet paa Confessio Augustana [45], men der er ingen Spor til, at der før ca. 1615 har været en almindelig antaget Symbolforpligtelse, udtrykt i den Ed, Præsterne aflagde til den ordinerende Superintendent. Man lod sig nøje dels med Ordinansens almindelige Bestemmelser om Lærepræget, dels med Bevidstheden om, at man i Superintendentembedet besad en Institution, der stod som Garant for Renheden af Præsternes Lære. Da det udtrykkeligt var bestemt i Ordinansen [46] – og Gang paa Gang senere fremhævet [47], – at ingen kunde faa Præstekald, med mindre Stiftets Biskop ved Overhøring før Ordinationen havde forvisset sig om den paagældendes Lærestandpunkt, havde man aabenbart anset en egentlig Symbolforpligtelse for upaakrævet. Tilmed havde Biskoppen yderligere Myndig-

---

[42] KO, 75–76.

[43] KS 3. R. IV, 470–71.

[44] Sst. V, 113–14.

[45] Theol. Tidsskrift f. d. danske Folkekirke 2. R. IX, 19 f.

[46] KO, 75, 197.

[47] Eksempler hos Rørdam, Kirkelove I, 371, 392; II, 246, 362; III, 23, 43.

hed til i paakommende Tilfælde at gribe ind, ikke mindst ved den Visitsatsret, der tilkom ham [48].

Resen førte imidlertid Udviklingen paa dette Omraade videre, idet han i Formularen for den Ordinationsed, han fordrede aflagt, indføjede en bestemt afgrænset Symbolforpligtelse [49]. Her afkrævedes nu Præsterne Ed paa, »at de af Hjertet elskede og tiltraadte den hellige Skrift og den Lære, som kort sammenfattet indeholdes i Luthers lille Katekismus og den augsburgske Bekendelse af 1530 med dens Apologi, ligesom ogsaa i vore Kirkers øvrige Bøger og i andre, som stemmer overens med dem i Henhold til den kgl. Ordinans' Paabud«. Denne Lære skulde de paa enhver Maade søge at udbrede og »ikke nogensinde spille under Dække med (colludere) andre, som tilhøre en anden Konfession«. Forøvrigt skulde de skaffe sig Bøger, der bar den rene Læres Præg og bestandig hver Dag under alvorlige Bønner flittigt studere dem i Forbindelse med den hellige Skrift og fly alt, som afveg herfra. Endelig forpligtedes de til at forvalte Sakramenterne rettelig, føre et ærligt Levned, være Øvrigheden lydige og stræbe efter Fred og Enighed med deres Medbrødre [50].

Ogsaa i de for Provster og Degne af Resen nyindførte Edsformularer mærkes denne konfessionelle Tendens. Provsterne forpligtedes bl. a. ligeledes til at »udbrede den oprigtige Tros rene Lære efter den hellige Skrift og de Bøger, der er vedtagne i Kirkeordinansen« [51], og Degnene først og fremmest til »retteligen og redeligen (at) lære Ungdommen D. Morten Luthers liden Catechismus udi sine Ord og Forklaring efter kgl. Maj.'s Ordinans« [52].

Særlig den ændrede Form for Præsteeden er vigtig. Skønt den reelt ikke indførte noget egentlig nyt, betyder den dog en ganske anderledes klar Bestemmelse af Læreforpligtelsen, end man hidtil havde haft. Sikkert med Rette kan man tale om, at den nu indførte strengere Symbolforpligtelse i Virkeligheden betød en Lettelse, da Præsterne derved fik en bestemt Rettesnor for deres Lære og ikke som tidligere svævede i Uvished om, hvornaar de i Enkeltheder i Læren befandt sig paa gyn-

---

[48] KO, 107 ff.

[49] Formularen er trykt efter Resens eget Eksemplar af et Synodalhaandskrift i KS 2. R. V, 609–11.

[50] Sst., 610. Jvfr. Peder Langes Ed 1625, se Laurits Pedersen, anf. Skrift, 65.

[51] Sst. 609.

[52] Sst. 610.

gende Grund [53]. Ejendommeligt er det dog at se, at det var Bispeembedet, ikke Statsmagten, som indførte denne Symbolforpligtelse. Resens Edsformularer, hvoraf Provsternes og Præsternes er paa Latin og Degne-nes paa Dansk, synes indførte 1619, i hvert Tilfælde blev de bekendtgjort paa Sommerlandemodet dette Aar [54]. Det lader til, at disse Formularer fra Sjællands Stift har bredt sig til flere af de andre Stifter. Saaledes genfindes de i Mads Jensen Medelfars Visitatsbog for Lunde Stift i aldeles samtidige Afskrifter [55], og en Formular for Præsteeden for Ribe Stift fra 1643 viser ogsaa en temmelig stærk Lighed med Resens Formular [56], som muligvis yderligere er blevet bearbejdet af Jesper Brochmand [57]. Væsentlig i samme Skikkelse fik Præsteeden almenkirkelig Gyldighed ved Rituallet 1685 [58]. Ogsaa paa dette Omraade synes Resens Arbejde saaledes at have efterladt sig blivende Spor. Om det ogsaa skyldes hans Indflydelse, at Professorerne ved Universitetet 1625 blev forpligtet paa Augsburgerkonfessionen, vides derimod ikke, men denne Bestemmelse falder godt i Traad med den Udvikling, som han havde bidraget til at forberede [59].

4. Det var imidlertid ikke alene Gejstlighedens Læretype, Resen var interesseret i at fastlægge; ogsaa Lægfolkets konfessionelle Stilling ønskede han at værne. Fortrinsvis skete det gennem den ihærdigt drevne Indøvelse i Luthers Katekismus, men ogsaa ved specielle Foranstaltninger forsøgte han at fremme dette Maal. Ole Worm fortæller saaledes i sin Dagbog, at den 21. Februar 1618 – tre Dage efter at Caspar Bartholin havde holdt sin store Mindetale paa Luthers Dødsdag – sammenkaldte Resen i Vor Frue Kirke i København elle de Borgere, om hvem han vidste, at de tilhørte en anden Religionsbekendelse, og tvang dem til at

---

[53] Jvfr. J. Oskar Andersen i Kirkelexikon IV, 409. Da Resen bekendtgjorde Formularerne, udtalte han træffende, at de skulde indføres for at Gejstligheden »eo respicientes identidem minus uspiam lædant conscientiam« (Syn. 1619 Dionys. B).

[54] Syn. 1619. Dionys. B.

[55] Visitatsbog for Lunde Stift 1611–1637, udgivet af Bjørn Kornerup, S. 171 f.

[56] DS IV, 118–19.

[57] Jvfr. KS 2. R. V, 602.

[58] Danmarks og Norges Kirke-Ritual 1685, 379–381.

[59] KS 2. R. V, 611. Grundtvig i Roskilde Saga, S. 68 »finder det mærkeligt, at Hans Povelsen skulde selv være den, som snoede Baandet.« Grundtvig har det vistnok efter Pontoppidan, Annales III, 758.

sværge paa de saakaldte Fremmedartikler af 1569 [60]. Historikeren Niels Slange, der har den samme Beretning, tilføjer, at dette skete efter Kongens Befaling, og at en Del Mennoniter og »Vederdøbere«, der ikke vilde bøje sig, ved den Lejlighed blev udvist af Landet [61]. Nogen skriftlig Befaling fra Kongen til et saadant Skridt kendes ikke mere, men Sagen er i sig selv trolig nok, da man ser, at der baade 1615 og 1617 (som igen 1629) [62] blev udsendt nye Udgaver af Fremmedartiklerne med det dertil hørende Mandat.

At Resen stærkt interesserede sig for dette Bekendelsesskrift, der indeholdt en kort Sammenfatning af den danske Kirkes Lære, og som bl. a. er mærkeligt ved sin klare Fremhævelse af Confessio Augustana som Lærenorm [63], foreligger der flere Vidnesbyrd om. Saaledes paabød Resen 1617 Præsterne til næste Synode nøje at overveje Indholdet i Fremmedartiklerne som Udtryk for »Kirkens uforfalskede Lære« [64]. Ved det næste Landemøde – Juni 1618 – holdt han selv en Tale over Artiklerne, som han grundigt gennemgik Led for Led. Ved samme Lejlighed forlangte han, at de skulde findes blandt Præsternes Bøger [65], og ogsaa senere [66] indskærpede han Vigtigheden af, at Præsterne vaagede over, at der ikke opholdt sig fremmede i deres Sogne, som ikke havde bekendt sig til Artiklerne.

Viste Resen saaledes paa enhver Maade sin Iver for at haandhæve en ensartet, ortodoks Læreform, maa det have været ham en kær Oplevelse, at der 1620 indtraf det enestaaende Tilfælde i den danske Kirkes Historie, at en polsk Jøde, Daniel Salomon, ønskede at døbes. Dette vakte selvfølgelig en umaadelig Opsigt i Samtiden, bl. a. er en vidtløftig Beretning om Jødens Daab indført i selve Universitetsmatriklen [67]. Allehelgensdag 1620 ved Højmessén, hedder det her, traadte Resen ind i Frue Kirke medførende en Jøde. Efter Prædiken holdt han en kort og fyndig Tale om Daabens Betydning, meddelte Jødens Levnedsløb og for-

---

[60] Ny kgl. Saml. 4°, 1007, trykt Rørdam, Mon. hist. Dan. II, 717.

[61] Slange S. 402. Pontoppidan, Annales III, 727–28 henfører aabenbart urigtigt denne Begivenhed til 1621.

[62] Bibl. Dan. I, Sp. 634.

[63] Rørdam, Kirkelove II, 126–134; KS 2. R. IV, 231 ff.; Rørdam II, 105.

[64] Syn. 1617 Juli A–C.

[65] Syn. 1618 Juni BC.

[66] Syn. 1631 Dionys. B.

[67] Univ. Matr. I, 47. Jvfr. Ole Worm i Ny kgl. Saml. 4°, 1007, trykt Mon. hist. Dan. II, 721. Jvfr. KS 4. R. I, 159 ff. En Afskrift af Matriklens Beretning i Ny kgl. Saml. 4°, 1226.

talte, hvad der havde givet Anledning til hans Omvendelse. Derpaa talte han Baptisanden til paa Tysk, prøvede ham (ligeledes paa Tysk) i Luthers lille Katekismus og forrettede endelig i egen Person Daaben »med de Ceremonier, som er foreskrevet af Luther«. Jøden fik i Daaben det nye Navn Johannes – aabenbart efter sin »Døbefader«, – og Rigets bedste Mænd som Kansler Chr. Friis og Holger Rosenkrantz, Jesper Brochmand og Caspar Bartholin stod Faddere. Blandt Kvindefadderne var ogsaa Resens Hustru, og efter endt Gudstjeneste blev den nydøbte ført over i Bispegaarden til Frokost.

KAPITEL IV

Forholdet til Præster

1. Fra Omtale af Resens Arbejde for Haandhævelse af Lærens Renhed og af ensartet Kirkeorden føres Tanken naturligt over til hans direkte Forhold til dem, der var hans Medarbejdere ved dette, Præsteskabet i Sjællands Stift.

Den første Lejlighed, der kunde frembyde sig for en Biskop til at træde i nærmere Forbindelse med Præsterne, var Præstevalget. Ganske vist havde Ordinansen og Ribeartiklerne [1] lagt dette i Menighedens Haand, hvor Talen ikke var om Patronatskald, men ikke desto mindre søgte Bisperne snart paa forskellig Maade at gøre deres Indflydelse gældende ved denne Lejlighed [2]. I Christian IV's Tid var der dog den 1. April 1606 udgaaet en Forordning, der i meget skarpe Ord forbød dem at befatte sig med selve Præstevalget [3]. Alligevel synes Bisperne – i hvert Tilfælde i Slutningen af Christian IV's Regeringstid – gennem nøje Tilknytning til Lensmændene som Statsmagtens Repræsentanter at have søgt at skaffe sig Indflydelse paa, hvem der blev valgt til Præster.

At heller ikke Resen har været helt fremmed for denne Tendens, ligger nær at antage. Selvom der maaske ikke er synderlig Grund til at opholde sig over, at der en Gang fra en mindre heldig Person blev rejst den Anklage mod ham, at han søgte at trænge en bestemt Mand ind i et Kald [4], saa kan den Omstændighed, at ikke faa af de Studenter, som

---

[1] KO, 74–75, 196–97.

[2] Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere, 27–28, jvfr. 41.

[3] Rørdam, Kirkelove III, 22–24.

[4] Enderslev-Vraaby Kald 1616, se Rørdam, Lyschanders Levned, 134–35, jvfr. 58.

i den store Strid 1614 havde staaet paa hans Side, fandt Ansættelse i Sjællands Stift [5], muligvis tyde paa, at Resen ved given Lejlighed har søgt at faa sine Klienter anbragt. Det vides, at han ved Besættelsen af Universitetskald er optraadt til Fordel for bestemte Ansøgere [6]. Glemmes maa det dog ikke, at selve Lovgivningen (fra 1621) lod en lille Mulighed aaben for Biskoppen til at blande sig i Præstevalget, idet han og Lensmanden skulde træde til i det Tilfælde, at Valget paa Grund af Uenighed trak i Langdrag [7]. Endelig synes Regeringen ikke selv at have givet det bedste Eksempel med Hensyn til at undlade Indgreb i Menighedernes frie Kaldsret. Flere Kongebreve viser, at Kongen uden videre har besat Præstekald udenom Ordinansens Bestemmelser [8], og andre Breve vidner om en direkte Fravigen fra den strenge Fortolkning af Bestemmelserne mod Bispernes Indblanding i Præstevalget, naar de paa-lægger Resen at hjælpe bestemte Personer til Kald. At der samtidig tilføjes, at alt skal gaa til »efter Ordinansen« eller tales om »lovlige Kald«, betyder aabenbart ikke stort [9].

Forøvrigt viste Resen megen Interesse for, at Præstevalgene forløb paa lovlig Vis og til Bedste for de kirkelige Interesser. At dette skulde ske,

---

[5] Saaledes Hans Strangesen, ord. 1616 til Fakse, og Poul Sørensen Sort til Ry-Sonnerup (PT 8. R. VI, 184); Villum Hansen Lemvig, ord. 1617 til Slotspræst i København (sst.) og Niels Strangesen, ord. 1619 til Sognepræst ved St. Peders Kirke i Slagelse (sst. 185). Af disse var Poul Sort en lidet heldig Præsteskikkelse, der gentagne Gange var indstævnet til Landemodet (Syn. 1626 Juni; 1628 Dionys.; 1630 Juni B). Om Hans Strangesen se KS 4. R. I, 240-43.

[6] AC 1619 8. Dec. om M. Erasmus, der blev Præst i Fakse, jvfr. KS 4. R. I, 703 ff.

[7] Rørdam, Kirkelove III, 85; jvfr. Syn. 1621 Dionys. B. Et Eksempel paa Resens Optræden paa denne Maade i Bloch, Roskilde Skole I, 49 (1629). Et Eksempel paa de mange Forviklinger, der kunde opstaa ved Besættelse af et Præstekald, leverer Kongebrevene af 24. April og 20. Maj 1635 (KB) til Lensmanden Jørgen Seefeld vedrørende Embedet som Sognepræst til Broby og Haslev, hvilket havde staaet ledigt langt ud over den i Ordinansen fastsatte Tid. Lensmanden havde efter Resens Anbefaling indsat Hr. Peder Rasmussen, men Sognemændene havde erklæret ham for uegnet, hvorfor Kongen havde ladet ham bytte Embede med en Skibspræst paa Holmen, men han skulde dog først underkastes en Høring, og hvis det viste sig, at han ikke egnede sig til at betjene Menigheden paa Holmen, skulde enten Lensmanden eller Resen, hvem af dem nu havde Skylden, tilfredsstille den forrige Præsts Enke, da Kongens Befaling om at kalde en dygtig Person ikke var efterkommet.

[8] Eksempler: KB 1617 16. Nov. (Bregninge); 1619 8. Dec. (Højby); 1626 2. Juli (Vallensbæk).

[9] Saaledes KB 1626 13. Sept.

betonede han fra sin første Bispetid [10], og allerede førend den kgl. Forordning af 12. September 1621 om Præstevalget var udgaaet [11], havde Resen i sine Monita indskærpet en Række Bestemmelser herom, hvoraf følgende kan fremhæves. Præstevalget måtte ikke forhales ud over een Maaned, men skulde dog heller ikke afgøres i Hast efter umodent Overlæg [12]. Provsterne skulde lede Valget [13] og skrive Kaldsbrevene [14]. Endvidere skulde Menigheden have Adgang til at høre de forskellige Ansøgere, højst dog fire, holde Prøveprædiken [15], og ingen maatte kaldes, med mindre han havde den lovbefalede Alder [16]. Overhovedet skulde der nøje vaages over, at ingen paa uberettiget Maade trængte sig ind i Kaldene, men Sognemændene skulde have deres »frie Valg« [17]. Dog skulde der særlig tages Hensyn til veltjente Skolemænd [18]. Meget passende blev det senere bestemt, at Provsterne skulde indberette til Bisp, om Ansøgere til Præstekald ikke i Forvejen var bundet af Ægte-skabsløfter [19], og med Henblik paa Tidens lidet fintfølende »Konservering« af Præsteenker, at man ikke for meget maatte ile med at bortgifte de sørgende Enker [20].

2. Var en Præst lovlig kaldet, skulde han som omtalt prøves af Biskoppen. At denne »Bispeeksamen« ikke var en betydningsløs Formalitet, viser hele vor ældre Kirkehistorie, og ogsaa Resen fremhævede baade i Teori og Praksis dens Vigtighed. Ingen maa stedes til Kald, førend hans Lærestandpunkt er kendt eller uden at have et troværdigt Vidnesbyrd om sin Vandel, bekendtgjorde Resen allerede 1616 [21], og 1629 indførte han en ændret Form for Kaldsbrevene, hvori der udtrykkeligt indføjedes en Bestemmelse om, at hvis den udvalgte Præst ikke bestod sig,

---

[10] Syn. 1616 og 1617 A-B.

[11] Rørdam, Kirkelove III, 83–85.

[12] Syn. 1618 Juni og Dionys. B; 1624 Juni B; 1628 Juni.

[13] Syn. 1617 B; 1620 Juni B.

[14] Syn. 1618 Juni B.

[15] Syn. 1617 B; 1618 Dionys., jvfr. 1624 Juni B. Om denne Art Prædikener se Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere, 22, 31.

[16] Syn. 1618 Dionys. B. Denne Bestemmelse blev bekendtgjort efter (mundtlig) Ordre fra Kongen gennem Kansleren. Syn. 1619 Dionys.

[17] Syn. 1619 Dionys. B.

[18] Syn. 1617 B.

[19] Syn. 1631 Dionys. B.

[20] Syn. 1619 Juni B.

[21] Syn. 1616 B; jvfr. 1617 B.

naar han blev overhørt hos Superintendenten («det Gud forbyde»), og det Udfald blev Sognemændene skriftligt tilkendegivet, saa maatte den udvalgte ikke »til nogen Proces drive dette til ham udgivne Kaldsbrev«, men Valget skulde gaa om igen [22]. Da der endvidere 1629 var blevet anordnet en særlig teologisk Embedseksamen, gav dette Resen Anledning til at indskærpe, at vel skulde Ansøgerne til Præstekald i Fremtiden medbringe en attestatio academica herom, men derved var Prøven hos Biskoppen aldeles ikke afskaffet. Den skulde stadig som sædvanlig finde Sted [23]. Et Eksempel paa Bispens Prøvelse af en Mand, der skulde have Præstekald, foreligger fra 1619, da Niels Mikkelsen Aalborg trods sin tidligere Afsættelse igen blev Præst, nu ved Holmens Kirke. De Spørgsmaal, Resen forelagde ham, drejede sig om Forudbestemmelsen, Kristi Person, Nadveren og Daaben [24]. Aalborg bestod Prøven, og der kendes overhovedet intet Eksempel paa, at Resen har forkastet nogen paa Grund af ikke tilfredsstillende Lærestandpunkt [25]. Selvfølgelig kan dette alligevel have været Tilfældet, og Prøven er næppe altid blevet imødeset med synderlig Glæde, særlig ikke af tidligere Modstandere af Resen. F. Eks. skrev Mag. Søren Andersen Vedel, der efter sit Ophold ved reformerte Universiteter skulde underkastes en tilsvarende, men ekstraordinær Eksamination af Resen, i et Brev hjem til sin Moder, at han havde nok at bestille med »disse theologiske Griller og ny Phrases«, som man ikke havde vidst noget af at sige i de første Menneskealdrer efter Reformationen [26]. Om en anden Præst har Resen selv skrevet, at han ved Prøven for Bispens viste sig som »Disputator per omnia« [27].

Hvor meget Værd Resen tillagde denne Prøve, kan man bl. a. se af en Sag fra 1638. Efter Statholderens Begæring havde Resen indladt sig paa at ordinere en Skibspræst uden først at prøve ham, men han skriver selv, at det kun skete »i højeste Nødsfald«, og blot under den Forudsætning, at den paagældende skulle eksamineres, naar han vendte hjem [28].

---

[22] Syn. 1629 og 1630 Juni B. Allerede Syn. 1616 havde Resen bestemt at Kaldsbrevene skulde have »suam certam formam«.

[23] Syn. 1630 Juni B.

[24] KS 2. R. VI, 592.

[25] Eksempler fra Lunde Stift i KS 6. R. II, 466–7; II, 33 f.

[26] KS 2. R. VI, 396.

[27] PT 8. R. VI, 193.

[28] PT 8. R. VI, 194. Da Hr. Peder Rasmussen, der efter Resens Anbefaling 1635 havde faaet et Præsteembede, var blevet erklæret for uegnet af Sognemændene og efter kgl. Ordre skulle bytte Embede med en Skibspræst, fik Lensmanden

Bispens Prøvelse af Kandidaterne før Ordinationen angik imidlertid ikke blot deres Lærestandpunkt, men ogsaa dere Levned. Eksempelvis kan det saaledes anføres, at da Konsistorium 1629 havde udset *Søren Jensen Maj*, senere kendt som mangeaarig Sognepræst i Holbæk, til at være Præst ved en af Universitetets Kirker, lod Resen nedlægge Protest i Konsistorium. Han følte sig besværet for sin Samvittigheds Skyld og kunde ikke indlade sig paa at ordinere den paagældende, »fordi han haver været hos hannem angiven for Letfærdighed«. Konsistorium maatte bøje sig og vedtog, at hvis Søren Maj ikke kunde »purgeres for Biskoppens Mistanke«, vilde man foreslaa en anden [29]. At det imidlertid ikke blot var alvorlige Forseelser, der kunde vække Resens Mishag, ses af en anden Sag fra det følgende Aar. Universitetet vilde kalde en Hører *Niels Christensen* til Kapellan ved Frue Kirke, men var dog nu saa forsigtig forinden at indhente Bispens Betænkende. Resen svarede, at ganske vist vilde han ikke staa Niels Christensen imod, da han havde været en brav Skolemand, men tilføjede iøvrigt som nærmere Karakteristik, at »ellers var han mirabilis in conversatione og Gækken stak ud paa hannem iblandt«, som man kunde se af et latinsk Brev, han paa Korsørpræstens Vegne havde sendt Prof. Burser i Sorø [30]. Den foreslaaede Kandidat gik dog igennem denne Gang, men man ser af denne Sag, at Resen var temmelig nøjeregnende med de Fordringer, han stillede til sit Præsteskab.

Efter at Prøven hos Biskoppen havde fundet Sted, blev Kandidaten sendt til Lensmanden for af denne paa Kongens Vegne at faa Stadfæstelse (Kollats) paa sin Kaldelse. Derefter fulgte Biskoppens Ordination af den kaldede og stadfæstede Kandidat. Som en i nyere Tid fremdraget Liste over Resens Ordinander [31] viser, har han fra sin første Ordination den 5. Juli 1615 til sin sidste den 10. August 1638 i alt indviet 396 Mænd til Præsteembedet. Ordinationssted var vistnok som Regel Frue Kirke i København, men lejlighedsvis omtales det ogsaa, at der har fundet Præstevielser Sted i andre Byer, saaledes i Roskilde, Slagelse,

---

Befaling til »sammen med de tilstedeværende Rigsraader og Skibskaptajnerne høre nævnte Hr. Peder Rasmussen og erfare, om hans Gaver er saaledes, at han kendes dygtig til at betjene Menigheden paa Holmen«, jvfr. ovenfor Note 7.

[29] AC 1629 8., 12. og 15. Aug. Maj synes ikke straks at have kunnet »purgeres« sig, thi først 1633 blev han ordineret (PT 8. R. VI, 192).

[30] AC 1630 3. Febr.

[31] Udgivet af Bjørn Kornerup i PT 8. R. VI, 182–194 efter en Afskrift fra 18. Aarh. i Ribe Katedralskoles Bibliotek.

Skelskør og Slangerup [32]. Ordinationerne var ikke indskrænket til bestemte Tider, men afholdtes gennemsnitligt ca. 10 Gange om Aaret. Normalt ordinerede Resen blot Præster til Sjællands Stift – Begrebet taget i videste Forstand – men enkelte Gange hører man om Indvielse af Personer til andre Stifter, saaledes til Lolland, Flensborg, Stralsund og især til Skaane Stift [33]. Da Bispestolen i Lund stod ledig i længere Tid 1637, fik Resen endog ved kgl. Befaling generel Ordre til at ordinere Præster til dette Stift [34].

Da Resen har ordineret henved 400 Præster, vil det formentlig sige, at Præstestanden i Sjællands Stift er skiftet omtrent to Gange i hans Bispetid. Hvorledes det teologiske Standpunkt var hos Flertallet af Præsterne ved hans Embedstiltrædelse, kan ikke med Sikkerhed fastslaaes, men antagelig har der fra gammel Tid været mange Filippister og Kryptokalvinister. At Stiftets Gejstlighed i ydre Henseende blev saa grundigt fornyet under en Biskop, der var saa ivrig for den rene Lære, er en Omstændighed, hvis Betydning for Udviklingen af en ny Læretype sikkert ikke kan vurderes for højt. Næppe har der ved Resens Død været en eneste kalviniserende Præst i Sjællands Stift.

Efter fuldbyrdet Ordination blev den nye Præst med en anbefalende Skrivelse fra Biskoppen sendt til det paagældende Herreds Provst, for at denne kunde indsætte ham. Denne Skrivelse er det Aktstykke, som officielt almindeligvis hedder »Bispens forseglede Brev«, men af Resen gerne kaldes Biskoppens »Confirmatz« [35]. Efter 1660 fik det Navnet (Bispe-)Kollats, og det var i Reglen væsentlig formet som en Gentagelse af Præsteeden. Fra Begyndelsen af Resens Bispetid har man et bestemt Paabud om, at enhver Præst af Biskoppen (Superintendenten) skulde have litteræ confirmationis, og ingen maatte blive indsat uden dette [36]. Fra Resens Haand synes kun bevaret en enkelt Prøve paa et saadant, tilmed

---

[32] Sst. Roskilde 1622 8. Maj, 1623 19. Marts, 1634 10. Okt., 1637 16. Juni; Slagelse 1618 8. Maj; Skelskør 1625 6. April og Slangerup 1626 22. Febr.

[33] Sst. 1625 3. Aug.; 1636 3. Juni, 2. Sept.; 1619 1. og 22. Dec.

[34] KB 1637 19. Maj. Jvfr. Ordinationslisten 1637 16. Juni, 14. Juli, 20. Okt.

[35] Dette synes bl. a. at fremgaa af Ordinationslisten, hvor der stadig skelnes mellem »collatz« og »confirmatz« paa en saadan Maade, at der aabenbart ved den sidste Benævnelse tænkes paa »Bispens forseglede Brev«. At denne Forstaaelse er rigtig, ses især af en Notis om Præsten Hr. Blasius (1633 4. Juli). Jvfr. Syn. 1618 Juni. »Konfirmatz« bruges senere i Danske Lov (2-17-16) paa samme Maade (jvfr. Oluf Kolsrud i *Norvegia sacra* VI, 1926, S. 5).

[36] Syn. 1616 B. Et Eksempel paa den meget sjældne Lensmandskollats fra 1620 i Jydske Saml. VII, 142 ff.

fra saa sent som 1631 [37]. Listen over hans Ordinander viser, at ogsaa Præster, der forflyttedes fra et Kald til et andet, blev forsynet med Bispens Kollats. Forøvrigt har Resen næppe været nogen Ven af Forflyttelser [38], som i det hele indtil 1660 hørte til Undtagelserne i den danske Kirke.

3. Ogsaa efter at Præsterne var indsat i deres Sogne, fulgte Resen dem med Opmærksomhed. Derom vidner bl. a. hans talrige Forskrifter for Gejstlighedens Liv og Embedsførelse. Allerede ved det første Landemode havde han indtrængende manet til Kamp for en Højnelse af Præstandens moralske Vandel, og med en Alvor, der i meget kan minde om Jørgen Dybvad, foreholdt han siden atter og atter Præsterne, hvorledes de i alle Ting burde være lysende Forbilleder for Menigheden [39]. Menesker, der ikke kunde beherske sig selv eller forestaa deres egen Familie, maatte paa ingen Maade stedes til det »hellige, ophøjede og ærværdige« Præsteembede [40].

Specielt fremhævede Resen, at Præsterne burde vogte sig for enhver Mistanke om Utugt [41], og iøvrigt ikke være hengivne til Drukken-skab [42], Stridssyge [43], Umaadeholdenhed og overdreven Luksus [44] – kort sagt, alle Tidens Hovedsynder.

I god Overensstemmelse med de asketiske Krav, som blev baaret frem af hele Bodsretningen baade herhjemme og i Udlandet, drog Resen oftere til Felts mod Præsternes overdaadige Livsførelse og Klædedragt. De maatte saaledes ikke selv bære lange Halskæder og ikke klæde sig i Silke. Overtrædelser skulde straffes med Bøder [45]. Naturligvis skulde særlig Præsternes Kvinder vogte sig for »de nye Moder« [46]. 1618 paalagde Resen Provsterne til det næste Landemode at medbringe skriftlige Forslag om en Reglementering af Præsternes Klædedragt, for at Regeringen

---

[37] I Slagelse Herredsbog fra 1730, der er en Kopi af den ældre Herredsbog fra 1647, S. 135–137 Kollats af 1631 16. Sept. for Frederik Hansen Steen til at være Kap. ved St. Mikkel's Kirke i Slagelse og Sognepræst i Heininge.

[38] Jvfr. Syn. 1619 Dionys. B.

[39] Syn. 1622 Juni B; 1626 Juni B; 1627 Juni B; 1628 Juni B.

[40] Syn. 1618 Dionys. B.

[41] Syn. 1616 B.

[42] Syn. 1616 B.

[43] Syn. 1616 B.

[44] Syn. 1618 Dionys. B.

[45] Syn. 1616 B; 1618 Juni D I; jvfr. 1619 Juni B.

[46] Syn. 1627 B.

kunde faa Materiale til Lovbestemmelser herom [47]. Det synes dog ikke, som om der er blevet noget ud af denne Plan. I hvert Tilfælde nøjedes Resen et Par Aar senere i en lignende Anledning med at henvise til de almindeligt gældende Luksusforordninger, og med at udtale Haabet om, at det ikke vilde blive nødvendigt paa dette Omraade at udstede særlige Love for den gejstlige Stand [48].

4. De ofte gentagne Formaninger lader formode, at der har været alvorlig Grund til atter og atter at advare og paamine. Ganske det samme Indtryk faar man ved at gennemløbe den lange Liste over Rets-sager, der blev rejst mod Præster og Degne i Sjællands Stift i Resens Bispetid. Selvom det villigt skal indrømmes, at man her staar overfor et meget ensidigt Materiale, saa kaster det dog ofte et skarpt Lys over de Skrøbeligheder, der var særlig fremtrædende i Præstestanden, og som sikkert nødvendiggjorde den brede Strøm af Synodalpaamindelser, disse Aar er saa rige paa.

Kirkeordinansen havde lagt den gejstlige Retspleje i Hænderne paa Superintendenten i Forbindelse med Lensmændene, Provsterne og »nogle andre Sognepræster« [49], men havde ikke klart fastsat Grænserne for disse forskellige Myndigheders Virkeomraade. Ganske den samme Uklarhed præger ogsaa hele den øvrige ældre kirkelige Lovgivning [50]. I Praxis synes dog Indskriden mod uværdige Præster almindeligvis at være udgaaet fra Provsten eller Superintendenten, og Sagen oftere at have fundet sin Afslutning ved Landemodet, der i hvert Tilfælde fra 1618 virkede som en almindelig kirkelig Domstol [51].

Resen begyndte sin Bispegering med at slaa strengt ned. Næppe havde han været Biskop i en Maaned, førend to Præster var blevet fjernet [52]. Om den ene, Hr. Hans i Tikøb, der suspenderedes paa Grund af Drukkenskab, ved vi, at det skyldtes Resens direkte Indgriben [53]. Ogsaa fra hans senere Virksomhed forekommer lignende Tilfælde. Ikke sjældent hører man om, at han er optraadt paa egne Vegne eller i For-

---

[47] Syn. 1618 Juni B.

[48] Syn. 1621 Dionys. B.

[49] KO, 107, 114.

[50] Rørdam, Kirkelove I, 203, 469; III, 64–65.

[51] Jvfr. hertil C. T. Engelstofts fortrinlige Afhandling i Nyt theol. Tidsskrift X.

[52] KB 1615 29. Juni.

[53] Jvfr. Syn. 1615 B.

bindelse med Lensmænd [54] og Provster, og meget ofte har han siddet til Doms over Præster ved Landemodet. Navnlig i det sidstnævnte Tilfælde er det selvfølgelig vanskeligt i Enkeltheder at bestemme hans direkte Indflydelse paa Sagens Udfald. Alt i alt vidner de mange Sager dog om, at Præsteskabet havde en særdeles vaagen Tilsynsmand i Resen.

Medens der ikke forekommer nogen egentlig Læretugtssag fra Resens Bispetid, gives der en Mængde Eksempler paa Sager rejste mod Præster og Degne, dels for Forseelser i deres Embedsgerning, Fejl ved Nadveruddelingen, Simoni, Modtagelse af Sjælegaver o. l., dels og navnlig for moralske Brøst som Hor og Slagsmaal, brudte Ægteskabsløfter, Drukkenskab og for Kapellaners og Degnes Vedkommende for Stridbarhed over for deres Foresatte o. s. v. Kun et Mindretal af Sagerne endte med livsvarig Afsættelse, ofte jævnedes Sagen med en større eller mindre Mulkt og undertiden med en midlertidig Afsættelse, idet Kongen kort efter skænkede Synderen Tilgivelse [55].

Da den største Del af disse Sager mere vedrører Stiftets og Præstestandens end egentlig Resens Historie, skal der her blot nævnes nogle enkelte særlig grelle Eksempler. 1616 blev Hr. Hans i Bjergby afsat paa Grund af ondt Rygte, for Modtagelse af Sjælegave, og fordi han havde begaaet en rituel Forseelse [56]. Samme Skæbne ramte Mag. Peder Kyse i Bregninge, som glemte at uddele Brødet i Nadveren, og som var i Folkemunde paa Grund af Utugt og Stridbarhed. »Han sparte ikke at hugges og slaas med hver og droges i Haar til Gilde med Tjenestedreng« [57], hedder det malende nok. En Degn i Asminderød blev samme Aar afsat, fordi han havde opført sig skammelig mod sin gamle Sognepræst. Naar denne prædikede om de Dødes Opstandelse, sagde han til Menigheden, at de ikke skulde tro det [58]. 1625 maatte Hr. Peder i Borre miste sit Kald, fordi han havde brudt en Trolovelse, som han ikke blot havde bedyret paa »Tro, Love og Ære, men og paa sin Sjæls Salighed og Himmeriges Part«. Tilmed havde han ikke villet bekende noget herom for Bispem før sin Ordination og havde desuden snydt »Kvinden i Sognet nogle Penge fra« [59].

Vistnok ofte lod man det blive ved den Afgørelse, som Biskoppen traf

[54] KB 1620 18. Maj (Sagen mod Præsten Jens Hvid i Egebjerg).

[55] Jvfr. KB 1615 29. Juni.

[56] Syn. 1616 B.

[57] Syn. 1617 Dionys. B. Jvfr. KB 1617 16. Nov.

[58] Syn. 1617 B.

[59] Syn. 1625 Juni B.

ved sine Visitationer. Man hører saaledes om, at Resen ved saadanne Lejligheder har idømt Bøder [60] eller endog ganske roligt »removeret« en Person fra hans Embede [61]. Kun hvis den paagældende eller Lensmanden ønskede Sagen yderligere paakendt, synes den at være indstævnet for Landemodet eller for en særlig Domstol [62]. Typisk i sidstnævnte Henseende er en Sag fra 1627. Resen havde fjernet en Præst, *Ture Mikkel* i Jydstrup-Hvalsøllille, fra hans Embede, fordi han havde glemt at uddele Brødet i Nadveren og været »noget ond at fornøje med Tiende og andet«, ja, gentagne Gange bedt en af sine Sognemænd gaa Djævelen i Vold. Da Præsten forgæves havde søgt at opnaa Kongens Tilgivelse, lod Lensmanden, Landsdommer Jacob Ulfeld til Bavelse, Præsten indstævne for en Kommissionsdomstol, bestaaende af Resen og den øverste Provst i Stiftet, Jens Dinesen Jersin. Skønt Præsten efter alvorlig Tiltale hjertelig fortrød sin Brøde, turde Dommerne ikke dømme andet, end at Hr. Ture havde forbrudt sit Kald. Præsten fik dog senere Kongens Tilgivelse, men med den sædvanlige Tilføjelse, at forsaa han sig siden i sit Embede, skulde den gamle Sag stadig staa ham aaben [63].

Biskoppens eller Landemodets Dom var i de fleste Tilfælde endelige Afgørelser, men ingen af de gejstlige Kendelser kunde betragtes som inappellable, idet det kgl. Retterting betragtedes som højeste Instans ogsaa for den Slags Sager. 1624 ser man, at Resen kviede sig ved at fælde Dom i en Sag mellem Sognepræsten i Skelskør Jacob Hansen og dennes Lensmand, da han mente, at »hvorledes han dømte i denne Sag, da blev hans Dom visselig stævnet (appelleret)« [64].

At dette kunde finde Sted, ses af en anden Sag nogle Aar senere (1632–33). En Præst ved Navn Hr. Hans Andersen i Borre paa Møn var kommet i slet Rygte, fordi han skulde have brudt sit Ægteskabsløfte til en Kvinde, som var i hans Hus, og hvem han havde besvangret. Foruden ved verdslige Domstole blev Sagen behandlet ad gejstlig Vej, idet først Provsten og siden Landemodet afsagde Dommen eller Kendelsen, der gik ud paa, at Præsten burde afsættes.

Endelig fældede ogsaa Resen i Forbindelse med de københavnske Sognepræster (ministerium Hafniense) den 22. November 1632 en Dom

---

[60] KS 3. R. III, 63.

[61] AC 1629 23. Dec. (Præsten Anders Madsen).

[62] Syn. 1628 Juni nævnes saaledes i to Tilfælde Domme af 4 Provster.

[63] RA Danske Kancelli, Indlæg til Registre og Tegnelser 1627 2. Marts. Jvfr. KB 1627 12. April.

[64] Syn. 1624 Dionys. C.

af samme Indhold. Hermed var Hr. Hans imidlertid ikke tilfreds og bragte sin Sag for det kgl. Retterting, idet han bl. a. beskyldte Resen for at have drevet Sagen mod ham »af Had med Klafferi«. Resen lod fremlægge et vidtløftigt (og som det fremtræder i den bevarede Skikkelse lidt klart) Indlæg, hvori han benægtede denne Beskyldning og hævdede, at han tværtimod ved en tidligere Lejlighed, da Hr. Hans som Skolemester i Skelskør var kommet i en vanskelig Situation, havde støttet ham. Deraf var Hr. Hans dog kun blevet »lovkyndig og faaet Mod til Trætte«. Videre fremførte Resen, hvorledes han gentagne Gange baade selv eller ad anden Vej havde søgt at faa Sagens sande Sammenhæng oplyst og indtrængende formanet Præsten til ikke at handle mod sin Samvittighed og blive Meneder. Da Præsten som et afgørende Moment havde paa-beraabt sig sin Impotens (skønt han samtidig optraadte som Fader andetsteds!) havde Resen nøje drøftet dette Spørgsmaal i Raadstuen paa Københavns Slot med »sal. Hofmester« [Frans Rantzau], Slotsprædikan-ten Mester Jens [Christensen Aalborg] og andre. Paa Grundlag af alt, hvad der var kommet frem, havde Bispen og Præsteskabet ej kunnet dømme anderledes, end de havde gjort, og Resen henstillede til Rettertinget, at det ikke vilde holde Hr. Hans »hans uforskammede Dristighed til Gode«, men lade ham blive til et Eksempel for andre, »der med saadan Trætagtighed og Behændighed ville besmykke deres Skalkhed og Letfærdighed«. Skønt Rettertinget fandt, at Provsten og Biskoppen paa nogle Punkter havde overskredet deres Kompetence, stadfæstede det dog Dommen [65].

Ikke sjældent brugte Resen at give sine Formaninger ved Landemodet yderligere Vægt ved at henvise til den Skæbne, der havde ramt for-sømmelige eller moralsk anløbne Præster. Saaledes benyttede han alle-rede 1615 Hr. Hans i Tikøb som afskrækkende Eksempel paa Drukken-skabens Følger [66], og 1617 omtalte han i samme Anledning en Præst i Ølsemagle, som i Fuldskab havde slaaget sin Karl ihjel, medens de taa-belige og gudsbespottelige Prædikener, som blev holdt af Hr. Christen Henriksen, afgav Baggrunden for en Formaning om Prædikenernes rette Væsen, og et Optrin ved Sundby Færge, hvor Hr. Jørgen havde faaet Ørefigner af et af sine egne Sognebørn, tjente til Advarsel mod Præsters Stridbarhed [67]. Betegnende for Resens Fremgangsmaade er det ogsaa, at han en Gang ved et Landemøde i 1628 ikke tog i Betænkning med

[65] RA Herredagsdombog 1633, 68v–86, særlig 82 f.

[66] Syn. 1615 B.

[67] Syn. 1617 B.

Navns Nævnelse at opregne 21 Præster i Stiftet, som han angav som drikkældige. Derefter tilføjede han til behagelig Efterretning, at han kendte endnu flere, som han dog vilde skaane denne Gang [68].

Resen sparede overhovedet ingen Midler for at fremkalde bedre sædelige Tilstande og større Embedsiver hos sin Gejstlighed. Dog mangler det ikke paa Vidnesbyrd om, at selv en saa myndig og handlekraftig Personlighed som han undertiden har haft sine meget store Vanskeligheder at kæmpe imod, fremfor alt i Tidens grove Nydelseslyst og i gammel Slendrian. Følelsen heraf kommer lejlighedsvis til Orde hos Resen selv, men ikke mindre stærkt, at han var fast besluttet paa at bryde enhver Modstand, han mødte paa sin Vej. Særlig karakteristisk er nogle Ytringer, som han fremsatte paa Landemodet 1626. Han taler her med en vis Træthed om den utaaelige Trods og Bagtalelse, han i sin Gerning havde mødt hos nogle Præster, som endog frækt foragtede gentagne Formaninger. Dette havde vel af og til virket svækkende paa hans Arbejdslyst, men han var dog ikke derfor til Sinds at ville vige, »men tværtimod snarere at rykke saa meget desto dristigere frem til Beskæmmelse for Satan og hans Lemmer efter den Sædvane, som Fædrene i Jesu Kirke havde fulgt til Guds Navns Ære« [69].

5. Den bedste Lejlighed til at undersøge, hvorledes hans talrige Forskrifter blev efterlevet, har Resen sikkert haft i Visitatserne, som man fra Ordinansens Dage ansaa for en af Superintendenternes vigtigste Opgaver [70]. Universitetsfundatsen havde forudsat, at Sjællands Biskop var borte paa Visitatsrejser de tre Maaneder af Aaret [71]. Da man ikke fra Resens Haand har bevaret nogen »Visitatsbog« (Visitatsdagbog), er man ikke i Stand til at følge ham paa hans Rejser rundt i Stiftet, men der er ingen Grund til at tvivle om, at han har omfattet ogsaa denne Del af sine Embedspligter med vanlig Interesse. De Forskrifter for Visitatser, som han udarbejdede i Slutningen af sin Bispetid, viser, hvilken Betydning han tillagde Superintendents og Provsters Tilsyn med Præster og Menigheder [72]. Herpaa tyder ogsaa flere Monita. For at faa det mest mulige Udbytte af Visitatserne bestemte han saaledes 1622, at Præ-

---

[68] Listen er efter Syn. 1628 Juni B trykt i KS 2. R. VI, 385. En lidt forskellig Form har Listen i Syn. C.

[69] Syn. 1626 Juni B.

[70] Rørdam, Kirkelove I, 115, jvfr. 108–12, 317; II, 39, 519–20.

[71] Cragii Annales, Add. 103.

[72] Børnelærdoms Visitatz 1628. Jvfr. Syn. 1629 Dionys. E.

sterne i Forvejen i Nummerorden skulde opnotere alle de Sager, som det kunde være ønskeligt at forhandle om. Derved vilde man spare Tid [73].

Fra et enkelt Aar – uvist dog hvilket – findes et Blad af en Kalender-optegnelse, ført paa en Visitatsrejse af Biskoppens Famulus [74]. Efter denne Optegnelse at dømme har Resen ikke visiteret Herred efter Herred, men slaaet ned paa forskellige, meget spredte Steder i Stiftet. Listen spænder saaledes over Roskilde – Sæby – Havrebjerg – Slagelse – Boslunde – Egeslevmagle – Høve – Herlufsholm – Næstved – Everdrup – Kongsted – Fakse – Spjellerup – Køge. De vedføjede Datoangivelser viser, at skønt denne Visitatsrejse foregik i Oktober Maaned, er Resen bogstavelig talt ilet fra Sted til Sted med en næsten rastløs Iver, der i Betragtning af Datidens Veje og Kommunikationsmidler maa kaldes beundringsværdig. Har de øvrige Visitatser været ligesaa omfattende og foregaaet i samme Tempo, maa de have stillet ikke ringe Krav til Visitatorens aandelige og legemlige Udholdenhed.

Det vilde unægtelig have været interessant, om man havde haft tilstrækkeligt Kildestof levnet til at danne sig et fuldstændigt Billede af, hvorledes en af Resens Visitatser forløb. Nu maa man nøjes med et Par spredte Træk. Paa sin Visitatsrejse var Resen ledsaget af sin Famulus [75], og ved selve Visitatsen var Herredets Provst vistnok altid efter gammel Kirkeskik til Stede [76]. Efter Resens egen Definition var en Visitats »en grandgifulig flittig Besigtelse eller Besøgelse«, naar Superintendenten (eller Provsten) kom til en Menighed med det Formaal »at overhøre fornemmeligen de unge«. Desuden skulde man undersøge, om der fattedes noget enten paa Præstens og Degnens eller paa Menighedens Side eller i det hele »til god Orden og Skik at holde ved Magt i Guds Menighed« [77]. Hovedvægten hvilede i Resens Tid aabenbart afgjort paa Prøvelsen af de unges Katekismekundskab. Hermed stemmer det meget godt overens, hvad en tidligere Famulus, der havde ledsaget ham paa Visitats efter Visitats, lejlighedsvis fortæller, at Biskoppen indrettede sin Tale i Kirken saaledes, at han henførte den paagældende Dags Evangelie- eller Episteltekst til Katekismens fem Hovedparter [78].

Der er Grund til at formode, at Resen har været en alt andet end

---

[73] Syn. 1622 Dionys. B.

[74] Original i UA Pk. 236, trykt i KS 4. R. III, 190–192.

[75] KS 4. R. I, 711.

[76] Jvfr. Peder Palladius Visitatsbog udg. af A. C. L. Heiberg, 4.

[77] Børnelærdoms Visitatz 1628, A 4.

[78] KS 4. R. I, 711 f.

lemfældig Visitator, og at mange af hans Visitatser har dannet Ramme om lidet behagelige Optrin og temmelig nærgaaende Eftersyn. Var der Mistanke om, at en Præst eller Degn »laa i ondt Levned«, har Resen benyttet Visitatsen til alvorlig at forhøre og formane dem. Det var saaledes Tilfældet, da Præsten Hr. Hans Andersen i Borre paa Møn ca. 1632–33 stod i daarligt Rygte for Drikfældighed og Letfærdighed. Resen drog da paa Visitats til Borre sammen med Provsten. Efter selve Kirkevisitatsen er Bispen – hedder det med hans egne Ord – »siden indgaaet med ham (∴ Præsten) alene at se, hvorledes han holdt Hus, hvor han laa selv og hans Kvindfolk, som var der«. Derpaa formanede han ham »troligen«, at han skulde i Tide »forandre sig«, og vare sig vel for Mistanke og Forargelse [79]. Andre Notitser vidner om, at Resen har benyttet Visitatserne til at ordne forskellige embedsmæssige Mellemværender, idømme Multker o. l. [80].

Foruden paa denne Maade til at være af Vigtighed som Udtryk for det kirkelige Tilsyn havde Visitatserne sikkert en ikke helt ringe Betydning ved det personlige Samvær mellem Biskoppen og Præsterne, de gav Anledning til. Om Resen ved man, at han benyttede saadanne Lejligheder til at opmuntre sine Præster til litterært Arbejde [81].

Naar Biskoppen efter forrettet Visitats drog bort fra en Præstegaard, glemte han ikke – følgende Tidens Skik – at betænke Præstens Kone og hans Tjenestefolk med et passende Beløb til Drikkepenge [82].

6. Det bevarede Kildemateriale fører det med sig, at man oftere hører om Resens Forhold til forsømmelige og genstridige Præster end til dem, der trofast har staaet ham bi i hans store Arbejde. Trods al Modstand har det dog sikkert været et stort Parti, som har sluttet Kreds om ham, og alt som Aarene gik, og Tidsaanden mere og mere forandredes, er Tallet paa dem, som kan kaldes hans Tilhængere blandt Præsteskabet, vokset.

Et typisk Eksempel paa en Landsbypræst, der var ægte »Resenianus«, som Christoffer Dybvad vilde have sagt, har man i Præsten i

---

[79] RA Herredagsdombog 1633,82v.

[80] KS 3. R. III, 63 f. Flere Eksempler herpaa i Peder Langes Visitatsbog, Deichm. Bibl. Oslo, Ms. 49, 4°; jvfr. Laurits Pedersen, Almueundervisning i en dansk Købstad, 66 (om Resens Visitats i Helsingør i Januar 1627).

[81] Matthias Bredal Vejles Oversættelse af H. P. Resens »Litani-Schole« 1632, A 7. Muligvis er Resens Opfordring til at oversætte den augsburgske Konfession udgaaet ved en saadan Lejlighed (jvfr. R. II, 164, 221).

[82] KS 4. R. III, 191 f.

Hjørlande *Oluf Jacobsen København*. Efter Resens Opfordring oversatte han den »rette« augsburgske Trosbekendelse [83], daterede pligt-skyldigst Fortalen »die jubilæi evangelici« 1617 og gav forøvrigt i denne næsten ordret Udtryk for de teologiske Synspunkter, Resen saa ofte havde gjort sig til Talsmand for, ikke mindst ved sin Glæde over »den rette Religion og rene Lærdom« og sin haanlige Omtale af dem, der delte Kristus efter hans to Naturer, som gjorde hans menneskelige Natur bundet til Stedet [84], og som forøvrigt »af Fornuftens Klogskab og egen skarpe Visdom (som dem tykte) vilde mønstre den rætte Christendoms Lære« [85]. Saadan talte i Datiden en lydig og lærvillig Discipel.

Ogsaa blandt de ældre havde Resen Tilhængere, saaledes Præsten og Historikeren *Claus Christoffersen Lyskander*, der med Bitterhed udtalte sig om »Calvinus, den skallede Mand«, og som engang i en Stridighed fandt god Støtte hos Resen [86].

Det Billede af Resens Personlighed, som uvilkaarligt tegner sig paa Grundlag af hans Synodalmonita og hele Bispevirksomhed, er frem for alt præget af Barskhed og Strenghed, og man faar en Fornemmelse af, at han blandt Præsterne har været mere frygtet end elsket. Det er derfor velgørende, at man ogsaa kan pege paa Vidnesbyrd, som synes at afsløre blidere Sider i hans Væsen. Saaledes taler den ostindiske Præst *Mads Rasmussen* i nogle efterladte Levnedsoptegnelser med Varme om, at den ærværdige Biskop »tog saa mildelig imod mig som en Fader imod sin Søn« [87], og helt rørende virker det at høre, at en gammel blind Præst, Hr. *Christen Nielsen* i Hvidovre, testamenterede Resen 100 Rdl. mod at »beskikke hannem en hæderlig Jordefærd« [88]. Det kan næppe heller betvivles, at Resen har vist stor Iver for at fremme sine Præsters Tarv i de talrige Sager vedrørende gejstliges Lønning, i hvis Behandling han kom til at deltage, ofte som Følge af særlige kgl. Ordre [89], men man er nu saa godt som altid afskaaret fra i det enkelte af efterwise hans Ind-

---

[83] Den rætte Augszburgiske Confession eller Christelige Trois Bekendelse. Met sin Apologia eller Forsuar . . . Nylig tilsammen udsætte paa Danske. København 1618. Om Resens Virksomhed ved Udgivelsen se a 3v og d 2. Jvfr. R. II, 164.

[84] Sst. a 2v.

[85] Sst. a 3.

[86] Rørdam, *Lyskanders Levned*, 58.

[87] DM I, 104 f.

[88] AC 1621 10. Nov., jvfr. 21. Okt.

[89] Eksempelvis kan der henvises til KB 1621 6. Nov.; 20. Dec.; 1625 15. Febr.

sats paa dette Omraade [90]. Sin Interesse for Præsternes Ve og Vel fik Resen ogsaa Lejlighed til at lægge for Dagen ved de mange Opfordringer, han i Aarenes Løb fremkom med paa Landemoderne om at støtte de Præster, hvis Præstegaarde var brændt, eller som paa anden Vej var kommet i ulykkelige Omstændigheder.

KAPITEL V

Liturgien og Psalmesangen

1. Ogsaa om Resens Interesse for Liturgien og Psalmesangen foreligger der forskellige Vidnesbyrd, omend Tidens Udvikling førte det med sig, at hans Indsats særlig med Hensyn til Liturgien ikke kunde blive af saa skelsættende Art som paa andre Omraader.

Efter at den første efterreformatoriske Periodes liturgiske Usikkerhed og Ujævnhed i det væsentlige var blevet bragt til Ophør ved Udgivelsen af Alterbogen 1556, Gradualet 1573, Hans Thomesens Psalmebog 1569 og ved den officielle Autorisation af Vor Frue Kirke som liturgisk Normalkirke 1568 [1], var der foreløbig ikke Plads for større liturgiske Nydannelser i de følgende Menneskealdrer, saaledes heller ikke i Resens Tidsalder.

Det var Peder Palladius, hvem Udarbejdelsen af Alterbogen skyldtes, og det var hans Efterfølgere som Sjællands Biskopper, der kom til at staa som de, der i særlig Grad skulde vogte og værne den liturgiske Tradition. Saaledes foranstaltede hans nærmeste Eftermænd Hans Albertsen og Poul Madsen hver en ny Udgave af Alterbogen, henholdsvis 1564 og 1580, hvoraf især den sidstnævnte er betydningsfuld, da den udelod de gamle – af Palladius bibeholdte – katolske Kollektor og alene bragte de fra Veit Dietrich overtagne. Derimod indeholder de Udgaver, der kom i Peder Winstrups Bispetid 1602 og 1611, ingen væsentlige Forandringer [2].

Man kan nu spørge, om der ogsaa i Resens Tid er kommet nye Udgaver af Alterbogen, og i saa Fald, om de kan opvise større eller mindre Ændringer, foretagne af ham. Spørgsmaalet er ikke helt let at besvare,

---

[90] Et Eksempel paa Resens Indgriben til Fordel for sine Klienter er omtalt KS 4. R. I, 704 f.

[1] Rørdam, Kirkelove II, 105 f.

[2] Til Liturgiens Historie i Almindelighed se C. T. Engelstoft, Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark (1840).

da der af Udgaver efter 1611 nu kun findes bevaret een af 1652 (fra Jesper Brochmands Tid). Men ligesom det paa Forhaand ligger nær at antage, at der i dette lange – over fyrretyveaarige – Tidsrum maa have været Brug for nye Udgaver eller Optryk af en saa vigtig Haandbog, saaledes kan der ogsaa ad anden Vej paavises bestemte Spor til, at der virkelig har foreligget saadanne. 1625 fik nemlig Bogtrykkeren Salomon Sartor kgl. Privilegium i 10 Aar paa at trykke Alterbogen [3], og 1630 fik Arvingerne efter hans Kollega Henrik Waldkirch et lignende Privilegium for fem Aar, fordi Waldkirch havde ladet prente en Udgave af Alterbogen [4].

Der maa da formodentlig i Resens Tid være kommet mindst een Udgave (eller snarere to) af Alterbogen, og at dømme efter de tidligere sjællandske Biskoppers Forhold til denne, tør man vel gaa ud fra, at ogsaa de nye Udgaver er blevet underkastet et Gennemsyn af Resen. Dette har imidlertid ikke efterladt sig stærkere Spor i selve Alterbogens Tekster, idet Udgaverne 1611 og 1652 ikke afviger væsentligt fra hinanden og saaledes gør det usandsynligt, at de mellemliggende, nu tabte Udgaver skulde have frembudt større Forskelligheder. Heller ikke er Udgaven af 1652 forsynet med Optryk af nogen Fortale af Resen (som af Fortaler af Palladius, Hans Albertsen og Poul Madsen), der kunde tyde paa et mere indgaaende Revisionsarbejde fra hans Side. Endelig kan det tilføjes, at Resen paa Grund af sin stærke kirkelige Konservatisme næppe kan tænkes at have været synderlig stemt for større Ændringer i den traditionelle Liturgi.

2. Helt uden nyskabende Indflydelse paa det liturgiske Omraade blev Resen dog ikke, idet han udarbejdede forskellige Bønner, der i kortere eller længere Tidsrum blev faste Bestanddele af den danske Kirkes Liturgi. Efter en gammel Opgivelse (hos D. G. Zwergius) [5] skal Resen være Forfatter til følgende Bønner: 1) Nytaarsbønnen, 2) Mikkeldagsbønnen, 3) Allehelgensdagsbønnen og 4) en almindelig Bøn af Prædikestole paa Bededage.

Hvordan forholder det sig nu med hans formodede Forfatterskab til disse Bønner?

Alterbogen af 1652 er forsynet med et Tillæg (med særskilt Titelblad, men med fra selve Alterbogen fortsat Arksignatur) med Titel »Nogle

[3] KB 1625 12. Oktober.

[4] KB 1630 16. Januar.

[5] Det Siellandske Cleresie, 167.

synderlige Bønner, som meenlig brugis i Herrens Meenighed, her i Rigerne«, og i dette vil man, foruden flere andre, ogsaa træffe de her nævnte fire Bønner. De kunde da tænkes at være forfattet af Brochmand, men det stiller sig saa heldigt, at der tillige er bevaret en tidligere, ret afvigende Udgave af det lille Bønnetillæg med Titel »Nogle Bønner som brugis aarligen udi Kirken« fra 1637, Aaret før Resens Død. Ogsaa her genfinder man bl. a. de fire Bønner, og dette tyder paa, at de er forfattet af Resen, hvad der yderligere i væsentlig Grad kan bestyrkes, ja til Dels godtgøres, ad anden Vej.

Nr. 2 – Mikkeldagsbønnen – er den Takkebøn, der blev anordnet 1629 i Anledning af Danmarks Frelse ved Freden i Lübeck, og den genfindes i et Skrift af Resen fra samme Aar »Gratiarum actio pro pace« [6].

Nr. 4 – Bønnen paa Bededage – er identisk med en Bøn, der findes vedføjet Resens Bededagsprædikener for 1631 [7].

Nr. 3 – Allehelgensdagsbønnen – er aabenbart identisk med Jubelbønnen for Reformationens Velsignelser fra 1617, samme Aar anordnet til aarlig Gentagelse [8]. Efter det i et tidligere Afsnit oplyste maa det anses for aldeles givet, at den er forfattet af Resen.

Medens der saaledes havs Sikkerhed for Resens Forfatterskab til 2 og 4, og dette af indre og ydre Grunde med indtil Vished grænsende Sandsynlighed kan godtgøres for Nr. 3, staar det lidt mere usikkert med Hensyn til Nr. 1 (Nytaarsbønnen). Imidlertid kan der ikke ud fra Indholdet anføres noget, der strider mod hans Forfatterskab, og for dette taler den Omstændighed, at Resen paa Landemodet 1619 anbefalede en nylig udgivet »precatio pro novi anni auspicio« [9]. Det er da formentlig denne, der sigtes til.

Det er altsaa overvejende sandsynligt, at Zwergius' Efterretninger om Resen som Forfatter af Bønner er paalidelige, men de er næppe fuldstændige. I det ovenfor omtalte Hefte »Nogle Bønner« findes saaledes foruden de nævnte fire yderligere to: »En Bøn at bruge efter Litanien« og »En Bøn, som i en stor Død haffuer været brugelig i den Isslebiske Kirke« (begge genoptrykt i Udgaven 1652), som ud fra deres Placering og Indhold maa antages at være forfattet af Resen. Den sidstnævnte

---

[6] C 3 ff.

[7] H 1 ff.

[8] Jvfr. Syn. 1626 Dionys. C. og R. II, 156.

[9] Syn. 1619. Dionys. F. B har »officio« i Stedet for »auspicio«.

Bøn kaldes i 1652 »Bøn, naar Pest grasserer«, og kan tænkes at være identisk med den »Precatio pro peste«, Resen anbefalede paa Landemodet 1619 som lige udkommet [10].

Til disse kan maaske føjes en lille Morgen- og Aftenbøn, om hvilken Zwergius siger, at Resen har forfattet den, en Bøn for Kongen – »precatio pro S. R. M. nuper exressa«, som Resen anbefalede 1626 [11], men som nu ikke kendes, og en Bøn til Brug for Provster før Præstevalg fandt Sted (precatio præpositorum antequam vocatio instituatur). Denne sidste kendes kun af to Afskrifter, den ene ved Jacob Langebek, der har forsynet den med Paaskriften: »Denne Bøn er uden Tvivl forfattet af D. Hans Povelsøn Resen« [12]. Der er ikke fundet ældre Vidnesbyrd for Resens Forfatterskab til denne, men Bønnens Indhold taler i hvert Tilfælde ikke mod det.

Af de ovenfor nævnte Bønner blev nr. 1–4 optaget i Alterbogen af 1688. Reformationsbønnen holdt sig til ned i det 19. Aarhundrede, selv efter at Allehelgensdag havde mistet sin Karakter som Festdag, men den gled ud ved Revisionen 1895. Takkebønnen bibeholdtes paa Mikkelsdag, indtil denne Dag 1770 afskaffedes som Festdag, men baade den og Bededagsbønnen forsvandt med Reformationsbønnen 1895. Nytaarsbønnen, en lang og paa Gentagelser rig Bøn, samler sig om en Tak for alle Goder i det svundne Aar, deriblandt navnlig for Erhvervelse af »den sande evangeliske Kundskab« om Gud og Frelseren og en Bøn om i det kommende Aar at vinde en stadig dybere Forstaaelse af Kristus. Specielt udtales Haabet om, at Jesusnavnet maa »blive blive hos os rent og ret imod alle vildfarende Meninger«, og den afsluttes med en Forbøn for Kongen, det kongelige Hus og al Slags Øvrighed.

De Resenske Bønner er blevet Genstand for skarp Kritik af den danske Kirkes Liturgihistoriker C. T. Engelstoft. Særlig i Mikkelsdagstakkebønnen fandt Engelstoft, at man helt igennem mødte »det Gamle Testamentes Arv og Udtryk«, og den kunde ikke opfattes som et »Beviis paa Resenii anpriste Talent til at forfatte Bønner«. Heller ikke Nytaarsbønnen var Engelstoft tilfreds med: »den har et stærkt Anstrøg af det 17. Aarhundredes Smagløshed, især den megen Tale om Nytaarsgave og Jesusnavnet« [13].

---

[10] Sst.

[11] Syn. 1626 Dionys. B.

[12] Ny kgl. Saml., 4°, 1130. Findes ogsaa i Afskrift Ny kgl. Saml. 4°, 1224, S. 137–40.

[13] Liturgiens Historie, 154 f.

3. I Resens Synodalmonita vil man jævnlig finde Paamindelser om ikke at forsømme Bønner enten i Almindelighed eller ved særlige Lejligheder, og som nævnt ovenfor henviser Biskoppen ikke sjældent til bestemte Bedeformularer. Synodalmoniterne viser i det hele, at Resen vaagede over, at Gudstjenesten kom til at foregaa med Sømmelighed og Orden og i Overensstemmelse med de gældende Forskrifter. Der kan være Grund til her at fremhæve et Par Momenter.

Med Hensyn til Forrettelsen af Daaben indskærpede Resen saaledes allerede 1617, at man af Agtelse for Sakramentets Værdighed nøje burde paase, at der anvendtes passende Daabsbækkener, helst af rent Tin, ikke alle Slags Kar som Mælkebøtter, Potter, Ler- eller Træskaale [14]. Desuden skulde man sørge for, at Døbefonterne altid holdtes rene indvendigt, en Formaning, som blev gentaget Aaret efter med Tilføjelsen, »at dette hidtil var blevet forsømt« [15]. Hjemmedaab burde ikke finde Sted uden høj Nødvendighed og, saa vidt muligt, følges af Fremstilling i Kirken [16]. I det hele burde man komme bort fra den herskende Skik at opsætte Daab udover otte Dage. Daab af uægte Børn skulde ske efter Gudstjenesten for derved at gøre Forskel paa hæderligt og forargeligt Samliv. Kun hvis Forældrene var blevet viede inden Barnets Fødsel, maatte Daaben finde Sted paa vanlig Vis (før Prædiken) [17].

Ogsaa Administrationen af Nadveren skulde foregaa paa sømmelig Maade. Resen henviser i Almindelighed til Kirkeordinansens Bestemmelser. Specielt advarer han mod »Overtro« (superstitio) i katolsk Retning ved Kalkens Opløftelse [18]. Man burde desuden flittig se til, at Vinen ikke blev »slem og vederstyggelig«, og ved selve Uddelingen, at der ikke spildtes noget af Elementerne [19]. Nu og da anbefalede Resen Faste som en passende Forberedelse til værdig Nadvernydelse [20].

Med Hensyn til Nadverliturgi fastholdt Resen konservativt, at den Tilsigelse af Syndsforladelse (absolutio), der skulde gaa forud for Nadveruddelingen, skulde forkyndes straks efter endt Prædiken og fra Prædikestolen i Forbindelse med en Tale (admonitio) om Nadverens al-

---

[14] Syn. 1617 A.

[15] Syn. 1618 A.

[16] Syn. 1621 Dionys. C.

[17] Syn. 1624 Juni C.

[18] Syn. 1623 Juni C, jvfr. 1624 Dionys. C.

[19] Syn. 1617 Dionys. E; Syn. 1624 Juni C.

[20] Syn. 1627 Dionys. C; 1628 Juni C.

mindelige Karakter[21]. Formentlig sigter Resen her til den gængse Formaning, som begyndte »Paa det kiærste Christi Venner«.

4. Naar Talen er om Resens Virksomhed paa det liturgiske Omraade, er der et – og i Datidens Øjne et særligt vigtigt – Felt i Gudstjenestelivet, som ikke bør forbigaa, nemlig Bods- og Bededagene.

I den katolske Tid havde man to Gange om Aaret haft faste Bededage, de saakaldte Gangdage (*dies rogationum litaniarum*, paa sjællandsk: Korsbørd), men i Kirkeordinansen findes ingen Omtale af saadanne, og Peder Palladius' og andres Forsøg paa at omforme dem til faste evangeliske Bededage synes ikke at have slaaget helt igennem. Som et nyt Moment i Tidens gudstjenstlige Udvikling kom det derfor til at virke, at man ved Aarhundredets Midte indførte Bods- og Bededage ved ekstraordinære Lejligheder. Det første Eksempel herpaa i Danmark forekommer 1546, da et Kongebrev i Anledning af Urolighederne under den schmalkaldiske Krig forordnede Afholdelse af nogle Bededage for at afvende Forsøget fra »den menige Kristendoms Arvefjende Paven og hans Anhang« paa at falde ind i Tyskland. Nogle Aar senere – 1551 og atter 1555 – anordnedes paany Afholdelsen af Bededage, og fra nu af kan det betragtes som en fast Institution, at saadanne afholdtes med Mellemlum af nogle Aar. Sjællands Biskop foreskrev Teksterne, der skulde prædikeres over, forfattede de til Lejligheden passende Bønner og udgav Mønsterprædikener over de foreskrevne Tekster til Vejledning for Præsterne [22]. Af Resens Formænd som Sjællands Biskop kendes lige fra 1564 talrige af den Slags latinske Litaniprædikener, deriblandt ogsaa en hel Række (14) af hans nærmeste Forgænger, Peder Winstrup. Ved Resens Tiltrædelse havde der derfor udviklet sig en fast Tradition paa dette Omraade, som han kunde fortsætte, men i hans Bispetid naar Bevægelsen Højdepunktet, idet de knugende Tidsforhold under Tredivaarskrigen med særlig Styrke drev Bodsstemningen frem.

Der kendes fra Resens Bispetid otte Paabud om at afholde ekstraordinære Bededage tre Dage i Træk, nemlig for Aarene 1617, 1619, 1621, 1623, 1625, 1626, 1627 og 1631. Dertil kommer en Bededag – Taksigelsesdag – i Anledning af Kejserkrigens Afslutning 1629 og de

---

[21] Jvfr. Syn. 1621 Juni B; 1624 Dionys. B. Jvfr. Hans Bartholin, *De exhortatione ante communionem* (1710), 11 ff.

[22] Engelstoft, *Liturgiens Historie*, 106 ff.: Rørdam, *Kirkelove I*, 244, 317, 382 f., 420; jvfr. *Fortid og Nutid VII*, 156 ff.

Bededage, som blev anordnet efter Resens Død 1638 til Afholdelse i Marts 1639.

Til alle disse Bededage foreligger der latinske Litaniprædikener fra Resens Haand [23]. Der har næppe eksisteret flere end de nu bevarede – der tales aldrig om andre i ældre Bogfortegnelser, og heller ikke nævner Kongebrevene Bededage i andre Aar end dem, fra hvilke vi har Resens Prædikener. I Formen og Anlægget for disse Litaniprædikener følger Resen det traditionelle Spor: først fremhæver han i en Indledning de tidsmæssige Momenter, der kunde gøre nye Bededage paakrævede, dernæst følger selve Prædikenen over de af ham valgte Tekster og til Slut et Afsnit dels med Lectio og dels med de Bønner, som han havde forfattet til den paagældende Lejlighed. De bestod som Regel af en Indledningsbøn til hver af de tre Bededage, som det var blevet Skik at afholde i Træk, dels en længere Bøn efter Prædiken. Disse Bønner er forskellige fra de Kollektor, som Alterbogen indeholdt til Brug paa Bededage, og desuden er de indbyrdes afvigende Aar efter Aar. De repræsenterer saaledes en ikke helt ubetydelig liturgisk Indsats fra Resens Side, omend denne gennemgaaende kun tjente Øjeblikkets Behov. Blot Litanibønnen »af Prædikestolen« fra 1631 opnaaede en længere Tilværelse, idet den ved at blive optaget i et Tillæg til Alterbogen aabenbart fik en normativ Karakter.

---

[23] KB 1616 30. Okt.; 1618 2. Dec.; 1620 19. Okt.; 1622 22. Okt.; 1624 28. Nov.; 1625 12. Dec.; 1627 15. Sept.; 1631 31. Jan. Taksigelsesdagen blev anordnet 8. August 1629 til Afholdelse den 28. September s. A. I det Eksemplar af den trykte Litaniprædiken i Det kgl. Bibliotek, som har tilhørt Peder Schelde-rup, er Datoen rettet til 21. Oktober. De sidstnævnte Bededage blev anordnet 30. November 1638 (Resen døde 14. September). Om Litaniprædiken 1639 hedder det i Bjørn Kornerups efterladte Optegnelser bl. a., at det er Resens sidste litterære Arbejde, udkommet posthumt, hans *Testamente* til den danske Kirke. Antagelig har han i god Tid udarbejdet det, der danner Kærnen i dette Arbejde, den egentlige Tekstforklaring, men har ikke naaet at udarbejde det indledende Afsnit om »scopus et occasio«. I Stedet for gives der et temmelig magert »Exordium« og derpaa følger Udlæggelsen af den for hver Bededag bestemte Tekst. Teksten er helt igennem den typiske, ganske tidløse, for næsten ethvert individuelt, konkret Træk blottede Homili, mat og tør uden Spor af personlig Varme. Betragtet som Resens sidste Ord til den danske Kirke, og som Udtryk for Oldingens (den aldrende Kirkemands) afsluttende Syn paa Verden og Livet har Skriftet dog en særlig Interesse. Dets Tankegang er baaret af det Synspunkt, at det nu stunder mod Enden. Bevidstheden om Verdens nær forestaaende Undergang og Kravet om i Frygt og Bæven at gøre Pønitens for at undgaa Guds Vredes Dom – det er Summen af Resens Kristendomsopfattelse. Om den danske Udgave af Lit. 1639 mente B. K., at Resen ikke kunde være Forfatter til den.

Resens Litaniprædikener leverer bl. a. flere interessante Træk til Belysning af Institutionens almindelige kirkehistoriske Karakter. Det er nemlig i de indledende Bemærkninger til de enkelte Aars Litaniprædikener, at man faar det stærkeste Indtryk af hele Bods- og Bededagsstemningen, og disse Afsnit vidner om, at Resen ganske har delt Tidens Vurdering af de Fænomener, der kunde mane til Bod. 1617 fremhæver han saaledes, at det danske Folk i alt for ringe Grad har vidst at skønne paa de Goder, Reformationen havde bragt det. Kalmarkrigen med tilhørende Dyrtid og Sot var Guds Svar, og senere talte allehaande »Vidundere« (prodigia), Storme, Oversvømmelser, Fremkomster af mærkelige Havuhyrer og Misfostre, og Dødsfald blandt Rigets gode Mænd i samme Retning [24]. 1619 henviste han bl. a. til en truende Komets Varselstale [25], og fra 1621 fandt han et nyt, Aar for Aar alvorligere Stof i Trediveaarskrigens Rædsler og Ulykker [26]. Paa ny var det Krig og Misvækst og Pest, der førte det store Ord i Verden. »Sic toto sævit Mars impius orbe« siger han med en klassisk Vending 1623 [27], og i den følgende Tid bliver Stemningen stadig mørkere. Et Højdepunkt naaede den 1626, da Resen mindede om, at nu opfyldtes Luthers gamle Spaadom om alle de Ulykker, der vilde styrte ind over Tyskland [28]. Overalt mødte man de mest truende Forbud om Blodsudgydelse og Krig, om Hungersnød og Dødelighed. Først 1631 bliver Tonen en Kende lysere. Gud har formildet sin Straf, men der er dog stadig en alvorligere Baggrund for at mane til Bod. Er end de udvortes Ulykker i Aftagende, saa er de aandelige Brøst desto sværere; da unaturlig Tryghed og vederstyggeligt Hykleri mere og mere vinder Overhaand.

Allerede det latinske Sprog, hvori de trykte Litaniprædikener er affattede, viser, at de var tænkt til Benyttelse for Gejstligheden [30], og i samme Retning peger ogsaa den Tilføjelse til Titlen, som stadig vender tilbage, at Bogen er udarbejdet for »ministri verbi dei fratribus in J. Chr. dilectis simpliciter breviterque«. En enkelt af dem – Prædikenen for 1627 – er paa Bagsiden af Titelbladet forsynet med et kortfattet Hyrde-

[24] Lit. 1617 A 6v.

[25] Lit. 1619 H 6v.

[26] Lit. 1621 A 4 f.: 1623 A 4 f.; 1625 A 4v.; 1626 A 4 f.

[27] Lit. 1623 A 5.

[28] Lit. 1626 A 4.

[29] Lit. 1631 A 3.

[30] En Undtagelse danner dog Lit. 1627, som efter særlig Befaling udsendtes paa Dansk. Ogsaa Lit. 1625, 1631 og 1639 udkom i dansk Oversættelse.

brev fra Resen »til Provster og Præster«. De har sikkert været et kærkomment Hjælpemiddel for mange Præster i en Periode, da vel de færreste kunde prædike uden Benyttelse af en Postil. Nogen større litterær Nydelse kan Resens Litaniprædikener dog ikke have budt dem, thi de er aabenbart sammenskrevet saa hurtigt, at det er gaaet stærkt ud over Form og Indhold. Ogsaa Trykningen synes jævnlig at være sket i al Hast – et Sted beder Resen med Rette om Undskyldning for, at »typographus festinans« havde prydet Bogen med saare mange Trykfejl [31]. Naar Prædikenerne forelaa færdigtrykt, udsendtes et passende Antal til de øvrige Biskopper, der saa igen lod dem fordele gennem Provsterne til Præsterne i de enkelte Herreder, som det bl. a. fremgaar af de Rundskrivelser, der er bevaret i Holman Herreds Provstebog.

Resens høje Værdsættelse af Bededagens Betydning fremgaar tydeligt nok af hans Litaniprædikener, men kan ogsaa belyses ud fra hans Interesse for et beslægtet Fænomen, Litaniet, som man i reformeret Skikkelse havde overtaget fra den katolske Kirke. Det findes optaget baade i Alterbogen, Hans Thomesens Psalmebog og i Gradualet, og sidstnævnte Sted bestemtes det, at det skulde afsynges straks efter Prædiken. Allerede Kirkeordinansen havde anbefalet, at det især blev benyttet »naar nogen synderlig Nød er for Hænde«, eller om »den menige Nødtørfthighed« krævede det [32], og det er aabenbart denne gamle Tradition, som Resen stræbte at holde ved Magt og at udvide.

Allerede 1619 formanede han til i Pesttider at anvende Litaniet [33], og da han 1620 havde affattet en fast Nytaarsbøn, indskærpede han, at denne skulde gentages de følgende Søndage, der paa den Maade skulde blive som en Slags fortsatte »Litanier« (quasi perpetuæ litanie)[34]. Vigtig i saa Henseende er dog især hans lange Hyrdebrev af Juni 1624. Han minder heri om Kirkeordinansens Bestemmelser og gør opmærksom paa, at den nærværende Tids urolige Forhold i høj Grad gør en flittigere Brug af Litaniet paakrævet. Da Guds truende Vrede viser sig gennem saa mange Tegn af den mest utvetydige Art, har Kongen ønsket, at Litaniet skulde anvendes med større Hyppighed. Resen bekendtgør derfor, at det overalt paa Landet skulde læses om Søndagen efter Prædiken; i de mindre Købstæder skulde anordnes en Litaniguds-

---

[31] Lit. 1631.

[32] KO, 61.

[33] Syn. 1619 Dionys. A.

[34] Syn. 1620 Dionys. B.

tjeneste paa en af Ugedagene og i de større Købstæder to, baade om Onsdagen og Søndagen. Præsterne skulde opfordre Sognefolket til at forberede sig til disse Gudstjenester ved Faste, og særlig skulde der lægges Vægt paa, at de unge – Katekumenerne – kom til Stede ved saadanne Lejligheder [35].

Atter paa Efteraarslandemodet samme Aar mindede Resen om disse Bestemmelser, og ligesaa næste Aar [36]. Den følgende Periode kom til at betyde en endnu stærkere Fremhæven af lignende Synspunkter.

5. Ikke blot for Kirkens Liturgi, men ogsaa for Psalmesangen nærrede Resen en levende Interesse. Ligprædikenen over ham fortæller, at han havde stor Lyst til »Musicam baade vocalem oc instrumentalem«, »men synderligen til aandelige Psalmer« [37]. Det er da forstaaeligt, at denne Interesse gav sig forskelligartede Udslag, ligesom det er psykologisk sandsynligt, at Resen gennem Musik og Sang har fundet Udløsning for Sider i sit Væsen, som ellers ikke – eller kun højst ufuldkomment – kunde give sig Udtryk.

Om Resens Forstaaelse for Psalmesangens Betydning foreligger der ikke faa Vidnesbyrd. Med en for ham sjælden Undertone af lyrisk Følelse taler han saaledes et Sted i et af sine kateketiske Skrifter om de Fugle i Luften, der »siunge saa dejligen baade Morgen tjlig oc ellers om Dagen, saa et christet Menniske maa end skamme sig, der lader dem derude gaa sig tilforne . . .«, og i samme Skrift nævner Resen en Række danske og latinske Psalmer, som han tillægger særligt Værd [38]. I et andet kateketisk Skrift henviser han jævnlig til forskellige religiøse Sandheder, som er »saa vel befattet i vor Kirke Sang« eller med et andet Udtryk »som det og sjungis i Menigheden« [39].

Lignende Synspunkter genfindes ogsaa i hans Synodalmonita. Særlig var Resen ivrig for, at de unge i Tide skulde vænnes til at synge Psalmer. 1623 hedder det saaledes, at de blandt Katekumenerne, som viste sig fremmelige, skulde lære »psalmodia ecclesiastica«, førend de afsluttede deres Undervisning hos Degnen. Skete dette, vilde det bl. a. virke

---

[35] Syn. 1624 Juni E.

[36] Syn. 1624 Dionys. E; 1625 Dionys. E.

[37] Ligpr. H 4v.

[38] Instructio 1636, L 2, K 7; jvfr. Børnelærdoms Visitatz 1628 I 5; A. V. Heffermehl, Folkeundervisningen i Norge, 1913, S. 187.

[39] Børnelærdoms Visitatz 1628, C 2, C 5v, I; jvfr. Jesu Christi Testamente, G 3.

til Afskaffelsen af de Boleviser og Kæmpesange (amatoria domestica et pseudoheroica), som ikke anstaar sig kristne [40], en Tanke, som Resen ogsaa andetsteds har uddybet [41]. Ligeledes fremhævede han gentagne Gange, at det var ønskeligt, om man ved de private Husandagter vilde synge et eller andet af de gængse Psalmevers. Kunde det i Begyndelsen falde lidt vanskeligt, vilde det dog ved Øvelsen blive lettere [42].

Resen holdt bestemt paa, at der i Kirkerne blot burde synges de Psalmer, der fandtes »i vore Psalmebøger«, og Sangen skulde være klar og gennemføres med Opmærksomhed [43]. Ved de nævnte Bøger tænker han naturligvis paa Niels Jespersens Graduale af 1573, udarbejdet i første Række til Brug for Degnene, og indeholdende de faste Psalmer til hver Søndag, og paa Hans Thomesens Psalmebog af 1569. I Resens Bispetid udkom der en ny Udgave af Gradualet 1637, men der forlyder intet om nogen Medvirkning af ham ved Udgivelsen af denne, skønt man ved, at han havde gennemgaaet sit Eksemplar af Udgaven 1573 og forbedret det paa forskellige Steder [44]. Anderledes synes det derimod at forholde sig med Hans Thomesens Psalmebog.

Af denne vigtige Haandbog udkom der i dette Tidsrum seks nu kendte Udgaver: 1592, 1611, 1617, 1628, 1634 og 1638. En gammel Efterretning, der bestandig citeres af Psalmehistorikere, gaar ud paa, at Resen skal have revideret og gennemrettet Udgaven af 1634. Hvis der gives nogen Kildehjemmel for en saadan Efterretning, henvises der bl. a. til Rasmus Vinding (1665) og Albert Thura, *Idea historiæ litterariæ Danorum* (1723) p. 90. Hertil er at bemærke, dels at Thura ikke er den første Kilde for dette, men derimod Johs. Møller i en Tilføjelse i hans Udgave af Albert Bartholins »De scriptis Danorum«, dels at Vinding blot i al Almindelighed oplyser, at Resen forbedrede Hans Thomesens Psalmebog paa mangfoldige Steder, hvor der fandtes Fejl i Noder eller Tekst. Vinding bygger paa de latinske *Programmata funebria*, og i dette Tilfælde findes der i Ligprogrammet over Resen omtrent den samme Efterretning som hos Vinding. Ogsaa i Ligprædikenen over Resen træffer man en ligelydende Vending [45].

Overfor to saa gode Kildevidnesbyrd er der ingen Grund til at be-

---

[40] Syn. 1623 Juni E; jvfr. 1627 Maj E.

[41] Børnelærdoms Visitatz 1628, I 4.

[42] Syn. 1626 Dionys. E.

[43] Jvfr. Syn. 1627 Dionys. E.

[44] Bibl. Resen., 116.

[45] Ligpr. H 4v.

tvivle Rigtigheden af, at Resen har gennemset og revideret en Udgave af Hans Thomesens Psalmebog. Men man kan sætte et Spørgsmaalstegn ved, om det just er til Udgaven af 1634, at Resens Revisionsarbejde knytter sig. Sammenligner man de bevarede Udgaver fra denne Periode, vil det ses, at Udgaven 1634 staar meget nær Udgaven 1628, og denne igjen Udgaven 1617. Derimod gør der sig væsentlig større Forskel gældende mellem Udgaverne 1611 og 1617. Alle 4 Udgaver er besørget af Henrik Waldkirch, men Udgaven 1617 danner et Skel i de Waldkirchske Psalmebogsudgaver. Den er ligesom de følgende indtil 1634 trykt med langt større Typer, udstyret mere stateligt end Udgaven 1611 og forsynet med en Række Tillæg, Registre o. l., som vel allerede fandtes i Originaludgaven 1569, men som senere var gledet ud (saaledes i Udgaven 1592). Iøvrigt maa det siges, at de indre Forskelle i selve Psalmestoffet er meget smaa mellem alle 4 Udgaver: nogle Psalmer er kommet til og andre er gaaet ud, og hist og her kan man konstatere Smaarettelser af forskellig Art. Der er derfor Grund til at formode, at naar Henrik Waldkirch, Resens sædvanligt brugte Forlægger, 1617 – for første Gang i dennes Bispetid – vilde udgive en statelig Udgave af Kirkepsalmebogen, har han allerede da henvendt sig til Resen om Bistand ved Revisionsarbejdet. I hvert Tilfælde synes der ikke at være Grund til at indskrænke Resens Medvirkning alene til Udgaven 1634, da Forskellen mellem denne og den nærmest foregaaende 1628 er minimal, og Udgaven 1628 allerede til Titlen har samme Tilføjelse som 1634 »nu paa igien offuerseet oc met nogle Psalmer formeeret«. Derimod maa det anses for udelukket, at der i denne Sammenhæng kan være Tale om Udgaven 1638, da den betyder et Tilbageskridt og stærkt minder om Udgaven 1592. Fuld Sikkerhed med Hensyn til Spørgsmaalet kan der dog ikke opnaas paa Grund af Kildematerialets mangelfulde Beskaffenhed.

Resens varme Interesse for Psalmesangen gav sig ogsaa Udslag deri, at han ca. 1630 betænkte Vor Frue Skole i København med et lille Stipendium »Legatum musicum«, hvoraf Renterne, som det hedder i en lidt senere, forøget Fundats, skulde bruges til Skolepersoner, der var øvede i Musik, »at alting desbedre udi Kirkerne her i Byen saaledes kunde forrettes til Guds Ære« [46]. Desuden søgte han at hæve Musikundervisningen i andre Skoler. Endelig maa det i denne Sammenhæng nævnes, at han selv er optraadt som en temmelig frugtbar Psalmedigter [47]. Har han end ikke vundet noget stort Navn i denne Henseende,

[46] Fundats af 1/5 1635 i H. de Hofman, *Foundationer IX*, 102.

[47] Jvfr. Niels Schiørring, *Det 16. og 17. århundredes verdslige danske vise-*

saa falder dog hans Virksomhed som saadan godt i Traad med hans øvrige Bestræbelser for at holde Psalmesangen i den danske Kirke ved Magt.

---

sang I, 1950, S. 195. Det kan tilføjes, at Biskop Thomas Cortsen Wegner i Stavanger udgav 1645 »En liden Haandbog, som indeholder Lutheri Forklaring ofver de fem Hoffvid stycker i Børne Lærdommen oc Husztaflen«. Et Tillæg med fortsat Paginering har særskilt Titelblad: »En inderlig og alvorlig Bøn, som bruges i Stadanger By oc Stiff i denne bedrøffvelige og farlige Krigs-Tid«. Denne Bøn er igen sangvis udsat af H. P. R. der ifølge Heffermehl (anf. Skr. S. 175) næppe kan være nogen anden end Hans Poulsen Resen.

Tillæg

I

Stambogsindførsler fra 17. Aarhundredes første Menneskealder

Et temmelig stort Antal Stambøger er endnu bevarede fra danske Studerende i denne Periode. I det følgende skal nævnes nogle karakteristiske Eksempler herpaa med Angivelse af Indførsler fra Mænd, som i denne Sammenhæng har særlig Betydning. De vedføjede Tal angiver Sidetallene eller i Mangel heraf Aarstallene.

1. *Stambog for Professor Hans Rasmussen Brochmand (Ny kgl. Saml., 8°, 363 c)*: Fr. Balduin (133), Wolfg. Franzius (143), Johs. Afselman (161), Jacob Martini (217), Johs. Tarnov (205), Paul Tarnov (157), Eilhard Lubin (241), Balthasar Meisner (149), Nicolaus Hunnius (151).

2. *Stambog for Profesør Caspar Bartholin (Ny kgl., Saml. 8°, 359)*: Egidius Hunnius (71), Leonhard Hutter (83), Polycarp Lyser I (77), Balthasar Mentzer (119), Fr. Balduin (159).

3. *Stambog for Lector theol. i Ribe Christian Friis (Ny kgl. Saml., 8°, 370)*: Fr. Balduin (1609), Balth. Meisner (1612), Polycarp Lyser I og II (1609, 1612), Leonh. Hutter (1612), Wolfg. Franzius (1612).

4. *Stambog for den norske Præst Laurids Holgersen (Thott, 8°, 563)*: Philipp Nicolai (ad 35), Egidius Hunnius (ad 104), Leonhard Hutter (ad 126), Daniel Hofman (ad 159), David Paræus (ad 182), Balth. Mentzer (ad 195), Jacob Martini (ad 200 b).

5. *Stambog for Præsten Frederik Andersen Klyne (Ny kgl. Saml., 8°, 381 f)*: Balth. Mentzer (56), Balth. Meisner (187), Matthias Haffenerffer (51).

6. *Stambog for Biskop Mads Jensen Medelfar (Thott, 8°, 567, jvfr. Kirkeh. Saml. 4. R. V, 36-42)*: Polycarp Lyser I (1608), Leonhard Hutter (1606), Wolfg. Franzius (1606), Fr. Balduin (1606), Nicolaus Hunnius (1609).

7. *Stambog for Biskop Frans Rosenberg (Ny kgl. Saml., 4°, 2090 h)*: Fr. Balduin (97), Wolfg. Franzius (98), Balth. Mentzer (102), Polycarp Lyser II (103), Balth. Meisner (104), Nicolaus Hunnius (127), Jacob Martini (154), Johann Valentin Andreæ (161).

8. *Stambog for Præsten Jørgen Theophilsen Sadolin* (Ny kgl. Saml., 8°, 394). Fr. Balduin (1625), Balth. Meisner (1625), Nicolaus Hunnius (1623), Paul Tarnov (1623), Johs. Affelman (1623).

9. *Stambog for den norske Præst Poul Thrane* (Thott, 4°, 1848): Polycarp Lyser I (1603), Johann Gerhard (1606?).

10. *Stambog for Præsten Jens Poulsen Winding* (Kall, 8°, 681, jvfr. *Bjørn Kornerup, Lector theologiæ Jens Poulsens Windings Vita*, 1957): Johs. Hülsemann (1631), Paul Röber (1631), Polycarp Lyser II (1631), Nicolaus Hunnius (1630), Jac. Martini (1631).

11. *Stambog for Hans Rasmussen Baccher* (Ny kgl. Saml., 8°, 358 h): Johs. Quistorph (116), Nicolaus Hunnius (154), Paul Röber (67).

12. *Stambog for Andreas Clausen* (Thott, 8°, 553): Balth. Mentzer (66), David Paræus (97), Johs. Piscator (163).

I I

Har Resen været Aktor i Sagen mod Hans Knudsen Vejle?

Hos flere ældre og nyere Forfattere – saaledes hos *J. H. Schlegel*, *Geschichte Christian des Vierten II*, 1771, S. 46; *N. M. Petersen*, *Bidrag til den danske Litteraturs Historie 2*. Udg., III, 92; *L. Helveg* i *KS I*, 496 og i *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 2. Udg. I, 301 og (forsigtigere) hos *Rørdam* (III, 297 og i *FS VII*, 366 Note 2) samt hos *Thyra Sehested*, *Cantsler Christen Thomesen Sehested*, 1894, S. 10 Noter; jvfr. *G. L. Baden*, *Danmarks Riges Historie IV*, 18 – findes den Opfattelse fremsat, at Resen var Aktor i Sagen mod H. K. Vejle eller dog i det mindste havde forfattet Aktors Indlæg. Skønt det nu er dokumentarisk sikkert, at Christen Thomesen Sehested ved et særligt Kongebrev var blevet beskikket til Aktor (R. II, 134), er det ikke uden Interesse at undersøge Oprindelsen til den nævnte Opfattelse, der har forplantet sig til saa mange Forfattere. Til at udbrede den har uden Tvivl *Helveg* bidraget mere end de fleste. Skønt han vel ved, at Sehested var beskikket til Aktor, siger han ikke desto mindre: »men ellers havde Dr. H. P. Resen forfattet Indlægget« (KS I, 496). Da der ikke findes noget herom i den af ham selv fremdragne Hovedkilde til Sagens Historie, den originale Domsakt, og da han er den første, der bringer den aktmæssigt afhjemlede Efterretning om Sehesteds Aktorat, synes hans Opfattelse udformet for at forlige denne sidste Efterretning med ældre Forfatteres Angivelse af, at Resen var Aktor i Sagen. Helveg har

dog næppe selv foretaget denne Harmonisering, men overtaget den fra andre. Saaledes hedder det i den af Helveg benyttede *J. C. Bloch*, *Den Fyenske Geistligheds Historie* I, 1787, S. 83 meget rigtigt efter *Vinding* (*Regia Academia Hauniensis*, 1665, p. 45), at Sehested var udvalgt af Kongen til at være Aktor, men der tilføjes: »ellers var Doctor Hans Povelsen Resen Actor«. Da Bloch nu som Helhed synes at bygge sin Fremstilling af denne Sags Historie paa *Erik Pontoppidan*, *Annales ecclesiæ Danicæ* (jvfr. Bloch I, 80, 84), gaar den citerede Bemærkning formentlig ogsaa tilbage til denne Forfatter, hos hvem det hedder, at H. K. Vejle »hatte als Actorem wieder sich Doct. Joh. Pauli Resenium, dem er in Causa Cocciana sich abgeneigt bezeiget« (*Annales* III, 128), og et andet Sted: »D. Joh. Resenius Episc. Hafn. war wieder ihm *constituirter Actor*, dem er in causa Cocciana sich wiedrig bezeiget hatte« (III, 698). Hvorfra har nu Pontoppidan denne Efterretning? Næppe fra de Haandskrifter af Dommen, som han har kendt, og som ikke en Gang har indeholdt hele Domsakten, men blot selve Sentensen (jvfr. III, 700), derimod nok fra den Kilde, hvorfra han har hentet sin Viden om to af Vidnernes Udsagn, den siden i KS II, 156–204 af Rørdam udgivne »Ærindlev og Olstrup Sognes Præstekrønike 1415–1669« (jvfr. *Annales* III, 698). I denne Krønike findes i en Beretning om Herredagen i København 1616 den tidligere (R. II, 133) nævnte Efterretning om, at Resen under et af Forhørene tog Ordet og direkte henvendte sig til H. K. Vejle. Resen betegnes paa dette Sted (KS II, 188) som »Doctor Hans Resener . . . som gik i rette imod M. Hans Knudsøn«. Dette ret neutrale Udtryk oversætter Pontoppidan (III, 700) ved »der Actor«, medens det dog snarere maa forstaaes i den Betydning, at Resen ved denne bestemte Lejlighed irettesættende krævede H. K. Vejle til Regnskab for hans Ord, eller i al Almindelighed som en Betegnelse for hans Stilling som Dommer, eller eventuelt højst som Leder af Forhøret i København. (Jvfr. om Betydningen af Ordet »gaa i Rette« hos O. Kalkar, *Ordbog over det ældre danske Sprog* III, 586 og Verner Dahlerup, *Ordbog over det danske Sprog* XVII, 855). Pontoppidans Forstaaelse af Resen som »constituirter Actor« og den deraf afledede, harmoniserede Opfattelse af Resen dog som Forfatter til Aktors Indlæg maa saaledes sikkert henvises til Fantasiens Rige. Noget andet er, at Aktor ved Udarbejdelsen af sit Indlæg kan have benyttet Materialer, der var stillet til hans Raadighed af Resen. Herpaa kan maaske Fremhævelsen af H. K. Vejles Udtalelser om »Inkquisitionen« tyde (Domsakten 15 v–16); endvidere den nøjagtige Angivelse af Kilderne for den anklagedes Vranglære, stedfæstet ud fra

kalvinske Forfatteres Skrifter (sst. p. 14–15), hvad der vel i hvert Tilfælde maa gaa tilbage til teologisk Medhjælp; endelig maaske en enkelt Udtalelse om Vejles Anbefaling af et Skrift af den kalvinske Teolog [Mauritius] Neodorphius (– 1614 –) »Lutherus orthodoxus«, hvori det hedder: »Talem Lutherum legi et tractari a suis pastoribus voluit episcopus, qui a Neodorpio in Calvinum transformatus esset, ut ita Calvinus sub specie et habitu Lutheri occultatus facilius irreperet et animos tutius obsideret« (sst. 14 v–15, forbigaaet hos Helveg). Bag disse forfærdede Ord om en Forvanskning af den »ægte« Luther kan man maaske fornemme Resens Røst. – Neodorphius hørte til de Forfattere, Resen paa Landemodet 1616 fremhævede som suspekter (R. II, 202).

Med Hensyn til Kildeværdien af Jacob Clausens Beretning, nedskrevet 1654, kan følgende bemærkes: Jacob Clausen har haft personlig Forbindelse med en af Sagens Hovedmænd, Jesper Brochmand (KS II, 195), men han er ikke et Førstehaandsvidne, da han var født 1619, tre Aar efter Sagens Afgørelse (sst. S. 193). Heller ikke har han sin Beretning direkte fra den af sine Forgængere, Hr. Jørgen Pedersen, i hvis Historie han indfletter den, da han kun var eet Aar ved dennes Død 1620 (sst. S. 189). Muligvis har han sin Viden enten fra den (nu tabte) »Probiste-sagebog«, som han nævner et Sted (sst. S. 187), eller maaske snarere fra de »andre mine Manuscripter« til H. K. Vejles Historie, som han iøvrigt henviser til (sst. S. 188). Hans Fremstilling er unøjagtig paa et enkelt Punkt, idet den originale Domsakt henfører det af ham refererede Vidnesbyrd ikke til Hr. Jørgen Pedersen, men til Hr. Hans Jacobsen i Nykøbing F. (KS I, 493 f.). Dette behøver dog ikke at berøre selve Kærnen i Fortællingen, der bærer et saa stærkt Præg af det konkrete, at den meget vel kan tænkes gennem Mellemlid at have bevaret ægte Tradition.

III

Om Resens Eksemplar af Luthers Værker

Mens Hovedparten af Resens Bibliotek formodentlig er gaaet til Grunde med Københavns Universitetsbibliotek 1728, er nogle af hans Bøger kommet andetsteds hen og har saaledes undgaaet Ødelæggelsen. Heraf er enkelte blevet genfundne i vore Dage i Det kgl. Bibliotek foruden i svenske Samlinger. Førstnævnte Sted er saaledes havnet Resens Ek-

semplar af »Opera omnia D. Martini Lutheri«, I-VII, Folioudgaven trykt i Wittenberg 1552–58. Titelbladene bærer Ejerens egenhændige Paaskrift: »Joh. Pavlinus Resenius 88« [c: 1588]. Antagelig har Resen erhvervet dette Eksemplar i Wittenberg og formodentlig købt det af sin Studiefælle der, Isak Grønbæk. At denne Mand tidligere har ejet dette Eksemplar, fremgaar nemlig af, at hans – nu overstregede – Navnetræk »Isaac Gronbechius« findes paa Titelbladene til Bind IV–VII. Som det var at vente, vidner dette Eksemplar paa flere Maader om Resens flittige Studium af den af ham saa højt beundret Reformationsheros. Bag i Bind I er der saaledes indsat en Række Folioblade, som med pyntelige Skriverhænder bringer Oversigter over Indholdet i den sideløbende Jena-Udgave af Luthers Værker under stadig Hensyntagen til Stoffet i Wittenberg-Udgaven. At disse Fortegnelser stammer fra Resens Tid, fremgaar af, at de enkelte Steder er forsynet med Tilføjelser og Rettelser med hans Haand. Fra Resens trykte Skrifter er det forøvrigt velbekendt, at han stadig citerer snart Jena-Udgaven, snart Wittenberg-Udgaven (eksempelvis kan der henvises til *De gratia universali* II, Tm. VI, 48–9, 53–4).

Andre Vidnesbyrd om Resens indtrængende Studium af den her nævnte Udgave er de talrige Understregninger, Randnoter og Interlinearbemærkninger, der findes fra hans Haand. I de fleste Tilfælde drejer det sig vel blot om »Summarier«, korte Angivelser i Marginen af de enkelte Siders Indhold, men hist og her træffes ogsaa en eller anden forklarende eller rettende Tilføjelse af mere selvstændig Karakter. Desværre er det nu ofte vanskeligt at faa den fornødne Sammenhæng i saadanne Notitser, thi ikke blot er de skrevet med hans alt andet end letlæselige Haand, men mangfoldige Steder er Halvdelen eller en Trediedel af Marginalantegnelserne gaet tabt ved Bogens Indbinding i Frederik III's Tid. Som det var Tilfældet med flere andre Bøger fra ældre Tid (jvfr. KS 6. R. IV, 180), har nemlig ogsaa dette Værk ved sin Indlemmelse i Frederik III's Bogsamling maattet skifte Klædning.

En særlig Interesse knytter der sig til Bind II (1562), der bl. a. indeholder Skriftet »*De servo arbitrio*« (Fol. 424 v–486 v). Dette Skrift, som Resen stadig vender tilbage til i sin store Polemik mod Piscator, har han nemlig gennempløjet med stor Grundighed, og det er lærerigt at se, at de Sider, hvor Luther behandler Problemerne om Guds Vilje som skjult og aabenbaret, om *liberum arbitrium*, om Forhærdelsens Karakter o. l. (Fol. 429, 435, 443, 450 ff., 458 f., 460 f.), og som Resen siden udførligt omtaler og citerer (saaledes *De gratia universali* II, Tm. IV, 79 ff.;

Tm. VI, 52 ff.) netop bærer umiskendelige Mærker af en indtrængende Gennemarbejdning.

Det er i høj Grad sandsynligt, at denne just har fundet Sted i Forbindelse med andre Forstudier til Modskriftet mod Piscator. Formodningen bestyrkes ved at se, at Resen flere Steder i Marginen (Fol. 458, 480 v, 485 v) citerer »Piscator contra Röder«, det vil aabenbart sige: Piscators »Apologia . . . wider das Lesterbuch Paul Röders«, der kom 1608. Desuden nævner Resen jævnlig (Fol. 482 v, 484, 485 v) den franske Arminianer Daniel Tilen's »Syntagma«, der kom første Gang 1606 (og igen 1608, 1611–13). Da Blækket og Skriften i Resens Tilføjelser er ganske ensartet, maa de stamme fra samme Periode, og efter det oplyste om Udgivelsesaaret for Piscators Skrift, kan de tidligst være nedskrevne 1608, snarere nogle Aar senere.

Medens – som nævnt – den overvejende Del af Resens Tilføjelser blot har til Hensigt at tydeliggøre Luthers Hovedtanker, har enkelte Bemærkninger mere personlig Farve og viser bl. a., at Resen har læst »De servo arbitrio« ud fra afgjort antikalvinske Forudsætninger. Saaledes tager han oftere Afstand fra Calvin med Ytringer som »nisi Calvinus cum veteribus prædestinatis« (Fol. 450 v), »ut Calvinus« (Fol. 451 v), »quod facit Calvinus« (Fol. 452), »aliter Calvinus« (Fol. 459 v), »vide Calvin.«, »Calv. et Beza« (Fol. 461 v) o. l. Særlig typisk er en længere Note Fol. 480 v (desværre stærkt beskaaret ved Ombindingen), hvor Resen bl. a. drager til Felts mod »Calviniani«, der beskyldes for paa en Maade at være pelagianiserende, da de tilskriver »ratio« visse »vires contra revelatam veritatem«.

Et andet Skrift, som Resen aabenbart ogsaa har studeret med stor Flid og udpræget Tilslutning, er Luthers »Defensio 107̄ p̄m̄toū verborum coenæ: accipite, comedite« (VII, 379 v–417). Eksemplaret af dette opviser usædvanlig mange haandskrevne Tilføjelser og Understregninger. Det samme gælder Bindet med Luthers Katekismer (V, 604 ff., 646 f., 648 v).

Under Gennemgangen af denne Udgave blev der i Bind VII paa truffet en Seddel, anvendt som Bogmærke. Antagelig har den ligget urørt i Aarhundreder lige siden Resens Tid, – den indeholder i hvert Fald foruden nogle Penneprovér følgende Linier skrevne med hans Haand: »Morten Jørgensøn i Tiereby haver betalet mig al siin landgild til denne daag. 2 octob. anno 1596. H. P. Resen«.

Stambogsindførsler af Hans Poulsen Resen

Baade som Student, Professor og Biskop har Resen efter Tidens Skik skrevet i en lang Række Stambøger. Nedenfor anføres et Antal Indførsler, de fleste fundet ved Gennemgang af Stambøger i danske og udenlandske Biblioteker, enkelte i trykt Litteratur. Disse Indførsler er fra 1597, da Resen blev teologisk Professor, fuldstændigt enslydende, idet han altid skrev »Bed og haab« (Ora et spera) og »Jehova ser« (paa Hebraisk).

- 1588 30. Maj. Leipzig. Søren Poulsen Koldings Stb., Thott 581, 8° (sml. R. I, 103).
- 1589 7. Juni. København. Christen Poulsen Noviomagus' Stb., Universitetsbiblioteket i Lund.
- 1593 14. Maj. København. Arngrim Jonsens Stb. nr. 42, se Bibl. Arnsmagn. XI, 124.
- 1597 10. Maj. København. Jonas Latomus Stb., 98, Universitetsbiblioteket i Lund.
- 1600 19. Oktober. København. Laurentius Quenslovius' Stb., 83, Biblioteka Narodowa i Warszawa.
- 1610 12. Februar. København. Fr. Klynes Stb., 119, Ny kgl. Saml. 381^f, 8°.
- 1610 7. September. København. Ole Worms Stb., 199, Rostg. 31, 8°.
- 1614 17. August. København. Andreas Clausens Stb. 72, Thott 553, 8°.
- 1615 13. Maj. København. Frans Rosenbergs Stb., 101, Ny kgl. Saml. 2090^h, 4°.
- 1616 9. September. København. Oluf Slangerups Stb., 76, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- 1617 4. April. København. Søren Mikkelsen Durups Stb., 128, Nic. Reusneri Emblemata, Frankfurt a. M. 1581, Det kgl. Bibl.
- 1617 25. Juli. København. Joachim Morsius' Stb., 495 (H. Schneider, Joachim Morsius und sein Kreis, 1929, S. 100).
- 1619 16. April. København. Nic. Köndigs Stb., 243, Ny kgl. Saml. 993, 8°.
- 1622 20. Juli (?). København. Nic. Rittershusius' Stb. II, 63, Stadtbibliothek, Nürnberg, Hs. Will. III 522.
- 1628 17. Juli. København. Jens Poulsen Windings Stb., 49, Kall 681, 8° (sml. Bjørn Kornerup, Lector theologiæ Jens Poulsen Windings Vita, 1957, S. 59).

- 1630 20. Juli. København. Hans Poulsen Næstveds Stb., 18, Aalborg Katedralskoles Bibliotek (sml. KS. 7. R. II, S. 15).
- 1632 15. Juni. København. Jesper Hansens Stb., 123, Ny kgl. Saml. 379^f, 80.
- 1633 22. Juni. København. Stambogsblad (til Niels Sass?), se Rosenkilde og Bagger, Antikvariatskatal. 190, 1963.
- 1634 6. September. København. Hans Rasmussen Bacchers Stb., 136, Ny kgl. Saml. 358^h, 80.
- 1635 27. Juni. København. Samuel Enanders Stb., 299, Kungl. Biblioteket, Stockholm, I. e. 21.

REGISTER

Nærværende register er udarbejdet efter omtrent samme Principper, som er fastlagt i Bind I, dog er stednavneregisteret noget mere omfattende.

A. PERSONNAVNE

- Adolf Friedrich, Hertug af Mecklenburg 147
- Affelman, Johs., Prof. i Rostock 235-36
- Albertsen, Hans, Biskop 222-23
- Alenson, Robert, engelsk Teolog 112-14, 118-19
- Alexander III, Pave 179
- Ambrosius 48
- Andersdatter, Dorthe, g.m. H. K. Vejle 128
- Andersen, Hans, Pr. i Borre, 216-17, 220
- Andersen, J. Oskar, Kirkehistoriker 168
- Andreæ, Jacob, Prof. i Tübingen, 113
- Andreæ, Johann Valentin, Hofpr. i Stuttgart, 235
- Anna Catharina, dsk. Dronning 59
- Arctander, Niels Lauridsen, Biskop 74-75
- Arenfeldt, Axel, til Lysholt, Kancellisekretær 143
- Arminius, Jacob, Prof. i Leiden 81
- Arndt, Johann, Generalsuperintendent i Celle 14-19, 21-22
- Aslaksen, Kurt, Prof. 31, 44, 75, 85-86, 116, 119, 138, 155, 165
- Assens, Rasmus Eriksen, Mag., Lektor i Bergen 121, 138
- Augustin 40, 48, 63, 78, 91, 100-01, 106, 121
- Baccher, Hans Rasmussen, Pr. i Næstved 236, 242
- Bacmeister, Lucas, Prof. i Rostock 148
- Baden, G. L., Historiker 236
- Balduin, Friedrich, Prof. i Witt 17, 21, 124, 235-36
- Bang, Thomas, Prof. 169
- Banner, Karine 41, 66
- Barnekow, Christian, til Birkholm 61
- Baro, Petrus, Prof. i Cambridge 75-76, 95
- Bartholin, Albert, Rektor 232
- Bartholin, Caspar, Prof. 24, 85, 138, 157, 160, 164, 170, 205, 207, 235
- Bellarmin, Robert, Kardinal 81
- Bernhard af Clairvaux 15, 40, 48, 122
- Bertramus, se Ratrammus
- Beza, Theodor, Prof. i Genève 44, 71, 76, 80, 93, 96, 100, 103, 115, 117, 121-23, 169, 202, 240
- Blasius, Pr. 212
- Bloch, J. C., Biskop 237
- Brahe, Erik Stensen, til Bregentved 85
- Brahe, Falk Axelsen, til Orebygaard 85
- Brahe, Jørgen, til Hvedholm, Rigsraad 85
- Brahe, Otto, til Næsbyholm 85
- Brahe, Tyge, Astronom 85, 182
- Brenz, Johannes, Pr. i Stuttgart 35, 97, 119, 130, 141
- Brochmand, Hans Rasmussen, Prof. 235
- Brochmand, Jesper, Biskop 19, 21, 23-24, 25, 28, 31, 80, 109, 116, 131-32, 136, 138, 141, 143-44, 169, 173, 185, 205, 207, 223-24, 238
- Brøns, Villads Nielsen, Lektor 135
- Bucanus, Wilhelm, Prof. i Lausanne 123, 130, 202
- Bucer, Martin, Reformator 48, 166

- Bullinger, Heinrich, Pr. i Zürich 91
 Bursler, Joachim, Prof. i Sorø 211
 Böhme, Jacob, Mystiker 14
- Calvin, Jean 34–35, 69–70, 78–80, 91–
 92, 98, 100–01, 103, 117–18, 122,
 124, 170, 202, 221, 240
- Celichius, Andreas, Sup. i Güstrow 117
 Chemnitz, Martin, Sup. i Braunschweig
 70
 Christensen, Niels, Kap. ved Vor Frue
 Kirke 211
 Christensen, Peder, Pr. i Vejle 85
 Christian, Hertug af Braunschweig–
 Lüneburg 147
 Christian II, dsk. Konge 168
 Christian III, dsk. Konge 168, 183
 Christian IV, dsk. Konge 25–29, 118,
 134–35, 139, 145, 152–53, 155–56,
 159, 163, 172–73, 180, 182, 184–85,
 192–93, 201, 236
 Christian I, Kurfyrste 16
 Chrysostomus 48, 122
 Clausen, Andreas, Rektor 85, 236, 241
 Clausen, Jacob, Pr. i Ærindlev-Olstrup
 133, 238
 Clemens Alexandrinus 63, 122
 Contzen, Adam, Prof. i Mainz 165
 Cusa, Nicolaus de 32, 122
 Cyprian 48
- Dalby, Christopher Hansen 85
 Dannhauer, Johann Conrad, Prof. i
 Strassburg 18
 Danæus, Lambert, ref. Teolog 44, 71,
 93, 115, 123, 202
 Dietrich, Veit, Pr. i Nürnberg 222
 Duns Scotus, Johannes 100
 Durup, Søren Mikkelsen 241
 Dybvad, Christoffer, Dr. med. 126, 131,
 137–46, 177, 220
 Dybvad, Jørgen, Prof. 137, 213
 Dybvad, Jørgen, Mag. 145, 177
- Eisenberg, Elias, Prof. 131–32, 161
 Enander, Samuel 242
 Engelstoft, C. T., Biskop 168, 225
 Epiphanius 48
- Erasmus af Rotterdam 55, 68, 72, 78,
 91, 97, 101–02, 112
 Eriksen, Jørgen, Biskop 75
- Fincke, Jacob, Prof. 85, 144
 Flacius, Matthias, Prof. i Jena 36, 124
 Forsterus, Johannes, Prof. i Witt. 154
 Foxius, John, Kannik i Salisbury 91
 Franciscus de Spiera 122
 Franz, Hertug af Sachsen-Lauenburg
 147
 Franzius, Wolfgang, Prof. i Witt. 17,
 235
 Frederik I, dsk. Konge 168
 Frederik II, dsk. Konge 113–14, 118,
 171
 Frederik III, dsk. Konge 239
 Friis, Anders, Prof. 176
 Friis, Christian, til Borreby, kgl. Kansler
 28, 133–34, 140, 142, 185–86
 Friis, Christian (Christen), til Krage-
 rup, kgl. Kansler 28–29, 131, 136,
 163–64, 185–86, 207
 Friis, Christian, Lektor 235
 Friis, Henrik Nielsen 85
 Friis, Jørgen Lauridsen, Pr. i Sevel 28
 Fulgentius 91
- Gelstrup, Peder Nielsen, Prof. 22, 121,
 185
 Gerhard, Johann, Prof. i Jena 18, 20–
 21, 236
 Glostrup, Niels Simonsen, Biskop 152
 Goclemius, Rudolph, Prof. i Marburg
 123
 Grubbe, Christian Eilersen 85
 Grubbe, Jørgen Eilersen, til Tostrup 85
 Grubbe, Sivert, til Hofdal 185
 Grynæus, J. J., Pr. i Basel 80
 Grønæk, Isak, Biskop 75, 152, 239
 Gualtherus, Rudolph, Pr. i Zürich 91,
 104, 130, 202
 Gulartius, Simon 93, 121
 Gyldenstjerne, Knud, Lensmand 142
- Haffenrefter, Matthias, Prof. i Tübin-
 gen 235

- Hans, Pr. i Bjergby 215
Hans, Pr. i Tikøb 214, 217
Hansen, Jacob, Pr. i Skelskør 216
Hansen, Jesper, Pr. i Skanderborg 242
Hansen, Jørgen, Pr. i Sundby 217
Hartungus, Johannes, Prof. i Heidelberg 162
Hegelund, Peder, Rektor 87, 169
Helgesen, Poul, Lektor 154
Helveg, Ludvig, Kirkehistoriker 236–38
Hemmet, Iver Iversen, Biskop 163
Hemmingsen, Niels, Prof. 11, 13, 19, 37, 42–45, 47, 67, 71, 73–84, 86–96, 98–103, 105–23, 125, 132
Henrik IV, fransk Konge 121
Henriksen, Christen, Pr. 217
Hervagius, Johannes, Bogtrykker 162
Hesychius 48
Hilarius 48
Hindsholm, Laurids Jacobsen, Biskop 25, 26
Hoffman, Nicolaus, Bogtrykker 162
Hofman, Daniel, Prof. i Helmstedt 235
Holgersen, Laurids, norsk Pr. 235
Hospinianus, Rudolphus, Pr. i Zürich 114
Huber, Samuel, Prof. i Witt. 117, 124
Huber, Samuel, Prof. i Witt. 117, 124
Hunnius, Egidius, Prof. i Marburg 17, 71, 97
Hunnius, Nicolaus, Prof. i Witt. 17, 21, 235–36
Hutter, Leonhard, Prof. i Witt. 17, 113–14, 235
Hvid, Jens, Pr. i Egebjerg 215
Hvitfeldt, Arild, Kansler 85, 150, 168
Hvitfeldt, Christopher, til Lillø 85
Hülsemann, Johann, Prof. i Witt. 17, 236
Hyperius, Andreas, Prof. i Marburg 104
- Jacob I, engelsk Konge 92
Jacobsen, Hans, Pr. i Nykøbing F. 238
Jacobæus, Matthias, Læge 138
Jensen, Christian, Hofprædikant 136
- Jersin, Jens Dinesen, Biskop 22, 24, 170, 216
Jespersen, Niels, Biskop 232
Johann Georg I, hertug af Sachsen 146–47, 150
Johannes Damascenus 44, 71, 98
Jonsen, Arngrim, islandsk Præst 177, 241
Junius, Franciscus, Prof. i Leiden 123
Jørgensen, Morten 240
- Karlstadt, Andreas, Reformator 161
Keckermann, Bartholomæus, Prof. i Heidelberg 123
Kimedoncius, Jacobus, Prof. i Heidelberg 94–95
Kingo, Tomas, Biskop 19
København, Oluf Jacobsen, Pr. i Hjørunde 155, 164, 221
Klyne, Frederik Andersen, Pr. i Vindinge-Kvislemark 85, 235, 241
Knoff, Hans, Mag. 138
Kock, Oluf, Pr. ved Nicolai kirke 28, 128, 139, 237
Kolding, Antonius Hansen, Mag. 179
Kolding, Poul Jensen, Pr. paa Herlufsholm 150, 200
Kolding, Søren Poulsen, Student 241
Krakewitz, Barthold v., Sup. i Forpommern 179–80
Kruse, Gabriel, til Hjulebjerg, Lensmand 187
Kruse, Tyge Enevoldsen, til Stenalt 41
Krøner, Henrich, Bogtrykker 77
Kyril 48
Kyse, Peder, Pr. i Bregninge 215
Köndig, Nicolaus, Pr. i Moltrup 241
- Lambertus, Franciscus, Prof. i Marburg 91, 96
Lange, Peder, Pr. i Helsingør, 199, 204, 220
Langebek, Jacob, Gehejmearkivar 225
Lasius, Christoph, Sup. i Cottbus 71
Latomus, Jonas, Mag. 241
Lemvig, Villum Hansen, Pr. i Strøby 174–75, 208

- Loofs, Fr. Kirkehistoriker 146, 170
 Loyola, Ignatius, Ordensstifter 161
 Lubin, Eilhard, Prof. i Rostock 235
 Luther, Martin 12, 14, 18, 24, 27, 33–37, 39–40, 43, 48–49, 53–55, 61, 63, 68–72, 78, 91–93, 96–99, 101–02, 106, 110–11, 115, 122–23, 125, 141, 147–57, 160–71, 192, 197, 201–02, 204–05, 229, 234, 238–40
 Lykke, Henrik, til Overgaard, Rigsraad 50, 65
 Lykke, Jørgen Henriksen 41, 64
 Lyser, Polycarp († 1610) Superintendent, 235–36
 Lyser, Polycarp († 1633), Sup. i Leipzig 235–36
 Lyskander, Claus Christoffersen, Pr. i Herfølge 221
- Macalpin, Johs., Prof. 118
 Machabæus, Christian, Mag., Forstander i Sorø 16
 Madsen, Anders, Pr. 216
 Madsen, Mogens, Biskop 75, 190
 Madsen, Morten, Biskop 21
 Madsen, Poul, Biskop 222–23
 Maj, Søren Jensen, Pr. i Holbæk 221
 Major, Georg, Prof. i Witt. 35
 Major, Johann, Prof. i Witt. 169
 Mand, Andreas 20
 Marbach, Johann, Prof. i Strassburg 70
 Marloratus, Augustinus, Pr. i Roan 104, 123
 Martini, Jacob, Prof. i Witt. 17, 145, 235–36
 Martyr, Petrus, reformert Teolog 123, 130, 202
 Maxentius, Johannes 45
 Medelfar, Mads Jensen, Biskop 194, 196, 205, 235
 Meisner, Balthasar, Prof. i Witt. 17. 21, 135, 145, 147–50, 235–36
 Melancthon, Philip 12, 33–37, 43, 48, 62, 69, 72–74, 78, 91–93, 96, 101–102, 111, 113–14, 122, 148, 164, 170–71, 197, 201–02
- Mentzer, Balthasar, Prof. i Giessen 18, 20, 235–36
 Migius, Carolus, Skolark i Strassburg 90
 Mikkelsen, Hans, Biskop 136
 Mikkelsen, Ture, Pr. i Jydstrup-Hvalsø-lille 216
 Moller, Johs., Rektor 232
 Morsius, Joachim, Polyhistor 241
 Musculus, Andreas, Prof. i Frankfurt a. d. O. 44
 Musculus, Wolfgang, Pr. i Augsburg 104, 123
- Neodorphius, Mauritius, Pr. i Sudershusen 202, 238
 Nestorius 44
 Nicolai, Philipp, Pr. i Hamburg 14, 71–72, 134, 235
 Nielsen, Christen, Pr. i Hvidovre 221
 Nielsen, Herman, Prof. 185
 Normand, Ernst, Lensmand 187
 Noviomagus, Christen Poulsen, Slotspr. paa Frederiksborg 241
 Næstved, Hans Poulsen, Pr. i Hellested 242
- Ochino, Bernardino 122
 Oecolampadius, Johs., Prof. i Basel 48
 Olivarius, Christian, Kirkehistoriker 168
 Origenes 63, 122, 142
 Oxe, Peder, Rigshofmester 176
- Pachs, Mogens, til Torup, Lensmand 187
 Palladius, Niels, Biskop 73–74
 Palladius, Peder, Biskop 35, 37, 43–44, 73, 175, 179, 190, 198, 222–23, 227
 Paludan-Müller, Caspar, Historiker 168, 201
 Pancratius, Andreas, Pr. i Hof 95
 Parsberg, Manderup, Rigsraad 134
 Paræus, David, Prof. i Heidelberg 130, 202, 235–36
 Paschasius, Radbertus 48
 Peder, Pr. i Borre 215

- Pedersen, Jørgen, Pr. i Ærindlev-Olstrup 238
- Perkins, William, Prof. i Cambridge 124
- Petersen, N. M., Litteraturhistoriker 236
- Petræus, Nicolaus 135
- Peucer, Caspar, Prof. i Witt. 36
- Pezelius, Christopher, Prof. i Bremen 36, 130, 202
- Piscator, Johs., Prof. i Herborn 67, 71, 76–77, 80–92, 93–96, 102–111, 116–17, 119–20, 123–25, 236, 239–40
- Pistorius, Johannes, Pr. i Tetenbøl 16
- Polanus, Amandus, Prof. i Basel 123, 202
- Pontanus, Johan Isaksen, Historiker 85
- Pontoppidan, Erik, Biskop 237
- Poscholan, Jens Jensen 22
- Prosper Aquitanicus 48, 91
- Puccius, Franciscus 124
- Paaske, Niels, Biskop 142–44
- Quenslovius, Laurentius, svensk student 241
- Quistorph, Johann, Prof. i Rostock 17–18, 21, 236
- Rantzau, Breide, Rigsraad 134
- Rantzau, Frans, Rigshofmester 61, 217
- Rasmussen, Mads, Pr. i Ostindien 221
- Rasmussen, Peder, Pr. i Broby og Haslev, 208, 210–11
- Ratrammus 48
- Reinboth, Johan, Pr. i Flensborg 181
- Reneccher, Herman 123
- Resen, Hans Hansen, Biskop 28
- Resen, Peder, Prof. 191
- Ritschl, Otto, tysk Kirkehistoriker 71
- Rittershusius, Nicolaus, Prof. i Altdorf 241
- Rosenberg, Frans, Biskop 235, 241
- Rosenkrantz, Holger, til Glimminge, Lensmand 187
- Rosenkrantz, Holger, den Lærde 11, 20–24, 29, 135–36, 147, 150, 170, 207
- Röber, Paul, Prof. i Witt. 17, 236
- Röder, Paul, Pr. i Kochberg 240
- Rørdam, Holger Fr., Kirkehistoriker 86, 114, 137, 168–69, 190, 236–37
- Sadeel, Anton de la Roche, Pr. i Genève 130, 202
- Sadolin, Jørgen Jensen, Biskop 164
- Sadolin, Jørgen Theophilus, Pr. i Stokkemarke 236
- Salomon, Daniel, døbt Johannes 206
- Samsing, Anders, Pr. i Kølstrup og Agedrup 135
- Sartor, Salomon, Bogtrykker 164, 223
- Sascerides, Gellius, Prof. 138
- Sass, Niels 242
- Savonarola, Hieronymus 122
- Scavenius, Laurids Mortensen, Biskop 25, 27
- Scharling, Henrik, Prof. 158
- Schelderup, Niels Mortensen, Pr. og Prof. i Sorø 88–89
- Schelderup, Peder, Pr. ved Vor Frue Kirke 187, 191, 228
- Schlegel, J. H., Historiker 236
- Schmid, Erasmus, Prof. i Witt. 170
- Schmid, Johann, Prof. i Strassburg 18
- Schwenckfeld, Caspar, Sværmer 35, 39
- Scotus, se Duns Scotus
- Seefeld, Jørgen, Lensmand 208
- Sehested, Christian Thomesen, Kansler 134, 236–37
- Sehested, Thyra 236
- Servet, Michel, spansk-fransk Læge 161
- Sinning, Niels, Biskop 85
- Slange, Niels, Historiker 206
- Slangerup, Oluf, Student 241
- Sleidanus, Johannes, tysk Historiker 150, 167
- Sohnius, Georgius, Prof. i Marburg, siden i Heidelberg 104, 130, 202
- Sort, Poul Sørensen, Pr. i Ry-Sonnerup 208
- Steen, Frederik Hansen, Pr. i Slagelse 213
- Stephanus, Johs., Prof. 128, 188
- Strangesen, Hans, Pr. i Fakse 208
- Strangesen, Niels, Pr. i Slagelse 208

- Strigelius, Victorinus, Prof. i Leipzig 36
- Stub, Ivar, Prof. 75, 88, 132, 139
- Sturmianus 100
- Suarez, Francisco, Jesuit 13, 122
- Svaning, Hans Jensen, Pr. i Besser 163
- Svendsen, Rasmus, Pr. i Fakse 200
- Tarnov, Johann, Prof. i Rostock 17-18, 235
- Tarnov, Paul, Prof. i Rostock 17-18, 21, 235-36
- Taufrederus, Johs., Prof. i Strassburg 107, 124
- Tauler, Johann 40
- Taurellus, Nicolaus, Prof. i Altdorf 123
- Tausen, Hans, Biskop 118, 154
- Tetzel, Johann, Afladsprædikant 153
- Theophylact 48
- Thomas Aquinas 100, 122
- Thomesen, Hans, Salmedigter 222, 230, 232-33
- Thrane, Poul, norsk Pr. 236
- Thura, Albert, Litteraturhistoriker 232
- Tilen, Daniel, ref. Teolog 240
- Toledo, Francisco de, Jesuit 13
- Ulfeld, Jacob, Rigskansler 134
- Ulfeld, Jacob, til Bavelse, Landsdommer 216
- Urne, Lage, Biskop 189
- Urne, Sigvard, til Raarup, Lensmand 187
- Ursinus, Zacharias, Prof. i Neustadt, 44, 95, 123, 130, 202
- Walde, O., Boghistoriker 113
- Waldkirch, Henrik, Bogtrykker 162-65, 169, 223, 233
- Vedel, Søren Andersen, Pr. i Ribe 210
- Wegner, Thomas Cortsen, Biskop 234
- Weigel, Valentin, Sværmer 14, 39
- Vejle, Hans Knudsen, Biskop 75, 114, 126-37, 139, 146, 201-02, 236-38
- Vejle, Knud Hansen, Slotspræst ved Antvorskov 136
- Vejle, Matthias Bredal, Pr. i Vigersted 220
- Weller (von Molsdorf), Hieronymus, Dr. theol. 124
- Willet, Andrew, engelsk Kontrovers-teolog 95
- Vind, Iver, Kancellisekretær 186
- Winding, Jens Poulsen, Lektor 236, 241
- Vinding, Rasmus, Prof. 232, 237
- Winstруп, Peder Jensen, Biskop 137, 172, 177, 188, 193, 222, 227
- Winstруп, Peder Pedersen, Biskop 25, 27
- Worm, Ole, Prof. 85, 138, 155, 165, 170, 205-06, 241
- Vormorsden, Frans, Biskop 154
- Vorstius, Conrad, Prof. i Leiden 42, 81, 89, 104, 124
- Zabarella, Jacob, Prof. i Padua 13
- Zanchius, Hieronymus, Prof. i Heidelberg 70-71, 98, 100, 103, 123, 130, 202
- Zeæmann, Georg, Sup. i Stralsund 180
- Zwergius, D. G. Provst 174, 223-25
- Zwingli, Ulrich 47, 69, 91, 96, 103, 122, 161
- Aalborg, Jens Christensen, Slotspræst 217
- Aalborg, Niels Mikkelsen, Pr. ved Holmens Kirke 139, 171, 210
- Aarhus, Jacob Matthiesen, Biskop 161, 169
- Aastrup, Poul Mortensen, Biskop 139, 174

B. STED NAVNE

- Antvorskov 136, 187, 198
 Asminderød 215
 Augsburg 164, 205
 Basel 162
 Bergen 140, 142, 178
 Besser (Samsø) 163
 Birkerød 176
 Borre 216, 220
 Boslunde 219
 Bregninge (Skippinge Herred) 208, 215
 Bremen 136
 Brønshøj 175–76
 Caen 137
 Cambridge 75
 Celle 14, 147
 Coimbra 13
 Dordrecht 72
 Dresden 146
 Egebjerg 215
 Egeslevmagle 219
 Everdrup 219
 Fakse 200, 219
 Flensborg 181, 212
 Franeker 127, 135–36
 Frankfurt a. M. 89, 113, 162, 171
 Frederiksborg 182
 Genève 71, 74–76, 93
 Giessen 18, 20, 21, 138
 Glostrup 176
 Haag 76, 94
 Havrebjerg 219
 Heidelberg 80, 95, 162
 Heininge 213
 Helsingør 199, 220
 Herborn 80–81, 84–85, 107
 Herlufsholm 200, 219
 Herstedvester 176
 Hjørlande 164, 221
 Holbæk 211
 Hveen 178
 Hvidovre 221
 Højby (Ods Herred) 208
 Høve 219
 Ishøj 176
 Jena 18, 20, 21, 148, 239
 Kiel 179
 Kolding 128, 132–33
 Kongsted 219
 Korsør 211
 København 21, 24, 30, 74–75, 87, 107,
 127–29, 132–33, 136–37, 141–42,
 150, 154, 160, 164–65, 171, 174–
 75, 178, 180, 182, 187, 195, 205,
 211, 217, 233, 237–38, 241–42
 Køge 219
 Königsberg 167
 Leiden 127, 137
 Leipzig 146–47, 150, 241
 Lund 140, 194, 212, 241
 Lübeck 224
 Magleby (Amager) 176
 Mainz 165
 Mömpelgarten 71
 Nykøbing F. 132, 238
 Nürnberg 241
 Næstved 219
 Odense 132, 136
 Offenbach 77
 Orléans 138
 Oslo 85, 200
 Padua 138
 Ribe 87, 198, 211, 235
 Roskilde 74, 87, 153, 179, 182, 190–91,
 195, 211–12, 219
 Roskildegaard 187
 Rostock 17–21, 147–48
 Rotterdam 77
 Rügen 178–79
 Sengeløse 176
 Skelskør 212, 216–17
 Slagelse 136, 211–13, 219
 Slangstrup 212
 Sorø 16, 20, 89, 211
 Spjellerup 219
 Stavanger 75, 234
 Stenløse 176
 Stockholm 242
 Stralsund 180, 212
 Strassburg 18, 20, 90, 107
 Strøby 217

Sundby Færge 217
Sæby (Løve Herred) 219
Tikøb 214, 217
Torslunde (Smørum Herred) 176
Trankebar 178
Trondhjem 144, 152
Tübingen 13
Taarnby (Sokkelund Herred) 176
Taastrup 176
Uppsala 167

Utterslev 176
Vallensbæk 208
Warszawa 241
Wartburg 167
Vejle 85, 127, 135
Wittenberg 11, 16–17, 19, 21, 33, 127,
130, 143, 145–50, 157, 167, 170, 239
Ølsemagle 217
Øsel 181
Aalborg 242